

Мікола Гіль

ТЭЛЕГРАМА
з Кавалевіч

АПОВЕСЦІ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1984

Бел 2
Г 47

Рэцэнзент Павел Місько

Г $\frac{4702120200-146}{M 302(05)-84}$ 8-84

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1984.

Дзень

начайся

1

Выбіўся са сну Васіль — каторую ноч кепска спіць. Хоча спаць, намагаецца заснуць, — не можа: усё нейкія думкі ў галаве снуюцца, не даюць змружыць вачэй. Варочаецца з боку на бок, лацвей умошчваецца на цвердаватай канапцы, бярэцца лічыць сам сабе: адзін, два, тры, чатыры, пяць... адзінаццаць... дваццаць шэсць... — і гэта не памагае. Не заўважыць нават, на якой лічбе абарвецца тое няўцямнае лічэнне, а думка ўсё нешта сваё высноўвае, і сну як не было, так і няма. Заўчарашняй ноччу амаль не заснуў, учарашнюю сяк-так пракідаўся і сённяшняй, адчувае, паўрад ці засне.

І чаго б, каб хто спытаўся? Калі б тады, адразу па прыездзе, дык не было б нічога дзіўнага. За суткі пераскочыўшы праз тысячы кіламетраў з усходу на захад, не дзіва і сон згубіць. Іншыя людзі, кажуць, тыдзень і больш прывыкаюць да новага раскладу сутак. І не проста прывыкаюць, а пакутуюць: усё ім спаць хочацца, калі на дварэ дзень, і, паадварот, не могуць заснуць, калі падыходзіць пара спачыну — поч. А яны ж — і ён, Васіль, і жонка з Цельпуком — не надта і памэнчыліся па прыездзе. Дзень-другі пахадзілі соннымі мухамі, а на трэці, бадай, і пераканталіся. Прынамсі, ён, Васіль, спаў як пшаніцу прадаўшы. Калі б не пазолы-мухі, з якімі бязлітасна ваяваў штовечар сын, аднак вынішчыць якіх дарэшты яму ўсё ж не ўдавалася, спаў бы Васіль і пазней, да добрага сонейка. Зрэшты, па мух большы скардзіліся жонка і Цяльпук, бо сам ён, Васіль, умеў хавацца ад іх пад коўдраю — за доўгія гады шафёрства ці ж адну ноч правёў у кабіне альбо пад кустом па

ўзбочыпе, схаваўшы галаву ў пішкаку ці ў ватоўцы.

Што ні кажы, а спаў ён напачатку ў матчынай хаце добра. Можа, і не так, як калісьці, як малады быў — бывала, маці не дабудзіцца, але ж і не прачынаўся штохвілінна, не вытрэшчваўся ў столь, як учора і пазаўчора. Яно, вядома, можа, і чарка была прычынаю, што спалася яму напачатку зусім няблага. Напівацца-то ён не напіваўся, няма ў яго такой звычкі, каб, як іншы каторы, меру перабіраць, але, не будзе хлусіць, чарка надаралася. Першы дзень, як прыехалі, — у брата пасядзелі, другі — у сястры, трэці — тут, у матчынай хаце, чацвёрты — сусед, дзядзька Ляксеі зазірнуў...

Ліха яго ведае, але ж павялося так, што без чаркі ні спаткацца, ні развітацца. Ён за тыя першыя дні ў Звонічах ажно ці не стаміўся ад чарак. Жонка ўжо казалася, што гадаваю порму выкапаў. Без злосці казалася, пасміхаючыся, але, бачыў Васіль, і без радасці. Ён не надта каб і звярнуў увагу на тое, але парашыў усё ж далей абыходзіцца без чаркі, хоць напорваўся на яе не раз. Зазірне ў краму хлеба ці цукру купіць — мужчыны так і закідваюць прынаду, каб скінуцца. Пойдзе да Максіма па малако — брат, а то і братавая памквуцца наліць чарку. І Веня, левы сусед, гукаў неяк з двара, казаў, што ў яго ёсць пляшачка свяцонай вадзіцы, прыхаваная далекавата і надзейна, каб без пары не мазоліла вачэй і не прасілася ў рукі. Не спакушаўся Васіль. Не кідаўся на мужчынскія закіды ў краме, адмахваўся ад Максіма і братавой, адбрахнуўся жартам — мацнейшая будзе твая свяцоная! — ад Вені. Парашыў: хопіць, годзе, хай будзе па чарках. Трэба ж і агледзецца, падумаць-пазважыць, з сястрою, з братам па цвярозую галаву пагаварыць, сыну паказаць, як абяцаў, мясціны, дзе прайшло яго, Васілёва, маленства і юнацтва...

Ліха з ёй, з той чаркаю, калі і без яе спалася яму тут соладка. Іншы раз, дай веры, не чуў, як чарговыя пастушкі ў поле займалі. А яны не далікатнічаюць, голасна перагукваюцца, на карову-памаўзу ці на гаспадыню-кешкалу так раўнуць, што ў абодвух канцах Звонічаў чуваць, а ён, Васіль, было што і не прачынаўся.

А цяпер во як сурочыў хто. Праз дзень-другі назад пара ехаць, а ў яго, як па прыездзе, каторую ноч

спу п'яма. Сёння ўжо думаў, што да капаны не дойдзе — так надыбаўся, ажно во — столь у вочы, хоць ужо і апаўночы.

Спачатку, адразу як лёг, быццам і задрамаў. Але неўзабаве дрымота кудысьці ўцякла, а яму як трывогу нейкую пакінула. Ляжаў і, нібы чакаючы нечага, услухоўваўся ў пачную цішыню.

У першыя хвіліны цішыня гэтая падалася яму надта ж глухой — не чуваць было нават, як дыхаюць у сне жонка і сын. Ён, здаецца, ці не злякаўся, ажно наструніўся ўвесь, намагаючыся ўчуць іх, і тут жа расслабіўся, абмяк-ацяжэў на засланым прасціной паралоне, пачуўшы, як роўна і глыбока дыхае жонка і як лёгка і смачна пасопвае ў падушку сын.

Потым, прыслухаўшыся, пачуў і іншыя пачныя гукі.

Шумеў за акном клён. Пасадзіла яго маці, вырас ён ля веснік ужо без Васіля, аднак жа паспеў падняцца досыць высока, ці не ўпоравень з электрычным слупам, і вось цяпер у ягоным шырокім і густым веці шумеў нясмелы пачны ветрык.

Пачуў, як шуміць клён, і тарганулася нейкая нітачка драмаўшай дасюль памяці, і збудзілася яна, і падказала: калісьці, адразу па вайне і ў наступныя блізкія ад вайны гады, маці нізавошта не дазволіла б Васілю насадзіць у гародзе нейкае іншае, не садовае дрэўца, а па старасці гадоў сама, уласнымі рукамі насадзіла і гэты шумлівы клённік, і ліпку, і бярозку, і нават каштанік — усё ў радок, уздоўж штыкетніку, што пры вуліцы. Клённік, ліпку, бярозку прынесла з лесу, а каштанік вырасціла сама — з зярняці. І не адзін. У гародчыку, за хатай, у цёплым зацішку расце іх яшчэ пяць ці шэсць — не паспела маці перасадзіць, знайсці ім пастаянны прыстанак.

У куце, недзе за грубкаю, штосьці як драпалася, і Васіль ніяк не мог даўмецца, што гэта можа быць такое, бо не будзе ж у нежылой хаце скрэбціся мыш. А мо ўжо завялася за гэты час, што яны жывуць тут? Пачула, што ў старых сценах зноў атабарыліся людзі, і прыйшла да людзей?

Далёка недзе ешчыла малое шчапё, яго жаласны енк дапляваў як з-пад зямлі, і Васіль міжволі гадаў-прыкідваў, хто ж гэта са звоніццаў так пакрыўдзіў шчанюка, не пусціў яго ў хату ці ў сенцы, а пакінуў,

бы сталага сабаку, начаваць у пяўтульнай і, пэўна, усё ж халаднаватай для малога будцы.

Сяды-тады даплываў у хату смех, хлапечая і дзявочая гамана. Нехта недзе заўзята круціў ручкі ўключанага на ўсю моц транзістара, цішыня там узрыва-лася выбухамі музыкі і чалавечых галасоў, яны да-кочваліся сюды толькі ціхімі ўсплескамі, і Васіль у такт ім думаў ужо пра тое, што гэта, няйначай, гарадскія ўнукі і ўнучкі звоніцкіх дзядоў і бабуль таў-куцца недзе ля клуба ці ў каго на лаўцы. Ведама ж, гарадскія, папрыязджаўшыя папасвіцца лета ў вёс-цы. Бо па цяперашнім часе ў Звонічах такіх смарка-тых радыёфікаваных і амагнітафоненых кавалераў, як і іхніх сябровак, паўрад ці збрэцца і па дзве пары.

Ляжаў Васіль на мяккім, трохікі як макраватым паралоне — нехта некалі праўду казаў, што спаць на ім хоць і мякка, але пяздорава, бо цела не дыхае, по-там аблітае, — слухаў гэтыя начныя гукі роднай, ад-нак жа і прызабытай ужо, прышамсі, нейкай не та-кой, як раней, вёскі і лавіў сябе на тым, што спу ў яго — ні ў адным воку, што, здаецца, не засне ён сёння да раніцы. Быццам прыкацілася нешта і асту-дзіла яго ўсярэдзіне, начыста прагнала адусюль — з ног, з жывата, з грудзей, з галавы — млявае соннае цяпло, пакінуўшы пасля сябе, праўда, не азалеласць, а пейкую пезразумелую дрыготлівасць, ад якой ні холадна, ні млоспа. Чаго б гэта? Ён жа быў прывык ужо праводзіць ночы на гэтым паралоне, пасланым на старой канапцы...

Думкі яго перапыніла печаканае і падта ж зыркае ў цемені святло. Яно жыхнула па вокнах, матляпу-лася з кута ў кут па хаце — па вуліцы праімчаўся грузавік. Зрабілася яшчэ цямней, чым было — хоць пальцам у вока. І толькі чуваць было, як ціхенька трымціць у акне шыбка, складзеная, пэўна, з дзвюх палавінак.

Васіль безгалоса паўшчуваў шафёра: хіба ж мож-на так хутка перціся па вёсцы, мала што на дварэ ноч, і поччу па вуліцы можа быць чалавек ці якая-небудзь жывёліна! Сам ён ніколі не парушаў зароку, дадзенага сабе ў той дзень, калі ўпершыню сеў за баранку: правілы руху — закон! Знакі на дарогах і вуліцах ставяць педарэмна. Усе — засцорагальныя.

Усе — дзеля таго, каб ты, шафёр, прыехаў шчасліва дахаты, да сям'і, да дзяцей. Гэта Васіль запомніў назаўсёды. Як двойчы два. І калі надаралася бачыць, як знаёмы ці незнаёмы шафёр трапляў у аварыю па сваёй легкадумнасці ці дурноце, ён не так з жалем, як з горыччу казаў у думках бедалагу: «Эх, ты!.. Чаму ж табе матка з бацькам мазгоў пашкадавалі? Ці гэта сам ты парастрасаў іх па дарогах, пакінуўшы сабе адзін шчопаць? Былі б у цябе мазгі, дык бы ведаў, што чалавек найперш за іншага ў адказе, а пасля ўжо за сябе. Што з цябе, дурня, возьмеш? А чалавека, якога ты вёз, мог бы ўгробіць...»

У вачах пасля зіхатлівага святла аўтамабільных фар не святлела, і Васіль павярнуў галаву да акна. Ягоны прамавугольнік з крыжавінай рам шарэўся ў цемры, і чым больш звыкаліся вочы, тым усё больш шэрасць пераходзіла ў бялесасць. Мусіць, збіраецца на дождж, бо ў небе — ніякага прасвету, і вецер быццам пагусцеў — клён зашумеў мацней, і парнасць, пэўна, на дварэ не спадае, бо і ў хаце душна, як пры добра напаленай грубцы. Хай бы прайшоў, хай бы ўліў, падумаў Васіль. І тут жа перасмыкнуў вуснамі, як пасміхнуўся сам з сябе: дождж яму, адначыванцу, якраз і не патрэбен, але ж за гэтыя дні не адзін раз чуў ад людзей, што даўно не было дажджу, пасмяглі гароды і бульба, і падумаў — хай бы прайшоў.

Думка пра дождж прывяла за сабою чамусьці зноў думку пра маці. І зусім не ў сувязі з дажджом. Хутчэй у сувязі з гэтай цішынёй і цемнатою — можа, пераднавальнічай? — за акном. Знячэўку падумаў пра тое, што, пэўна ж, вусцішна было маці адной у хаце, асабліва доўгімі восеньскімі і зімовымі начамі.

Паспрабаваў Васіль уявіць сабе, як маці ўкладвалася ў ложка, на якім зараз спіць Валя, яго жонка. Ці, скурчыўшыся-скруціўшыся, уладкоўвалася на моч на цёплай ляжанцы, як гадзінамі, пакуль не адольваў яе канчаткова чуйшы старэчы сон, услухоўвалася ў палахліваю восеньскую цемень-цішыню, і ажно сценануўся ад дрыжыкаў.

Бедныя мацяркі! Чаму такі няўдзячлівы лёс у іх — пагадаваць дзяцей, выправіць у людзі, а самім пры канцы застацца адзінокімі? Гэтак падумалася чамусьці не толькі пра сваю маці. Гэтак жа адзінока, як жыла апошнія гады яго маці, жылі і жывуць і

многія іншыя. Жылі і жывуць адным жадааннем. Пават не жадааннем, а чаканнем. Чаканнем дзяцей, якіх жыццёвыя дарогі павялі ў далёкі і блізкі свет.

Цадзілася за вокнамі вільготная шэрасць начы, стаялі там цёмныя, амаль чорныя абрысы дрэў, а ён бачыў цётку Маньку, якая з кійком у рудэ, ледзьве перастаўляючы хворыя, неслухмяныя ногі, нясе з аселіцы ў пасцілцы ахапак сена; цётку Зосю, што пры кожным шуме матора на вуліцы вызірае з хаты — ці не едзе гэта на легкавічку яе зяць з дачкой і дзецьмі; і другую цётку Маньку, Корзікаву, а не Юзікаву, — як яна сядзіць на лаўцы пры вуліцы, паклаўшы бараду на кончык выслізганага, бы адпаліраванага арэхавага кійка, узіраецца выцвілымі блізарукімі вачамі ў кожнага і кожнаму, старому і малому, свайму і чужому, дае «дзень добры» тонкімі, сухімі вуснамі.

Убачыў іх, матак сваіх колішніх сяброў-аднагодкаў, а зашчымела сэрца, азвалася болем у грудзях за сваю маці, варухнулася пачуццё нязбытнай віны перад ёю. Ён, малодшанькі, яе пестунок, які павінен быў, па даўняй людской завядзёнцы, быць з ёю, глядзець да смерці, не толькі не здзейсніў наканаванага яму лёсам святога абавязку, а пават не радаваў яе, як іншыя дзеці іншых матак, сваімі прыездамі. За дваццаць з гакам гадоў умудрыўся прыехаць усяго тройчы: адзін раз — з жонкаю, другі раз — з жонкаю і дачкой, трэці раз — адзін, а свайго Цэльпука так і не сабраўся паказаць маці. Бабуля ведала ўпука толькі па фотакартцы. Чаму так? Прычына быццам сур'ёзная: няблізкі свет. З другога канца, з самага, можна сказаць, краю свету сапраўды нялёгка прыязджаць. Усё гэта так і не так. Не так, бо вінаваты былі не толькі тысячы кіламетраў, што аддзялялі яго ад Звонічаў.

Аб чым яна думала, гадзіпамі — праз тыдні, месяцы і гады — слухаючы жывую хатнюю цішу начэй? Пра што гаварыла з кошкай, якая спявала ёй сваю мурлындзію, скруціўшыся абаранкам на цёплай коўдры ў нагах? Чым дзялілася ўранку з курамі, якія сустракалі яе яшчэ ля ганка? Якія свае сны распавядала кароўцы ў хлеве, пакуль ставала сілы трымаць тую кароўку?

Чаму дзеці цікавяцца ўсім гэтым толькі тады, калі ўжо няма каму даць адказы на гэтыя балючыя

пытанні? Чаму толькі тады, а не раней, калі можна было прысесці побач з ёй на зэдлічку перад расчыненай палаючай грубкай, абняць за востранькія дрыготкія плечы і пра ўсё распытаць, пра ўсё пагаварыць і пра ўсё памаўчаць?

І вось што яшчэ дзіўна, ледзь не ўголас прамовіў Васіль. Чаму да той пары, пакуль ёсць у чалавека маці, ён не заўважае сваіх уласных гадоў? Чаму толькі тады, як чалавек пацалуе халодны і дзіўна чысты, без адзінай маршчыны мацерын лоб, як патрымае ў астатні раз у сваіх далонях такія ж халодныя і пачужому гладкія, быццам зусім і не матчыны, рукі, ён раптам спахопіцца, што яму ўжо — за сорок, за пяцьдзесят, за шэсцьдзесят?

Можа, і не ў той момант якраз прыходзіць да чалавека такое працверазенне, аднак жа — прыходзіць. Гэта Васіль цяпер ведае. Ведае вось ужо чатыры гады.

Чатыры гады назад, якраз такой жа жніўнай парою, ён ляцеў з Хабараўска у Мінск. Ляцеў па тэлеграмме: «Маме блага прыезджай». Ён не паспеў. Маці ён убачыў у труне...

На парозе ў другую палову хаты людзі расступіліся перад ім. Нехта, пэўна, паспеў шапнуць Вольцы, сястры, што ён прыехаў. Волька кінулася да яго аднекуль збоку, павісла на шыі, загаласіла:

— А братачка ты мой, а мой ты Васечка, а пяма ж у нас нашай мамачкі!.. А яна ж да апошняй мінутачкі чакала цябе, галоўку сваю сівенькую старалася падняць з падушачкі, каб угледзець, ці не ідзеш ты... А цяпер во Васечка яе прыехаў, а яна і не радуецца, ручкі сашчапіла, губкі злажыла і сыночка свайго меншанькага не прывячае...

Жанчыны адарвалі ад яго Вольку, пасадзілі на ўслон. Ён здранцвелымі нагамі ступіў на хату, пасустрач таму, што цьмяна бачылася затуманенымі вачамі, няўмела паклаў — недзе ля мацерынага пляча — купленыя ў Мінску белыя, халодныя і цяжкія, як мармуровыя, кветкі, гэтак жа няўмела схіліўся над труною, прыклаўся вуснамі да халоднага — у такі гарачы жывецькі дзень! — мацерынага лба, потым — да рук і апусціўся на крэсла, што стаяла пры труне. Паўсюль паўкруг, уздоўж сцен, у хаце сядзелі і стаялі людзі, але Васіль амаль не бачыў іх. Яго-

ную ўвагу прыкавала тое, што было бліжэй, вось тут, перад ім. Гэта памерла яго мама? Гэта яна ляжыць перад ім у труне? Розумам ён разумеў, што папраўная бяда здарылася, уласнымі вачамі бачыў маці ў труне, аднак усё ніяк не рашаўся, не мог паверыць у тое.

Ён не пазнаваў маці. Ён памятаў яе рухавай, жывой, непаседлівай. Яна ні хвіліны не магла пасядзець без работы. Яна была вясёлая, яго маці! Гора ці бяду яна ўмела хваць і ад людзей, і ад дзяцей, ідучы і да тых і да другіх з добрай усмешкай. Урэшце, яго маці была заўсёды маладой. Мо таму, што яна ніколі не падціскала ў гневе вусны, ніколі не сварылася і не вадзілася з суседкамі, старасць не брала маці. У параўнанні са сваімі равесніцамі яна выглядала маладзейшай на добрых дзесяць гадоў, а то і на ўсе пятнаццаць. Маладзіла яе, пэўна, і тое, што маці пават у самыя цяжкія гады пасляваеннай цястачы ўмела апрацаваць чысцей і зграбней, чым іншыя вясковыя кабеты, — яна абшывала не толькі Звонічы, але і суседнія вёскі.

А ў труне Васіль бачыў старэнькую, сухелькую бабульку з зусім не матчыным, нейкім выцягнутым носам — у маці нос быў маленькі, кірпаты; з рэдзенькімі, сівенькімі валасамі, зачэсанымі ўгару, без праборчыка, — а ў маці ж заўсёды былі косы... І вусны былі не мацерыны: нейкія капрызлівыя, падціснутыя...

Але чым больш глядзеў Васіль, тым больш працінала яго жахлівая і папраўная думка: у труне — мама. Мама — памерла! І чым даўжэй глядзеў ён на зменены няўмольнай смерцю мацерын твар, тым больш пазнаваў у ім калісь дарагія і родныя рысачкі. Ён сядзеў, глядзеў на твар, на рукі, складзеныя на грудзях, у галаве круціліся-мільгацелі якіясьці абрыўкі ягоных дачыненняў да маці жывой, калі ён быў дзіцем, падлеткам, юнаком, у вушах звіпелі нейкія паўзабытыя мацерыны словы, і ён раптам быццам абмяк унутры, яго быццам пакінуў страх, што скоўваў рукі, ногі, спіну і галаву, яму зрабілася душна, — з вачэй у яго пацяклі слёзы...

Ён не саромеўся, плакаў, выціраў слёзы чамусьці не хусцінкай, а кулакамі, далосямі, а яны не выціраліся, і таму ён бачыў кепска, і печакана яму пада-

лося, што маці варухнулася, што яна зусім не ў труне, а ў ложку, і сам ён сядзіць не тут, цяпер, а тады, побач з ёю, па краёчку ложка і слухае яе,— гэта тады, як ён другі раз прыехаў дадому з Далёкага Усходу разам з Валяй і дзесяцігадовай Ядвіськай. Яны ў той вечар доўга гаманілі за сталом. А пасля, як пайшлі дадому Максім і Волька, як знемагліся і паспулі Валя і дачушка, як ужо і маці лягла ў пасцель, Васіль печакана спытаўся:

— А ты, мама, пахудзела. Ці мне здалося?

Замест адказу яна раптам усхліпнула. Ён разгубіўся, працверазеў, прысеў да яе на краёк ложка, дакрануўся да пляча:

— Ты чаго, мама? Пакрыўдзіў хто?

Маці, гладзячы сваёй цёплаю рукою яго руку, скрозь слёзы ўсміхнулася:

— Запудзілася я па кароўцы, сыноч. Максім з Волькай угаварылі прадаць — з сенам цяжкавата, радойка тая абрыдвае за лета, паслухалася я — прадала, а цяпер шкадую. Асірацела я без Малюткі. Ці ў двор, ці ў хлеў, ці ў пуно паткнуся — яе не бачу, не чую, душа баліць, слова няма каму сказаць, цэлы дзень, бывае, так і прамаўчыш...

— Ну, мама, ты як пра чалавека! — ціха, але падурному рагатнуў ён.

— А й пра чалавека! А з кім жа я пагавару-параджуся? Кошка і курыца — дурныя, з імі не пагаворыш. А з кароўкай як з чалавекам. Яна ж усё чысцютка разумее. Нават і тое, з якім словам ты да яе падыдзеш — з добрым, ціхім, ласкавым ці з крыкам, лаянкай...

Маці памаўчала. Памаўчаў і ён, памаўчаў так, бадай, дзеся прыліку, не падта пагаджаючыся з тым, што яна гаварыла пра свае ўзаемаадносіны з Малюткай. А маці маўчанне сваё парушыла, зусім пра іншае загаварыўшы:

— А Малютка, сыноч, мяне яшчэ і карміла. Я ж не магу ні з чыіх рук малака есці. Нават з даччыных. А без малачка што з'ясі? Сала хіба. Дык жа я за салам ніколі не гпалася. З Малюткай у мяне і тваражок быў, і сырок, і малачко кісленькае, і масла, і смятанка. А цяперака... От і пахудзела...

Васіль тады пагаварыў з Волькай і Максімам. Волька была ўзгарэлася:

— Хай не будзе такая гідлівая! Ужо яна чысцей падоіць, чымся я! Няма хіба ў мяне таго самага тваражку ці шкадую, не даю?

А Максім па-мужчынску ўсё зразумеў, перапыніў Вольку:

— Куплю ёй новую Малюту, калі на тое. Грошы ж у яе ёсць.

Паехаў тады Васіль, а неўзабаве Максім напісаў яму, што хадзіў з маці ў Стайкі, апыталі і купілі там кароўку. «Маладая кароўка, першым целем яшчэ, — пісаў Максім, — малака з яе, як з казы, але матка рада, паружавела і пажвавела зноў...»

Уздыхнуў Васіль як з палёгкаю, прыгадаўшы тыя даўнія ўжо Максімавы словы з ліста, і тут жа скаланула яго ўсяго: па матчыным твары спакойна бегала муха, а ніводная жылка на гэтым васковым, чыстым і гладкім твары не здрыганулася, каб сагнаць нахабніцу. Вярнуўся Васіль да рэальнасці. Блага зрабілася Васілю, потам увесь акрыўся. Мо не чапаць яе, хай сядзіць, хай бегае, маці ж усё роўна? Дык жа яму не ўсё роўна!

Цётка Ганна няйначай здагадалася, што ў Васіля на душы, падышла да яго, абняла за плечы, шапнула:

— Ідзі, дзіцятка, досыць, я пасяджу ля сястрыцы сваёй, а ты ідзі, на вуліцу выйдзі, перадыхні...

А пра свае ўласныя гады Васіль успомніў за жалобным сталом. Хтосьці ў яго папытаўся пошпкам, колькі маці было. Адказаў ён, а пасля і падумаў: «Маме — семдзсят шэсць, а мне ідзе сорак другі... Дык гэта ж больш, чым было бацьку, як загінуў ён у сорак першым пад Магілёвам, і больш, чым было маці, як яна ў сорак трэцім уцякала з намі трыма ад карнікаў у лес. Бацька і маці здаваліся мне тады старымі. Гэтак жа, пэўна, думаюць пра мяне і мае Ядвіська з Цельпуком...»

Апякла Васіля гэтая думка. Ляжаў нейкі час перухліва, утрапёна. А пасля заківаў галавой: старасць, старасць, што ж яшчэ... Тады засоп, бы ў злосці, страпянуўся, здрыгануўся ўсім целам і скурай, быццам атрасаючы з сябе думкі-паслапнё, як конь, што накачаўся на лузе, смецце, і выдыхнуў-вымавіў моўчкі з сябе доўга і смачна: «Ну і ліха з ёй! А мы яшчэ паваюем. А мы яшчэ дужыя і здаровыя. А мы рады, што тут, дома, што во спім у гэтай, пастаўленай баць-

кам перад самай вайною хаце, што нам тут добра, спакойна і падзейна. Ага, спакойна і надзейна... І гэта ўсё ад... старасці?! Ці ж мы дурні такія, каб паверыць? Цяльпук Цяльпуковіч, ці ж мы такія дурні, га?..»

Не, сына Васіль не разбудзіў — гэта сказалася моўчкі. Самому сабе. Сыну яшчэ скажа. Паспее сказаць. А цяпер хай ён спіць, вупь як соладка прычмоквае ў сне, быццам соску смокча. Хай спіць! А от сам ён ужо не засне, гэта як піць даць! Як і ўчарашняй, і пазаўчарашняй ноччу. Зпоў ускалыхнулася ў душы тое, што выбіла яго са сну, што яшчэ і назвы не мае — не то пачуццё, не то жаданне, да чаго ён баіцца і адначасова хоча, аднак жа не рашаецца дакранацца, хіба толькі вось так, сам-пасам, ноччу, у думках...

Плыла паціху ноч за вокпамі, гушкалася на пябачных у цемры арэлях Зямля, а Васіль не зважаў ні на поч, ні на зямныя арэлі — ён гушкаўся, то вышэй, то ніжэй, па арэлях уласнае бяссоннае памяці, згадак, уражанняў — колішніх і нядаўніх.

2

Тады, амаль трыццаць гадоў назад, выпраўляючыся з гэтай хаты ў ваенкават, не думаў, вядома, Васіль, што выпраўляецца так падоўга. Думалася зусім іншае: адслужыць — і назад. Калі не сюды, у калгас, да сваіх коней, дык у Мінск, на будоўлю ці на трактарны — колькі паспела ўжо атайбавацца там звоніцкіх хлопцаў і дзяўчат! Лёгка выпраўляўся, без смутку. Не ён першы і не ён апошні. Маці абдымае яго — ужо на вуліцы, перад тым, як ён перакуліўся цераз борт у кузаў, да хлопцаў і дзевак, — абдымае і плача, а яму смешна: чаго, падумаўшы? Не на вайну ж! Пашанцуе дзе службыць блізка, як Воўку Маслюку, дык ля дому ацірацца будзе! «Чуеш, мама? Не агледзішся, як на набыўку прыеду!..» Не чуе маці, у кабіну сядзе, каб яшчэ якую гадзіну-другую пабыць з сынком...

А пазаўтра ён, Васіль, трохі нос звесіў, калі іх калонай павялі на вакзал, калі яны, можа, больш шумна і мітусліва, чым трэба было б, сядалі ў цягнік, канечны прыпынак якога быў педзе далёка, за Ура-

лам — больш падрабязных звестак ім, навабрашцам, не паведамлілі. Яшчэ ніжэй апусціўся Васілёў нос, калі Урал застаўся ззаду, а цягнік усё вёз і вёз яго на ўсход.

Ды неўзабаве нос у Васіля зноў выпрастаўся. Прымор'е, дзе яму давялося службыць, нечым нагадвала яго родныя мясціны. Сопкі, вядома, не тыя пагоркі, што з усіх бакоў акружаюць яго родныя Звонічы, аднак жа і не Каўказ са снежавымі шапкамі вяршыняў. І расліннасць выдавала тронкі падобнай на беларускую, і клімат амаль такі ж — мяккі, намяркоўны, акурат беларускі. Нават іхні ваенны гарадок між сопкамі, на беразе чыстай, спакойнай і задуманай рэчкі, тронкі быў падобны на Міжгорск — іхнюю раённую сталіцу, якая таксама ляжала ў даліне і праз якую цякла флегматычная, паўнаводная і досыць чыстая рэчка Чмялёўка. А галоўнае было ў тым, што служылася яму лёгка, роўна, без падзенняў, хоць і без узлётаў. Служылася, як жылося. Па патуры спакойны, цягавіты і старанны, ён быў на добрай прыкмеце ў камандзіраў, а за шчырасць і справядлівасць яго любілі і шанавалі хлопцы. Сёйтой, пэўна, яму і зайздросціў: у арміі Васіль вывучыўся на шафёра і апошнія месяцы службы «інтэлігентнічаў» — вазіў на «казле» палкавое пачальства.

Так, без прыгод адслужыўшы, паехаў бы Васіль праз усю краіну пазад, дахаты, калі б не Валя. Па явілася яна ў ваенным гарадку незадоўга перад яго звальненнем. Была яна медсястрой у сапчасці. Васіль на здароўе не скардзіўся, і наўрад ці перасекліся-перакрыжаваліся б іхнія лёсы, калі б не выпадак. Здарылася бяда з адным салдатам — апарыўся, па слізнуўшыся ў лазні. Васіль павёз яго ў сапчасць. І там убачыў Валю. Убачыў і як прысох да дзяўчыны. Калі б за дзень перад тым хто сказаў яму, што такое можа быць — пасмяяўся б. Ні дома, ні на службе датуль не было ў яго дзяўчыны. Падчапіць пры нагодзе абы-каго ці ўлюбляцца па пошце, як рабіў сёйтой з хлопцаў, было не ў яго натуры. Напаўсімы рабіць што-небудзь ён не ўмеў і не мог. Любіць — таксама. На Валі ж сышоўся для яго клінам свет. І Васіль з упартасцю і зацятасцю, якой яму было не пазычаць, пачаў падступацца да дзяўчыны. Вопыту, як і пахабства, у яго не было, іншы на яго месцы

паўрад ці асмеліўся б разлічваць па пешта, усведамляючы свае шанцы і агульную абстаноўку ў гарадку, дзе кожная дзяўчына, незалежна ад яе дзявочых вартасцей, была на строгім хлапечым уліку. Але, мусіць, яго хлапечая нехлямяжасць і шчырасць і дапамаглі яму. Ён не падакучаў Валі. Ён не прыставаў да яе, як іншыя, не пераступаў ёй дарогі, не загаворваў, не лез з дурнаватымі жарцікамі і заляцаннямі. Ён упарта заўсёды аказваўся там, дзе была Валя, і неадступна сачыў за ёю з любоўю і адданасцю, якой нельга было не заўважыць. І скончылася гэта тым, што Валя аднойчы сама падышла да яго.

У клубе былі танцы. Была там і Валя. І быў там, натуральна, Васіль. Як заўсёды, стаяў збоку, падпіраючы сцяну, і не спускаў вачэй з Валі, якую напярэймы вадзілі хлопцы ў круг. Васіль жа не рашаўся нават і на такое — запрасіць яе. Не пускаў яго страх падысці да Валі — а раптам яна адмовіць? А тут нечакана зайгралі дзявочы танец, і Васіль здранцвеў — Валя сама запрашала яго.

Тады яшчэ не было ў модзе сённяяшніх танцаў, дзе зусім усё роўна, ёсць у цябе партнёрка ці няма. Тады яшчэ на танцах гучалі вальсы, полькі, факстрыты і танга, тады яшчэ партнёр лёгка абдымаў партнёрку ў тым жа вальсе ці факстрыце, тады яшчэ партнёр з партнёркай маглі ў танцы аб тым-сім і пагаварыць.

— Ты чаго глядзіш так? — пайшла ў наступ Валя.

— Як? — не мог прыйсці да памяці Васіль.

— Як дурань, — лупянула яна.

Адкуль у яго хапіла сілы пажартаваць, ён і сам не ведае, аднак жа Васіль сапраўды паспрабаваў пажартаваць:

— Усе закаханыя выглядаюць дурнямі.

Валя задзерла галаву, зарагатала:

— Улюбіўся, значыць?

— Ага.

Ён адказаў сур'ёзна, і яна на хвіліну таксама сгнала з твару выраз смяшлівасці, зірнула на яго, але толькі на хвіліну, на нейкае імгненне.

— Ну і за што ты мяне палюбіў? Прызнавайся, калі пачаў.

— За ўсё.

— За што — за ўсё? — гарэзавала яна. — Я тоў-стая, лунатая, языкатая, ветраная. Адным словам — стрынадка! За што ж ты мяне пакахаў?

— Ты прыгожая. І добрая.

— Няўжо? І прыгожая, і добрая?

— Ага.

— Чаго ты агакаеш? Ну адкуль ты ведаеш, што я добрая? — Валя па-ранейшаму ўсміхалася, але ў яе голасе паявілася быццам і нейкая ішшая нотка — нотка зацікаўленасці, ці што?

— Бачу. У цябе вочы добрыя, — Васіль ачомваўся пакрысе.

— Многа ты бачыш! — крутнула яна галавой і змоўкла.

Танец скончыўся. І тут Валя зноў лупянула яго па галаве, проста па цемені:

— Пайшлі на двор, тут душна.

— Ага, — кіўнуў ён галавой.

Але яна не засмяялася з яго «ага», крутнулася на абцасіку і пайшла да дзвярэй. Васіль таксама крутнуўся, але — не ў той бок. Зразумеўшы гэта, крутнуўся ў другі, кінуўся ўслед за ёю.

Ад прыступак ганка яны адышліся на некалькі крокаў. Прыпыніліся. Валя павярнулася да Васіля, зірнула на яго, спыталася:

— Ну і што?

Было відна — непадалёк гарэў ліхтар. Васіль добра бачыў Валіны вочы, у іх скакалі гарэзлівыя іскрынкі-смяшынкі.

— Нічога, — сказаў ён.

— Як — нічога? — здзівілася яна. — Чаго ты тады пайшоў за мною?

— Я даўно ўжо хаджу за табою.

— Чаго? Я ж і пытаюся: чаго ты ходзіш?

Замест адказу ён раптам спытаўся:

— Адкуль ты ведаеш гэта слова — стрынадка?

— Стрынадка? Бабуля мяне так звала. — Валя быццам збянтэжылася. — Слухай, ты не беларус?

Ён зноў не адказаў, а прамовіў:

— Я хаджу за табой, бо люблю цябе і хачу, каб ты была маёй жонкай.

— Трымайце мяне — я павалюся, — зарагатала Валя. — Паўтары, што ты сказаў?

— І паўтару. Ты будзеш маёй жонкай. Толькі ты. Гэта лёс.

Яна паглядзела на яго доўга і запытальна. Уздыхнула:

— Дык, кажаш, тваёй жонкай? Лёс такі?

— Ага.

Яна страсянула сваімі светлымі, жаўтлява-выгаралымі, каротка астрыжанымі валасамі, яшчэ раз кінула на яго вачамі і, не ўсміхнуўшыся, сказала:

— Ну, ну, чакай... Я думала... А ты і праўда дурань.

І пабегла да ганка, у клуб.

Васіль больш туды не пайшоў. Але толькі ў той вечар. А падалей тактыкі сваёй не змяніў. Па-ранейшаму, дзе толькі мог, пасвіў Валю вачамі. Часам яму ўдавалася на імгненне злавіць яе пагляд, але ў ім ён нічога не прачытваў, акрамя таго, што ён, Васіль, для яе не існаваў. Гэта яго, аднак, не бянтэжыла. Ён сапраўды верыў у тое, што сказаў Валі тым вечарам. Яна будзе яго жонкай! Гэтыя словы ён успрымаў зусім спакойна, як і належыць. Ён зжыўся з імі і паверыў у іх. Асабліва пасля таго, як раптам датумкаў, пачуўшы ад Валі слова «стрынадка», што яна таксама беларуска. Прынамсі, карэнні беларускія ў яе ёсць, калі бабка называла ўнучку стрынадкай. Васіль не памыляецца. Ён таксама чуў гэтае слова. Ці то ад цёткі Ганны — яна, здаецца, называла так сваіх дачок, калі яны былі малыя, а пасля і ўнучак, ці мо яшчэ ад бабкі Альжбеты, якая памерла неўзабаве пасля вайны, але якую ён, Васіль, добра памятае, бо яна не адзін раз частавала яго мёдам з сотамі, калі ён разам з маці прыходзіў да яе ў адведкі. Для яго гэтая акалічнасць не была проста выпадковасцю, збегам выпадковасцей. Ён і думкі не дапускаў, што на яго месцы мог быць іншы хлопец, таксама беларус, якіх было нямала ў гарадку. Для яго гэта сталася знакам, прыкметай лёсу. Ён нават успомніў матчына слова «планіда». Расказваючы пра каго-небудзь, яна часта казала: «Такая ўжо планіда ў чалавека». І вось цяпер ён прымеркаваў гэтае слова да сябе. Такая ўжо яго планіда! Ён так моцна верыў у гэтую сваю планіду, што цалкам, як кажуць, аддаўся на волю лёсу і не рабіў ніякіх захадаў, каб самому як-небудзь і дзе-небудзь загаварыць да Валі, зачэпіць яе.

І дзіўна ж — лёс ішоў яму насустрач!

У нядзелю ён пайшоў на пошту — купіць канвертаў і паперы. І там, ля пошты, папаткаў Валю. І яна зноў сама зачাপіла яго, загаварыла гэтак жа смяшліва, як і ў мінулы раз:

— Усё спадзяешся?

— Спадзяюся, — адказаў ён.

Яна знячэўку ўзяла яго пад руку, таўханула плячом:

— Які ж ты муж, калі ні разу не загаварыў да жонкі?

— Не хацеў падакучаць. Яшчэ нагаворымся.

Яна зарагатала весела і звонка, не зважаючы на тое, што ля пошты ў нядзельны дзень было людна. Супакоіўшыся, сказала:

— З табой не засумуеш!.. Дык ты ўжо не маўчы, раскажы, адкуль ты ўзяўся такі на маю галаву... Муж!

Пайсці ў гарадку асабліва не было куды. Пааціраўшыся трохі ў цэнтры, на людзях, падаліся да рэчкі. Канчалася лета, дзень быў сухі і цёплы. Селі яны на павалепае, акоранае і выслізганае за гады дрэва, памаўчалі спачатку, але пакрысе разгаварыліся і ўжо без асаблівых посмешкаў казалі адно аднаму збольшага пра сябе.

Васіль паведаміў Валі, што ў яго ёсць брат Максім і сястра Волька, старэйшыя за яго, жывуць асобнымі сем'ямі, а дома толькі маці, бацька не вярнуўся з вайны. Валін бацька таксама загінуў на фронце, бабуля нядаўна памерла, дома засталіся мама і малодшая сястрычка Тома, яна летась скончыла школу і працуе ў ашчаднай касе касірам.

— А чаму бабуля называла цябе стрынадкай? Яна што, беларуска? — пацікавіўся, не сцяраў Валі.

— Як ты здагадаўся? Ты таксама беларус?

— Беларус.

— А ты адкуль? Барысаў ведаш? — загарэлася Валя.

— Дзіва што ведаю! Ад панага Міжгорска кіламетраў семдзесят да Барысава, — адказаў Васіль.

— Ой, дык гэта ж зусім блізенька! — пляспула рукамі Валя. — Бабуліны бацькі былі з-пад Барысава. Яны прыехалі сюды яшчэ да рэвалюцыі. Бабуля і

вёску пейкую называла, ды я забылася. Як твая вёска завецца? Звонічы? І япа пешта такое называла. Таксама на «ічы» канчалася. Бабуля і ўсё ўспамінала сваю Беларусь і ўсё хацела вярнуцца туды. Каза-ла: «Хоць бы разок зірнуць і тады памерці ўжо...» Маці яе, гаварыла, наказвала ёй, каб не заставалася тут, а ехала на радзіму, да дзедаўскіх магіл. Бабуля збіралася-збіралася ды так і не сабралася.

— Затое ўнучка выправіць бабуліну памылку — паедзе на радзіму продкаў, — заўважыў як бы між іншым Васіль.

— Ты зноў за сваё? — ускінулася Валя.

— А што я — тут жонку пакіну, а сам паеду?

— А калі жонка не захоча? — усміхнулася Валя.

— Усё роўна адзін не паеду, — адрэзаў Васіль.

— Паслухаць цябе яшчэ раз-другі, дык, мусіць, і не выкручуся, згаджуся пайсці за цябе!

— Вядома, пойдзеш! Я ж казаў, ты добрая, па-шкадуеш чалавека і згодзішся, — Васіль не адступіўся.

— Я добрая па абавязку службы, — сказала Валя. — У белым халаце чалавек павінен быць добрым.

— А ты і так добрая.

— Не балбачы, бо гэта пачынае ўжо надаку-чаць, — паднялася Валя. — Калі ты, мужанёк мой, дэмабілізуешся?

— Як толькі загад выйдзе. Можа, праз тыдзень, можа, праз месяц.

— Дык вось што я табе скажу, мужанёк. Будзь здароў і не кашляй! Дэмабілізоўвайся і едзь на радзіму сваіх і маіх продкаў. — Яна абцягнула, папра-віла на сабе сукенку, ускінула на руку чорную паў-круглую сумачку. — А каб твая фізіяномія не была такой кіслай, так і быць, пацалуў на развітанне сваю выдуманую жонку.

Валя падставіла для пацалунка шчаку, адкінуўшы вольнай рукою валасы за вуха. Васіль быў ужо паважыўся дакрануцца вуснамі да гэтай чыстай і па-дзявочы пухленькай шчочкі, ды раптам моцна ашча-рэпіў Валю, прыгарнуў да сябе і прыпаў вуснамі да яе вуснаў. Яна паспрабавала вырвацца, але рукі яе былі пад яго дужымі рукамі, яна тузапулася раз, дру-гі, трэці, а пасля сцішылася, бязвольна абмякла, у здзіўленні адзначаючы сама сабе: што гэта ён робіць,

гэты дужы, рослы, па ўсім відаць, добры і досыць сімпатычны салдацік, яе нязваны-пегаданы муж?

Калі Васіль выпусціў яе, нарэшце, са сваіх абдымкаў, яна не заехала яму па твары. Толькі паправіла па сабе сукенку, валасы, сумачку на руцэ і, стрымліваючы дыханне, сказала:

— Дзівак ты! Я жартам, а ён...

Яна не дагаварыла і хуценька пашыбавала па сцяжышчы ўверх. На грэбені крутога рачнога схілу азірнулася. Васіль згледзеў гэта і рвануўся ўверх. Тады яна таксама кінулася бегчы і знікла між дрэў...

Да ад'езду ён больш не гаварыў з Валяй. Адзінае, што зрабіў, дык гэта здабыў пры дапамозе хлопцаў Валін адрас — яе хатні адрас, адкуль яна прыехала ў васны гарадок і дзе жыла яе маці з малодшаю сястрою. Сам сабе і Валі тлумачыў пасля так: от нешта карцела мець той адрас.

Праязныя дакументы яму выпісалі да Мінска. Ва Уладзівастоку ён сеў у цягнік і паехаў. Аднак жа добра ведаў, што да пункта, указанага ў ягоных дакументах, ён не даедзе. Мо таму і не браў білета на самалёт, як іншыя. Нават і ў сне ён памятаў, што па дарозе педзе будзе станцыя Мучная — Валіна станцыя. Што там здарыцца, ён не ўяўляў, толькі быў упэўнены, што проста так ён яе не праедзе.

На станцыі Мучной ён апынуўся ноччу. Звычайны, як паўсюль, будынак вакзальчыка. Не дужа шмат людзей. Дзве ці тры мінуты стаянкі. Загадзя ён не рыхтаваўся што-небудзь рабіць на Мучной — сядзеў на краёчку лаўкі і зусім быццам абыякава глядзеў у цёмнае акно. Але калі цягнік крануўся, лапнуў у рукі свой небагаты скарб, у тры скокі апынуўся ў тамбуры і ўжо з паднятай пляцоўкі-прыступкі гэпнуўся на перон.

І калі дагэтуль галава яго была трошачкі як у тумане, дык цяпер, па пероне аднаму богу вядомай станцыі Мучной, яна запрацавала ясна і цвяроза. Зараз ён пойдзе па вакзал, як-небудзь перакантуецца да раніцы — не так і доўга яе чакаць, а раніцай пойдзе да Валінай маці. Але, але, проста так па вывучаным, быццам даўно знаёмым адрасе: прыйдзе, пазвоіць у дзверы, зойдзе ў кватэру і скажа...

Дом, а калі больш дакладна, дык дамок, падобны на ўкраінскую мазапку, прынамсі, звонку пабелены,

стаяў пры самым канцы вуліцы, якая ўпіралася ў сарку. Васіль яшчэ раз зірнуў туды, дзе была прымацавана таблічка-пумар — памылкі не было. Тады ён адчыніў весніцы, прайшоў да ганка і, не знайшоўшы кнопкі званка, пастукаў костачкамі пальцаў у дзверы. На стук ніхто не абазваўся. Тады ён пастукаў яшчэ раз, трохі мацней. На гэты раз дзверы расчыніліся. На парозе стаяла яшчэ не старая жанчына, печым ледзь улоўным падобная на Валю. «Значыць, не памыліўся», — адзначыў Васіль і спытаўся:

— Можна да вас?

Валіна маці зрабіла пейкі няпэўны жэст — бы памкнулася была спытацца пра пешта, але перадумала, махнула рукой на хату:

— Заходзьце, калі ласка.

Ён ступіў цераз парог, апусціў долу чамадан, перакінуў цераз спінку крэсла шынель, звычайна шмаргануў рукамі па рэмені, абцягваючы-папраўляючы гімнасцёрку, сказаў:

— Добры дзень вам у хату!

— Дабрыдзень, — адказала Валіна маці. Яна прычыніла дзверы і запытальна глядзела на яго.

— Вы, канечне, не здагадваецеся, хто я, — пачаў Васіль і раптам запнуўся, змоўк.

— Я й не чула, як вы пастукалі, — сказала жанчына, быццам апраўдваючыся. — Тома на работу пабегла, а мне сёння пазней трэба, дык я на кухні поркалася... А хіба я ведала вас раней?

Валіна маці гаварыла спакойна, як заўсёды гавораць жанчыны з чужым чалавекам, што пастукаўся ў хату; яго, Васілёва, маці гаварыла б, пэўна, гэтак жа; і ён, слухаючы яе, перадыхнуў з палёгкаю.

— Не, раней вы мяне не ведалі, — адказаў ён на яе пытанне. — Не маглі ведаць...

— А вы ж... Здаецца, вы казалі, што я павінна была здагадацца?

— Не, не тое... Я к таму, што вы і не можаце здагадацца, — выкруціўся Васіль.

— То хто ж вы будзеце?

— Я... Ад Валі я, — як знайшоўся ён.

— Я так і падумала. Даўно ле бачылі? Ды вы не стойце, сядайце, калі ласка. Чаго ж мы ў парозе стаім?.. Праходзьце туды, — паказала яна на расчыне-

ныя дзверы ў другі пакой.— Праходзьце, сядайце, раскажыце.

Ён зноў перадыхнуў, каўтануў сліну, што сабралася ў роце ад хвалявання, прайшоў у пакой і сеў на падсунутае Валінай маці крэсла. Сама яна засталася стаяць.

— Дык як жа там Валя? Чаго ж гэта яна вас... Васіль не даў ёй дагаварыць:

— Я не зусім ад Валі...

Яна зірнула на яго ў недаўменні, потым перапытала:

— Не зусім? З ёй што, бяда якая?

Ён прыпадняўся, замахаў рукамі:

— Не, не, з ёй усё добра, вы не хвалюйцеся...

Я мужык Валін!

Апошнія словы ён амаль выкрыкнуў. Яна ўспляснула рукамі, апусцілася ў крэсла, прашаптала:

— А божачкі! Які мужык? Муж, значыцца?

— Ага,— бы які недапечаны, кіўнуў ён.

Валіна маці ўсхліпнула. Змахнуўшы рукамі слёзы з вачэй і шчок, яна загаварыла спакайней:

— А чаго ж гэта так? Ні слова маці... Ні ў пісьме, ні як прыезджала... Калі ж вы гэта? І чаму ж ты адзін? Яе што, не адпусцілі?

Васіль пабялеў. Тут толькі да яго дайшло, нарэшце, што ён патварыў! Апусціўшы долу вочы, хваляючы-ўцягваючы далоні ў рукавы гімнасцёркі, ён выціснуў з сябе:

— Ну, яшчэ не зусім муж... Я падумаў... Валя яшчэ не рашыла...

Больш ён нічога не змог сказаць, бо ўбачыў, што Валіна маці перамянілася ў твары, устала з крэсла, выцерла вочы насуха. Загаварыла цвярдзей:

— Што ты, хлопец, вярзеш? Зайшоў у хату, дык кажы, чаго зайшоў. А то: муж — не муж, Валя яшчэ не рашыла!.. Дачка ні словам не абмовілася, а ты заявіўся...

— Я люблю Валю,— уставіў Васіль.

— Ну і што? Ёй ты пра гэта гаварыў? Вы што — рашылі пажаніцца? І ты, і Валя?

Васіль паспрабаваў быў тлумачыць, як ён апынуўся ў Мучной, як і навошта знайшоў іхнюю хату, але Валіна маці не стала слухаць:

— Не тлумі ты мне, хлопец, галавы! От прывядзе

дача мне ў хату чалавека, як гэта ў людзей робіцца, і скажа, што гэта яе муж, тады я ведаць буду, што рабіць,— сказала яна.

Васіль падняўся, пайшоў да дзвярэй, узяў у руку чамадан, другой падхапіў шынель. Патыкаючыся задам да дзвярэй, прамармытаў:

— Даруйце... Я не хацеў... Вы некалі прыехалі з Беларусі... Я таксама з Беларусі... Выбачайце, калі ласка...

Валіна маці дагнала яго ўжо на вуліцы і зноў вярнула ў хату:

— Ідзі ды толкам раскажы, што да чаго! А то пасеяў трывогу і ўцякаеш... Калі ўжо зайшоў, дык...

Пакорліва пайшоў Васіль за ёю ў хату і... застаўся там, і поччу спаў на ложку, на якім, будучы дома, спала Валя.

Пра тое, як гэта яму ўдалося, ён расказваў Валі пасля, як яны пажаніліся ўжо — так:

— Маці твая, аказваецца, не такая недаверлівая, як ты. Як і табе, я ёй не хлусіў. Сказаў праўду: люблю цябе, толькі цябе і нікога больш, будзеш ты за мной, як за каменнай сцяной, з рук не спущу да старасці. Маці паверыла і згадзілася аддаць за мяне сваю дачку. Сказала: «Жыві ў мяне, усім скажу, што ты зяць, а Валя прыедзе — запішацесья...»

Валя рагатала:

— А калі б я неспадзеўкі замуж выскачыла?

— Ты на сябе не пагаворвай! Я ж сказаў, што ты мая жонка. Дык якая гэта жонка будзе выскак-ваць замуж за некага, як не за свайго мужа?!

А Валіна маці прызналася неяк Васілю:

— Ліха яго ведае, але тое тваё трызненне перадалося і мне. Мне ж мама мая і паміраючы ўсё наказвала на радзіму вяртацца. Казала: там і сопейка цяплейшае, і вада смачнейшая, і паветра салатзейшае, і травіца мякчэйшая... Дык я і падумала: а мо і праўда лёс, як гэты салдацік кажа? Не бандзюк жа ён, не ўзвей-вечер, здаецца, і не заморак які-небудзь.

Жарты жартамі, а пажаніліся яны сапраўды, як у кіно. Толькі ці так яно і важна? Галоўнае — жылі і жывуць душа ў душу, двух дзетак займелі — дачушку і сына. Праўда, з дзецьмі яны не дужа спяшаліся. Валя пастояла, каб Васіль спярша, без лішніх турбот,

вячэрною школу скончыў, бо ў яго за плячамі была толькі сямігодка. Не паслухацца ён не мог. Калі Валя хоча, дык ён і не тое адолее, хоць, папраўдзе, не бачыў ён асаблівай карысці ад той вячэрняй школы, не разумеў, чым яна можа памагчы ў яго шафёрскай рабоце, якую ён і без школы любіць і ўмее, здаецца, рабіць не горш за іншых.

Дачушка знайшлася ў іх ажно на пятым годзе сямейнага жыцця. Васіль назваў яе Ядвіскай. Гэта так, як звалі коласаўскую палескую красуню. А можа, і не толькі ў гонар гераіні трылогіі «На ростанях» назваў ён так дачушку. Недзе тым часам, калі чытаў ён трылогію, пачуў і песню пра чарнабрывую Ядвісечку, песню, якая таксама запала яму ў душу. І кніжная Ядвіся, і песенная Ядвісечка спалучыліся ў Васілёвай галаве ў адзіны цудоўны вобраз загадкавай і цнатлівай дзяўчыны-красуні.

Жонка была заўпарцілася супраць Ядвісі. Цешча таксама не пагаджалася на такое імя.

— Там, у вас, можа, і звычайна так зваць дзяўчынку, а тут? — казала яна. — Гэта ж пакуль прывыкнуць людзі, абцярпяцца, дык дзіця, не дай бог, і гора набярэцца.

Але Васіль усё ж пераканаў іх — і жонку, і цешчу. Дзеля гэтага яму давялося праспяваць ім, і не адзін раз, «Ядвісечку чарнабрыву». Урэшце на яго бок стала Тома, і малая Ядвісечка, хоць і зусім не чарнабрывая — валосікі ў яе былі акурат такога колеру, як ручайка добра вылежалага і старанна вытрапанага лёну, набыла правы грамадзянства.

Не магла Валя папракнуць Васіля, што ён не любіў дачкі. Як кажуць, крыў божа! Вяртаўся з рэйсаў, дык Ядвіска ў яго з рук не злазіла. З ягоных рук і ў школу пайшла. Ды і школьніцай доўга яшчэ заставалася бацькавай дачушкай-пястункай. Але — няёмка Васілю і прызнавацца — толькі да тае пары, пакуль не знайшоўся ў іх праз дзесяць гадоў нася Ядвіскі сыноч, Валерык.

Не можа Васіль ні сабе, ні каму іншаму вытлумачыць, што з ім адбылося, а толькі пешта як перавярнулася ў яго душы са з'яўленнем Валерыка. Сорамна было яму і перад Валяй, і перад цешчай, а найперш перад Ядвіскай, а зрабіць з сабой нічога не мог — начыста завалодаў ім Валерык. Гуляў ён, вядома, і з

Ядвіскай, і буськаў яе, і па галоўцы гладзіў, і гушкаў на руках ажно пад столь вялікую ўжо, аднак жа зусім не з тым спевам душы, які абуджаўся, калі позірк ягоны лавіў сына. З нейкай утрапёнай замілаванасцю ён мог гадзіну навывлёт глядзець на сына, і Валя, заўважаючы гэта, амаль злосна казалася:

— Што з табой, апомніся! Гэта ж няможна так! Ты ж і сурочыць яго можаш! Не любоў ужо, а насланне!

Васіль усміхаўся, але ўжо і праўда ці не палохаўся, верачы і не верачы ў гэтыя жончыны перасцярогі-забабоны.

Тысячы пяшчотных, ласкавых слоў прыдумляў Васіль, гамонячы з сынам, люляючы яго, закалыхваючы ў ложкачку на колцах, спяваючы яму, пакуль не засне, песню за песняй, якія толькі ведаў. Найперш, вядома, народныя — беларускія і рускія. Жопка і цешча часам ужо і пацяшаліся з яго спеваў, але ён не зважаў на гэта і штовечар выспеўваў-выводзіў над Валерыкам і «Перапёлачку», і «А ў полі вярба», і «Ой, на дубе, на вяршэчку», і «Янка стаіць на гары», і «В чистом поле, в поле под ракитой», і, вядома ж, «Ядвісечку чарнабрыву».

З усіх тых ласкавых, часта не падта ўцямных слоў засталася надоўга адно — цяльпук. Яно стала як бы другім імем Валерыка. Змірыліся з ім і Валя, і цешча. А спачатку ж нападалі на Васіля страшэнна.

— Навошта ты дзіця абзываеш? Хочаш, каб і на вуліцы цяльпуком звалі? І што гэта, каб хто сказаў, за цяльпук? Сам ты хоць ведаеш?

Васіль шчасліва рагатаў і адбрэхваўся:

— Дальбог, не ведаю! Ну, гэта нештачка такое кругленькае, мякенькае, пухнаценькае, цёпленькае, пахучацькае. Адным словам, цяльпук! Цяльпучок!

— Сам ты цяльпук! — махала рукою цешча, але і сама смяялася.

Адноічы ж, купаючы Валерыка і вымаючы яго з пластмасавых начовак, ласкава дала шлепяка ўнуку па попцы і сказала:

— Ах ты, мой цяльпучок!

Так Цяльпук прыжыўся капчаткова.

А калі Валерык пачаў хадзіць, перавальваючыся, бы качанё, з ножкі на ножку, Васіль да Цяльпука дадаў Цяльпуковіча і цяпер інакш сына і не заве.

Згадка пра сына, як і шторааз, прыкацілася да грудзей цёплай хваляй любасці і пяшчоты, і Васіль, міжволі павёўшы вачамі туды, дзе спаў Валерык, усміхнуўся. Нібыта неблагое хлапчанё расце, хаця... Маці ўжо некалькі разоў памякала Васілю на тое, што яго празмерная любоў пачынае вылазіць бокам: Цяльпук Цяльпуковіч, ёй здаецца, пачынае праяўляць не лепшыя рысы характару — самалюбства, эгаізм, усёдазволенасць. Можна, маці ў чымсьці і праўду кажа — лейцы ён напусціў. На сутнасці сыноч расце пестуном-панічом — ніякіх абавязкаў і ніякай адказнасці. Дзесяць гадоў чалавек пражыў, а яны з маці пакуль што не дамагліся і таго, каб пасля сябе засцілаў ложкак. Дзіўна атрымліваецца. Яны самі, Васіль і Валя, раслі зусім у іншых умовах. Нялёгкае ў іх было дзяцінства, пасляваеннае, часта галоднае і халоднае. Усім тады было нялёгка, але ім, бязбацькавічам, асабліва цяжка. І вось яны дараблі да сваіх дзяцей і гадуюць іх, кіруючыся адным: каб хаця ж яны не зведалі таго, што зведалі самі. Яно, вядома, не дай бог ім таго, але ж... Але ж яны, іхнія таты і мамы, хоць бы і ён, Васіль, у гэтай сваёй нібы добрай заклапочанасці даходзяць да таго, што і праўда апчаджаюць дзяцей увогуле ад усялякіх цяжкасцей і турбот. А чалавек жа павінен, каб вырасці чалавекам, які будзе здольны паспачуваць і памагчы іншаму чалавеку, пераадольваць пэўныя цяжкасці, зведваць горыч паражэнняў і слодыч перамог. Інакш...

Мо і праўда ён лішне апякае Валерыка? Мо недарэмна маці непакоілася? Пра што гэта яна гаварыла апошні раз? Пра нешта такое, што ўразіла і здзівіла Васіля. Шейкага такога коніка выкінуў Валерык, што пакідаць гэта без увагі нельга было б. Нешта сказаў пра іх — пра бацьку і маці, пра яго, Васіля, і Валю. Ага, во. Маці за штосьці пасварылася на яго і пакарала — у кут паставіла. Дык ён ёй заявіў: «А тата лепшы, чым ты. Я цябе не люблю...» І яшчэ: «Калі вы развядзецца, дык я з татам застаўся, а ты будзеш адна». Адкуль пра развод — вядома. Тады якраз разводзіліся бацькі аднаго яго аднакласніка, хлопчыка выклікалі ў суд, пыталіся, з кім ён хоча жыць. А вось яго заява, што тата лепшы за маму, для бацькі кепскае сучасніцтва, як бы ні це-

шыла гэта ягонае самалюбства. Трэба сур'ёзна з ім пагаварыць. А ён усё збіраецца, ды так і не сабраўся, усё не датумкаў, як пачаць гаворку пра гэта, усё часу на гэта не дабраў...

Ціха было ў хаце і па-за хатай. Сцішылася недзе і, пэўна, заспула шчаё, не стала чуваць хлапечай гаманы і дзівочага смеху — пэўна, гарадскія ўшукі і ўнучкі таксама пайшлі спаць, пават клён за акном перастаў шумець — на дождж зноў не сабралася. Адзінае, што ўдалося пачуць Васілю ў начной глушычы, дык гэта ціхенькае — бы крохкі волас пераломваецца — патрэскванне ў электралічыльніку. Пачуў гэтае патрэскванне і ўспомніў, што недзе чытаў, быццам сам электралічыльнік спажывае на свае ўласныя патрэбы, каб лічыць, колькі кілават скарыстаў-спажыў гаспадар, адзін ці толькі адну дзесятую кілавата электраэнергіі...

...Памяць паклікала яго ў маленства...

3

Кладучыся спаць, Васіль папрасіў маці:

— Мама, разбудзі мяне заўтра рана, добра?

— Калі ж гэта — рана? — падзівілася маці.

— Ну, як сама ўстанеш.

— Што ты, сыноч! Я ж у пяць падымаюся, як толькі світаць пачынае. Дык жа мне трэба Рабую падаіць, бо дзядзька Юзік чакаць не будзе. А табе нашто так рана? Ці ж сёння ў полі не набегаўся?

— Набегаўся, — пазяхнуў Васіль. — Але мне трэба, мама. Пабудзі, добра?

— Што гэта табе так прыспічыла ні свет ні зара падымацца? — ужо ці не зацікавілася маці.

— Мамачка, потым скажу, толькі пабудзі! Адразу ж, як сама ўстанеш!

— Ну, добра, добра! Спі ўжо!..

Васіль супакоіўся, перавярнуўся на другі бок — лёг тварам да сцяны, але заснуў не адразу. Усё думаў пра тое, што будзе заўтра. Вось усе здзівяцца! І зайздросціць будуць! Асабліва гэты задавака Толік! Хай пакусае сябе за локаць! Так яму і трэба!..

Толік — Васілёў аднагодак і сусед. Гароды іхнія мяжуюць. Васілёвы вішні, што растуць на ўзмежку, пусцілі атожыжкі і па другі бок паркана, і Толік

лічыць іх сваімі. Затое сукі старой расахатай ранетаўкі, што расла ў куце каля Толікавай цуні, амаль да зямлі звісалі на Васілёў бок, і Васіль, у сваю чаргу, абіраў іх з поўным правам.

— А што, — казаў ён Толіку, — яшчэ трэба разабрацца, чыя гэта ранетаўка. Што, твой дзед садзіў? Так я табе і наверыў! А чаму ж яна тады сядзіць на самым раўчуку? Бачыш, камель пад самым капяжом?

Зрэшты, спрачаліся яны проста так, абы спрачацца. Спрачаліся тады, калі сустракаліся на гародах: Васіль па адзін бок моцнага яловага паркана, Толік — па другі. Не гаварыць нічога адзін да аднаго — як ты сцерпіш? Дзе ж ты тут будзеш маўчаць, калі бачыш, што нехта латошыць «нашы» ранетаўкі, а з другога боку, нехта лоўка пстрыкае костачкамі «нашых» вішань?! І хлопцы бурчалі проста так, без злосці, каб праз пяць хвілін мірна і лагодна сядзець побач на цёплым валуне, што ляжыць на ўзбочыне вуліцы ля веснікаў у Толікаў двор. Валун замяняў лаўку. Яны сядзелі і памяркоўна гаварылі, быццам ніколі і не было між імі нічога, быццам ніколі і ні за што не сварыліся, — як самыя заўзятыя, вадой не разліць, сябрукі. А на гаворкі ў іх хапала і часу, і ахвоты, і фантазіі...

Добра было б на Краснай горцы зямлянку выкапаць. Такую, як у вайну капалі ў Барку. Меншую, вядома, але каб і грубачку там скласці, і каб комін вывесці наверх, куды-небудзь пад куст, і каб палаці земляныя парабіць, а дах дзёрнам выкласці, каб чужое вока зямлянкі той і не ўгледзела. Пагоняць ка роў пасвіць, дык можна было б не толькі ад дажджу схавацца, але і ў вайну згуляць...

А няблага было б сплесці ракітавую каробачку — ментузоў цягаць з перасохлай за лета Бачылаўкі. Вядром не так упраўна, а ракітавым кашом здрава было б...

А то — змайстраваць бы самакат, ды такі, што круціў бы за ручку, а ён цябе вёз бы. У дзядзькі Антося такі ёсць? Не, у дзядзькі Антося кепскі, трэба ручку туды-сюды тузаць, тузаш-тузаш, а самакат усё роўна памалу коціцца. От каб ручкай круціць, а на вось ланцужок ад старога веласіпеда перакінуць! І лягчэй было б везці сябе, і хутчэй бы ехаў такі самакат...

А назаўтра хлопцаў як падмяпялі. Не тое што на камені разам не ўбачыш — на вуліцу адначасова не пакажуцца. Цікуюць з-за платоў адзін за адным: не памірыліся. І пэўна ж! Толік дужа хвацкую стрэлянку зрабіў. З трубчастага гонкага маркоўніку, што парос за пуняй. Заціснеш у адзін канец затычку, з другога боку квачом саўганеш — і страляе гулка, і затычка ляціць далёка. На ўсе дваццаць метраў! Паклаў на слупок шапку і стараецца пацэліць — збіць яе долу. А Васілю ні разу не даў стрэліць. Скіра! Няхай! Папомніць, прыйдзе коза да воза! От прыедзе Максім, тады будзе відаць, што ён заспявае са сваёй стрэлянкай!..

Максім, Васілёў старэйшы брат, робіць слесарам у энтэсаўскай майстэрні ў Янавічах, да якіх ад іхніх Звонічаў кіламетраў восем. Улетку Максім ездзіць на работу на веласіпедзе, а ўзімку кватаруе ў Янавічах. Надакучаў маці з тым веласіпедам усю зіму і выклячыў — купіў вясною ў Мінску на барахолцы. Стары веласіпед, яшчэ даваенны, камеры ў ім латаныя-пералатаныя, шчыткі пагнутыя, абады паржавелыя, але ездзіць на ім Максім і не нарадуецца, бо як сядзе на веласіпед, дык тады і не бачыць ніхто, што кульгавы ён — Максім яшчэ зусім малым зламаў нагу, коўзаючыся на драўляным каньку, косці зрасліся, але няправільна, і таму ён досыць прыкметна накульгвае. Максім веласіпед свой вельмі шануе, Васілю не заўсёды дасць пакатацца. Часцей тады, калі Васіль чым-небудзь дагаджае яму — папярос з крамы прынясе, квасу кубак падасць. Тады Максім дазваляе яму праехацца. Толік глытаў слінкі, калі бачыў Васіля на веласіпедзе, не вытрымліваў, прасіў:

— Васіль, дай мне, га? Я недалёка. Да Міхалкі і назад. На тваіх вачах, га?

— Табе? А яшчэ чаго ты хочаш?

Васіль і не глядзеў тады на Толіка. Закідваў за раму нагу, круціў педалі. Толік трос яму ўслед кулаком.

Назаўтра камень ля яго хаты пуставаў...

Цяпер жа Васіль смакаваў, што будзе заўтра. «Не будзеш тады задавакаю! Стрэлянкі шкадуе! Шчасця такога! Захачу — дзесяць зраблю!..»

Сёння Васіль быў у полі — адбываў радоўку за Рабую. Кароў пасе дзядзька Юзік, а падпаскаў яму

па чарзе даюць з кожнага двара. Сёння была Васілёва чарга. Васіль з ахвотаю ідзе ў падпаскі да дзядзькі Юзіка. Праўда, часам здавалася яму, што дзядзька Юзік вельмі часта пасылае яго, Васіля, адагнаць ад шкоды чыю-небудзь карову, але Васіль за гэта не крыўдуе: на тое ж ён і падпасак, каб пабегаць. Урэшце, дзядзька Юзік — старэйшы, каму ж, як не яму, камандаваць? Затое як дзядзька Юзік умее расказваць! І столькі цікавага! Кожную сцяжынку, кожнае дрэва, нават купіну ведае наўкол дзядзька Юзік, і пра ўсё ў яго ёсць цікавыя байкі. Васіль ажно здзіўляецца: адкуль толькі і ведае ўсё тое дзядзька!

Але найбольш прыемна Васілю ад таго, што дзядзька Юзік размаўляе з ім, як з дарослым, як з раўнёю. Вось і сёння. Выгналі кароў на выган. Счакалі крыху, пакуль збяруцца ў гурт усе вясковыя рагулі, кветкі, букеткі ды падласкі, а пасля дзядзька Юзік і кажа:

— Ну, то што, сынку, будзем рабіць? Мо пад Красную горку падамося? Я ўжо там дзён пяць не быў, траўка павінна добра адскочыць...

Васіль разумее, што ўсё роўна, прыч ён ці не прыч, дзядзька Юзік пагоніць статак туды, куды надумаўся. І таму ён маўчыць, быццам згаджаецца. Што з таго, што яму, Васілю, не хочацца сноўдацца за каровамі па кустах на той Краснай горцы? Але, што ні кажы, усё-такі прыемна, што дзядзька Юзік «раіцца» з ім.

— То так, сынку. Паціху паперадзе пойдзем, глядзіш — у часе і да Краснай горкі дойдзем. Там кароўкі паляжаць, жвачку перажуюць, і мы адпачнём. Мо і малінай паласуемся. Сёлета ад яе ўся Красная горка чырвонай будзе. Дужа ўрадзіла! Мабыць, паспела за гэтыя дні.

Красная горка — невялікі грудок, за кіламетра наўтара ад Звонічаў. Некалі, Васіль чуў ці не ад таго ж дзядзькі Юзіка, на Красную горку ездзіў слухаць салаўёў пан з паненкамі. Ад тае пары засталася, бадай, толькі назва — Красная горка. Старэйшыя людзі казалі яшчэ, што некалі на Краснай горцы быў прыгожы сад-гай. Раслі грушы, яблыні, слівы, парэчкі, агрэст і смароднік. Быццам былі там і роўныя акуратныя алейкі. Цяпер ад усяго таго нічога, бадай, не засталася. І грушы і яблыні, казалі, навымярзалі

перад вайшою. Толькі зрэдку, дзе-підзе, трапляюцца горкія — ажпо Масква відаць! — дзічкі-гарчэча і грушы-самасейкі. Альшэўнік, лазоўнік і акацыі заглушылі парэчкі, агрэст, алеі пазарасталі. Замест іх цяпер тут ледзь пралазныя сцежкі ў гушчары. Затое разбушавалася тут крапіва і маліна. Маліны кожнае лета — процьма. Усе суседнія вёскі цягаюць адсюль маліну вёдрамі і кашамі. Возяць прадаваць у Міпск. Дзецям ёсць занятак і заробак. Калі пастарацца, дык можна набіраць не толькі па сшыткі і алоўкі, але і на якую-небудзь адзежыну.

Тым жа летам Васіль неяк зусім забыўся на маліну. Думаў — яшчэ не пара. Аж бач, дзядзька Юзік кажа, што паспела ўжо...

Ён ледзь дачакаўся, пакуль палягуць каровы, і сігнуў у кусты. І адразу ж патрапіў на маліну. Ад яе чырвана было паўкол! Каўтапуў некалькі ягадзін — быццам мёд! Ягады віселі цэлымі гронкамі, буйныя, як слівы ці касцянікі. Спачатку разгубіўся. Хацеў зрабіць карэц, набраць маліны ды запесці дадому, маці пачаставаць, але перадумаў. «Яшчэ ўбачаць! Не! Я першы іх знайшоў, заўтра ж першым і пайду. Вазьму кошык і раненька-рана. Нічога, што росна. Крапіва не так будзе пстрыкацца. Ото будучь усе зайздросціць! А найбольш гэты Толік! Я заўтра мо і два разы спраўлюся...»

З гэтымі думкамі Васіль і заснуў.

Назаўтра маці разбудзіла яго на самым золку. Васіль хуценька выслізнуў з пасцелі, пачаў апрацаваць. Пакуль маці даіла Рабую, ён скокнуў на гарышча — зняў чыстую, з сасновага карэня кашолку, якую маці берагла пад ягады і вішні, нацягнуў на ногі парваныя боты-гумовікі, кінуў у кашолку мацерыну старую хустку — павязаць на шыю і галаву, каб крапіва не кусалася, і пашыбаваў загуменнем. Спусціўшыся да Яўхімавай крыніцы, задаволена адзначыў, што ніхто яго не бачыў. Адсюль дарога прадыралася праз кусты, і Васіль, не баючыся, борздка пашыбаваў да Краснай горкі. «Першы ці не?» — трывожыла думка.

Маліна была не крапуста. Крамяны малінік, пікім не патрушчаны, не паламаны, тапыршчыўся, пырскаўся расою. Ад сэрца адлягло. Прывязаў да кашолкі вочапку, павесіў яе на шыю і пачаў спрытна збі-

раць абедзвюма рукамі буйныя сакавітыя ягады. Усе ў кашолку: у рот пакуль што пельга — хай закрыецца дно...

Колькі часу мінула, Васіль не ведаў. Адчуў толькі, што кашолка пацяжэла — вочапка пачала муляць-рэзаць шыю. Рабілася душна. Сонца паднялося досыць высока. Цяпер Васіль не спяшаўся. Кашолка была амаль поўная, можна было дазволіць сабе кідаць пяць-шэсць ягадзін у пасудзіну, а сёмую — у рот.

Кашолка ўсё цяжэла. Васіль асцярожна, каб не патрушчыць, разгроб ягады, падгарнуў іх пад берагі. Пасярод утварылася ямка. Зрываў маліну жменямі і сыпаў туды, у гэтую ямку. Так, здавалася, кашолка напайнялася хутчэй. І праўда — ужо амаль з берагамі. Яшчэ прыгаршчы — і ямкі перастала.

Васіль апусціўся на калені, перакінуў цераз галаву вочапку, паставіў кашолку на зямлю. Дастаў з кішэні ножык-складачык, зроблены Максімам у майстэрні, акуратна выразаў і акарыў два тонкія, але нягнуткія пруткі-распоркі — уставіў у кашолку, каб не таўкліся ягады.

«Вешаць на шыю не буду. Набяру і так. Закрыць пруткі і насыпаць коптур...»

Васіль разагнуўся і... пачуў галасы. Прыслухаўся. Не, мусіць, падалося. Але калі шмаргануў некалькі разоў ягады, зноў пачулася гамонка. Галасы сталі быццам бліжэй. Васіль сцішыўся, зашыўся, шморгаў ягады і, не гледзячы, кідаў іх у кашолку: прыслухоўваўся. Ён не заўважаў, што кашолка даўно ўжо поўная, нават з коптурам, што ягады скочваюцца на зямлю. Галасы былі зусім блізка, Васіль іх пазнаваў. «Гэта Зінка Алепіпа, гэта Воўка Маслокоў... А гэта — Воўка Дрозд... Толіка пяма...» І раптам пачуў: «Хлопцы, а чаму гэта Васіля Міхалінінага няма?» Гэта гаварыў Толік, пытаўся пра яго, Васіля.

Ён бязвольна апусціўся на калені. Стала блага — ці то ад духаты і спякоты, ці то ад з'едзеных нашча малінін, ці то ад пякучай крыўды, што душыла яго. На вочы нагортваліся слёзы. «Гэта ж трэба! Так спяшаўся, так хацеў быць першым, каб ніхто не ведаў, каб усе пазайздросцілі...»

Чаму раптам прыпомніўся той дзень, тая яго дзіцячая крыўда ад таго, што не першы прынёс у вёску паўшюткую кашолку маліны? Не такі і прагавіты быў ён, Васіль. Крыўда — не ад прагавітасці. Ад таго, што не яму выпаў гонар быць першым. А яшчэ ад таго было крыўдна, што сорам грыз душу. Вунь, усе сабраліся гуртам і пайшлі на Красную горку, а ён, як злодзей, краўся цішком, каб хаця ніхто не ўгледзеў. Ісці дахаты яму давялося таксама крадком, пасля ўсіх — каб зрабіць выгляд, што гэта яны яго не пазвалі, а не ён іх. Было такое, было! І дзень той памятае Васіль вельмі добра. Але ж ці толькі з-за таго вышадку? І ці таму так яскрава высвяціўся ён цяпер, праз столькі гадоў? Мо ў звязку з Цельпуком Цельпуковічам? Маўляў, бацька і падпаскам быў, і маліну збіраў, каб зарабіць на кніжкі ды на чаравікі да школы, а сына адно ведае буськаць ды на галоўцы гладзіць? Можна, і ў звязку з гэтым. Аднак жа мроіцца і яшчэ штосьці. Але, але, было і яшчэ нешта ў той дзень, і куды больш важнае, чым кашолка маліны з Краснай горкі. Што?

Ды вядома, што! Як ён мог забыцца! Як ён мог помніць пра тую кашолку маліны, а пра гэта забыцца?

Маці пераняла яго на гумне, узяла з рук кашолку, пахваліла:

— Ну як жа на цябе не сварыцца! Хоць бы сказаў што. А то зайшла ў хату, Рабую падаіўшы, а яго нямашака. І следу ніякага! Куды, дзе прапаў — паспрабуй здагадайся! А ён во што надумаўся! Гэта ўчора ў полі нагледзеў? Ну, малайчына! Ідзі, мыйся ды спедай хутчэй, бо і па абедзе хутка будзе. Вунь дзе сонца ўжо.

Ён памыўся, высербаў міску булёну з ячным праснаком, выпіў конаўку малака і выбег на вуліцу. Зірнуў на Толікаў камень — там было пуста. Зірнуў у другі бок вуліцы — таксама нікога. Крыўды ці сораму ў душы ўжо не было. Ужо былі на языку на ўсялякі выпадак словы пра тое, што заўтра яны ўсе разам, з усходам сонца, не пазней, пойдучь на Красную горку, бо ён, Васіль, сёння пасля ўчарашняй радоўкі праспаў і не змог пайсці, а заўтра абавязко-

ва пойдзе, толькі ж — каму гэта сказаць? Дзе ж той самы Толік? З маліны яшчэ не вярнуўся ці так доўга за сталом апрагаецца?

І тут Васіль убачыў на ўзбочыне чысценькі, жоўценькі, з карычневатымі паскамі сям-там пакінутай кары сасновы кругляк. Навошта яго тут, насупраць іхняй хаты, скінулі? І хто гэта зрабіў?

Падышоў Васіль бліжэй і пабачыў, што танейшы канец кругляка быў абчасаны, як завостраны. Зірнуў уздоўж вуліцы — жаўцеюць такія ж круглякі і ля Міхалкі, і далей, насупраць Любаччынай хаты. Значыць, не звычайныя гэта круглякі-бярвенні, а слупы? Тэлефонныя? Не, не тэлефонныя, а электрычныя! Значыць, і праўда будзе ў Звонічах электрыка?!

Трэці год гавораць у вёсцы пра электрыку. З той самай пары, як першы раз прыехаў у Звонічы з Масквы дацэнт. Прыезд яго быў для ўсіх звонінцаў не абы-якой падзеяй, асабліва пасля таго, як пайшла пагалоска, што дацэнт намерыўся пабудаваць на іхняй плыткай Бачылаўцы... гэс!

Пра дацэнта Васілю расказала маці. Аказваецца, ён родам са Звонічаў. Брат Тэклі Муравіцкай, што жыве праз чатыры хаты ад іх. У маткі яго, Прузыны, было ажно дванаццаць дзяцей, але ўсе памерлі малымі. Засталіся толькі старэйшая Тэкля і апошні Аляксей, гэты самы цяперашні дацэнт. Малым, яшчэ і года не было, ён выкуліўся з падвешаных да бэлькі начовак-калыскі і пашкодзіў хрыбетнік, ад чаго займеў на спіне невялікі горб. Але рос Аляксей галавастым. Мусіць, па гэтай прычыне пасля таго, як памёр яго бацька, Прузынчыи брат, што рабіў у Мінску на чыгунцы, забраў пляменніка да сябе. Прузына, казала маці, была і рада, бо на гаспадарцы з яго, калекі, была невялікая помач. Аляксей у Мінску скончыў школу, а пасля тэхнікум, потым ці не сам вучыў у тым тэхнікуме іншых. Перад вайной ён не адзін раз прыязджаў у Звонічы. Прузына надта ж ганарылася сынам, паказвала ўсім яго падарункі, але людзі казалі між сабою, што Аляксей прыязджае не так дзеля маткі і сястры, як дзеля Альбіны Жызнеўскай. Ды, праўда, Альбіна не вельмі гарпулася да яго і неўзабаве выйшла замуж за Рыгора Бладыку, які рабіў сакратаром у сельсавеце. Аляксей моцна перажываў і, паехаўшы са Звонічаў, як забыўся на

іх — не прыязджаў і не пісаў. Прузына цішком, казалі людзі, праклінала Альбіну, што гэта праз яе сын выракся і вёскі, і маткі. Год не пісаў, другі, трэці, а там і вайна навалілася, не да пісьмаў стала.

У вайну Прузына загінула. На пачатку першай блакады. Ішлі тады карнікі і абстрэльвалі кожны лясок і нават асобныя грудкі лясістыя. Нават могілкі на пагорку, парослыя старасвецкімі соснамі, абстралялі з мінамётаў. А Прузына за могілкамі, у кар’еры, адкуль пясок да вайны бралі, з канём сядзела. Цераляцела міна цераз могілкі і шпокнула ў кар’ер. Капя і не параніла нават, а Прузыну — на смерць. Васіль памятае, як тое здарылася. Цьмяна, але памятае. Сам ён, вядома, туды, у кар’ер, не бегаў, смаркач яшчэ быў, але, памятае, людзі гаварылі, быццам яна і мёртвая трымала ў руцэ павадок ад аброці.

Не азваўся Аляксей Муравіцкі і пасля таго, як вайна з Беларусі пакацілася на захад. Не шукала яго і Тэкля. Па-першае, не ведала, куды і як пісаць. А па-другое, разважыла: калі жывы, дык адзавецца, не забыўся ж, пэўна, у якім баку іхнія Звонічы.

Прыехаў ён нечакана восенню сорак пятага. І прыехаў ужо не Ігнасевым Аляксеем, а дацэнтам Муравіцкім. А самае галоўнае — прыехаў з Масквы. І як калісьці Прузына пераймала ўсіх, каб пахваліцца сынам і сынавымі падарункамі-гасцінцамі, дык цяпер Тэкля ўзахап расказвала кожнаму, пытаўся хто ці не пытаўся, што брат яе жыве ў Маскве ў самым цэнтры, робіць дацэнтам у інстытуце, мае жонку і дзвюх дачок, а ёй, Тэклі, прывёз дзве шарсцяныя хусткі, чатыры бляшанкі тушонкі і цэлага кіло цукру. Жанчынам яна абавязкова паказвала тыя хусткі — зусім аднолькавыя — вялікія, клятчастыя, з кутасамі.

Некалькі дзён прабыў тады дацэнт у Звонічах. І толькі першы вечар правёў у роднай хаце з сястрою. Рэшту ж дзён прападаў то ў лесе, то ў полі, то на беразе Бачылаўкі, а вечарамі сядзеў ці ў старшыні калгаса Барэйкі, ці ў старшыні сельсавета Шалака. Вось з адной з гэтых хат — Барэйкавай ці Шалакавай — і папаўзла па Звонічах чутка, што Ігнасеў дацэнт прапаў пабудавец на Бачылаўцы электрастанцыю. Маўляў, і Шалаку, і Барэйку прадудзеў

вушы: паглядзеўся я на вашу беднасць-галоту, дужа мяне ўразіла, што тут у вас фашысты натварылі, дык вось хоць памагу тым, чым магу — спраектую невялічкую гідраэлектрастанцыю на Бачылаўцы, каб, нягледзячы на ўсё гора, засвяціліся ў сяле хаты, каб крычалі зыркiмi вокнамі па ўвесь свет, што жывём мы, насуперак усім злыдням — жывём, дзяцей гадуем-вучым, старых шануем — iхнiя вочы беражэм, не маркоцiмся лiшне, верым у лепшую будучыню...

Васiль дык чуў усё гэта на свае вушы. Чуў ад самога дацэнта. Iхнiя настаўнiца Наталля Мiхайлаўна запрасiла госця з Масквы ў школу. I ён прыйшоў, выступiў перад вучнямі. I Васiль разам з усімі слухаў дацэнтаў расказ: пра тое, як абаранялася Масква ў сорок першым i як папёрлі-патурылі ад яе варот фашыстаў, як прагналі пэўна сто тысяч палонных немцаў па маскоўскiх вуліцах, каб увесь свет пабачыў, што Чырвоная Армія ўмее ваяваць i абавязкова разаб'е фашыстаў; пра тое, як жыве i працуе сённяшняя, пасляваенная Масква, пра Красную плошчу i Маўзалеі на ёй. А пад канец свайго расказу дацэнт загаварыў пра Бачылаўку, пра тое, што яна плыткая i кволая, але ўсё ж, пры добрым гаспадару, можа набрацца сiлы, каб вечарамі круціць турбіну i асвятляць звоніцкія хаты, а мо зрабіць i яшчэ сёе-тое.

Чутку пра гэта людзі ўспрынялі па-рознаму. Адны проста адмахнуліся:

— Ат, пустое! Штапы во звальваюцца — духi падцягнула, як тут па электрыку замахвацца?

— Ага, праўду кажаш! Толькі гэтага гэсу нам i не хапала! Лыжку да рота i ўпоцёмку данясеш, абы ў лыжцы было!

Iншыя пярэчылі:

— А чаму б i не? Дацэнт жа кажа, што паможа. У Маскве жыве, дык мо i праўда паможа. А электрыка ў хаце — гэта ж любата. Я вуць у Мiжгорску была, да Веркі Цюні заходзіла, дык жа — рай! Кожны куточак высветлены!

— А нашто табе куточак той высвечваць? Прусакі i без электрычнасці дарогу да стала ведаюць!

— Не брашы! Мы пры лучыне слепiмся, дык хай бы хоць дзеці вачэй не псавалі i копаці тае не глыталі!

— Праўду кажаш! Хай бы Барэйка адразу не ад-

брэхваўся, а падумаў бы добраўка, у раён бы з'ездзіў, параіўся, мо і там намогуць чым-небудзь...

Васіль, вядома, быў за гэс усёю душою. Што значыць ужо само гэтае слова — гэс! Гідраэлектрастанцыя! Ён чытаў кніжку пра Днепрагэс. Бачылаўка, на жаль, не Дняпро, рачулка дробная, улетку ў ёй пацяляхацца можна толькі ў вірку, што на балоце, а ў іншым месцы яе курьца ў брод пяройдзе, але ўсё ж адно — гэс! І якая ўрэшце розніца, маленькая гэс ці вялікая? Іхнім Звонічам хоніць і маленькай. Абы свяціла ў хатах! Шкада вось толькі, што назва іхняй будучай гэс не падбіраецца, каб так гучала, як Днепрагэс. Скараціць і назваць Бачгэс — цезразумела. Бачылагэс — гучыць, як тачылагэс. Бачылаўкагэс — доўга, вымаўляць цяжка. Хай будзе проста гэс. Альбо: гэс калгаса «Чырвоная Беларусь». Чым блага?!

Як і ўсе звоніцкія хлопцы і хлапчукі, Васіль быў за гэс. Ды толькі пакрысе гаворкі пра яе адзілі. Паехаў дацэнт, і нікому, здавалася, зноў, як і рапей, не патрэбна была Бачылаўка. Інтарэсу да яе — ніякага. Струменіць сабе паціхеньку ў абсадзе альховых ды лазовых кустоў, ёсць куды гусям ды качкам выйсці, ёсць дзе спаласнуць памытыя трашты — вось і добра. А гэс? Ат, добра таму дацэнту, седзячы ў Маскве, фантазіраваць!

Ды, паўздзіў, праз колькі тыдняў, якраз на Кастрычніцкія святы, Муравіцкі прыехаў зноў. І зноў па сяле папаўзлі чуткі. Ды ўжо, бадай, і не чуткі. Пачутае кімсьці ад хаты да хаты абрастала ўсё новымі і новымі дэталямі, канкрэтнымі, зусім праўдзівымі, і ўрэшце кожны вясковы падшыванец ведаў усе падрабязнасці.

Васіль таксама ведае. Ведае, што Муравіцкі прыехаў не з пустымі рукамі, што ён прывёз вымаляваны-вычарчаны на тоўстай гладкай паперы план ці, як пехта казаў, чарцёж гэс. План той дакладна, на правілах навукі, выверапы і вылічаны. Дацэнт мяркуе будаваць гэс там, дзе калісьці, яшчэ пры панах, на Бачылаўцы быў млын. Старыя людзі памятаюць і млын, і млынара, які немаведама адкуль паявіўся тут і паставіў, пэўна ж, з дазволу пана, на Бачылаўцы млын. Ездзілі ў той млын сяляне з усяго наваколля, ездзілі, хоць і пракліналі млынара, які не браў за намол не так, як спрадвеку бралі ўсе млынары, а

перасышаў у свае бяздонныя мяхі ці не трэць сялянскага мліва. Мусіць, гэта было прычынай таго, што цёмнай восеньскай ноччу млын разам з прыбудоўкай, у якой жыў млынар, згарэў да тла. Сам млынар ацалеў, але, пэўна, нешта зразумеў, бо аднаўляць млын не стаў і кудысьці знік — гэтак жа печакана, як і паявіўся. А не стала млына, дык не стала і стаўка пры ім: дно зарасло аерам і лотаццю, невысокі насып, які збіраў ваду, абсунуўся, парос кустоўем.

Вось там, на месцы колішняга млына, і думае дацэнт будаваць гэс. Кажа, што лепшага месца няма, што там палова работы ўжо зроблена — ёсць падрыхтаванае дно і насып. Дно пачысціць, насып паправіць і надсыпаць — вось табе і гатовае месца для збору вады. І не бяда, што месца тое далекавата ад вёскі — недзе з кіламетр. Лягчэй жа будзе ўкапаць паўтара дзесятка слупоў, чым пачынаць земляныя работы на зусім непадрыхтаваным месцы.

Васіль таксама лічыць, што месца выбрана правільна. А вось жа кажучь, што Барэйка не хацеў пагаджацца. Там, якраз па Бачылаўцы, праходзіць мяжа між палеткамі «Чырвонай Беларусі» і калгаса «Энергія». Запруджваць Бачылаўку там — значыць ствараць возера на землях двух калгасаў. А пойдзе на гэта Супрун, старшыня з «Энергіі»? А як упрэцца? Не, круціў галавой Барэйка, шукай, Аляксей Ігнатавіч, іншае месца, каб ужо — наша гэс дык наша!

Муравіцкага, аднак, рашуча падтрымаў Шалак, старшыня сельсавета і сакратар партыйнай арганізацыі. Ён ухапіўся за праект абедзвюма рукамі. Дзякуй трэба сказаць Аляксею Ігнатавічу, крычаў Шалак Барэйку, што ён далей і глыбей за нас з табой бачыць! Ты ж падумаў толькі, што выходзіць. Выходзіць, што гэс будзеш будаваць не ты адзін, а з Супруном! А гэта значыць — што? А тое, што мо і праўда будзе гэс на нашай Бачылаўцы. Аднаму, я ўжо табе казаў, было б не над сілу, а разам з «Энергіяй» мо і асіліце. Я аднаведна і райвыканком настрою: маўляў, калектыўная будоўля, трэба ім памагчы... А ты... Няма ў цябе шырынні погляду, індывідуаліст ты, Барэйка, казаў і кажу!.. І Барэйка здаўся.

Васіля гэтая апошняя акалічнасць засмуціла: вось табе і гэс калгаса «Чырвоная Беларусь»! Аднак непадоўга. Хай далучаецца да Звонічаў і Буда. Вуць

жа яна, відаць са Звонічаў. Буданскія хлопцы ў Звонічы ў школу ходзяць, яны, можна лічыць, свае, не тое што міхалкаўцы ці чэрнеўцы. Галоўнае, што будзе гэс! Муравіцкі, аказваецца, не толькі плац прывёз, а і нейкія металічныя цацкі. Дзве скрынкі, казалі. Па іх падводу пасылалі ў Міжгорск...

На гэты раз пасля ад'езду Муравіцкага гаворкі пра гэс не аціхлі ў Звонічах. Добрую спажыву гэтым гаворкам дала неспадзяваная знаходка ў Будзе.

Перад ад'ездам Муравіцкага яго паклікаў у госці старшыня «Энергіі» Супрун. Пайшоў Муравіцкі ў Буду. І там ля кузні, у кучы жалезнага ламачча, пасцягванага адусюль, знайшоў вадзяную турбіну. Якім чынам і адкуль яна трапіла ў Буду? Аказалася, прывезлі яе ў сорак другім акупанты, калі яшчэ мелі ў Будзе свой гарнізон. Пэўна, меркавалі «запрэгчы» ў яе Бачылаўку, няйначай. Але ў тым жа сорак другім партызаны разграмілі буданскі гарнізон, больш немцы ў Буду не патыкаліся. А турбіна засталася. І ёй Муравіцкі абрадаваўся страшэнна, дармо што ўся была пабіта ржою, што на вале не было падшыпнікаў і сам вал быў скарэжаны. Ён тут жа папрасіў вызваліць турбіну з кучы ламачча, схаваць пад павець, ачысціць ад іржы.

Пасля высветлілася, што ад турбіны засталіся прыгоднымі, бадай, адны лопасці, рэшту недастаючых дэталей трэба было недзе даставаць. А дзе? Абяцаў выручыць з бяды дацэнт: думаецца, маўляў, яму, што ў Маскве ўдасца ўкамплектаваць турбіну, мо нават родны інстытут выручыць за кошт свайго лабараторнага абсталявання.

У Звонічах і Будзе не толькі гаварылі пра будучую гэс, але і сёе-тое рабілі. Прынамсі, Васіль памятае, што і зімой, і вясной, пакуль стаяла санная дарога, звонінцы і буданцы некалькі разоў ездзілі ў Зацэнне па цэглу, а з Міжгорска прывозілі цэмент і кавалкі рэк.

А ўлетку зноў прыехаў Муравіцкі, і на Бачылаўцы закіпела работа. За некалькі тыдняў пракапалі дадатковае рэчышча, каб на галоўным вада не перашкаджала мураваць турбінную камеру і шлюз, па добры метр паднялі колішні насып, на новым рэчышчы зрабілі бетонны масток з пад'ёмнымі застаўкамі, каб у паводку ці ў вялікі дождж спускаць лішнюю

ваду. На работу выходзілі і старыя, і малыя, зранку і ўвечары:

Нямала пашчыраваў там і Васіль у кампаніі такіх, як і сам, падшыванцаў. З іх Муравіцкі арганізаваў спецыяльную брыгаду. Яны выразалі на лузе дзярніны, насілі іх на насып і абкладвалі адхоны, старанна замацоўваючы палоскі дзярнін драўлянымі калочкамі. Муравіцкі раз-пораз пахвальваў хлопцаў, і яны стараліся з усіх сіл, вяртаючыся дадому стомленыя і запэцканыя з ног да галавы.

Восенню і зімою будоўля на Бачылаўцы замёрла ў чаканні наступнага лета, калі ў дацэнта зноў будуць канікулы. Дацэнт абяцаўся прывезці з сабой і студэнтаў — ім, будучым электрыфікатарам, будзе тут, маўляў, добрая практыка...

Цяпер, угледзеўшы на ўзбочыне вуліцы свежыя сасновыя круглякі, Васіль ажно сцэпануўся ўвесь: як жа ён забыўся? Казалі ж на сяле, што з дня на дзень павінен прыехаць дацэнт са студэнтамі!

Надвячоркам па ўсіх Звонічах капаліся пад слупы ямы. Па адным баку вуліцы ўжо стаялі слупы тэлефоннай лініі, і ямкі людзі капалі па другі бок. Перад гэтым уздоўж вуліцы прайшоўся рахункавод Косця Братачка, пазначыў, дзе капаць ямкі, і наказаў, якой глыбіні. Капалі іх гуртам, мужчыны і хлопцы рознага ўзросту з трох-чатырох, бліжэйшых да таго ці іншага слупа, хат. Ямку насупраць Васілёвай хаты капалі дзядзька Рыгор, Васіль, Толік і аднарукі Сцяпан Думанскі. Зрэшты, дзядзька Сцяпан не капаў, а, тупаючы вакол, пакрыкваў:

— Грыша, рабі ўступ! Без уступу ў метр не выкапаеш! А трэба ж і глыбей! І слупа без уступу дыба не паставіш! А вы, вераб'і, чаго кешкаецеся? Цыркаеце па напарстку! Тут жа мякка, сырая гліна!..

За адзін вечар па ўсім сяле роўным шнурочкам пасталі жоўценькія слупы, востра пахла на вуліцы смалою. Радасці было хлопцам — цераз край!

А назаўтра недзе па абедзе пачалося такое, што і Васіль, і Толік, і іншыя падшыванцы-гарэзы не стыкаліся дома да почы, забыўшыся і на яду, і на ўсе свае хатнія клопаты і абавязкі.

Зранку Стэпка Фэлькава развозіла па вёсцы скруткі тоўстага, сплеценага з сямі столак серабрыстага алюмініевага дроту. Васіль датуль паогул не

бачыў такога цудоўнага дроту і кавалачка, а тут, дай веры, яго былі цэлыя скруткі, па метраў сто, пэўна, а можа, і па паўкіламетра. Хлопцы гойсалі ад скрутка да скрутка, мацалі дрот, спрабавалі, ці мяккі, ці не ломкі, і ў душы спадзяваліся займець хоць па невялікім кавалачку.

А пасля абеду на вуліцы паявіліся хлопцы і дзяўчаты (дзяўчат было ці не больш) у чорных картовых камбінезонах. З кішэняў у іх вытыркаліся пластагубцы, кусачкі, у многіх у руках былі свярдзёлкі, а на плячах жалезныя крывулі з шыпамі. Васіля найперш здзівіла тое, што дзеўкі былі таксама ў штанах, як і хлопцы. Гэта былі маскоўскія студэнты, прывезеныя дацэнтам. Хлопцы і дзеўкі гучна перагаворваліся між сабою, смяяліся.

Услед за імі ехала Фэлькава Стэпка. Хлопцы бралі з калёс жалезныя крукі і фарфоровыя ізалятары, раскладвалі іх кучкамі ля слупоў. Пасля, пачапіўшы жалезныя крывулі па погі, палезлі на пастаўленыя ўчора слупы. Там, наверсе, гэтак жа сама весела перагукваючыся, яны свідравалі ў слупах дзіркі, укручвалі-ўвінчвалі ў іх жалезныя крукі, намотвалі на крукі пасмачкі пянькі, навінчвалі на іх фарфоровыя ізалятары — такія ж, як і на тэлефонных слупах, толькі трошку большыя.

На другі дзень звоніцкія хлапчукі таксама да ночы прападалі на вуліцы. Яны былі пайпершымі памочнікамі ў маскоўскіх студэнтаў-электрыкаў, як іх адразу ж ахрысцілі ў вёсцы. Паслугі хлопцаў электрыкі прымалі ахвотна. Ледзь што трэба было, так і крычалі:

- Пацан, падай!
- Мальчык, прыдзяржы!
- Дружок, памагі!

І «пацан», і «мальчык», і «дружок» кідаліся выконваць гэтыя просьбы напярэймы.

Электрыкі раскруцілі скруткі серабрыстага дроту, расцягнулі яго ўздоўж слупоў з канца ў канец вёскі ў тры столкі, потым зноў палезлі на слупы, і ўслед за імі наўзлі, звіваліся, зіхацелі па сонцы алюмініевыя ніткі, каб, нацягнуўшыся, тут жа зазвінецць пад лёгкім летнім ветрыкам звонкімі струнамі.

А пасля электрыкі разышліся па хатах. У Васілёву хату завіталі дзве дзяўчыны. Яны паставілі

свае сумкі-торбы на канану, наклалі на стол інструменты, спыталіся ў маці:

— Мамаша, гдзе вам паставіць выключачель і разетку?

Маці разгублена азірнулася на хату, знайшла вачамі Васіля, бы просячы яго дапамогі, сказала:

— Вы ўжо самі, дачушкі, глядзіце, дзе што. А то ж хіба я разумею? Мо ўжо ў сына во пытайцеся?

Ці зразумелі што дзяўчаты з мацерыпага адказу — паўрад, адно ўлавілі, пэўна, накопт сына, бо пасля ўвесь час загаворвалі да Васіля:

— Ну так што, здзесь разетку паставім? Ты гдзе ўрокі дзелаеш? Здзесь? Вот і харашо, лампу сібе настольную паставіш і будзеш дзелаць.

Яны скрытна прыбівалі да сцен ролікі, пацягвалі па іх ізаляваны, скручаны ўдвая, быццам вяровачка, белы провад, свідравалі дзіркі ў перагародках, устаўлялі ў тыя дзіркі фарфоровыя трубачкі, падвешвалі да столі чорныя патроны і тут жа ўвінчвалі ў іх лямпачкі. Шрубы, малаток, кусачкі, тыя ж самыя патроны, трубачкі, выключальнікі падаваў ім Васіль. Пад канец ён ужо ўгадваў, што ім спатрэбіцца ў наступную хвіліну, і стаяў напэгатове, трымаючы ў руцэ той ці іншы інструмент ці дэталі. Студэнткі жартавалі:

— Вот відзіш, ты ўжэ ўсё напімаеш! Мог бы і без нас усё здэлаць? змог бы, да? Не сцесняйся! Падрасцеш і будзеш электрыкам...

Васіль чырванеў яшчэ больш, губляўся, упускаў з рук шрубамі ці якую-небудзь пракладку і хутчэй кідаўся на падлогу падымаць, старанна поўзаў там на каленях, шукаючы тую вёрткую шрубамі пад сталом, пад капапай, пад ложкам...

4

Колькі гадоў з тае пары мінавала, а Васіль і сёння памятае тое незвычайнае ўзрушэнне, калі ў іхняй хаце дзве маскоўскія студэнткі ў чорных картовых камбінезонах і ў велікаватых для іх кірзавых ботах ладзілі электраправодку. Сын часта просіць расказаць, як яны жылі ў вайну і пасля вайны. Васіль не адмахваецца, расказвае. Сын слухае, пера-

пытвае, не верыць. Ён ужо не можа ўявіць, як гэта так, каб не было радыё, электрасвятла, тэлевізара.

«Не было, Цяльпук, ні таго, ні другога, ні трэцяга. У вайну пры лучыне сядзелі. Ведаеш, што гэта такое — лучына? Доўгая і тонкая сасновая трэсачка. Запаліш яе, уставіш у шчылінку ў сцяне, лучына гарыць і асвятляе хату...»

«Дык жа цёмна! Гэта ж як ад запалкі?»

«Ага, як ад запалкі. Цёмна, а што зробіш? Другога нічога не было. І пасля вайны яшчэ доўга пры лучыне сядзелі».

«І ты ўрокі пры лучыне рабіў?»

«Рабіў, Цяльпук, рабіў. А пасля пры газнічцы. Таксама не ведаеш, што гэта такое? А гэта бутэлечка з газай, у бутэлечку ўстаўлены кноцік, ён гарыць, як свечка навагодня. Толькі свечка пахне, а газнічка смярдзіць і куродыміць».

Колькі Васіль пасядзеў начэй з кніжкамі пры такой газнічцы — хіба лічыў? Маці ляжа спаць, а ён ціхенька ўстане, за газнічку і на печ. Запаліць, паставіць у куточак, каб на хату і водбліску не было, і чытае.

Таму і радасць была такая вялікая, калі ў хаце завіхаліся тыя маскоўскія студэнткі. І маці радавалася. Усё ім то малачка прынясе — наце, дачушкі, папіце халодненькага; то вішань ці парэчак місачку — прысядзьце, дачушкі, хай рукі адыдуць, а то ўсё задзёртымі ўгору іх трымаеце, пасядзіце хвілінку і паешце; то па акрайцу праснака гарачага — падсілкуйцеся, дзевачкі, пакуль цёплы, то, здэцца, і есці можна...

Даўно тое было, нават вельмі даўно, ужо і маці няма чатыры гады, і ён сам, можна сказаць, састарэў, а чаму ж не забываецца, чаму трывожыць? Ды не, бадай, не трывожыць, а салодзіць душу ўспамін гэты. Быццам яму і сёння не сорак сем, а ўсяго толькі адзінаццаць, як і тады, калі ўсе ў Звонічах чакалі і не маглі дачакацца святла Бачылаўскай гэс.

Студэнты тады зрабілі праводку ў хатах, нацягнулі драты на слупах па вёсцы і ад вёскі да гэс і паехалі. А Муравіцкі застаўся — яшчэ шмат было работы на станцыі. Тады Васіль быў малы і многага не разумеў. Яму тады здавалася, што дацэнт корпаецца там з мужчынамі, абы корпацца, замест таго каб усё

хуценька зрабіць і «пусціць святло». Гэта ж трэба — стрэшку над турбіннай камерай рабілі ці не два тыдні! А стрэшка тая — два на два метры, на чатырох цагляных слупках. А колькі правалаводзіліся з паветачкай, каб схаваць ад непагадзі генератар? А колькі таўкліся з драўляным махавіком, а пасля з тым, каб насадзіць яго на вал турбіны? Тады Васілю здавалася, што ўсё гэта рабілася вельмі марудна. Лета скончылася, восень канчалася, а святла абяцанага ўсё не было.

Цяпер жа, на сталы, цвярозы розум думае Васіль зусім інакш. Наадварот, здзіўляецца, як умудрыўся Муравіцкі разам з Барэйкам і Супруном за такі кароткі час пабудаваць тую электрастанцыю на Бачылаўцы, дзе і якім чынам здабывалі тую самую цэглу, цэмент, дрот, ролікі, патроны і іншыя матэрыялы.. Не было ж за што, як кажуць, рук зачапіць, хамут новы агораць было праблемай, а тут — замахнуцца на электрастанцыю! Памаглі, вядома, у раёне, сакратар райкома партыі, Васіль памятае, прыязджаў не адзін раз — значыць, пэўна, таксама спрыяў, каб што-небудзь перапала будоўлі на Бачылаўцы. Але ж і Муравіцкаму варта было б помнік паставіць. Гэта ж ужо і тады легенды пра яго хадзілі. Пра тое, напрыклад, як з самой Масквы на ўласным, можна сказаць, гарбе прышёр у Звонічы вал ад турбіны. Пра тое, як праўдамі і няпраўдамі, стукаючыся ў розныя дзверы і па шмат разоў у адны і тыя ж, здабыў у Мінску генератар...

Муравіцкі тады затрымаўся ў Звонічах падоўга. Прыехаў у канцы чэрвеня ці ў пачатку ліпеня, а паехаў ці не ў снежні. Ды ці паехаў бы, калі б не...

Тады гаварылі ў вёсцы пра гэта шмат, гаварылі па-рознаму, Васіль з таго мала што разумеў. Пасля дайшло да яго, што здарылася, чаму было тады ў Звонічах крыку і бабскай шапатні-балбатні.

Наязджаючы ў Звонічы, Муравіцкі не мог не спаткацца з Альбінай. Рыгор яе загінуў у партызанах, і жыла яна ўдваіх з сыпам. Ubачыў яе Муравіцкі раз, другі, і вярнулася ў яго колішняя закаханасць. Мо і не вярнулася, мо і жыла ў ім яна заўсёды, воляй прыспаная. А тут тая воля паслабла, жонка з дачушкамі была далёка, ды, казалі людзі, нібы не падта каб і лад быў у іх у сям'і, у Муравіцкіх. Вось і павяр-

пулася ўсё на ранейшае. Альбіна напачатку нібы, як і рапей, адварочвалася ад яго, а пасля ці то звыкла-ся, ці то і душою пагарнулася, але пусціла ў хату. Першыя разы як прыязджаў, Муравіцкі жыў у сястры. І апошні раз таксама адразу ў Тэклі спыціўся, але праз некалькі дзён перайшоў да Альбіны. Людзі яму распытамі не назалялі — ёсць свая галава на плячах, тым больш што з Масквы яму ні благога, ні добрага. Дык калі жыве чалавек, хай жыве. Ужо і электрычнае святло ў Звонічах і ў Будзе загарэлася, ужо людзі пакрысе і прывыкаць да святла пачалі, пакідаючы работу на вечар з прыкідкай, каб зрабіць яе да дванаццаці, бо ў дванаццаць святло выключалі, а Муравіцкі нікуды не ехаў. Бабы, вядома, пасміхаліся з Альбіны — маўляў, у Маскву паедзеш, масквічкай задзелаешся, але ўрэшце папрыхоўвалі языкі за зубамі, перасталі імі мянціць.

І тут, як гром на голае голле, прыкаціла з Масквы жонка Муравіцкага з дачушкамі. Прывёз яе ў Звонічы сам Барэйка на сваім вазку. Быў ён у Міжгорску на нарадзе і, вяртаючыся дадому, напаткаў іх. Пакінула жонка дачок у Тэклі, а сама — да Альбіны. І дармо што масквічка, што вучоная, а дзейнічала так, як і іншая звоніцкая баба дзейнічала б. Пахвастала-пабіла ў Альбінінай хаце два вакны, што ў двор выходзілі, і саму Альбіну трохі за валасы патузала, а дацэнта свайго кухталямі ў спіну выперла з хаты і прыгнала да Тэклі, забрала там дзяцей і, перапачаваўшы нават, паехала назад. Само сабой, з дацэнтам...

Не ведае Васіль, ці прыязджаў ён зноў калі-небудзь у Звонічы. Пры выпадку трэба будзе папытацца ў каго. Цікава ўсё ж, ці прыязджаў, ці быў хоць на пахаванні Тэклі, ці жыве сам яшчэ. Як бы там ні было, а ў Васілёвай памяці, у памяці многіх звоніцаў пакінуў Муравіцкі, дацэнт з Масквы, добры след, добрую памяць.

А святло загарэлася ў Звонічах вечарам сёмага лістапада 1947 года — у дзень 30-й гадавіны Кастрычніка. У клуб, які месціўся пад адным дахам з сельсаветам, народу пабілася бітком — чакалі пачатку ўрачыстага вечара і канцэрта. А галоўнае — чакалі электрасвятла. Ды хоць ужо даўно ацямнела, па-ранейшаму на сцэне, злева і справа, ля партрэтаў

Леніна і Сталіна, гарэлі звычайныя лямпы. У клубе шумелі, час ад часу пляскалі ў ладкі — падганялі-напаміналі, што час пачынаць.

Нарэшце на сцэну, за стол, засланы чырвоным паркалём, падняліся старшыня сельсавета Шалак, старшыня калгаса Барэйка, Муравіцкі, некалькі чалавек праўленцаў. У зале пакрысе пачало цішэць, адно яшчэ перад сцэнай, кешкаючыся на падлозе, ля ног дарослых, таўкліся і перашэптваліся дзеці. Але і яны заціхлі, калі Шалак падняў руку і сказаў:

— Таварышы!

І нечакана ўсміхнуўся:

— Сёння ў нас даклада не будзе! Сёння ў нас...

Людзі ў зале пляснулі ў далоні. Шалак махнуў рукою, абрываючы недарэчныя воплескі, і працягваў:

— Сёння ў нас пезвычайны дзень. Усе мы чакаем радаснай і ўрачыстай падзеі. І яна зараз будзе, дарагія таварышы! З мінуту на мінуту.— Ён выняў з нагруднай кішэні вайсковага кіцеля гадзіннік, пстрыкнуў вечкам, паглядзеў на яго, зноў пстрыкнуў вечкам і схаваў у кішэню. Счакаўшы хвіліну, падняў руку і нечакана рэзка махнуў ёю, бы секануў каго пугай:— Давай, Ваня!

Усе ў зале павярнулі галовы туды, куды махаў рукою Шалак. Там ля дзвярэй, амаль упоцёмку, стаяў сакратар сельсавета Іван Мурашка. Людзі, пэўна, не паспелі згледзець яго. Бо ў тое ж імгненне, як Шалак крыкнуў: «Давай, Ваня!», Іван пстрыкнуў выключальнікам. Пад столлю зырка, нібы маланка ўначы, успыхнулі ажно тры лямпачкі — дзве ў зале і адна на сцэне. Усе — ад старога да малога — паўскоквалі з месц, замахалі рукамі, закрычалі «ўра». Асабліва віравалі перад сцэнай дзеці. Шалак доўга тупаў па сцэне, то заходзіў за стол, то выходзіў з-за яго на край сцэны, падымаў то адну, то другую руку, прасіў цішыні, а пасля і сам запляскаў у далоні, і ў зале з новай сілай успыхнулі воплескі.

— Вось, дарагія таварышы, тая галоўная падзея, пра якую я гаварыў,— пачаў зноў са сцэны Шалак, калі крыху пацішэла.— І гэта здорава, таварышы! — раптам закрычаў ён.— Здорава, што іменна ў гэты дзень у нас успыхнула электрычнае святло. Вялікі Кастрычнік у вэкапомным семнаццатым прынёс у нашы хаты святло волі і шчасця. І яго святло непагас-

нас. Непагаснае, таварышы! Колькі ворагаў намагаліся яго пагасіць — не ўдалося! Савецкія людзі паўставалі як адзін, не шкадавалі ні крыві, ні жыцця, але святло Кастрычніка абаранілі. Абаранілі, таварышы! І вось сёння, у дзень гадавіны Вялікага Кастрычніка, у нас засвяціліся лямпачкі Ільіча. Ура, таварышы!

У зале зноў закрычалі, запляскалі ў ладкі.

— І што я хачу сказаць, таварышы, — перасільваючы шум, гаварыў Шалак. — Святло Кастрычніка прыходзіла да нас заўсёды з Усходу, з Масквы. І гэтак, сённяшняе святло таксама прыйшло да нас з Усходу, з Масквы. Хіба няпраўда, таварышы? З Масквы, бо наш паважаны Аляксей Ігнатавіч — з Масквы. Калі б не ён, не яго галава і рукі, не круціла б сёння наша Бачылаўка турбіну і не было б у нашым клубе так светла. Ура яму, таварышы!

І зала зноў выбухнула апладысентамі.

— Мы пакуль што бедныя, таварышы, — сцішыў голас Шалак. — Такія бедныя, што хоць ты нікому ў тым не прызнавайся. — Ён замоўк на хвіліну, і зала таксама раптоўна аціхла. — Вайна была, гора, пажары: смерцяў было многа... Вельмі многа... Але мы жывём. І будзем жыць. І добра будзем жыць. Як да вайны жылі і нават лепей. Будзем! Назло Гітлеру — будзем! І гэтыя лямпачкі асвецяць нам шлях. Відней нам будзе з імі, весялей. Бачыце, якая ў нас відната сёння? Во, лямпы патушыце, таварышы, хай не куроцымаць. Іх і не відаць, што гараць. Яны гараць, а пры гэтым святле і не відаць. А прыйдзеце дадому — і дома ў вас будзе відна. Відна будзе, таварышы! Дык пяхай жыве 30-я гадавіна Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі!

Пасля быў канцэрт. Спачатку старэйшыя школьнікі паказалі ўрывак з «Партызанаў» Кандрата Крапівы, пасля разам з малодшымі спявалі песні, танцавалі, чыталі вершы і байкі. Васіль таксама спяваў у хоры і танцаваў з Нінкай, Толікавай сястрой.

А потым у клубе пачаліся танцы. Іншым разам Васіль, пэўна, патоўкся б трохі пад вокнамі ці на сцэпе, за спінамі старэйшых хлопцаў, што звычайна акружалі музыку, але сёння яму было не да вечарычкі. Адразу ж пасля канцэрта ён наджгаў дадому. Дома нікога не было. Максім не прыязджаў з Янавіч,

Волька засталася на вечарышцы, а маці, пэўна, яшчэ ідзе з клуба. Васіль намацаў у першай хаце на сцяве выключальнік і пстрыкнуў язычком. Успыхнула святло. У куце, над сталом, шуснулі па сценах тараканы і забегалі-замітусіліся, не знаходзячы прывычнага цёмнага кута. Васіль зарагатаў і кінуўся цераз парог у другую палавіну хаты, таксама піхнуў усёй даланёй язычок выключальніка ўверх. Святло быццам рассунула сцены, і хата надалася куды большай, чым выдавала заўсёды. Зыркае святло збудзіла, падняло з бэлек і з цёплай грубкі мух, і яны зазвінелі-затумкалі вакол лямпачкі-грушы.

Васіль не ведаў, што рабіць далей. Скінуў з плячэй ватоўку, шпурнуў яе на ляжанку, услед за ёю шапку. Крутнуўся па хаце сюд-туд, пасля схачіў зэтажэркі нейкую кніжку, разгарнуў, уткнуўся ў старонку — літары былі відаць, як і днём. Ён адставіў кніжку на даўжыню выцягнутай рукі — і гэтак таксама можна было чытаць. Васіль ажно прысвіснуў ад радасці і задавальнення.

Прышла маці. Зачыніла за сабою дзверы і зажмурылася. Доўга стаяла ля парога, быццам не ў сваю хату прыйшла, а ў чужую, не рашаючыся загаварыць з незнаёмымі гаспадарамі. Пасля ўздыхнула, распранулася, села на нізенькім зэдліку, прываліўшыся спіною да грубкі — у другой палавіне, дзе Васіль усё прымерваўся, як добра будзе пры такім святле рабіць урок. Доўга сядзела маці, моўчкі водзячы вачамі па хаце — па сценах, па столі, па падлозе. Потым загаварыла да Васіля, як да сталага:

— А хай жа яго ліха, сыноч, нашу беднасць! Як пры газнічцы, дык хавалася яна, не так лезла на белы свет. А то ж зірні! — усё відаць. Столь учарнела — ці здолею адшараваць, сцены голыя, у клаповых крапінках, ложка траптамі захінутыя... Трэба нешта думаць, сыноч...

За хату маці ўзялася ці не пазаўтра. Схадзіла на ямішча, прынесла вядро жарсцвяку і некалькі вечароў запар старанна шаравала і мыла столь. Думала абклеіць сцены хоць бы газетамі, але і газет дастаць не змагла — калі каму і ішла якая газеціна, дык мужчыны і меншыя курцы пасля чытання ўжывалі на самакруткі. Парашыла, што абклеіць вясною, да вясны пастарасца набіраць газет, а пакуль што вы-

скрабла сцены пажом і памыла. Знайшла недзе кавалак квяцістага, хоць і вылінялага паркалю і завесіла печ, каб не было відаць кучы рызманоў на яе чарэні. Схадзіла ў Альхоўку і прышесла ад цёткі Гаішы дзве пасцілкі — рызаўку і танейшую, ільпяную, тканую ў чатыры ніты, каб захінуць ложка, на адным з якіх спала Волька, а на другім Максім, як прыязджаў з Янавіч дадому. Васілёвага ложка з-за шырокай драўлянай шафы амаль не было відаць, а сама маці спала на канацы ў запечку ці, часцей, на печы.

Прывыклі людзі да электрычнага святла вельмі хутка. Ужо ці не праз тыдні два, калі на станцыі што-небудзь здаралася і ўвечары ў хаце, як ні пстрыкай уключальнікам, не запальвалася ніводная лямпачка, каторая кабета ўжо і бурчала: «Напартачылі нешта, што не запальваецца. Каб ім так сляпіла, як тут во слепішся...» Васілёва маці таксама сердавала, хоць і спакайней, прынамсі, нікога не кляла, адно бедавала, што зноў забылася наліць у газнічку газы, а цяпер давядзецца поркацца ўсялякую. Васіль дык злаваўся, мусіць, больш за маці, бо рабіць урокі пры смаркачцы-капцілцы — пасля электралампкі — было проста пакутліва: як ні падсоўвай газнічку, нават пад самы нос, усё адно хоць ты вочы абувай. Васіль у такі вечар ёрзае за сталом, злосна тыцкае прам у чарвіліцу, а пасадзіўшы кляксу, бурчыць па ўсю хату. Маці слухае-слухае ды і не стрывае, абзавецца:

— Ну, чаго ты, сыноч? Ці ж забыўся, ці ж даўно тое было? Нашто ж бурчэць? Гэта ж машына, не чалавек. Ці зламалася што, ці пас парваўся, казалі ж — гнілы зусім, трэба новага старацца... Супакойся ты! Можна, яшчэ і ўключаць, пазней трошкі...

— Ага, уключаць! Вяды пяма! Нехта падняў за стаўкі і спусціў! — агрызаўся Васіль.

— Хто табе казаў?

— На вуліцы чуў.

— Дык жа за гэта вушы адкруціць блазну таму! — пачынала ўжо сварыцца і маці. — Я ж думала — няспраўнае што!

— Вартаўніка трэба ставіць, — кажа па-даросламу Васіль.

— Таксама казалі пра гэта?

— Я кажу. Трэба вартаўнік. Дурно катораму не закажаш!

Маці нейкі час глядзіць на яго, быццам думае, разумна гэта ці дурпата адна, і, не прыйшоўшы да пэўнай думкі, кажа:

— Можа ж... Але ж хіба без цябе да гэтага не дадумаюцца? Трэба будзе, дык і паставяць... Рабі ўжо ўрокі! Як ёсць, так і рабі сёння, не выдумляй абычаго!..

— Я і раблю, — кажа Васіль.

Маці таксама робіць сваё, доўга маўчыць, Васіль ужо і забыўся за ўрокамі, пра што яны гаварылі, а яна печакана абзываецца:

— Пэўна ж, да добрага чалавек прывыкае хутчэй, чым да благога. А благое пасля добрага яшчэ горшым робіцца, сынок.

Васіль не чуе, што маці кажа, таму перапытвае:

— Што ты сказала?

— Нічога, сынок, нічога, гэта я так, сама сабе. Каторы вечар святла няма, дык мы ўжо і злуемся. А пам жа вунь як зайздросцяць і ў Альхоўцы, і ў Міхалкавічах, і ў Чэрневе...

Васіль згаджаецца — вядома, зайздросцяць! Зайздросцяць, што ў Звонічах ёсць святло, што вечарамі ў іх відна не толькі ў хатах, але і на вуліцы. Яшчэ як зайздросцяць!

Вунь нядаўна цётка Гапна да іх прыходзіла. Дык ажно перахрысцілася — так здзіўлялася. Колькі сядзела, столькі і войкала: ой, як відненька, ой, якія ж вы шчаслівыя, ой, як жа ў вас добрацька, ой, да якога ж вы жыццейка дажыліся, ой, ці дажывём жа мы калі-небудзь да такога!..

Васіль любіць цётку Гапну, любіць ужо за адно тое, што яна вельмі падобна на маці, не кажучы пра тое, што цётчына душа — сама дабрыва, і яму хочацца сказаць ёй нешта добрае, неяк суцешыць, але што скажаш? Што скажаш, калі ў Звонічах святло ёсць, а ў Альхоўцы — няма і невядома, калі яшчэ будзе? Ён не дадумваецца ні да чаго лепшага, як сказаць:

— У нас відна, вядома, але ад электрычнага святла, цётка, і хата можа згарэць, як замыканне будзе.

Цётка Гапна глядзіць на яго і палохаецца:

— Праўда, можа такое быць?

— Ну, не ў кожнай хаце, але можа. Хлопцы казалі, каторыя старэйшыя, — кажа Васіль.

— Ай, ты ўжо, мусіць, хочаш сказаць, каб я дужа не перажывала, што ў поцемках сядзім, — не то пытаецца, не то сцвярджае Ганна.

Васіль бянтэжыцца, але ўсё ж бароніцца:

— Не, праўда, замыканне можа быць, калі праводы злучацца. Гэта мне электрыкі гаварылі, ну, тыя маскоўскія дзеўкі, што праводку ў нас рабілі.

Маці таксама кажа:

— Нешта гаварылі такое, праўда, Ганначка. Але яны ўсё па-свойму шчабяталі, дык я не ўсё шалопа-ла. Але, здаецца, пра нейкае замыканне казалі, дальбог. — Маці паварочваецца да Васіля. — Толькі ты ўжо цётку не палохай, а заадно і мяне. Ні разу не казаў ні пра якое замыканне, а то во...

Цётка Ганна знячэўку смяецца, падыходзіць да Васіля і чмокае яго ў галаву, потым паварочваецца да маці і кажа:

— Гэта ж ён сказаў, каб я дужа не перажывала. Пашкадаваў цётку. Праўда ж, Васіль?

Маці таксама заўсміхалася. Заўсміхаўся і Васіль.

Васіль, здаецца, усміхнуўся і цяпер, на не мульткай, але і не мяккай канаве. Ён ужо ў такім узросце, калі мо і праўда ўспаміны пра маленства робяцца ўсё больш ружовыя, калі чалавек праводзіць усё больш рэзкую мяжу паміж тым, што было калісьці, і тым, што робіцца, чым жыве сёння, пахвальваючы мінулае і ганячы сённяшняе. Усё гэта так. Аднак жа вялікая чалавечая радасць, якая прыйшла ў пасляваенныя Звонічы позняй восенню сорак сёмага, была вялікай чалавечай радасцю, і рабіць яе большай, чым яна была, паўрад ці ёсць патрэба, а галоўнае — пемагчыма. Дрэвы ў дзяцінстве былі вышэйшыя, рэчкі — шырэйшыя і глыбейшыя, дарогі і дні — даўжэйшыя, — гэта праўда, а чалавечая бяда і чалавечая радасць былі такія, якія былі. Ён жа мае на ўвазе не сваю ўласную радасць, а радасць усіх звонічцаў і буданцаў. І яму, Васілю, цяпер, гэтай бяссоннай ноччу, цёпла на душы менавіта ад той людскоў радасці. Найперш — ад людскоў. Ад радасці маці, цёткі Ганны, Толікавай маці, Шалака, Барэйкі, ад радасці

ўсіх-усіх звоніцаў. А пасля ўжо — ад яго, Васільвай, уласнай радасці, на якую ён таксама не забыўся, хоць і прайшлі, мінавалі гады. А сёй-той, здаецца, і забыўся...

Недзе праз тыдзень пасля прыезду ў Звонічы Васіль пайшоў з сынам пахадзіць па сваіх дзіцячых сцежках. Пайшлі перш-наперш на Красную горку, куды бегаў у маліну і вязаць венікі, дзе капаў з хлопцамі зямлянку і ставіў буданы. Потым спусціліся ў Глінішча і ў Паповы раўкі, дзе не адзін раз пастушком сустракаў узыход сонца і адкуль бегаў на прапасткі, паўз могількі, дахаты на сьнеданне, адпушчаны іншымі пастушкамі. З Паповых раўкоў падняліся ў Гай, адтуль зноў спусціліся ўніз, у мокрыя Прылуці, потым уздоўж канавы, пракапанай немаведама дзеля чаго, выйшлі да лесу і яго краем рушылі да Бачылаўкі.

Хадзіў, паказваў Васіль свайму Цельцуку, дзе калісьці знаходзіў ён качыныя гнёзды, дзе спаймаў у шапку маладога вожыка (вожык той доўга жыў у іх у хаце, а пасля ў гародзе), дзе адзіны, першы і апошні, раз пабачыў белага ваўка, дзе стаяў да вайны і пасля вайны маяк — высачэзная драўляная трыгуаляцыйная вышка з пляцоўкай на версе, куды яны, пастушкі, узлазілі па дрогкіх круглых прыступках-драбінах і адкуль адкрывалася наваколле далёка-далёка; расказваў пра колішнія свае хлапечыя забавы і гульні ў гэтых раўках і гаях, на гэтых лужках і палявых сценках, а самому было чамусьці сумна і тужліва. Усё, што бачыла вока, па чым ступалі яго ногі, неяк змізарнела, здрабнела, паблякла.

Ну вось хоць бы Красная горка. Зусім не тая яна, якой была ў пару яго дзяцінства. Дарога, што праставала праз яе з Альхоўкі у Звонічы, была тады надта ж крутая — старчаком. Памятае, вазілі з-пад Краснай горкі сапы, і Васіль ускараскаўся на воз да цёткі Стэпкі. Ускараскаўся, а пасля быў не рады. Як з'язджалі з Краснай горкі, яго апанаваў такі жах, што сядзеў на тым возе ні жывы ні мёртвы. Здавалася, воз копіцца проста ў прорву і паратупку няма і не чакай. Ён учарэпіўся абедзвюма рукамі ў парубень і, пакуль калёсы не скаціліся з гары і пакуль коні не пайшлі крокам, а воз, ціха парываючы, спакойна пакальваўся з боку на бок, Васіль, мусіць, не дыхаў.

А цяпер ні дарогі тае не стала — сздзяць зусім у іншым месцы, і сама гара бы асела.

А Паповы раўкі? Некалі ж выбрацца з іх было цяжка, калі даводзілася спускацца ўніз, каб падагнаць чыё-небудзь цялё, — такія крутыя і высокія былі адхоны. Ледзь успаўзеш, бывала, наверх, грабуючыся пагамі і рукамі. А цяпер ужо быццам і не роў гэта, а певялікі равок, спрэс густа парослы выносістым, гонкім альшэўнікам і бярэзнікам.

У Прылуках яны, вясковыя пастушкі, звычайна спынялі кароў на лежку — тут была вада. Каровы пілі з растаптанай, здратаванай, сканычанай канавырачулкі, а яны, пастушкі, бегалі ўверх, туды, дзе з-пад карчэўя, ля самага падножжа крутога пагорка, біла крынічка. Калі часам у крынічку падала сонца, тады было добра відаць, як з дна пульсуюць пясчаныя колцы — як быццам дыхаў там чысты пясочак-жарсцвяк. Пульсавала там не дужа моцна, аднак жа пульсавала, выбівалася з-пад зямлі папаверх заўсёды, шмат гадоў запар, і заўсёды можна было, апусціўшыся на калені, зачэрпнуць з крынічкі прыгарнчы чысцюткай, халоднай і смачнай вады, якая праганяла смагу лепш, чым каторае цяперашняе самае мудронае пітво. А цяпер ён з Цельпуком тупаў-тупаў там, у Прылуках, і ніяк не мог натупаць на тую крынічку, аж пакуль не зразумеў, што знікла яна, прапала, зацягнула яе ілам і тванню.

У лес Васіль не зварочваў, прайшоўся толькі краем яго, узлесем. Тады, у дзяцінстве, ён бегаў сюды ўлетку амаль штодня — у грыбы і ў ягады. Грыбоў было процьма. Падымецца разам з маці, за кошык і сюды. Не паспее маці снядання зрабіць, а ён ужо дома, і кошык яго паўшюткі калі не баравікоў, дык надасінавікаў, рыжыкаў, груздоў, лісічак, сыраежак. Вёдрамі насілі адсюль звоніцы і чарпіцы. А цяпер, кажуць, не знойдзеш ні грыба, ні чорнай ягадзіны, сям-там на санцапёку зрэдку надараюцца толькі суніцы.

Але больш за ўсё засмудіўся Васіль, калі дадыбаў з Цельпуком да Бачылаўкі, да таго месца, дзе некалі было возера-ставок, дзе звоніцы і буданцы з асаблівым настроем антымізму і веры, што насяліліся ў дунах людзей пасля вайны, пасля вызвалення і перамогі, будавалі свой гопар, сваю гэс. Возера не было.

Пабочны чалавек, бадай, і не падумаў бы, што яно і было тут калісьці: дно колішняга возера, на самыя берагі Бачылаўкі, было засеяна цімафееўкай. Бачылаўка пакрысе сачылася-цякла, яе звільстае рэчышча было нічылна атулена вербалозам. Васіль патупаў берагам далей, туды, дзе ўгадваліся рэнткі насыпу, які перагароджваў рэчку і стрымліваў ваду, адхоны якога ён з хлопцамі абкладваў дзёрнам. Датупаў і яшчэ больш засмуціўся. Насып быў размыты і знесены няіначай наводкаю. Там, дзе быў бетанаваны масток з над'ёмнымі застаўкамі, усё зарасло хмызняком. А на месцы турбіннай камеры і бетанаванага шлюза, па якім вада кіравалася да камеры і падала ўніз, на рабочыя лопасці турбіны, у глыбокай і шырокай вымоіне ляжалі кучы сцэментаванай цэгля і шэрага бетону. Праз гэтыя рукатворныя, парослыя мохам камяні пераліваліся, журчалі, падаючы ўніз, чыстыя, серабрыстыя струменьчыкі.

Васіль не стрымаўся, уздыхнуў:

— Вось, брат, што засталася ад колішняй нашай радасці і гонару з гучнай і магутнай назвай гэс.

Сын не зразумеў, перапытаў:

— Што ты сказаў?

Васіль прытуліў сына да грудзей:

— Тут, кажу, была наша калгасная гідраэлектрастанцыя.

— Тая, пра якую ты расказваў?

— Тая, брат, тая.

Сын павёў галавою паўкруг і нічога не сказаў. Васіль бачыў, адчуваў, што Цяльпук не паверыў яму. Што ж, яму самому таксама цяжка паверыць. Было, ды сплыло. Але, але, менавіта сплыло. Няіначай вясною. Не дадумаліся своєчасова падняць застаўкі, вада, набіраючы сілу, і пайшла верхам — пачала сваю разбуральную работу. Астатняе было справай часу.

Васіль не сумняваўся, што менавіта так, а не іначай загінула і возера, і гэс. Але чаму? Чаму не даглезелі? Саўгас, які зрабілі з колішніх навакольных калгасікаў, даўно падключаны да дзяржаўнай электрасеткі. Дык і што з таго? Ужо хай і прападае гэтая малюсенькая, нікому не патрэбная, слабасільная гэс? Хто ж так распарадзіўся яе лёсам?

Шо як ён чытаў у «Правде» артыкул пра лёс малых рэчак. Ішла там гаворка і пра маламоцныя гідраэлектрастанцыі, пабудаваныя на малых рэках і рэчках да вайны і пасля вайны для ўласных патрэб калгасаў, саўгасаў, прадпрыемстваў. Аўтар артыкула з гаркотаю пісаў аб тым, што многія з іх сёння занядзаны, паціху ржавеюць і разбураюцца. А ці ж былі б, пытаўся ён, лішнія тыя сотні і тысячы кілават энергіі, якія яны маглі б выпрацаваць? А ці не маглі б яны, выкарыстоўваючы бясплатную сілу падаючай вады, круціць жорны млыноў, пілаваць дошкі, рабіць іншую карысную работу?

Васіль тады, вядома, успомніў і іхнюю гэс на Бачылаўцы. Падумаў быў, што, як будзе пісаць у Звонічы, папытаецца, ці працуе яна. Але, здаецца, забыўся, не папытаўся. Не папытаўся і тады, як прыязджаў чатыры гады назад хаваць маці. Не да таго было ў тыя дні. А яе, аказваецца, і зусім няма. І няма, па ўсім відаць, даўно, мо ўжо дзесяць, а то і больш гадоў, бо — як і не было.

Ішоў Васіль да вёскі маркотны. Як быццам пахаваў каго роднага. А як жа інакш! Немудрагелісты будыначак гэс паўставаў перад вачамі. Які там і будыначак — паднавесік, аднак жа — гэс! На зашчытку, які быў забіты не дошкамі, а закладзены цаглай і атынкаваны, было так і напісана буйнымі літарамі ГЭС. Цагляныя слупкі, як і зашчытак, таксама былі атынкаваны і пабелены, і гэс была відаць здалёк — і са Звонічаў, і з Буды. Адтуль праз поплаў беглі да вёсак, праўда, трохі ўлукаткі, бо пахіліліся, слупы, аплеценныя дратамі, па Звонічах і Будзе ад тых драгоў адгаліноўваліся кароткія ніткі да зашчыткаў хат, і кожная хата, а разам з ёю і тыя, што жылі ў ёй, былі злучаны і з гэс, і адно з адным. Але, але, сэрцы людскія паяднаны былі тым сціпленым, без сцен нават будыначкам. Пасылаў ён вечарамі пад стрэхі чароўную сваю сілу, успыхвалі пад тымі стрэхамі зырккія лямпачкі, асвятлялі і заадно падвясельвалі жытло і жыццё людское, і на сэрцах у людзей цяпле-ла, адтайвалі яны, мякчэлі, рабіліся больш здатнымі на дабро, спагаду, чуласць, ласку. Дарагі, самы што ні ёсць родны быў той будыначак па беразе Бачылаўкі.

Як выйшаў па крыжавыя ляшколы і клубы, уба-

чыў Васіль на лаўцы пры сваім гародчыку дзядзьку Валодзю, па-вулічнаму Цвыркуна. Не стрымаўся, спытаў:

— Уладзімір Іванавіч, каму яна замінала? Я ж і не ведаў, што ад яе нічога не засталася.

— Ты пра што, Васіль?

— Пра гэс. Пра возера.

— Ты як з неба зваліўся, хлопец! Ці цеперся нічога там няма! Ужо гадоў дзесяць, а мо і ўсе пятнаццаць. Сядай, калі прыпыніўся, — Цвыркун ляпнуў далонню па лаўцы побач з сабою. — Вясной прарвала застаўкі і так паразварочвала — каб ты бачыў! Так і згібела ўсё.

— А чаму? Нікому хіба непатрэбна?

— А нікому й непатрэбна.

— І возера нікому не трэба?

— От, ты ў мяне пытаешся! Папытайся ў дырэктара. У таго, што быў, у Хадасевіча. Яму нічога не трэба было. Хату толькі сабе паставіў, каб пасля прадаць. Прадаў і паехаў, адкуль прыехаў.

Васіль, так і не прысеўшы, стоячы пабедаваў:

— Шкада... Няўжо ў гаспадарцы пашкодзіла б? Там жа, памятаю, пры калгасе і млын быў, і дашка-рэзны станок, і гонту рабілі. Як вада збіралася, так і работа знаходзілася.

— А няўжо ж! Я ж і сам там трохі камандаваў. Як ужо святло пастаяннае далі. Дык пасік перакінеш з генератара на камень ці на дыркулярку — і круціш. Дармовая, можна сказаць, сіла, ні піць, ні есці не прасіла, — пусціўся ва ўспаміны Цвыркуна.

— А я во пайшоў з сынамі, дык гляджу — размыта ўсё, разварочана, — уздыхнуў Васіль. — Хоць бы хай возера было...

Цвыркун перапыніў яго:

— Дык жа Пятровіч, наш новы дырэктар, думае новае будаваць. Быў тут у нас, у Звонічах, збіраў людзей. Дык так і казаў — плануецца пабудаваць возера... Вялікае, не тое, што было. Не саматугам будзе рабіцца, як калісьці. Меліяратары павінны, казаў, узяцца, ужо ці не сёлетняй восенню.

— Кажуць, гаспадарлівы чалавек?

— Бярэцца памаленьку. П'яніц прыціснуў, праходу не дае, воляна жылі, а цяпер застагналі.

— То і добра, п'яніц шкадаваць мы не будзем. —

усміхнуўся Васіль.— Пойдзем мы, Уладзімір Іванавіч. Яшчэ ж без абеду — так забавіліся.

— Ну, то вядома. Я ж выйшаў глянуць, ці не займаюць у поле, каб не праміргаць.

— Глядзіце, пільнуйце,— крапуўся Васіль сам і падштурхнуў сына.

5

«Колькі ж гэта цяпер часу, цікава?»

Васіль падняў руку, пакруціў ёю і так, і гэтак, каб у цьмяным водбліску акна адбіўся цыферблат. Гадзіннік у яго быў стары, куплены яшчэ недзе адразу пасля дэмабілізацыі з першых палучак. Колькі гадоў назад хацеў быў памяняць, але от так проста выкінуць стары і купіць новы не рашыўся, на ўсялякі выпадак зайшоў у майстэрню. Стары, з дрыжачымі рукамі майстар, накорнаўшыся ў гадзінніку, падняў да акенца вочы і сказаў:

— Дык а чаго вы, малады чалавек, раскідваецеся? Выкідаць такі механізм грэх. Паставім вам новы корпус і цыферблат, і будзе ў вас машына — не раўня новай. Ну, адно, што каштаваць гэта будзе рублёў сем-восем. Што скажаце?

Васіль як абрадавана кіўнуў у знак згоды, заплаціў шэсць рублёў з капейкамі і праз паўгадзіны пачапіў на руку зусім новы, быццам і не свой гадзіннік. Па дарозе, каб паінтрыгаваць Валю, купіў новы раменьчык. Валя, вядома, здзівілася, спытала, за што ён купіў новы гадзіннік; Васіль сказаў, што пазычыў; Валя папракнула — няўжо гарэла? Васіль агрызнуўся — добрыя жонкі самі пойдучь, і выберуць, і купяць; Валя на тое — ты мне ні разу не заікаўся пра гадзіннік; Васіль — сама не бачыла хіба, што перад людзьмі сорамна; Валя — а пазычаць у людзей не сорамна? Аж пакуль Васіль не зарагатаў і не надыс гадзіннік Валі над нос: прыгледзься, маўляў, не кажы абы-чаго. Ну, Валя яго спачатку лупянула на спіне, добра лупянула, аж запякло між лапаткамі, а пасля пахваліла: і правільна зрабіў, нічым не горшы на выгляд за новы...

Ага, дык майстар цыферблат паставіў новы, з фосфарнымі кропачкамі замест лічбаў, кропачкі тыя ў цемнаце свецяцца, а стрэлак люмінесцэнтных не знай-

шоў, стрэлкі старыя пакінуў — чорненькія, фігурныя. І цяпер ноччу захочаш паглядзець, колькі націкала, дык кружок кропачак-лічбаў відаць, а супраць якой кропачкі стрэлкі — не відаць. Трэба добра прыгледзецца, так павярнуць гадзіннік, каб святло трохі збоку падала на цыферблат, тады толькі можна ўгледзець, ды і то не так угледзець, як здагадацца.

Вось і цяпер круціў Васіль, выварочваў руку ўсяляк, пакуль знаўчыўся пабачыць, што ўжо больш, чым палова другой. Не агледзіўся, як світаць начне, а ён так і не заснуў. І не засне ўжо! Чуе, што не засне. Але ж і ўставаць не будзеш.

Паварушыўся Васіль, крануў плячамі, павёў сюд-туд, лепш уладкоўваючыся, споўз з падушкі трошкі ўніз. Як спіць чалавек, дык не заўважае, зручна яму ляжаць ці нязручна. Гэта, пэўна, таму, што ў сне чалавек расслабляецца і цела лягчэй, можна сказаць, само знаходзіць найлепшую для сябе позу і месца. А як не спіцца, дык усё табе не так: і мулка, і вузка, і рукі пад галавой дранцвеюць, і ног няма як выпрас-таць.

Здагадваецца Васіль аб прычыне сваёй бяссонніцы. Здагадваецца, але не толькі каму іншаму баіцца пакуль прызнавацца ў гэтым, а і сабе самому. Пачалося гэта ці не тады, як прыязджаў хаваць маці. Ды пэўна ж тады! Нечакана неяк поруч з адчуваннем віны перад маці ўзнікла ў ім і пачуццё віны перад роднай вёскай, перад людзьмі, сярод якіх рос, гадаваўся.

Не памятае, з чаго тое пачалося. Мо з прыемнага здзіўлення, што развітацца з маці прыйшлі ўсе, хто толькі мог прыйсці. Гэтак жа дружна праводзілі маці і на могількі, і гэтак жа дружна прыйшлі ў хату за жалобны стол. Галоўныя турботы тут вышлі на долю Волькі. Яна хацела і стол рабіць у сваёй хаце, але і Максім, і Васіль пераканалі яе, што так рабіць не трэба. Хай ужо будзе так, як вядзецца ў людзей: у якой хаце памёр чалавек, дзе правёў апошняю ноч у труне, там павінен быць і стол жалобны. І вось тут, у матчынай хаце, сабраліся зводніцы памянуць яе апошнім словам. Васіль разы са два быў у жалобным застоллі — разам з жонкаю, калі паміралі іхнія знаёмыя ці суседзі, і ў яго засталася гнятлівае, цяжкае ўражанне: людзі сядзяць моўчкі, штосьці жуюць, штосьці п'юць, чакаючы, як збавення, той хвіліны,

калі можна будзе падняцца з-за стала і пайсці адсюль.

За мацерыным жалобным сталом было інакш. Максім, як старэйшы сын, запрасіў людзей наліць чаркі і выпіць за добрую памяць «нашай мамы». І людзі не прымушалі сябе ўгаворваць. А пасля без напамінку, без прымусу падымаліся і гаварылі пра маці, пра іх, Максіма, Васіля і Воўку, яе дзяцей, добрыя словы. І стары, ужо пядужы Барэйка (памёр ён неўзабаве пасля маці) гаварыў пра яе добра, і Стэпка Фэлькава, і дзядзька Міхалка, іх зvonіцкі каваль, і суседка цётка Машька.

Сядзелі доўга, не надта п'ючы, а больш гамонячы — ціха, памяркоўна, амаль па-сямейнаму. Гамонка тая круцілася ўжо не толькі вакол маці, вакол іх, яе дзяцей, а шырылася, захоплівала іншыя, хоць і блізкія, вясковыя беды, трывогі, клопаты. І часцей за ўсё вярталіся людзі да аднаго: вось і яшчэ не стала ў Зvonічах аднаго звонінца, вось і яшчэ апусцела ў сяле адна хата, далучылася да іншых такіх, асірацелых за апошнія гады. І з нейкім незвычайным спакоем, які напачатку падта ж уразіў Васіля, гаварылі людзі пра тое, чыя цяпер будзе чарга, хто каго апырэдзіць, хто каму саступіць, прапусціць паперадзе сябе туды, адкуль не вяртаюцца, а сам яшчэ паспрабуе дачакацца новай вясны ці ледейка.

— Я дык ужо баюся, хто мне дол выкапае, — казаў, быццам пытаўся, дзядзька Міхалка. — Круўдна ж будзе: я столькіх звонінцаў пахаваў, а самому здарыцца паехаць туды, дык ці знойдзецца хто?

— Не бядуй, Міхалка, загадзя, — казаў яму Цвыркун. — Калі ўжо, не дай бог, давядзецца, дык я выкапаю. Не сумнявайся, зраблю як след.

— Не, браце, не будзь такі мондры, як католік даўгінаўскі! Чаму ж гэта ты мне, а не я табе? Ці ты мне сваю чаргу саступаеш?

— Саступаю, Міхалачка, саступаю. На ўсе чатыры гады, на якія я старэйшы. А магу і на больш.

— Не зубаскаль, — сказала Цвыркуну Стэпка. — Не на вяселлі!

— Нічога, Стэпачка, нябожчыца не пакрыўдзіцца, — не збянтэжыўся Цвыркун. — Яна і сама любіла пасмяцца.

— Хай сабе, але — памаўчы!

Васіль не ўвесь час сядзеў за сталом. Ён то прысаджваўся на колькі хвілін, то зноў падымаўся, каб памагчы Вольцы і Максімавай Надзі падаць на стол, прыбраць брудны посуд. Калі ён прысеў у чарговы раз да стала, суседка, цётка Манька, раптам спытала:

— А пра хату, Вася, не гаварылі? Што будзеце з ёю рабіць?

Васіль не адразу і дацяміў, пра што цётка Манька.

— Пра якую хату? — перапытаў ён.

— Пра гэтую, Вася, у якой сядзім. Не гаварылі між сабою, што рабіць з ёю будзеце?

— Не, не гаварылі, — дайшло да яго. — Хай стаіць, што з ёю рабіць?

— Прадаць каму. Чаго ж яна будзе стаяць? Максіму не трэба і Вольцы не трэба, а ты ж сюды не вярнешся?

Васіля паклікала Волька — папытацца, ці трэба яшчэ што-небудзь на сталы падаваць, і ён так і не адказаў цётцы Маньцы. Зрэшты, ён і адказаць нічога не змог бы. Ні пра хату, ні пра сябе. Пра хату яны ні словам не абмовіліся, не да таго было, а пра сябе... Пра сябе таксама паціснуў бы плячамі: куды ж ужо яму варочацца! Адразу не вярнуўся, дык куды цяпер...

На тое Маньчына пытанне забыўся ён неўзабаве. А вось адчуванне віны перад роднай вёскай не праходзіла. Наадварот нават: гэтае пачуццё расло ў ім, асядала ў душы ўсё больш важна, выцясняючы адтуль колішнюю лёгкую, у многім дзіцячую, а калі і не дзіцячую, дык юначую замілаванасць і любоў да мясцін, дзе нарадзіўся і рос. Быццам ніякавата стала яму глядзець людзям у вочы. Не абы-якім людзям, а звонінцам, вядома. Быццам боязь нейкая пасялілася ў ім. А раптам хто-небудзь з іх возьме ды спытаецца ў яго: чаго ён з'ехаў з сяла, што лепшае знайшоў недзе ў свеце, няўжо спакайнейшая яго душа там?

Адказаў на гэтыя пытанні ён не знаходзіў, ды, бадай, не надта і шукаў, але, тым не менш, пад груздзі ўсё больш і больш падкочвалася гарчэча ягонай надуманай ці сапраўднай віны. Але, але, і ён вінаваты, што ад гэтага дня ў яго родных Звонічах будзе

глядзець пустымі, дёмнымі вачніцамі на вуліцу і яшчэ адна хата, ягоная хата. У якой ён нарадзіўся, рос. У якой некалі яму было так добра. Лепей, чым дзе-небудзь у іншым месцы.

На змепу гэтым хвілінам чулівасці прыходзілі хвіліны цвярозасці, хвіліны одуму. І тады Васіль сунакойваў сябе. Ягонай віны ў тым, што здарылася, няма. Ён быў не нерны і не анонні. Ці падлічваў хто калі-небудзь, колькі звоніццаў разбрылося па свеце? Уга колькі! Сярод іх і ён, Міхалінін Васіль. Нікуды ён адсюль не ўцякаў. Пасля сямігодкі ўзяў коней і рабіў у калгасе. Сумленна рабіў. Хай цётка Стэпка скажа. Яны ж разам і аралі, і барапавалі, і снапы, і гной вазілі. А потым была служба ў арміі. І хто ведае, калі б не закінуў яго лёс так далёка, калі б не напаткала яго маладосць там Валю, дык мо і вярнуўся б ён у Звонічы, і працаваў бы тут, і жыў бы ў гэтай матчынай хаце. Хутчэй за ўсё — вярнуўся б. Бо не рваўся ж ён пасля сямігодкі нікуды, не спакусіўся, як іншыя яго аднагодкі, лёгкім хлебам у горадзе.

Пра хату ён усё ж пагаварыў перад ад'ездам з братам і сястрою. І Волька, і Максім паціснулі плячамі: а што з ёй рабіць, хай стаіць, пакуль стаіць. І Васіль таксама пагадзіўся: хай стаіць. Прынамсі, спяшацца з рашэннем яе лёсу не трэба. З цягам часу будзе відаць. Неікіх намераў у яго тады не было і ў паміне.

Тады, як памерла маці, ён прабыў у Звонічах пядоўга — усяго пяць дзён. Мог бы пабыць і больш, вядома, але замінала тая самая вінаватасць — на гэты раз перад сястрой і братам. Мо і смяшна казаць, аднак жа яму было піякавата бадзяцца госцем, калі бачыў, што і Максім з Надзій, і Волька са сваім Мікалаем завіхаюцца, бы заведзеныя, ад цямна да цямна — маці памерла ў жніўні, гарчай парою, у разгар жніва і ўсё яшчэ пяскопчанага сенакосу. Каб ён, Васіль, прыехаў па сваёй волі ў водпуск, мог бы тады памагчы сёе-тое зрабіць — скасіць выдзеленыя соткі на балоце ці яшчэ што, а так ён ні госць, ні работнік. Таму і парашыў асабліва не затрымлівацца, не тунькацца і не перашкаджаць, не адрываць сваякоў ад работы. Пабылі от разам у хвіліны гора, пасядзелі, наплакалі, пагаварылі — пара і дадому ехаць.

Аношні вечар, перад ад'ездам, пасядзелі ў Максіма. Чужога нікога не было, адно Веня самохаць прыблукаў. Веня — сусед, той яшчэ сусед, па мацерынай хаце. Злева — цётка Манька, а справа — Веня, піхлапец, пі мужчына, пі дзед, адзінокая, непрыкаяпная душа, добрая і расхрыстаная, усявед і баечнік, а яшчэ трохі і аматар дармовай чаркі.

Каб не Веня, дык япы, пэўна б, і павячэралі без чаркі. А калі ўжо зайшоў у хату чалавек, дык, хоцькі-няхоцькі, і яго да стала трэба запрасіць, а як запрасіць, дык і пляшку паставіць. А пасля самай малой кроплі тае празрыстае пякучкі язык ходзіць жвавей. У іх за сталом гаворка таксама ажывілася. Гаварылі пра лета тагачаснае, што даўно такога лета не было — другі месяц ні кроплі дажджу і цеплыня, як на поўдні. Васіль вазьмі ды скажы, што дні такія нагодлівыя, а на работу ў саўгасе ці не ў дзесяць гадзін выходзяць. А Максіму тое быццам толькі і трэба было. Паклаў відэлец, у гаворку пусціўся.

— А таму, што людзям балець перастала, — зартачыўся ён. — Не па чорта ж лысага мы робім, а — не баліць! І зарабляем цяпер — не раўня таму, што некалі. Памятаю, у энтэесе рабіў, пасля вайны адразу. Ну, праўда, зараблялі, нам плацілі, калгаснікам як выпадала, а нам плацілі. Але ж і рабілі, як чэрці! Гэта ж поччу аралі. Навылёт усю поч на трактары гоцаешся...

— Ну дык жа пэўна, рабілі, а як жа, — заківаў галавой Мікалай.

— Ну, дык а я пра што? — перапыніў яго Максім. — Пра тое, што мы нейкія пераўнадушныя былі. Да душы ўсё прымалі, за работу сваю перажывалі. Я, калі перападала ад механіка, плакаў, бывала. А цяпер як усё роўна — мая хата з краю. Загадаеце — зраблю, перарабіць трэба — перараблю, але адчачіцца, не лезьце ў душу...

— Не лезьце ў душу, бо задушу, — мармытнуў Веня.

— Не, ты пачакай, я сур'ёзна, — махнуў па яго Максім. — На сходзе ў гаражы я аднаго разу не сцярпеў. Хто мы такія, кажу, дзе мы, па чым робім? На зямлі, кажу, робім. А хто калі так рабіў на зямлі? Хто і калі ехаў у поле араць у дзевяць гадзін раніцы? Хто і калі ехаў з поля, калі сонца яшчэ вупьдзе-

ка — качаргой не дастаць? Ды ніхто і ніколі. Дык чаму ж мы, ведаючы гэта, пасля нараду поркаемся, пешта шукаем, пешта падцягваем, курым, марудзім, у дзевяць раз'язджаемся адсюль на работу, едзем да работы паўгадзіны, а то і больш, зрабіўшы там ці не зрабіўшы што-небудзь, не забываемся раней часу на абед прыперціся, а пасля абеду вечара ў полі дачакацца не можам? Чаму, пытаюся? Чаму нават тыя кароткія гадзіны робім не так, як след было б рабіць? Чаму не азірнемся назад і не парупімся, каб перарабіць зробленае дрэнна? Чаму ў нас душа не баліць, калі мы плугам вывернем наперах пясок-пывун ці на развароце ўздзяром на рогамі дзярніну на лузе? Чаму мы не шкадуем ні зямлі, па якой ходзім і ездзім, якая нас поіць і корміць, ні дрэва, якое не задумаўшыся скалечым ці зломім машынаю, ні той самай машыны, за рулём якой сядзім? Чаму мы баімся сказаць таму, хто дрэнна рабіць, што ён дрэнна рабіць, і пахваліць ад душы таго, хто рабіць добра?

— Ну, а чаму, чаму? — уткнуўся Мікалай.

— Ведаў бы, не пытаўся б, — уздыхнуў Максім. — Адно ведаю, што гнаць нас усіх трэба к чортавай матары, такіх работнічкаў!

— Таксама скажаш — гнаць! — усміхнуўся Мікалай. — А кім замяніць? Дзе знайсці лепшых?

— От, от! Лепшых няма, гэта мы разумеем. Таму і супакойваемся, і робім абы-як...

— Ты, Максім, не крычы, — пачаў Веня. — Ты падумай і паразважай. Гэта ж не аб адным дні зрабілася ўсё. Вунь як даўно пачалося. Ты ж успомні. Калгасікі былі маленькія і слабенькія. Іх аб'ядналі ў вялікія, але таксама слабыя. На месцы іх зрабілі саўгас — яшчэ большы, але таксама слабы. А хлопцы і дзеўкі як ехалі ў горад з малых калгасаў, так і цяпер едуць з вялікага саўгаса. І дай жа веры, лепшыя едуць. Ну, калі не лепшыя, дык грамацейшыя.

— А чаго едуць, каб хто спытаў? — ускінуўся зноў Мікалай. — Раней ехалі, каб хлеба кавалак мець. А цяпер? Што, тут хлеба не хапае?

— Чакай, чакай, — браў па звычцы лейцы ў свае рукі Веня. — Чаго едуць — гэта няцяжка зразумець. Жыцця лягчэйшага шукаюць. Часам нават і не самі шукаюць. Тата з мамай штурхаюць у плечы — едзь, дзіцятка, ці ж ты горнае, чым каторае... І едуць...

Але ж, кажучь, і ў газетах пішучь, што так і павінна быць, што вёска павінна аддаваць гораду лішкі.
— Лішкі, а не пагалоўна ўсіх! — не стрываў
Максім.

— От пра гэта я і хацеў, — Веня крутнуўся на крэсле, ладкуючыся ямчэй. — Ці ведаеце вы, колькі з нашых Звонічаў паўцякала ў горад, калі ўзяць ад вайны і па сёння? Не ведаеце, не лічылі? А я неяк палічыў. Палічыў і за галаву хапіўся! Нейкіх шэсць-дзесят хат у нас, а яны, гэтыя хаты, выправілі ў Мінск і іншыя гарады больш чым паўтары сотні чалавек. І ўсе ж гэтыя чалавекі маладыя былі, здаровыя, рабацяшчыя.

— Паўтары сотні? — не паверыў Васіль.

— А можа, і ўсе дзве, — кіўнуў Веня.

— Не можа быць!

— Не верыш? Давай лічыць. З якога канца пачнём? З гаранскага ці канчанскага? — Веня паставіў локцем на стол руку і загнуў палец. — З канчанскага дык з канчанскага. Першыя — Ліцвіны, колькі ў іх было дзетак? Тома, Воўка, Валерык — трое. Усе трое — у Мінску. Усе на камвольным. За Ліцвінамі — Волька Рулькевіч. У яе чацвёра, адзін дома, значыць, трое ў Мінску. Гэтыя на трактарным.

— Дык жа ўжо і Коля там, Пеця забраў яго на трактарны, — падказала Надзя. — Яны ж так адно аднаго і перацягвалі, як толькі падраслі.

— Ну, дык чацвёра, — загнуў пальцы Веня. — Далей — Алёшка Базылёў. У гэтага колькі гаўрыкаў было? Двое. Адзін у Мінску, другі — у Міжгорску, а тут — хай дзядзька робіць. За Алёшкам — Фунцік, ну гэты — Паўлюк Жырбуль. У яго адны дочки. Чатыры ці пяць? Чатыры, добра. Дзе яны? Дзве ў Мінску, адна быццам у Маладзечне, а чацвёртая ў Дабасе... За Фунцікам — Фенька Сымонава...

— Ну, у гэтай усе дзеці дома, — заўважыў Максім.

— Усе, ды не ўсе, — Веня загнуў палец. — Ты забыўся на старэйшага яе, Федзю, што пасля вайны ў леспрамгас пайшоў, а пасля ўжо ў Мінск перабраўся. Пойдзем далей. Хто наступны? Правільна, Надзя Ляхімава. У яе пасля вайны трое трымалася за падол. А цяпер — нікога, адна, як сыч.

— Ну, не кажы, Коля яе далёка не ўцёк, у Янавічах робіць, Волька за вайскоўца выскачыла, дык

з'ехала некуды, адна Зіна ў Мінску ў швейнай робіць, — запырэчыла Волька.

— Далёка — не далёка, а дома нікога. Значыць, прыплюсуем яшчэ трох, — зазначыў Веня. — За Надзій — Анэта. Хто ў яе быў? Шурка, Вася, Валя і апошні...

— Пеця, — падказала Волька.

— О, точно, Пеця, — падхапіў Веня. — Шурка і Вася ў Мінску, на шарыках, Валя, Кажуць, у Салігорску, а Пеця гэты самы на Алтаі педзе ці ў Карагадзе...

— Мо хопіць? — азваўся Максім.

— Стой, не перабівай! — Веня ціскаў то адзін палец, то другі. — Калі ўжо ўзяліся, дык палічым... Але ж от збіў, здаецца. Колькі мы палічылі?

— Дык жа і так ясна, — зноў запырэчыў Максім.

— А можа, палічым? Цікава ўсё ж, — Васіль паклаў яму руку на плячо.

— Лічыце, — Максім махнуў рукой.

— Веня, хто наступны? — падагнаў яго Васіль.

— Ну, пасля Юліка ідзе Смаляк. Яго абедзве дзеўкі ў Мінску, на галантарэйнай фабрыцы, здаецца. Пеця Тонькі Шыхавай шафёрам у саўгасе, а дзяўчынкі-блізняткі ў Барысаве на мастакоў вучацца. У Ганны Барысікавай толькі Маня дома, а Зіна ў Мінску, Сяргей у Наваполацку, а Галя афіцыянткай у Міжгорску. За Ганнынай хатай — Папок. У Папка шасцёра было ці сямёра? Га, Волька?

— Я ж і сама думаю, — нахмурыла лоб Волька. — Зараз палічу. Старэйшая — Валя, пасля яе Таццяна, за ёй Ваня, пасля Вані была Наташа, за Натай Алёшка і самы меншы Валерык.

— Шэсць, значыць? От, а Папок адзін веку дажывае, — заўважыў Максім.

— Ці ж толькі Папок?

— Дык як баба адна, паяк звычайнай, на тое яна і баба, а мужчына адзін — не дай бог, — накруціў галавой Максім.

— Не кажы, — азваўся і Мікалай. — Чулі ж, пэўна, пра Курашчупа з Буды? Палез юшку закладаць, табурэтка пад ім кульпулася, ён і загрымеў. Ударыўся бокам аб рог ложка так, што і падняцца не мог — прытомнасць страціў. Так і ляжаў без памяці амаль

суткі. Можа, і больш бы ляжаў, але карова пачала ў хлеве дужа рыкаць, дык суседка пачула, зайшла і ўбачыла.

— Гэтак і акалець мог адзіц, без паратунку, — уздыхнула Волька.

— Як піць даць, — кіўнула галавой Надзя.

— Ну, от зноў мяне збілі, — як пакрыўдзіўся Веня. — Ты, Вася, хоць лічыш?

— Лічу, лічу, — усміхнуўся Васіль. — Калі я таксама не збіўся.

— Калі трохі і збіўся, дык ліха з ім, нам матэматычная дакладнасць ні для чэга, — сказаў Веня. — Пайшлі далей. За Папкамі ідуць... Хто за Папкамі? Цьфу ты! Мая ж хата пасля Папковай. А пасля — ваша хата. Ну, тут мы цябе, Вася, палічым. Загні палец. Так...

Лічылі яны доўга і старанна, ажпо пакуль Волька не падала парэшце голас: — Ну дык і ўсё ж, можна сказаць.

— Ды ўжо ж! Тры хаты засталіся, каторыя за рэчкай пастаўлены пасля вайны ўжо, — адказаў Веня. — Ну, там каго мы палічым? Алега Аркадзевага, двух хлапцоў Шыкуповіча і трох Мантуровых — хлапца і дзвюх дзевак. От і гамон! Колькі ў цябе атрымалася, га, Васіль? У мяня дык роўненька сто сорак дзевяць.

— У мяне дык усе сто пяцьдзесят, — усміхнуўся Васіль.

— Ну, для роўнага ліку хай будзе сто пяцьдзесят.

— Хто б мог падумаць! — ажывіўся Максім. — Гэта ж такая сіла! Усе маладыя, дужыя.

— А ўжо, браце, і не ўсе, — запырэчыў Веня. — Ужо некаторыя з тых, што адразу пасля вайны падаліся ў горад, на пенсію выходзяць. Во, Курашчупава Зінка — пенсіянерка ўжо.

— Дык жа яна ў пяцьдзесят пайшла на пенсію, на ўрэдпасці, — сказала Волька.

— Ліха з ёй, з Зінкай Курашчупавай, — сказаў на тое Максім. — Я ж ніколі не задумваўся, што такая армія збрэцца толькі з адной вёскі, з нашых Звонічаў. А яны ж усе пажаніўшыся ўжо, і дзяцей маюць, хай сабе на цяперашняй модзе па адным — па двое. Гэта ж каб хоць палова іх тут жыла — грывела б сяло!

— Дык жа некалі і грымела,— Веня пазіраў па ўсіх так, быццам цяпер ён быў тут галоўны.— Ты ж, Максім, успомні, што рабілася вечарамі на вуліцы? Аж кішэла ад жэўжыкаў і падшываццаў. А канцэрт які ў клубе ці вечарынка? Носу ж было туды не ўткнуць!

— А цяпер я вечарам прайшоў на сяле, дык рэдка дзе акно свеціцца,— заўважыў Васіль.

— А ў каго яно будзе свяціцца? Дзе яшчэ хоць якая сям'я ёсць, там свеціцца. А дзе баба адна ці як Папок той, дык чаго яно будзе свяціцца? Сшарэла — дык яны, як і куры, на курасадню,— з усмешкай сказала Волька.

Веня, усё яшчэ трымаючы локці на стале, загаварыў гучней:

— А мы яшчэ не ўсіх палічылі, мы ж забыліся на пустую Юстынаву хату, на Рыгорышыну хату, якую купілі ў Альхоўку, на Еўчыну і на Васіля Крайняга хату... Яшчэ б больш было! Во, мы ж і вашых не палічылі. І тваіх, Максім, і тваіх, Мікалай. Шмат набіраецца.

Максім, таўхануты Волькай, наліў у чаркі, сказаў:

— От цяпер і ясна, чаму ў нас у саўгасе не ўсё добра, чаму мы ўсё ніяк не можам на ногі стаць.

— Чаму нас каторы год шэфы выручаюць — едуць і будаваць, і бульбу выбіраць, і касіць, і тэхніку рамантаваць,— дадаў Мікалай.

— Праўда, праўда,— заківаў галавой Максім.— Каб гэта вярнуць у сяло такую сілу... Ды трасцу вернеш! — Ён памаўчаў, дадаў: — Бярыце чаркі, вып'ем, а то лічылі-лічылі...

Мужчыны выпілі, пачалі закусваць. Выпіў і Васіль, узяў нешта жаваць. Жаваў, а з галавы не выходзіла лічба: сто пяцьдзесят чалавек! З адных невялікіх іхніх Звопічаў!..

Яны тады яшчэ даўгавата сядзелі ў Максіма і не раз вярталіся да тых Веневых падлікаў, а што толку? Хто тое чуў, каму тое ў галаву ўдарыла? А нікому! От і ён, Васіль, тады здзівіўся, вушам сваім не паверыў. Пасхаў пазаўтра, і зусім іншыя клопаты выціснулі тое з галавы.

Было і сплыло...

Толькі ж, мусіць, не забыўся ўсё ж. Бо вось жа — чатыры гады прайшло, а раптам згадалася, вярнула-

ся ў памяць. Значыць, педзе жыло ў душы, цеплілася, каб ад чагосьці прагнуцца, ускалыхнуцца, усплысці з дна. Ад чаго ж?

За акном, здаецца, пачало шарэць...

6

Заварочаўся, закруціўся, а потым раптам сеў на ложку сын.

— Што? — шагнуў Васіль.

— На двор хачу, — гэтак жа прашаптаў сын.

Васіль скінуў ногі з канапы, намацаў тэпці, ціха падышоў да сынавага ложка:

— Ну, пайшлі.

Ён ішоў паперадзе сына, ціхенька, каб не рышнуць, адчыніў дзверы ў першую палавіну хаты, а пасля і ў сенцы. У сенцах хацеў уключыць святло, а пасля перадумаў — можа разбудзіць жонку. Намацаў пальцамі кручок, скінуў яго з прабойчыка, прытрымліваючы, расчыніў дзверы ў двор.

Сын шмыгнуў з ганка пад навесь вішанніку, а Васіль так і застаўся стаяць у праёме дзвярэй. На дварэ, аказваецца, было не так і цёмна, як у хаце выдавала. Хату атулялі і дрэвы, і кусты бэзу, язіну, акацыі, у гародчыку ад вуліцы раскашаваліся здзічэлыя, пасаджаныя яшчэ маткаю кветкі, і таму, пэўна, у ёй было так цёмна — як восеньскай ноччу. А поч была самая што ні ёсць жнівешьская — ціхая, зорная, халаднаватая і досыць светлая, хоць і бязмесячная. Адпак жа і з бязмесячнага неба долу струменілася святло, і яго хапала, каб вока ўлавіла край небасхілу і чарнату могілкавых соспаў на гэтым самым небакраі.

Васіль сцёпаўся, не разумеючы, ад холаду ці ад гэтай улоўленай вокам купы старых, разгалістых соспаў. Прапусціў сына паперад, шагнуўшы, каб ён ціхенька нырнуў у пасцель, сам жа зачыніў дзверы, ужо не беручы іх на кручок, чамусьці таксама хуценька прашмыгнуў у хату і лёг, спадзеючыся парэшце заснуць.

«Цяльпук зараз скруціцца і зноў засне, як быццам і не прачынаўся. Хай бы і мне так...»

Сапраўды, сын неўзабаве задыхаў роўна, ціха і спакойна — заснуў, а Васіль па-ранейшаму лавіў пачпыя гукі і ў каторы раз акупаўся ў думкі-згадкі,

што набягалі і пабягалі на яго, нібы рачныя ці азёрныя хвалі...

Тады, пасля пахавання маці, з Мінска да Масквы ён ехаў цягніком, а з Масквы да Уладзівастока ляцеў самалётам. Побач з ім сядзеў вайсковец — чамусьці Васілю падалося так, хоць чалавек недзе яго гадоў быў не ў форме, а, як і ён сам, у штанах і тэнісцы. Дарога, нават і ў самалёце, няблізкая, і яны, вядома, разгаманіліся. Перагаварылі ці не пра ўсё на свеце, пра што толькі можна было перагаварыць, пра што звычайна і гавораць людзі ў дарозе — пра надвор'е, пра футбол, пра парадкі на вакзалах і ў аэрапортах, пра знаёмства і блат у магазінах, пра дзяцей — чужых і сваіх, пра тое, што дзеецца ў свеце — блізкім і далёкім.

А пачалося, што сусед — ён сапраўды аказаўся вайскоўцам, афіцэрам, лятаў на поўдзень у санаторый — спытаўся ў Васіля:

— Дадому ляцім?

— Ага, дамоў, — згодна кіўнуўшы галавой, адказаў Васіль.

Ды нечакана злавіў сябе на думцы, што падумаў не пра Мучную і не пра цешчыну хату ля падложжа сопкі, а пра Звонічы і пра апусцелую матчыну хату. Сусед пытаўся ў яго пра пешта яшчэ, а Васіль ад гэтае думкі быццам зніякавеў ці нават спалохаўся: хоць бы не на бяду якую падумалася так? А мо і не падумалася? Мо гэта пасля, як мільганула ў памяці Мучная і хата ля сопкі, згадалася і мясціна, адкуль едзе?

Ляціць ён, вядома, дадому, аднак жа, аказваецца, нягледзячы на гады і нават дзесяцігоддзі, жыве ў чалавечай памяці поруч з іншымі мясцінамі і дамамі, дзе і ў якіх даводзіцца яму жыць, і той першы куток, дзе нарадзіўся, і той першы дом, у якім рабіў першыя крокі і праз вокны якога ўпершыню зірнуў на свет. І, пэўна, не проста поруч, сярод іншых мясцін і дамоў, а няменна першым у гэтым, незалежна, кароткім ці доўгім, шэрагу. Мусіць, гэта вельмі важна, дзе чалавек першы раз пабачыў узыход і заход сонца, дзе ўпершыню, свядома ці несвядома, сарыентаваўся ў гэтым свеце. Адчуванне радзімы, якую цяпер чамусьці ўсе пачалі зваць малою, а якая на самой справе завецца бацькоўскім кутам ці проста бацькаў-

шчынай, мусіць, і пачынаецца вось з гэтага — з разумення, дзе ўстае і сядзе сонца. Смешна каму сказаць, але ў Мучной, пражыўшы і год, і другі, і трэці, ён усё круціў галавой і круціўся сам, асабліва будучы ў хаце ці ў якой-небудзь іншай будыніне, пакуль сарыентоўваўся нарэшце па сонцы.

Доўгі час, ціха гамонячы з суседам, ён зноў і зноў думаў пра гэта. Ну, добра, казаў ён сам сабе, усё гэта ў чалавеку, пэўна, і праўда жыве ў душы, жыве да самага канца, да смерці. І, значыць, у тым, што ў адказ на словы суседа ён падумаў быў пра Звонічы і пра матчыну хату, няма нічога дзіўнага. Але ж чаму тады ў Мучной ён як забыўся на гэта і праз усе пражытыя там гады не надта часта ўспамінаў бацькоўскі куток? А калі і ўспамінаў, дык так, амаль раўнадушна, без цяперашняга болю, хай пават і не болю — без цяперашняй шчымлівасці, неспакою, нейкай трывогі.

Хутчэй за ўсё прычына ў ягонай маладосці. У маладыя гады — дзіўна, чаму? — чалавек вельмі лёгка развітваецца з усім родным і блізкім. Куды больш прывабныя яму чужыя далі і чужая краса. Хіба тут, сярод гэтых пясчаных, парослых сасоннікам ды бярэзнікам пагоркаў і лазняковых балацявін, ёсць што вартае ўвагі?

І сапраўдная прырода, поўная красы, велічы і спракавечнай печанасці, недзе там, за сіняй смугой небакраяў, і людзі, поруч з якімі і сябе адчуеш сапраўдным чалавекам, таксама недзе там, куды бягуць блішчастыя і бясконцыя рэйкі, далёка-далёка, куды далей таго месца, дзе тыя дзве рэйкі збягаюцца-зліваюцца ў адну, там, дзе яны прыбягаюць у вялікія-вялізныя гарады...

І трэба гады і гады, каб чалавек пачаў сумнявацца ў гэтым, пачаў думаць аб тым, што і там, дзе былі тыя пясчаныя пагоркі і лазняковыя аселіцы-балацявіны, дзе бралі пачатак ягоныя жыццёвыя рэйкі, было не горш, а можа, нават і лепш, чым дзе-небудзь пасля. А кажуць жа, што прыходзіць і такі час, калі ўсё тое пачынае цягнуць да сябе магнітам, і чалавек песціць у душы ўжо адну-адзіную думку-спадзяванне — каб хоць апошні свой прыстанак знайсці ў роднай зямельцы, у родным куце.

Васіль верыць, што так яно і ёсць. Валя, а най-

больш цешча не адзін раз расказвалі яму, як хацела перад смерцю трапіць на родную Барысаўшчыну і спачыць там Валіна бабуля, а цешчына маці. А ён слухаў, стараўся слухаць, а сам не надта і ўнікаў у іхнія словы, і не надта верыў у тое, што бабулі сапраўды перад смерцю таго жадалася.

А чаго, каб хто спытаў, было яму ўнікаць і верыць? Ён быў малады, дужы, здаровы, усё ў яго было яшчэ наперадзе, а галоўнае — у яго была Валя. Валя — гэта ўсё. Пляваць ён хацеў на тое, што сёйтой з суседзяў і на рабоце калі-нікалі пакеплівалі: у жонкі пад абцасам! Ён не адбрэхваўся, ён пасміхваўся: самі вы ў сваіх сварлівых супружніц пад абцасамі, каму што баліць, той пра тое і пішчыць. А ён з Валяй жыў і жыве душа ў душу. З першага дня. Ён прыйшоў у цешчыну хату, а не наадварот. І Васіль парашыў: у цешчы былі дзве дачкі, ён будзе сынам. У адной хаце дзве сям'і рэдка калі жывуць мірна і дружна, значыць, хай будзе, як і была, адна сям'я. І ў іх была адна сям'я. Чацвёра душ — маці, дачкі Валя і Тома, ён, сын Васіль. Цешча іначай яго і не звала — сыноч. Ён таксама зваў яе мамай. Ад пачатку да смерці. Потым Тома выйшла замуж, з'ехала са сваім мужам-вайскоўцам далёка, і сям'я іхняя паменшала: іх стала трое. Але ўрэшце знайшлася ў Валі Ядвіська, і іх зноў стала чацвёра...

Недзе Васіль ці то чуў, ці то вычытаў упадабаныя ім словы пра шчасце. Нешта накштальт: шчасце — гэта калі чалавек раніцаю ахвотна ідзе на работу, а ўвечары з радасцю спяшаецца дахаты. Ён пагадзіўся з гэтымі словамі адразу і цалкам: маўляў, ён, Васіль, сказаў бы тое самае, калі б у яго спыталі, што такое шчасце, і калі б ён змог сказаць так гладка, коратка і трапна.

Сваю шафёрскую работу ён любіць. Васіль наўрад ці вытлумачыў бы гэтую любоў, аднак жа ніколі і думкі ў яго не было аб тым, што ён мог бы рабіць нешта іншае, акрамя як шафёрыць. Свой колішні «газон», а цяперашні ЗІЛ ён — смейцеся, калі ахвота! — лічыць і ўспрымае жывой істотай. Сваёй раўнёю. У дарозе ён і пагаворыць з машынай, і паспачувае ёй, і папросіць, калі трэба, а часам і прыкрыкне — ці мала што бывае ў дарозе! Гэта толькі для чэрствага чалавека, а яшчэ для такога, які ні разу не

сядзеў за рулём, здаецца, што машына, грузавік той жа, скажам, пямое стварэнне. А ён, Васіль, ведае, што машына колькі едзе, столькі і размаўляе, вядзе гамонку са сваім гаспадаром і сябрам-шафёрам. Голас машыны — яе матор. Лёгка ёй бегчы-імчаць па добрай дарозе — значыць, і голас матора мажорны, бадзёры. Недарэмна ж кажуць: спявае матор! А калі даводзіцца калывацца па калдобінах-рытвінах, паўзці, як чарапасе, па разбітай, гразкай і глыбокай каляіне, дык тут ужо не да песень — пые матор, енчыць, плача. І тады Васілю таксама не весела, таксама як усё адно ў яго сэрца баліць. Кідае машыну то туды, то сюды, выкіроўваючы яе па лягчэйшы, сушэйшы, раўнейшы шлях, і сяды-тады нават уголас прыгаворвае: «Ну, даражэнькая, патрывай, не падвядзі, разумею, што цяжка табе, а што ж зробіш? Трэба выбрацца адсюль, яшчэ трохкі, вунь за той сопкай будзе лягчэй — там добрая насыпанка, пакоцімся-пабяжым мы з табой — ажно ветрык зашуміць...»

Трэці дзесятак гадоў круціць баранку Васіль, а не захварэў на распаўсюджаную шафёрскую хваробу — ліхацтва. Не, ён, вядома, не які-небудзь недарэка, што не едзе, а пхнецца. Дзе дарога добрая, дзе можна, ён, Васіль, дае машыне разгон — трэба ж і ёй парадавацца-пацешыцца хуткім бегам, трэба ж і матору даць магчымасць перайсці з басу на альт, а то і зазвінець высокай звонкай струной. Але і тут ён на злом галавы не папрэцца, не! Каму не трэба гарачкі пароць, дык гэта шафёру — пра іншых ён не кажа, іншыя самі павінны ведаць. Заплюшчыць вочы і кўляю ў белы свет — толькі дурань на такое здатны. А машына? А ты сам? Не апошні ж раз у дарозе. Значыць, трэба шчасліва з гэтай дарогі дахаты вярнуцца. Бо дома цябе чакаюць, шафёр!

Яго дома чакала Валя. Васіль ведаў і ведае гэта. Яна чакала заўсёды і верна. Калі ён казаў, што вернецца сёння, хоць позна поччу, але сёння, — яна чакала. У бальніцы патупаецца-натоміцца, а ўсё адно не засне, пакуль не дачакаецца, пакуль не падасць яму позною вячэру і не пасядзіць, акрыўшыся халатам, насупраць, гледзячы, як ён есць; пакуль не прымусіць яго легчы, каб пасля ўжо, прыбраўшы са стала і выключыўшы святло, юркнуць да яго пад коўдру, туды, да сцяны, на сваё ўлюбёнае месца. І ён, Васіль, ве-

даючы гэта, не мог не вярнуцца з любой, нават самай цяжкай дарогі сюды, дзе яго чакалі,— каб пачуць з-за дзвярэй лёгкае і дробнае тупацешне Валіных ног з глыбіні пакоя да яго, да дзвярэй, каб дакрануцца тут жа, ля адчыненых яму дзвярэй, сваімі халоднымі вуснамі да яе цёплых, мяккіх вуснаў, каб пасля сядзець за сталом у майцы, уплятаць за абедзве шчакі крыху прысохлую, але ўсё адно смачную вячэру і бачыць перад сабою яе рукі, прыпаднятыя пад халатам плечы, лавіць пагляд яе добрых шэрых вачэй, а яшчэ пасля адчуваць яе побач з сабой усю, цёплую, родную і адзіную.

Ці пасварыліся яны калі-небудзь з Валяй усур'ёз? Здаецца, не. Такога не здаралася. І вялікая заслуга тут, Васіль лічыў і лічыць, цешчына. Яна вяла гаспадарку, яна была галавою ў хаце, а яшчэ, апроч гэтага,— кухарам, пекарам, прачкай, нянькай і ўсім, чым толькі можа быць добрая, працавітая, шчырая, увішняя жанчына. Васілю з Валяй лацвей было пры ёй і гадаваць Ядвіську з Цельпуком і жыць наогул. Пакуль цешча была здаровая, яны не ведалі многіх і многіх клопатаў. Ім, быццам нядаўнім маладым, яшчэ не абцяжараным дзецьмі і іншымі сямейнымі турботамі, былі даступны і кіно, і танцы, летам — рэчка, зімою — лыжы, дамы адпачынку і сапаторыі. Але, але, за цешчай ён, Васіль, быў з Валяй як у бога за пазухай.

Што ж дзіўнага ў тым, што не так часта згадваўся яму там, у Мучной, пакінуты бацькоўскі кут? Згадваўся ён, бадай, у тыя дні, калі прыходзілі рэдкія пісьмы ад Максіма ці Волькі, а яшчэ тады, калі пасылаў маці пераводы. Тут Васілю трохкі сорамна і па сёння. І ні маці, ні Максіму з Волькай не прызнаўся, што тыя рэгулярныя штомесячныя пераводы, якія прыходзілі ўвесь час з Мучной у Звонічы, ажно пакуль маці не намерла, падказала яму, Васілю, пасылаць цешча. «Жывеш, сыноч, далёка,— казал яна,— з'ездзіць адведаць не можаш, а матку забываць няможна, пасылай ёй штомесяц хоць рублёў пятнаццаць, хай ведае, што сын у яе ёсць, хоць і далёка, перад суседкамі будзе ёй лацвей, брахаць лішне не будзь. Пражыве маці без гэтых рублёў, вядома, але ты — пасылай...»

Лёгка, весела, нават мо трохкі і бесклапотна жыў

Васіль у Мучной. Зрэшты, можа, і не тыя ўсё гэта словы. Можа, прасцей было б сказаць — добра жыў. У ахвоту, з душою, сумленна працаваў — акрамя шматлікіх грамат і падарункаў мае і медаль, кахаў і не даваў у крыўду жонку, шапаваў цешчу, любіў і вучыў расці добрымі і чэснымі людзьмі дачку і сына. Пра высокія матэрыі не надта задумваўся? Не ўсім жа быць філосафамі. Ён робіць сваю справу, а філосафы — сваю, і не трэба прымервацца, чый хлеб лягчэйшы ці смачнейшы. Галоўнае — каб ён быў сумленны. А калі сумленны, дык і смачны.

Аднак жа і прасцячком, гэтакім Іванкам дурнаватым ён не прыкідваўся таксама. Сёе-тое ён разумеў, хоць і не мог, як іншыя маладыя мужчыны, праводзіць лішнія гадзіны ля тэлевізара ці прыёмніка. Васіль кампенсаваў не ўбачанае па тэлебачанні і не пачутае па радыё праз газету. З газетай не расставяўся. Спачатку выпісваў «Правду», пасля — «Труд», а потым неяк прызвычаіўся да «Известий» і ўжо не здраджвае ім добрых пятнаццаць гадоў. І як бы ні быў заняты, а выкройваў хвіліну, каб прачытаць кожны нумар ад апошняй старонкі да першай, а яшчэ часта і на тое, каб выказаць і пакласці ў папку ці ўпадабаны артыкул, цікавую заметку, ці хоць бы некалькі радкоў, якія чымсьці ўразілі яго — невядомымі раней лічбамі, думкамі, фактамі.

І найчасцей «Известия» давалі штуршкі і спажыву ягоным доўгім, хоць і бязладным дарожным думкам. Рукі і ногі машынальна робяць сваю звычайную шафёрскую работу, падпарадкоўваючыся галаве, найперш пільным і ўсёбачным вачам, а недзе ў той частцы галавы, якая не занята дарогай і машынай, снуюцца і снуюцца думкі. Само сабой, знаходзілася ў гэтых думках месца жонцы і дзецям, але, прывык Васіль, з імі было ўсё заўсёды добра, і таму думкі пра іх былі лёгкія, светлыя і непрыкметна саступалі месца іншым, якія хвалявалі, дзіўна сказаць, больш, чым думкі пра цёплага, мяккага і надта ж роднага нават па паху Цельніка.

Пра што толькі не думаў ён у дарозе!

Ну, скажам, думаў пра тое, як гэта англічане мыюцца і палашчуцца пасля мыцця ў адной і той жа вадзе, налітай у ванну па лічыльніку; і абураўся той капіталістычнай эканомнасцю, якая, аказваецца,

абарочваецца плюшкінскай скпарлівасцю: гэта ж нібыта ў ваннах пакоях у іх і душа няма, бо лічыльнікі не могуць падлічыць, колькі той вады ўцячо праз душавое рэшатца.

А то знячэўку пачне думаць пра касманаўтаў, пра тое, як цяжка, пэўна, даводзіцца ім, сустракаючы на працягу сутак пятнаццаць разоў узыход і заход сонца, і ці можа гэта чалавек прывыкнуць да такіх дзевяностаінутых сутак, і якая сіла прымушае іх, касманаўтаў, там спаць у строга вызначаныя гадзіны, і як гэта наогул можна спаць, калі ты не адчуваеш, ці ты ляжыш, ці сядзіш, ці вісіш уніз галавой, і як паляцяць касманаўты да Марса ці да Венеры, калі на іхняй паверхні такая высокая тэмпература?..

Часцей жа за ўсё думкі яго круцяцца вакол падзей, што адбываюцца ў свеце. Гэта ж так неспакойна на зямлі! Як сёння, так і дзесяць, і дваццаць год назад. Як падумае часам Васіль, дык ажно боязь нейкая падкочваецца.

І расчуліцца Васіль, і пачне думаць пра весялейшае — пра невядомую жывёліну, якую ловяць і ніяк злавіць не могуць, нават не тое што злавіць, а і проста пабачыць у тым загадкавым возеры Лох-Нес, пра тайны Бермудскага трохкутніка, страхі якога наколькі рэальныя, настолькі ж і выдуманя, пра парад планет, пра камету Галея, якая імчыцца са страшэннай хуткасцю да Зямлі...

А потым знянацку ўкоціцца ў галаву думка пра тое, што надта ж шмат развялося розных хціўцаў, якія без спрасу-дазволу шныраць па тайзе, нішчаць жэнь-шэнь, лімоннік, элеўтэракок, валяць дзеля шышак стогадовыя кедры, страляюць дзеля пантаў аленяў...

Вось так і здаралася чамусьці, што сярод ягоных касмічна-зямных глабальных думак не часта знаходзілася месца думкам пра матчыну хату і маці ў ёй, пра Максіма і Вольку, пра канчанскіх і гаранскіх звоніццаў. Нават і пасля таго, як двойчы з'ездзіў да іх у адведкі — спачатку ўдваіх з Валяй, а пасля з Валяй і Ядвіскай. Маці, пабачыў і адзін раз, і другі, пачувалася няблага, усё было добра і ў Максіма з Волькай, і таму не было нейкіх асаблівых прычын думаць-турбавацца пра іх. Уяўлялася, мо нават не

ўяўлялася, а недзе падсвядома мроілася, што так будзе заўсёды — прынамсі, яшчэ доўга-доўга.

І раптам — тэлеграма ад Максіма. У той дзень ён быў у рэйсе. Праўда, у недалёкім, але ўсё ж у рэйсе. Вярнуўся падвячоркам, а тут тэлеграма: з маці блага, прыязджай. Рукі, твар спаласнуў, касцюм лепшы на плечы — і на станцыю. Пашацтвацтва ўплішчыцца на цягнік, дабраўся да Хабараўска — туды прасцей, хоць і далей, чым да Уладзівастока. А там — білетаў на Маскву няма. Тэлеграма такая, што не надта бралі яе пад увагу. Але неяк усё ж выпрасіў білет, паляцеў. Ды, як ні спяшаўся, не паспеў, убачыў маці ў труне. У просценькай, нефарбаванай, збітай дзядзькам Міхалкам з танкаватых, але затое, казаў, сухенькіх дошак...

Пасля тае неспадзяванае паездкі ў Звонічы нешта як зварухнулася ў Васілёвай душы. Не, не тое, каб яму раптам захацелася-закарцела махнуць на сваё — ужо лічыў сваім! — Прымор'е і вярнуцца ў бацькоўскі кут. Такого жадання не было ў яго, не будзе прыкідвацца, але думкі пра Звонічы пачалі прыблягаць да яго чамусьці ўсё часцей і часцей. Думае пра тое, што робіцца ў свеце, пра тое, чаму амерыканцы ўсюды на ражон лезуць, напоруцца ж некалі — і тут жа пра Звонічы, пра нешта нейкае, што было з ім калісьці там, на радзіме.

І сны пачалі сніцца пра тое ж, даўняе: бачыў сябе ў сне малым — свіным (успомнілася неўспадзеўкі, што калісьці была ў іх вялікая рабая свіння з парасятамі і ён, Васіль, катаўся на ёй верхам) і каровіным пастушком; бачыў сябе школьнікам (аднойчы ўсплыў у сне Бздыка, загадчык іхняй сямігодкі, які любіў зацягнуць якога-небудзь падшыванца ў настаўніцкую, балюча ўперці свой тоўсты і сухі палец гэтаму самаму падшыванцу ў падбароддзе, там, дзе гарляк, і шыпець: «Чаго зубы скаліш? Ты ў мяне давыскаляешся. Ой, давыскаляешся...»); бачыў сябе падлеткам, ужо трохкі вусатым кавалерам, той парою, калі пасля сямігодкі рабіў на конях — часцей за ўсё снілася, што ідзе, угнуўшыся, за плугам, з-пад лемяха паўзе-выварочваецца бясконая чорная і быццам тлустая скіба, і, прачынаючыся пасля такога сну, быццам папраўду балелі ў яго рукі, ныла спіна і мільгацела ўваччу.

Мінуў год, другі, сны і думкі пра Звонічы не пакідалі яго. А тут яшчэ ні з таго ні з сяго пачало балець у яго сэрца. Не вострым пякучым болем, а от быццам ные ўсё і ные. Найчасцей тады, калі падаралася вольная хвіліна, час адхланія ад работы, а яшчэ — поччу. Ляжа спаць, а яно раптам заные і быццам задрыжыць-затрапечацца! Не можа тады заснуць Васіль, ляжыць ціхенька, каб не турбаваць, не трывожыць Валю, а думкі ў галаву благія плывуць, хоць урачы павыперадкі адзіп перад другім супакойвалі: нічога, маўляў, страшнага, хутчэй за ўсё на нервовай глебе гэтыя непрыемныя адчуванні ў вобласці сэрца, што гэта не само сэрца ные, не таму, што яно хворае, а штосьці правакуе яго на гэтые ныццё.

І адной такой ноччу, калі ён доўга не мог заснуць, прыслухоўваючыся да тужлівага і, нягледзячы на ўсе заспакойваючыя словы ўрачоў, трывожнага ныцця ў левым баку грудзіны, прыйшло да яго нечаканае рашэнне: трэба з'ездзіць у Звонічы. І з'ездзіць не ў адведкі, не на адзін-другі дзень, а на тры, а то і на ўсе чатыры тыдні — правесці там адпачынак. А што? А чаму б і не? На поўдні яны былі, і не адзін раз, у доме адпачынку на беразе Ціхага акіяна таксама былі, ездзілі турыстамі па Камчатку і Сахалін, дык чаму не выправіцца летам па захад, на яго і жончыну, калі на тое пайшло, радзіму? Цяльпук во не быў там ні разу, а ці ж гэта добра? Які ж ён пасля гэтага бацька, калі ні разу не звазіў сына — а ён паспеў пражыць ужо дзесяць гадоў! — у краіну свайго маленства? Гэта проста грэх, а то і злачынства з яго, Васілёвага, боку. Цяльпук, чаго добрага, і пакрыўдзіцца можа. Не, трэба рашыцца. З жытлом клопату не будзе — матчына хата, пэўна ж, стаіць, бо каб што — Максім ці Волька напісалі б; крама ў Звонічах ёсць, так што хлеба, цукру, мукі, круп, кансервіну якую можна купіць; малако, яйкі, бульбу можна ўзяць у Максіма ці ў Волькі, а то і ў той жа Манькі, па суседству; а да ўсяго і ягадзіна нейкая павінна быць, і грыб, калі пашчасціць, знойдзецца. Дальбог жа, трэба паехаць!

Валя, калі ён, трохі як пабойваючыся, а мо проста адчуваючы нейкую піякаватасць, загаварыў з ёй пра гэта, нечакана не ўспрыняла ягонай прапановы

ў штыкі. «Калі табе так хочацца, дык паедзем. Мама, шкада, не дажыла, паехала б з радасцю. Бабуля ёй усё наказвала з'ездзіць у Беларусь, на яе Барысаўшчыну», — Валя гаварыла зусім памяркоўна.

Ядвіся таксама была загарэлася ехаць разам з імі, але пасля перадумала: маўляў, ёй няможна, трэба абавязкова ехаць са студэнцкім будатрадам на БАМ. Васіль з Валяй паразумела перагледзіліся і не сталі яе ні ўпрошваць, ні адгаворваць: дайшло да іх, што ў тым будатрадзе і хлапец яе, дык бегала ў камітэт камсамола, прасіла, даказвала, плакала, каб і яе ўключылі. Студэнтка ж яна не з апошніх, троек за тры гады не мела, дык прыслухаліся да ўпрошванняў, уключылі ў той атрад. Неўзабаве Ядвіся паехала ў Хабараўск, у свой інстытут, каб адтуль выправіцца на БАМ.

А яны, Васіль, Валя і сын, пачалі рыхтавацца ў далёкую дарогу. Хацелі тады ж, у пачатку ліпеня, як Ядвіся паехала, і выправіцца, але Валю не адпусцілі з бальніцы — папрасілі трошкі пачакаць, пакуль вернецца з адпачынку дзяжурная сястра. Давялося адкласці ад'езд на канец ліпеня. Васіль дык, зрэшты, быў і рады гэтаму. Як ні даўно адтуль, з бацькоўскага кута, а памятаў, што канец ліпеня — пачатак жніўня — самая лепшая пара на Беларусі: і цёплая, і грыбная, і вішнёвая, а самае галоўнае — пара маладой бульбы і маласольных гуркоў.

Прыехалі яны з Мінска рэйсавым аўтобусам, выйшлі ў Звонічах і перш-наперш падаліся да Максіма. Брата дома не было, жаў жыта недзе за Цагельняй, але Надзя сустрэла іх радасна, кіпулася на шыю і Васілю, і Валі, адразу ж завінулася збіраць на стол, бегаючы раз-пораз у склеп і носячы адтуль то адно, то другое, гаварыла, што гэта хай яны перакусяць з дарогі, а пасля ўжо, вечарам, як вернецца з поля Максім, тады па-людску пасядзяць, Вольку з Мікалаем паклічуць, — так мітусілася, што Васіль ледзьве спыніў яе, змусіўшы і самую яе прысесці да стала і разам з імі хоць што-кольвечы ўкусіць. Усё было надзвычай смачнае — можа быць, сказвалася тое, што хоць і самалётам ляцелі, з Масквы да Мінска таксама самалётам, але прабылі ў дарозе, можна сказаць, двое сутак і амаль сухама. Валя найбольш упадабала мясную тушонку — На-

дзя сама гатавала яе і закатвала ў шклянныя літровыя слоікі, Васіль смакаваў сыр з маслам і з жытнім хлебам, а сын дарваўся да малака і, мусіць, перабраў меру, бо пасля, поччу, не даў усім спаць — разбалеўся жывот.

Васіль тады ж, за тым абедам-перакусам, сказаў Надзі, што жыць яны будуць у матчынай хаце. Надзя па тое замахала рукамі:

— Не выдумляйце! Чатыры гады пустуе хата, як там жыць? Даўно не была, не бачыла, але, можа, там і шпалеры ўсе паабвальваліся, і грубка раз'ехалася... Жывіце во! Месца мала, ці што?!

Але Васіль, падзякаваўшы, адмовіўся: ён жа, можна сказаць, і ехаў сюды, каб пажыць у матчынай хаце, у сваёй хаце, успомніць маленства і ўвогуле развезца, акрыяць душой, бо нешта як пазбавіла яе рапейшага спакою і раўнавагі.

— Добра, добра, — заўсміхалася Надзя, невядома, зразумеўшы яго ці не зразумеўшы, — як сабе хочаце. Але ж сёння вы там, каб і хацелі, пачаваць не будзеце, і ў мяне месца хопіць. Ты ж схадзі туды, паглядзі, а пасля ўжо гаварыць будзеш...

Ён, Васіль, таксама заўсміхаўся:

— От і пайду... — І спытаў: — Там жа, пэўна, замкнёна? А ключ у вас ці ў Волькі?

Надзя матлянулася на веранду:

— У нас ключ, у пас, на цвічку вісіць...

Яна прынесла ключ на скураным раменьчыку, падала Васілю, і яны ўтраіх выправіліся на сярэдзіну сяла, дзе стаяла замкнёная вась ужо чатыры гады матчына хата.

Васіль ішоў і думаў, што там, мусіць, як казалі Надзя, сапраўды будзе так, што не да жыцця. Праўда, Надзя гаварыла, што сяды-тады Максім заходзіў у хату, нават нібы колькі разоў за зіму і грубку прапальваў, але ўсё роўна настаянна ў хаце ніхто не жыў, і таму маглі там і шпалеры паадклеівацца-падвальвацца, магла і грубка патрэскацца, цячы дымам, і печ на драўляных яшчэ апечках у першай палове хаты асупуцца, і электрычная праводка збуцвець, не кажучы пра тое, што паўсюль можа быць плесень і затхласць.

Ключ у замочку-самаскоку, які вісеў на прабойчыку сенечных дзвярэй хутчэй дзеля прыліку, чым

для аховы, пракруціўся з патугай і з рышам. І дзверы ў сенцы таксама адчыніліся з цяжкасцю, бо аселі і скасабочыліся. Злева ў сенцах была кладовачка, дзверцы туды былі на кручку; справа на зэдліку стаяла пацямнелае, пабітае ржою вядро, таз з пабітай эмаллю, аплеценая шкляная бутля і кубак, а на акаваным іржаваю бляхаю крэсле стаяў такі ж іржавы керагаз. Вялікае сенечнае акно, падзеленае на маленькія квадратныя шыбкі, было завешана зрудзелай і, пэўна ж, сатлелай ад часу марляй.

Злева ад дзвярэй у хату чарнеў на сцяне выключальнік, а над дзвярамі ў чорным патроне тырчала пакрытая тоўстым пластам пылу і павуціння лямпачка. Васіль машынальна пстрыкнуў тым выключальнікам, і лямпачка над дзвярамі цьмяна загарэлася. Ага, значыць, праводка цэлая, не паспела сатлець! І Васіль, як абрадаваны гэтым, смялей тузануў за клямку і адчыніў дзверы ў хату.

Пераступіўшы парог і апынуўшыся — усе трое — у хаце, яны, праўда, трошкі сумеліся — было тут і праўда непаглядна. Парудзелыя шпалеры ў куце абвіслі — там, пэўна, недзе трошкі працякаў дах, маснічыны пад нагамі ледзьве ліпелі — згнілі амаль ушчэнт, печ пагрозліва чарнела незаслоненым чэравам, гатовая вось-вось абрынуцца на хату.

Затое ў другой палове хаты было куды лепей. Падлога не зыбалася і не прагіналася, нават калі Васіль тупнуў па ёй, яна азвалася зусім яшчэ моцным, драўняным гудам; толькі ля паўночнай сцяны, пад ложкамі, захінутымі старэшкімі, выцвілымі пакрываламі, дзве ці тры маснічыны, паянчачай, былі з'едзены грыбам, бо пакарабаціліся, а сям-там і папавальваліся. Шпалеры тут, хоць і відно было, што паклеены даўно, аднак жа былі цэлыя і трымаліся надзейна. На сценах пад ложкамі і пад канапкай, побач з пацямнелым люстэркам, віселі ў драўляных рамачках пад шклом пажаўцелыя не так ад часу, як ад клею фотакарткі. Пры дзвярах, справа, прысутная шчыльна да сцяны, стаяла шафа; між акон, што былі абапал кута, стаяў круглы стол, засланы даматканым абрусам. Калісьці стол гэты быў у акаймаванні вазонаў — маці любіла разводзіць іх, адусюль прыносіла і садзіла ў бляшанкі і дзіравыя гаршчочкі флянцы і атожылкі. Цяпер стол быў дзіўна

голы, адзіпокі, адно на ім у шкляпой не то вазачцы, не то падстаўцы для алоўкаў тырчэла некалькі штучных, пластмасавых жоўтых кветак з такімі ж пластмасавымі зялёнымі да пераўдападобнасці лісточкамі. Злева ад дзвярэй была грубачка-стаячок, ад яе да сцяны былі зроблены нядоўгія — наколькі можна было — палаці, з іх звісала амаль да падлогі старая, няпэўнага колеру пасцілка, і можна было падумаць, што гэта не палаці пры грубачцы-стаяку, а грубачка-ляжанка.

Васіль і ў гэтай хаце пстрыкнуў уключальнікам — святло гарэла і тут. Ён заадно праверыў і радыёкропку — уткнуў штэпсель рэпрадуктара ў разетку, і рэпрадуктар глуха, як з-пад зямлі, з нейкім далёкім папіскваннем загаварыў.

У шафе віселі мацерына балоневая куртачка, нейкая шарсцяная старэшкая хустка, кофта, фартух, унізе ляжалі складзеныя чыесьці вялізныя, няйначай Максімавы, ватовыя штапы, валяліся розныя анучы-рызы, стаялі гумовыя боты і суконныя фабрычныя бурачкі.

Да вечара яшчэ было далёка, і яны тут жа ўзяліся за работу. Перш-наперш пазнімалі з вокнаў занавескі і парасчынялі рамы. Павыносілі з хаты ў двор, на сонца, пакрывалы з ложкаў і пасцілку з грубкі, выцягнулі і матрацы — хай прасыхаюць-праветрываюцца, тады ўжо будзе відаць, што з імі рабіць, ці можна будзе на іх спаць. Акрамя вядра ў сенцах Васіль знайшоў у кладовачцы пластмасовае вядро, некалькі разоў разам з сынам збегаў да калодзежа, напасіў вады ў таз, у бачок пад рукамыйнікам — ён, дзіўна, таксама не цёк, у вялізныя малочны бітон без накрыўкі, які таксама знайшоўся ў кладоўцы. Веніка, колькі ні шукаў, не знайшоў, давялося зрабіць з дуддзяў маркоўніку, які ў гародзе цераз вуліцу разросся так, што не ўлезці.

Бачыў Васіль, што Валя без асаблівай зацікаўленасці пазірала на ўсё гэта, у тым ліку і на яго крыху лішняю мітусню-завіханне, энтузіязм яе надупаў, але яна заўсёды была малайцом, умела стрымліваць эмоцыі, таму з заўсёднай між імі паразумеласцю скінула кофту, павязала мацерын фартух і ўзялася мыць, скрэбці, выціраць, падмятаць. Ён, Васіль, з палёгкай уздыхнуў і заняўся грубкаю. Паспраба-

ваў быў запаліць напхнутыя ў яе паперы і іншае смецце, але зрабіць гэта не ўдалося — дым вярнуў на хату. Палез хутчэй адчыніць юшку — якая ж яшчэ можа быць прычына, што дым пакаціўся па хату? — а там усё забіта якімсьці смеццем-галлём. Ледзь здагадаўся, што гэта галкі замуравалі комін ажно па юшку. Давялося лезці па гарышча, вымаць колькі цаглін з лежкака, выкідваць галчыныя кватэры-гнёзды. Прыгадаў Васіль, што незадоўга да смерці маці Максім пісаў яму, што перарабляў у матчынай хаце грубку. Дык мо дзе кропля гліны засталася? Агледзеў падворак і такі знайшоў — пад плотам ад вуліцы, трошкі наўзбоч ад варот: пэўна, там і скідаў гліну з калёс Максім. Гліна была ўсярэдзіне нават сырая, перапрэлая, яе і размешваць асабліва не трэба было, і Васіль абмазаў не толькі парушаны ляжак, але і пазамазваў усе трэшчыны і шчыліны на грубцы, і неўзабаве ў ёй весела гуло полымя, ад чаго, нягледзячы на тое, што на дварэ стаяла спякотнае і сухое лета, неяк палягчэла на душы — як усё адно пацяплела ад таго вясёлага і — самае галоўнае, мабыць, — роднага полымя.

У той жа дзень Васіль яшчэ паспеў збегаць у краму — зачынялася яна тут не строга па гадзінах, як у горадзе — і купіць новае вядро, керагаз, электраплітку, каністру і газы ў яе, патэльнію, тры алюмініевыя кубачкі і каструлю. Валя, угледзеўшы яго, абвешанага ўсім гэтым, ці не ўзлавалася: навошта купляў? Ці не мог у сястры ўзяць на час сёе-тое? Каму ўсё гэта застаецца? Іржавець тут, у гэтай гнілой разваліне? Ён не азмрочыўся, спакойна сказаў, што ўсё гэта каштуе капейкі, а калі яны ўжо паважыліся пажыць тут тыдзень-другі, дык як пі круці, а без усяго гэтага — ён страсянуўся, і вядро, керагаз, каструля, кубкі забразгалі-зазвінелі — не абыдзешся. Цяльпук, гледзячы на бацьку, засмяўся, засмяялася і Валя, і на тым усё скончылася.

А ў Максіма і ў Волькі яны ўзялі падушкі, прасціны, ватовы матрац, каб паслаць наверх спружынага, які ўжо даслужыў сваю службу, ватовую коўдру, каб падаслаць пад бок Цельпуку, ды от гэты кавалак паралопа, на якім ён, Васіль, ляжыць во і ці як не можа змружыць вачэй, хоць ужо, дзякаваць богу, як кажуць, і поч праходзіць — вунь як пасвят-

лела ў вокнах,— глядзі, што неўзабаве і сонца з-за Сялібнай выкаціцца.

Тады яны і праўда толькі адну поч пераначавалі ў Максімавай хаце, а ўжо на другі дзень пасля прыезду перабраліся ў матчыну, і ўладкаваліся няблага, здаецца. Зважаючы на тое, што прыехалі яны пенадоўга, Васіль не падта каб турбаваўся за хату. Як ёсць, так і добра, жыць можна. Адно — папрымацоўваў маленькімі цвічкамі абвіслыя шпалеры — яны калісьці клаліся адны на адны і тапоршчыліся тоўстай непадатлівай карою, ды злёгка падлатаў дзіркі ў падлозе ў першай палове хаты, каб хоць ступаць можна было, каб нагі не звіхнуць. Для гэтай работы спатрэбіліся яму сякера, нажоўка, малаток. Да Максіма ісці было далекавата, і ён, Васіль, пайшоў па гэтае пачыненне да дзядзькі Міхалкі.

Толькі цяпер, на спадзе ночы ці на пачатку повага дня, дзядзька Міхалка згадаўся яму, здаецца, не толькі таму, што пазычаў у яго тады сякеру ды нажоўку...

7

Адчыніўшы веснікі і ўзышоўшы на падворак да дзядзькі Міхалкі, папярэдне пужнуўшы ад сябе малога, калматага, няйначай гарадскога пакаёвага сабачку, Васіль пачуў за хатай цюканне сякеры і падумаў быў, што дарэмна зайшоў, што гаспадар, відаць па ўсім, сам штосьці такое робіць і яму самому патрэбна пачыненне, па якое ён, Васіль, прыйшоў сюды. Але не паспеў зрабіць кроку ні ўперад, ні назад, як з-за вугла хаты паказаўся сам дзядзька Міхалка і загаманіў:

— Дык чаго стаў? Звера нашага збаяўся? Гэта ж Мішка прывёз. Абрыдзеў у горадзе, дык мне падкінуў гэтага малога звягалу... Праходзь, Вася, сюды.

— Ды не, я на хвілінку. Хацеў дзірку у падлозе залатаць — мусіць, грыб з'еў, а ні сякеры, ні нажоўкі, дык, думаю, падыду да вас, — таптаўся на месцы, ля весніц, Васіль.

— Дам, дам табе і сякеру, і нажоўку, і яшчэ калі што трэба, — гаварыў дзядзька Міхалка, — але не спяшайся, сёння ўжо ўсё адно мала што зробіш, бо

вечарэ. Лепш прайдзі далей, прысядзь вунь на бярвенца ды раскажы, што ў свеце робіцца.

Васіль без вялікай ахвоты прайшоў у глыбіню двара, прысеў на пядаўна акораныя, але ўжо добра падсохлыя пятоўстыя бярвенцы, дзядзька Міхалка апусціўся побач.

— Гэта ж мы з Лёнькам хляўчук новы надумаліся паставіць, а то ў старым і карове, і свінні з парасятамі, і курам тым самым цесна... Ты ж Лёньку майго хоць ведаеш, самага меншага, га? Старэйшых дык, пэўна, памятаеш, а Лёньку наўрад. Ты ўжо ў арміі служыў, як ён, пазнюрок, у нас знайшоўся. Не ведаеш жа, мусіць, што ён і інстытут скончыў, і во — дамоў вярнуўся, ажаніўся, настаўніцу ўзяў, а сяголета яго галоўным інжынерам у саўгасе прызначылі, — ахвотна і хутка, бы выстрэльваў слова за словам, хваліўся-расказваў дзядзька Міхалка.

Васіль і праўда не ведаў ягопага Лёнькі, як не ведаў ужо многіх і многіх маладых і маладзейшых звоніццаў. Што ўжо гаварыць пра таго ж Лёньку, калі сваіх родных пляменнікаў, Максімавых Валерыка і Сяргея і Вольчыных Анюту і Толю, каб раптам прыехалі са свайго Мінска, дык наўрад ці пазнаў бы.

А дзядзьку Міхалку хлебам не кармі, а дай пагаварыць:

— Я другімі сынамі хваліцца не буду надта. Ну, хлопцы як хлопцы, не крадуць, як кажуць, робяць, дык і хлеб ядуць, але галовы пуставатыя маюць. От Лёнька — не раўня ім, хоць і малодшанькі. Дваццаць шосты гадок, а — галоўны інжынер. І не здурнеў, не папёрся, куды вочы глядзяць, у бацькаву хату вярнуўся, да сваіх людзей. Леанід Міхайлавіч ужо, не абы-хто...

З-за старога хлява, поруч з якім узвышаўся ўжо на сем ці на восем вянкоў новы хляўчук-прыбудоўка, выйшаў хлопец — высокі, тацклявы, у джыпсах і ў расшпіленай ледзь не да пояса тэнісцы, паздароўкаўся з Васілём, сказаў дзядзьку Міхалку:

— Не адвучышся ты, бацька, так і цягне цябе штосьці за язык!

— От гэта і ёсць мой Лёнька, — Міхалка пібы не пачуў сынавых слоў. — Ты з ім, Вася, пагавары, пагавары!

Лёнька, дастаўшы з нагруднай кішэнькі цыгарэту і апускаючыся таксама на бярвенца, матлянуў галавой:

— Ты б усё ж памаўчаў.

Васіль не думаў, што заседзіцца ў дзядзькі Міхалкі. Але выйшла з хаты маладзіца з малым на руках — жопка, аказалася, гэтага самага Лёнькі, пастаўніца, нешта спытала ў дзядзькі Міхалкі, той падняўся і пайшоў услед за ёю ў хату, яны засталіся — ён, Васіль, і Лёнька — удвух, прасіць у яго той сякеры і нажоўкі Васіль не рашыўся, аднак жа і сядзець моўчкі таксама не выпадала, і яны пра штосьці загаварылі. Ці не пра мох? Здаецца, праўда, пра мох. Васіль, кіўнуўшы галавой на кучу доўгага светлаватага моху, добра падвяленага на сонцы, спытаўся, адкуль цяпер возяць звонішцы мох.

— З Дамашоўскага лесу, — адказаў Лёнька.

— Усё адтуль? — шчыра здзівіўся Васіль, бо, памятаў, і тады, як жыў дома, да арміі, звонішцы ездзілі дзерці мох за Дамашы.

— Дык а больш нідзе не засталася, — улавіўшы гэтае Васілёва здзіўленне, растлумачыў Лёнька. — Надараўся раней латкамі ў Ганцавіцкім лесе, за Лішчыцамі, яшчэ пад Альхоўкай, а цяпер прапаў. Як прайшліся меліяратары, дык грунтовыя воды паніжэлі, балоты і балотцы перасохлі, вась і моху не стала.

— А ў Дамашоўскім лесе во ёсць яшчэ. Там, мусіць, і журавіны ёсць?

— Ёсць. Жанчыны ходзяць, збіраюць. Нават у Мінск возяць, цяпер жа яны ў модзе, ад ціску, кажучь, памагаюць, — усміхнуўся Лёнька.

Пасля гэтага яны зноў памаўчалі, пакуль Васіль зноў-такі не папытаўся:

— Дык вы інжынерам у саўгасе?

— Нядаўна. Году няма. — Было не зразумець, ах вотна хлопец адгукнуўся на гэтае пытанне ці без жадання.

— Ну, і як... прыжываецеся? — папытаў Васіль, хоць хацеў, здаецца, спытацца пра іншае: ці атрымліваецца ў яго.

Лёнька зірнуў на яго і — а мо тое падалося? — усміхнуўся:

— Прыжывацца мне няма патрэбы. Я ўсіх ведаю,

і мяне ўсе ведаюць. Я ж тут і практыку праходзіў. Толькі які я к чорту інжынер?

— Чаму? — не зразумеў Васіль.

— Даставала я, а не інжынер. На заводах хоць штурхачы ці выбівалы, а нам тут часцей даводзіцца выпрошваць, выклянчваць, слёзна вымольваць любую дробязь, каб тэхніка была на хаду.

— А «Сельгастэхніка»? Яна ж павінна вас забяспечваць, рамантаваць...

Лёнька скептычна махнуў рукой:

— Абдзіралы! На іх спадзявацца, дык ці мелі б мы з чым у поле выйсці!

— А з кадрамі ў вас як?

— Ай, не пытайцеся! Усіх пад восемдзесят чалавек, але тых, хто па-сапраўднаму працуе, на пальцах пералічыць можна. А з астатніх вока спусціць нельга. Многіх, каб мог, і блізка да машыны не падпусціў бы. Тэхніка ж догляду патрабуе, правільнай эксплуатацыі. А ў нас каторы за год новы трактар да ручкі даб'е. Ну, я не скажу, малады, але ж бацька расказвае, як даўней жылі. Гаспадар кожны дзень, калі не вечарам, дык ранічкай вупраж агледзіць, калёсы дзэгцем змажа, на рассохлыя калодкі новыя рэхвы наб'е, стальвагу з бярэзіны выража... А сёння каторы трактарыст ні разу ў маторы не папоркаецца, нават і не загляне ў яго, пакуль трактар у баразне ці па дарозе не стае. Адбуксуем на машыны двор, у майстэрню, тады ўжо будзе калупацца...

— Дысцыпліны малавата, — зазначыў, бы падтрымаў гаворку, Васіль.

— Якая можа быць дысцыпліна, калі п'юць? Былі выпадкі, што ссаджваў з машыны — за рулём выпіўшы. Вытурыў двух, самых апівох. Да дырэктара бегалі, скардзіліся. А я Пятровічу так і сказаў: з п'яніцамі ў мяне дружбы не будзе. На першы раз — вымова, другі раз папаўся — прагрэсіўка і трынаццатая далоў, а за трэцім разам — матай на ўсе чатыры... Ну, Пятровіч мяне падтрымлівае, а п'янчугі ўжо і рэбры палічыць гразіліся...

Нечым Васілю пачаў падабацца гэты малодшы Міхалкаў сын. Дваццаць пяць гадоў усяго, а ўжо — галоўны інжынер саўгаса, а саўгас — не раўня колішпяму, кіламетраў, пэўна, дваццаць з канца ў капец, пятнаццаць дык факт. І разважлівы, цвярозы. І сме-

лы. Не пабаяўся, бач, узяцца кіраваць такой гаспадаркай. Гэта ж калі чалавек восемдзсят механізатараў, дык можна думаць, колькі пад яго рукой трактароў, камбайнаў, машын і іншай тэхнікі. І па-хлапечы смелы. З усмешачкай сказаў, што гразіліся рэбры палічыць. Ён, Васіль, у такім узросце не такі быў. Дурнейшы дык мо і не дурнейшы, не пра грамаць кажучы, але ж нейкі як сарамлівы, да жыцця не надта падрыхтаваны. А чаму так атрымлівалася, дык і не зразумець. Кажуць жа, хто гора зведаў, дык лепш жыццё разумее. Мо яно і так, а мо і не так. Бо — гора не толькі вучыць, але і мучыць.

— Чарпільшчыкі гэтыя во дзе ў мяне сядзяць, — Лёнька ляпнуў сябе па патыліцы. — Каб улада мая...

Выйшаў з хаты дзядзька Міхалка, падышоў да іх. Пачуў, пэўна, апошнія Лёнькавы словы, бо значыў:

— Ён жа ў мяне ў рот не бярэ. Прынцыпова. Нічога ні кроплі. Нават пасля лазні.

Лёнька, згледзеў Васіль, паморшчыўся, і дзядзька Міхалка таксама тое згледзеў, бо паспяшаўся апраўдацца:

— Гэта я так, хоць і люблю яго за гэта. Я і сам ніколі не перабаршчваў. П'яніца — горш, чым дурань. Ад дурня хоць ведаеш, чаго чакаць, а што п'яны выкіне?.. Ёсць у нас тут адзін, Чомбам завуць. Дык роднаму бацьку нічога не зробіць без чарпіла. Так і кажа: будзе, бацька, на стале пляшка, дык дровы парэжу, а не — можаш рэзаць сам.

— А хто гэта — Чомба?

— Не ведаеш хіба? Гэта ж Мантуровага Валодзію так ахрысцілі.

— А чаму Чомба?

— Дык жа ўчарнеў увесь ад таго чарпіла і язык вечна заплятаецца, не разабраць, што гамзае, — растлумачыў дзядзька Міхалка. — А як ты там жывеш, Вася? Як людзі там?

Васіль паціснуў плячамі:

— Жыву. І людзі жывуць, як і тут.

— Можж ж, п'юць не так? Ці совесці болей? — дзядзька Міхалка зноў апусціўся на бярвенца.

— А ліха яго ведае! Хто п'е, а хто і не п'е. І робяць таксама па-рознаму. Што, хіба тут усе лайдакі ды абібокі?

— Хто кажа, Вася! Але ж каторы яшчэ нічога не зрабіў, а ўжо думае, колькі яму заплоцяць. Тут другая бяда. Многія і ў вёсцы па-гарадскому захацелі жыць. Схадзіць на работу і па бок заваліцца, газетку пачытаць ці тэлевізар паглядзець. Ты падоўга прыехаў? На ўвесь водпуск? Ну, дык паглядзіш, колькі каровак цяпер у Звонічах. Як сам пасвіў, колькі было ў статку, помніш ці не? Больш чым сто! А яшчэ ж і авечкі былі, Вася. А цяпер усяго каровак трыццаць. Ну, старым каторым цяжка трымаць, а маладыя, дай веры, не хочуць, лянуюцца. У Мінск, у Міжгорск на аўтобусе падскочыць, смятаны, тварагу купіць, а то і кішку малака. Ну, гэты белы цэлафанавы трыбушок, у ім малако перакіпячоная, дык не кісне доўга...

Васіль, счакаўшы, пакуль выгаварыцца дзядзька Міхалка, сказаў раптам пра тое, што яго заўсёды здзіўляла там, на Далёкім Усходзе:

— Ведаеце, там, у Прымор'і, нямала людзей адчуваюць сябе часовымі. Жывуць, працуюць, нават, бывае, і дом ставяць, а пастрой у іх такі, што не сёння-заўтра могуць зняцца з месца і паехаць. Я дык...

На гэта адгукнуўся, ці не перапыніўшы Васіля, не дзядзька Міхалка, а Лёнька, адгукнуўся з той жа сваёй гарачлівасцю:

— Бяда гэтая і да нас прыйшла. Колькі ў нас перабывала і дырэктараў, і спецыялістаў розных, і ўсё часовыя. Усе ж бачылі, што яны часовыя. Асабліва спецыялісты — заатэхнікі, аграномы, інжынеры. Адпрацаваць абавязковы тэрмін! А з часовых які спрос? І колькі гадоў так было? Толькі цяпер во пачынаюць разумець, што зямлі патрэбен гаспадар. Пастаянны работнік.

— Чуеш, Вася, як чэша мой Лёнька? Ай праўду ж гаворыць, рыштапт! — Дзядзька Міхалка тузапуў Васіля за рукаў.— Правільна, гаспадар трэба. Правільна, пастаянны работнік. Бо на зямлі робячы, за адзін гадоў разбагацець няможна, зямлю трэба паступова да сябе прыручыць, як і сябе да зямелькі. Яна сілу набірае не адразу. Толькі гаспадарова вока ўбачыць, што і як трэба пасеяць па ёй сёлета, а што налета, а калі і адначыць даць, каб сілу сваю вярнуць.

Васіль спахапіўся, паказаў рукою наковы зруб хлёўчука:

— Адарваў вас ад работы. Вянок бы, другі пакла-лі, а то...

Але дзядзька Міхалка і Лёнька закруцілі гало-вамi:

— Зробіцца, пiдзе не дзенецца. Вечарамi два-тры кiно прапусцiм на тэлевізары, дык i хлеў будзе пад дахам стаяць. Пасядзi, пагаманi, калi сам не спяша-ешся,— дадаў дзядзька Міхалка.

Васiль, быццам адгукаючыся на гэтае запрашэн-не-просьбу, сказаў:

— Вы, дзядзька Міхалка, гаварылі, што кароў па-менела... Не ведаю, я рэдка прыязджаў дамоў, можа, памыляюся, але здаецца мне, што... Ну, гляджу, а вёска быццам пабагацела, але быццам i пабяднела. Авечак тых жа ўспомнiў. Некалi ў кожным двары бы-лі, а цяпер, мусiць, нi ў кога няма, я пешта не бачыў, каб з поля разам з каровамi iшлі...

— У нас, у Звонiчах, нiхто не трымае, праўда, а ў iншых вёсках памалу заводзяць. Але рэдка хто,— адказаў дзядзька Міхалка.

— А гусей колькi было некалi? — зноў загава-рыў Васiль.— Я ж малы яшчэ i пасвiў iх. На аселiцы, бывала, бела ад гусей, а цяпер пуста. Iндыкоў толь-кi ў некага бачыў.

— Гэта ў Цвыркуна!

— Ага, у яго. У краму iшоў, дык у яго на двары хадзiла iндычка i малых вадзiла,— кiўнуў Васiль.

Дзядзька Міхалка ўздыхнуў:

— Дык, Вася, тут адно на другое заходзiць. Над-та ж i трымаць жыўнасць няма каму. Адноi бабе старой не пад сiлу, а каторы маладзейшы ды здара-вейшы, дык не хоча, казаў ужо, а яшчэ ж — на чым трымаць? На хлебе? Калi толькi за малако камбiкор-му таго палучыш...

— Дык жа гусей... Што там iм трэба? Аселiца ды рэчка!

— Ага, аселiца i рэчка! А дзе яны? Перасыхае рэчка. Толькi як дождж проiдзе, тады сочыцца па аселiцы...

Нечакана ўмяшаўся ў гаворку Лёнька.

— Што вы ўсё ўспамiнаеце тое, што некалi бы-ло? Якую кнiгу нi вазьму пачытаць, дык там такса-ма — усё ўспамiнаюць, i ўспамiнаюць, i ўздыхаюць,

што даўней лепей было,— загаварыў ён.— Не ведаю, можа, і лепей...

— А і лепей,— сказаў дзядзька Міхалка.— Хляўчук во — глуштва, не работа, але мы з табой удвух таўчомся, а раней гукнулі б людзей і за дзень-другі скідалі б.

— Талакой? — перапытаў Лёнька.

— Але, сынку, талакой. І той талакой, якая без грошай абыходзілася, калі толькі дык пачастункам.

— Дык пяма цяпер такой талакі, адмерла,— запырэчыў Лёнька.— Раней вунь і калгас звалі арцеллю!

— І блага, думаеш? У арцелі заўсёды згода была, гуртам усё рашалі. І што перш-наперш зрабіць, і што і дзе пасеяць-пасадзіць,— гарачыўся дзядзька Міхалка.

— Па-рознаму, бацька, было,— гнуў сваё Лёнька.— Ты ж сам расказваў. І сам трохі нашу звоніцкую арцель узначальваў.

— Я пра што, Лёня? Пра тое, што гаспадара зямелька страціла. Раней, скажам, рабіў я на копях. Дык жа я ведаў, што калі ўзару лепей, забараную, пасею, сажну чысцей той жа жняяркай, дык і палучу болей,— не здаваўся дзядзька Міхалка.— А цяпер аб чым твой трактарыст думае, га?

— У гэтым і бяда ўся, што ні аб чым ён не думае. Узараў, пасеяў па-людску ці проста папоркаўся на полі, напартачыў — яму ўсё роўна, ён сваё атрымае,— Лёнька як злаваўся на некага.— Жыў не буду, а зраблю ў трактарнай брыгадзе звенні. Дайце час, падбяру чэсных хлопцаў і... І каб па тым налічалі зарплату, што вырасце пасля іхняй работы.

— От гэта, сынку, будзе правільна! — падхапіў дзядзька Міхалка.— А то ж смешна. Трактарысты саўгасныя, а робяць як даўнейшыя, эмтэсаўскія. Як наёмныя работнікі. Як тыя парабкі колішнія.

Лёнька з Васілём засмяліся. Дзядзька Міхалка быццам пакрыўдзіўся:

— Вы не смейцеся, вы хоць і разумнейшыя, а не ўсё петрыце. От ты, сынку, гаворыш правільна. А ці думаў, чаму той трактарыст ці камбайнер так робіць? Ну, абы-як? Старых жа, даваенных трактарыстаў, не пазаставалася, ужо і тыя, каторыя пасля вайны на трактар селі, на пенсію просяцца, а то ўжо і на пчы

сядзяць. А машынамі кіруюць усё больш маладыя. А скажы ты мне, галоўны інжынер, хто іх вучыў тую зямлю любіць? Раней бацька з маткай вучылі, дзед з бабай, усё сяло вучыла дзяцей з самых малых гадоў быць на зямлі гаспадарамі. А цяпер? Не вучаць, а адвучваюць. Мы ж навывперадкі адзім перад адным праганяем дзяцей сваіх з сяла ў горад.

Лёнька сказаў:

— Не ўсе ж такія.

— Не ўсе, вядома, але ж надта многія. Вышыхаюць дзяцей самі, а тады крычаць: рабіць няма каму!

— Ты ж, бацька, таксама выпхнуў, — падкалоў дзядзьку Міхалку.

Той неспадзявана зноў пакрыўдзіўся:

— Не брашы, сынку! Нікога я не выганяў, не выпіхваў з хаты. Наадварот! І Мішку казаў, што і тут шафёрам рабіць можна, і Коля мог бы ў майстэрні слясарнічаць, і Ваця быў бы не лішні — электрыкі не валяюцца. Адзім хіба Саша... Ён жа ў нас, Вася, майстар пагоды. Гэта з яго браты так смяюцца, як збярэцца разам. Робіць ён у тым цэнтры, дзе пагоду ўгадваюць, лабарэнтам ці тэхнікам, я дык добра і не ведаю.

Лёнька сказаў мякка, лагодна:

— Ты не сярдуй, гэта я так, хоць, як ні круці, дома я ўсё ж адзім застаўся з пяцёх.

— А ў многіх ніводнага ці ніводнай. — Дзядзька Міхалка ўсё яшчэ быццам злаваўся.

Васіль, не жадаючы, каб яны яшчэ, чаго добрага, напраўду пасварыліся, загаварыў пра іншае:

— Паглядзіш тэлевізар, газеты пачытаеш, дык здаецца, павінна ў нас усё пайсці лепей у сяле. Гэта ж столькі грошай кінута на гэты самы аграпрамысловы комплекс! Я ж чытаў Харчовую праграму, дык — мільярды рублёў! Недзе ж адгукнецца...

Лёнька хмыкнуў:

— Ага, адгукнецца! Калі сядзець і чакаць, дык трасцу адгукнецца! Трэба ўсім брацца. Усім чыста. Ад трактарыста да міністра. Ці наадварот. Я таксама чытаў, і не адзім раз, удоўж і ўпоперак. І колькі ні думаў пасля, да аднаго і таго ж вяртаўся: кожнаму з нас трэба пачынаць з сябе. Колькі ў нас такіх, што думаюць: гэта для некага прымаюць пастановы і рашэнні, гэта цехта павінен іх выконваць і рашаць, а

яны... А яны альбо пічога не будуць рабіць, альбо прывяраць, як гэтыя пехта будуць выконваць і рашаць.

Лёнька дастаў з кішэні другую цыгарэтку, смачна, відочна хвалюючыся, зацягнуўся, зноў загаварыў:

— Кажам: людзей не хапае, машыны не хапае, угнаенняў не хапае, запчастак не хапае... Праўда, не хапае. Але каб і тое, што ёсць, выкарыстоўвалася як след, зусім іначай усё было б. З чалавека трэба пачынаць. З кожнага канкрэтнага чалавека. Я пра гэта на кожнай нарадзе кажу. Не паказвай пальцам па другога, а працуй сам так, каб на цябе не паказвалі. Есці дык усе мастакі, і вышціць нават, а як рабіць...

Васілю, чэснае слова, пачынаў усё больш падабацца Міхалкаў Лёнька. Калі так разважае, дык, пэўна ж, і робіць так, стараецца рабіць. А калі стараецца, дык мо і даможацца чаго. Якія б людзі ні былі, але як бачаць, што начальства не лянуецца, выкладваецца, дык хоць-няхоцькі, і самі патрошку падцягваюцца. Мо і хлопцу гэтаму пашанцуе. Па ўсім відаць, упарты. Па бацьку пайшоў. Міхалка дармо што языком памянціць любіць, часам мо і прыслесці трохкі, але калі што было не па-ягопаму, дык не ўламаць. Васіль змалку гэта ведае. Цяпер дзядзька Міхалка, па ўсім відаць, ужо не той, састарэў, на восьмы дзесятак пайшло, а як быў малады, дык і ўпарты быў, і гонару яму было не пазычаць. Лёнька яго — па ім, няйначай. Малады во, апрануты, як усе цяперашнія маладыя вераб'і, паросхрыст усё, на пагах чаравікі галапятыя, як у дзевак, а прыгледзішся — не абы-які хлопец, сабе цану ведае. Добра будзе, калі хопіць сілы і ўмельства павярнуць механізатарскі цэх к лепшаму, бо, казаў Максім, пакуль што мала ў іх парадку...

— Ну, а ты, Вася, як, надоўга да нас? — абарваў яго думкі дзядзька Міхалка. — Во, дурная галава, я ж і забыўся, што ты на дзелу зайшоў. Лёлька, ты ўжо скокні пад паветку, прынясі сякерку, тую, лягчэйшую, і нажоўку з жоўтай ручкай, яна добра рэжа. — Скажаўшы гэта сыну, дзядзька Міхалка зноў павярнуўся да Васіля. — Дык і пытаюся: надоўга ты да нас ці толькі ў водпуск? Але ж — падлогу во латаць хочаш...

— Даўно не быў, дык от прыехаў... Сын радзімы

бацькавай не бачыў.— Васілю чамусьці не падта хачелася шчыраваць.

Дзядзька Міхалка таксама сумеўся:

— Па мне, дык яно, Вася, усё адно... Прыехаў дык прыехаў. Бацькаў куток забываць нельга, няможна. А я к таму гэта папытаў... Бабы з крамы ішлі, дык казалі: Васіль Міхалішн панакупляў усякага гаспадарчага начыння і прычындаў, як усё роўна пацова ўсім абзаводзіцца, дык ці не пазусім ён прыехаў, і жонку з сынам прывёз, бо каб жа ў адведкі, дык і ў Максіма ці ў Волькі перабыў бы, а то панакупляў...

Падышоў Лёнька, падаў Васілю сякеру і нажоўку. Васіль падняўся, але от так адразу пайсці не мог, было такое адчуванне, што дзядзька Міхалка хоча ўсё ж пачуць на тых пытанні адказ ад яго самога.

— Панакупляў, дзядзька Міхалка, кабеты праўду казалі.

— То, можа, падумаўся, Вася, сюды? Абрыдзела па свеце бадзяцца?

— Не думаў пра гэта, дзядзька. Я ж і не бадзяўся, калі на тое. Як адслужыў армію, дык на адным месцы і асеў. Больш чым дваццаць гадоў на адной і той жа аўтабазе раблю,— адказаў Васіль.

— Але ж матка-нябожчыца казалася — далёка падта,— не адпуская Васіля Міхалка.— Помню, казалася: дзе ты хочаш, каб часта прыязджаў Васіль наш, калі адной дарогі ў адзін канец тыдзень, не меней.

— Як поездам, дык і будзе тыдзень,— пасміхнуўся Васіль. І нечакана прызнаўся: — А па дому, дзядзька Міхалка, па Звонічах нашых, дык, праўда, засумаваў. Нешта сніцца ўсё пачалі...

Дзядзька Міхалка жвава падняўся з бярвенца і гэтак жа жвава загаварыў:

— А што ж ты хочаш! Радзіўся тут, рос... І матку тут пахаваў. Ды і гады ўжо не тыя, калі... Во, гляджу, ссівеў увесь, не маладзёп ужо. А такім векам чалавека цягне на сваё котлішча...

— От і прыехаў,— трохі бянтэжачыся, пераступаў з нагі на нагу Васіль,— пажыць у матчынай хаце.

Дзядзька Міхалка як падміргнуў раптам яму, узяў за руку:

— І правільна, Вася, зрабіў. Але б ты і не на водпуск... А пакуль во ёсць куды, вяртаўся б зусім. Шчы-

ра табе кажу. Га, Вася? Здаецца мне, што муляецца ў табе нешта, спакою не дае.

Васіль яшчэ больш сумеўся, сказаў:

— Не так гэта і проста. Не адзін жа я — жонка, дзеці. Валя там нарадзілася і вырасла, дачка — тое ж самае, вучыцца ёй яшчэ трэба, не сарвеш.

Дзядзька Міхалка выпусціў яго руку са сваёй, але не змаўчаў:

— Яно вядома, толькі ж... Дома лепей чалавеку, чым дзе. Ці ж табе работы не знойдзецца? Во, Лёнька мой цябе з радасцю возьме. Праўду кажу, сынку?

Лёнька, угнуўшы галаву і пыхкаючы цыгарэтай, прамармытаў:

— Дзве без шафёраў стаяць — бартавая і лятучка. Прыблудаў бяром, а свайго чалавека...

— Ага, чуў? — падхапіў дзядзька Міхалка. — І жонцы работа знойдзецца. Яна ў цябе хто?

— Медсястрой у бальніцы, — адказаў Васіль.

— Ну дык во! У нас жа пункт то зачыняюць, то адчыняюць, бо фельчаркі-акушэркі то няма, то ёсць яна, — зноў тузануў Васіля за рукаў дзядзька Міхалка. — Падумай, Вася, ды рашайся. От не ведаю чаму, а я тваю матку паважаў, і Максіма паважаю, хачу, каб і ты прыблукаў сюды. І ёсць жа куды — хата стаіць, пустуе.

Васіль паморшчыўся:

— Ай, якая там хата! Вецер дзьмухне, дык і паваліцца. Асела, асунулася, вугал адзін заваліўся зусім, ці не зацякае...

Міхалка перабіў яго:

— Не кажы! Пастаіць яшчэ ваша хата — будзь здароў! Я ж помню, як і лес бацька вазіў, і як ставіў яе. Гэта ж незадоўга перад вайной. Подруб даць, шыферам ці во, бляхай, як я, накрыць, дык зносу яшчэ не будзе. Пасля можна будзе і вокны памяняць, па большыя, як сёння ставяць.

Ліха яго ведае чаму, але прыемна было Васілю гаварыць пра ўсё гэта і не надта спяшаўся ён пайсці з падворка Міхалкавага, хоць ужо і звечарэла, і педзе Валя з Цельпуком думаюць ужо, дзе ён прапаў. Каб ведала Валя, пра што ён тут гамоніць, пасмяялася б, пэўна. А можа, і не? Кажа ж во, што падабаецца ёй тут. І Максім з Волькай, і людзі прыветныя, і прырода — аселіца з купамі лазняку і высокімі, калісьці

ацярэбленымі альшынамі, і блізкі лес, і пярэстыя пагоркі вакол...

— Гэта лёгка сказаць, — паўтарыў Васіль, быццам і праўда наважыўся даваць той хаце подруб, перакрываць шыферам і мяняць старыя вокны на новыя. — А як да дзела, дык — дзе таго лесу ўзяць, шыферу ці яшчэ чаго?

— А не, Вася, не ведаю, як у вас там, а ў пас жа цяпер няма ніякіх праблем ні з лесам, ні з шыферам, ні з цэглай. Ідзі ў сельсавет, выпісвай лес, гатовы нават, звалены і вытраляваны, калі на тое пайшло. А шыферу таго, цэглы, цэменту — едзь у Плешніцу і купляй, колькі хочаш, ці ў Міжгорску.

Васіль амаль шчыра здзівіўся:

— Няўжо праўда?

На гэта адказаў Лёнька:

— Праўда. Цяпер гэта проста. І з лесам, і з шыферам.

А дзядзька Міхалка засмяўся:

— Я ж, помню, да вайны Грыпіны Фэлькавай матка прыйшла ў сельсавет лесу прасіць. Хатка ў яе была — у іншага чалавека хляўчук-свінушнік лепшы. А ў сельсавеце ў нас старшынёй яўрэй быў, Гольдзін такі. Прыйшла яна, матка Грыпініна, і кажа: выпішы мне, старшынька, лесу, трэба ж неяк хацёну перасыпаць. А колькі ж табе, баба, лесу трэба, пытаецца Гольдзін. А бо, колькі! Два бярвенцы подрубу, два — нодрубу, два пад вокны, два на вокны, два пад бэлькі і два на бэлькі, от і ўсё, старшынька. Памаўчаў Гольдзін, а пасля зарагатаў. І хто гэта, кажа, баба, так навучыў цябе прасіць? Гэта ж, не лышнуўшы вокам, на ўсю хату просіш!..

Пасмяяліся разам, утрох. Усё яшчэ смеючыся, Міхалка сказаў:

— От і ты ідзі да нашага Шарэйкі і гэтаксама папрасі!

— Што ж застаецца рабіць? Пайду і папрашу! — жартам па жарт адказаў Васіль.

Развітаўся ён пасля гэтага з Міхалкам і Лёнькам, пайшоў дадому, несучы ў руках сякеру і нажоўку. Заўтра, думаў, падрамантуе разам з сынам падлогу ў першай палавіне хаты, хоць збольшага, ад дзвярэй да дзвярэй, каб прыступней было. Але думаў не толькі пра падлогу. Мо нават не столькі пра падлогу, як

пра іншае. Як бы там ні было, як ні далёкі быў Васіль, едучы сюды, у Звонічы, ад усяго таго, пра што беспадзеўкі зайшла гаворка ў двары дзядзькі Міхалкі, а вось жа аказалася, што ўсё тое яму, Васілю, быццам і блізка, і балюча.

Думаў, думаў ён і раней пра Звонічы, сны сніў і ў снах тых бачыў гэтыя звоніцкія пагоркі, лужкі-балотцы, узлескі-пералескі ды сцежкі-дарожкі. Мо і не проста думаў, прыгадваў іх пасля сноў тых,— мо і сумаваў, мо і хацелася яму пабачыць іх, пахадзіць па тых пагорках, лужках-балотцах, па сцежках-дарожках свайго маленства-юнацтва. Аднак жа толькі пасля тае неспадзяванае гаворкі з дзядзькам Міхалкам і ягоным Лёнькам, які, дай веры, ужо галоўны інжынер, пачало смактаць Васіля іншае, куды больш турботлівае і пякуча-пакутлівае, чым ягоны ранейшы сум, шчымліва-салодкі покліч душы пабываць у бацькоўскім куце. Цяпер жа асела ў галаве і ўсё больш адчувальна паколвала — таксама пакуль што не балюча, а салодка-шчымліва — думка пра тое, што мо і праўда рашыцца, адважыцца зрабіць гэты круты паварот у сваім жыццёвым лёсе — вярнуцца сюды пазусім?

Менавіта гэта і не дае яму заснуць каторую поч. Менавіта пра гэта варушацца-свіргочуць у галаве неадступныя думкі і не даюць сплюшчыцца цяжкім, набрынялым павекам, забіраюць у яго сон...

Недзе далёка нясмела, хрыпата кукарэкнуў певень. Потым другі. Трэці азваўся ўжо смялей і звачэй.

Ляжыць Васіль на цвердаватым і трошкі вільготным паралоне і качае-перакочвае, нібы Цяльпук блішчасты металічны шарык па полі настольнага футбола, думкі-згадкі па звівах-баразёнках свайго шэрага рэчыва. Пэўна ж, шэрага, дурнаватага, бо каб было яно не такое шэрае і не такое дурнаватае, дык мо даўно парашыў бы для сябе, што рабіць, як быць, даўно б паставіў кропку ці на тым, ці на гэтым. А то ж ляжыць, і пакутуе, і вагаецца — быццам і праўда гайдаецца на арэлях сваёй бяссоннай памяці.

І дагайдаўся: за акном вунь ужо зусім развіднела. Ночы як не было, а ён так і не змружыў вачэй. Аднак жа і хутка світае ўлетку. Відочна ўцякаюць шэрыя цені з хаты, нават з самага далёкага кута, што за грубкай, там, дзе ляжанка-палаці.

Штосьці рышнула дзесьці, потым глухавата дзынк-пула. Пэўна, цётка Мацька ці цётка Зося паднялася і пайшла даіць карову. Зірнуў на гадзіннік — палова пятай. Хутка і ў поле пачнуць займаць.

І сапраўды, неўзабаве гулка, нават прарэзліва зарыкала ў рацішняй цішыні карова: пэўна, рупная гаспадыня, падаіўшы, выпхнула раней часу на вуліцу, і жывёліна, не ўгледзеўшы ні ў тым, ні ў другім канцы сваіх пярэстых рагатых сябровак, зарыкала распачна і прызыўна...

8

Ён усё ж задрамаў на світанні, хоць і ненадоўга. Ноч у яго атрымалася, няйначай, касмічная — доўжылася хвілін трыццаць — трыццаць пяць, як на арбіце, пасля якой наступае такі ж кароткі — на хвілін пяцьдзесят — пяцьдзесят пяць — касмічны дзень.

Аднак хоць і драмаў ён сапраўды пядоўга, недзе з паўгадзіны, усё ж паспеў сасніць сон. Дзіўны гэта быў сон. Мо і не сон зусім, а згадка, даўні ўспамін.

Ён адыходзіць у армію. Хлопцы і дзяўчаты, бітком набіўшыся ў кузаў калгаснага — тады яшчэ калгаснага — «газона», гарлапапяць песні, а машына хутка імчыцца па дарозе, і ў твары б'е тугі, пругкі вецер, перахоплівае дыханне, быццам хоча заглушыць, не пусціць з грудзей песню. Ён, Васіль, тут жа, у кузаве, разам з усімі. Яны не сядзяць, а стаяць, абняўшыся, самыя першыя абапершыся на кабінку, і насуперак ветру пяюць песню. Якую — Васіль не ведае, не чуе. Бачыць, што ўсе разяўляюць раты, спяваюць з усіх сіл, намагаючыся адужаць вецер, свіст у вушах, а песні не чуваць, і ён, Васіль, у сне намагаецца пачуць яе, каб разам з усімі падхапіць прыпеў.

Машына злятае з крутога пагорка па вузкай высокай насыпанцы ў Міжгорск — мякка, быццам па асфальце, пракочваецца па разбітым бруку міжгорскай вуліцы і, як укопаная, спыняецца перад зачыненымі, шчыльнымі і высокімі, варотамі ваенкамата. Хлопцы і дзяўчаты выкульваюцца праз барты долу, смяюцца, гучна перамаўляюцца, Яська з Міхалкавіч рэжа на гармоніку польку. Васіль здзіўляецца: чаму ж колькі хвілін назад ён, быццам глухі, нічога не чуў, а цяпер яго аж глушыць і гэтае Яськава грашце,

і віскат дзяўчат, і трошкі роблены, бы п'янаваты, рогат хлопцаў? І чаго, каб хто спытаў, яны так раго-чуць? Здаецца ж, тады, ля тых шчыльных ваенкамацкіх варот, яны так не рагаталі. Танцаваць дык танцавалі, і Яська, падкурчыўшы пакалечаную нагу, рэзаў польку, рышаў вальса і кракавяка, але ці было так шмат рогату і ці было наогул там так шмат хлопцаў і дзяўчат? Гэта ж ці не ўся вуліца запруджана! Васіль прабіраецца праз гэты вірлівы і гаманлівы патоўп да кабіны, адчыняе дзверцы і жахаецца: а дзе ж маці? Яна ж сядала ў кабіну да шафёра, Пецькі Яскевіча, ён жа добра памятае, што сядала. Дзе ж яна? Ён кідаецца ў адзін бок, у другі, усюды натыкаецца на людзей, і людзі ўсе ўжо быццам зусім чужыя, не звоніцкія хлопцы і дзяўчаты, якія сядзелі ў яго ў хаце за сталамі і пасля бітком запоўнілі кузаў, а нейкія незнаёмыя, сталыя. Потым ён апыньваецца перад веснічкамі, зробленымі ў тых вялікіх і шчыльных варотах, веснічкі расчыняюцца, там паўляецца вайсковец, у яго на пагонах блішчаць тры маленькія зорачкі, і той старшы лейтэнант называе яго, Васілёва, прозвішча, нават не называе, а выкрыквае. Васіль ідзе да тых расчыпленых веснічак, ужо хоча пераступіць цераз дошку — веснічкі ж выразаны ў варотах, і ўнізе — дошка, як ззаду яго за плечы нечакана ашчарэзвае маці, паварочвае да сябе тварам, бярэ ў свае шурпатыя, цёплыя далоні яго галаву, цалуе ў шчокі, у вочы, у лоб, у валасы, ён адчувае цёплую макрэчу яе слёз і чуе яе шэпт: «Сыноч, Васечка, баюся я за цябе, надта ж доўга буду я чакаць цябе... Ці ж дачакаюся, Васечка? Чаму ж ты так надоўга выбіраешся? Чаму, сыноч?..» Васілю ад гэтых яе слоў смешна. Ён адымае ад свайго твару яе рукі, сам цалуе маці ў адну шчаку, пасля ў другую, кажа: «Ну што ты, мама? Чаму падоўга? Як усе, на тры гады. Не агледзішся, як буду дома!» Маці зноў моцна ашчарэзвае яго і ўжо не шэпча, а крычыць: «Не, сыноч! Не! Чуе маё сэрца — надоўга ты едзеш! Ой надоўга!..» Васіль ужо, здаецца, злуе, рашуча вызваляецца з яе абдымкаў і пераступае тую дошку. Апынуўшыся за варотамі, у двары ваенкамата, ён праз расчыпленыя веснічкі бачыць маці. Яна прыціскае рукі да грудзей, пешта крычыць яму, але ён зноў чамусьці не чуе нічога. Не чуе і сябе, хоць, ве-

дае, штосьці таксама крычыць маці і махае ёй рукой. А пасля веснічкі зачыніліся, і ўсё знікла...

Прачнуўся Васіль і доўга не мог дайсці да памяці. Сон гэта быў ці недарэчнае трызненне? Усё было так, як у сапраўднасці. Амаль так. Не было толькі тых дзіўных мацерыных слоў на развітанне. А можа — былі? Можа, ён, Васіль, забыўся? Можа, ён не пачуў іх тады, у тлуме і гармідары, што панавалі тым адвячоркам ля ваенкамацкіх варот? Але ж каб не пачуў, дык адкуль бы яны ўзяліся ў сне? Значыцца, маці іх гаварыла? Крычала, шаптала яму тыя словы тады, перад расчыненымі пасцеж веснічкамі, ля якіх нецярпліва стаяў, вачамі падганяючы іхняе развітанне, той старшы лейтэнант? Былі ці не былі яны, тыя мацерыныя словы? Калі былі, дык што гэта — прадчуванне? Але ж калі і праўда былі, дык чаму ніколі раней не прыходзілі да яго — ні ў снах, ні паяве? Чаму? Чакалі свайго часу? Чакалі, пакуль ён не апынецца тут, у матчынай хаце? А можа, іх усё ж не было, тых слоў? Можа, пачуў ён іх у сне таму, што хацеў пачуць? І такое ж, кажуць, бывае. Ну, што чалавек сніць не толькі тое, што калісьці чуў, бачыў, перажыў, а і тое, што яму хацелася б пачуць, пабачыць, зведаць...

Памалу адыходзіў Васіль ад ачмурэння, якое прынёс з сабой нечакана дзіўны сон. Не адразу ўразумеў, што ўзышло сонца, аж пакуль не спаймаў на шафе, на самым верхнім ражку, малюсенькі і трапяткі залаты зайчык, што неяк прабіўся праз густую лістоту за акном. Уразумеў, што прачнуўся, што ўзышло сонца, але ўсё адно нейкі час ляжаў не то ў дрымоце, у тым сне, не то на гэтым ужо свеце. Канчаткова прачнуўся ад мух — іх было дзве ці тры на ўсю хату, але лезлі сляпіцаю. Мухі, няйначай, яго і разбудзілі.

Падымацца, аднак, не спяшаўся. Зноў і зноў вяртаўся да сну. Але ўжо думаў не так пра тыя мацерыныя словы, што вярнуліся да яго праз столькі гадоў, як пра самую маці. Яна і цяпер, наяве, стаяла ў вачах — як жывая, памятаў пасля сну яе твар да кожнай драбнюткай рыскі, косы з заплеченымі ў канцы пярэстымі, чырвопа-сінецькімі каснікамі, кофту ў дробную, як на рэшаце, клетачку — сама кофточка была белая, а палоскі, што гусценька перасякаліся па

белым, былі блакітныя, трошкі выгаралыя ці то ад сонца, ці то ад таго, што кофта тая не адзін раз мылася ў лузе і перылася працікам на кладцы; бачыў мацерыны рукі, мо не так бачыў, як адчуваў іх шурпатасць і мяккую цеплыню на сваіх вушах і шчоках; і слёзы яе, тыя гарачыя слёзы, што вымачылі яго твар перад расчыненымі пасцеж веспічкамі, быццам яшчэ і цяпер высыхалі на ягоным твары...

Васіль ляжаў, адмахваўся ад мух і з пейкім незразумелым, утрапёным здзіўленнем думаў, што даўно ўжо, наяве і ў снах, не бачыў маці так блізка і так выразна. У сны, якія частавата прыходзілі да яго апошнім часам, маці сяды-тады прыходзіла, але прыходзіла не так, як сёння. Пасля тых сноў яснай, празрыстай карціны не заставалася ў памяці — было нешта агульнае, невыразнае, як у тумане, усё бачылася неяк так, як бачыцца светлай пямесячнай поччу — абрысы, трошкі размытыя, нагадваюць штосьці знаёмае, але дэталей, асобных рыс і штрыхоў не відаць. І наяве, калі прыгадваў маці, дык таксама апошнім часам воблік яе нібы ўжо трошкі змазваўся, распываўся, і Васіль нават палохаўся гэтага: тры-чатыры гады мінавала, як не стала маці, а ён, бач, пачаў быццам забываць яе твар.

А сёння во нечакана ўбачыў. Ды так, быццам вярнулася ўсё на шмат гадоў назад, калі і ён, і маці былі маладыя, быццам не было ні яго службы ў арміі, ні жаніцьбы, ні Валі з Ядвіськай і Валерыкам, быццам ён наогул не жыў гэтыя амаль ужо трыццаць гадоў, быццам і маці не старэла і не памірала.

А галоўнае — словы яе. Прачнуўся во, ужо ці перся прачнуўся, а словы: «Чуе маё сэрца — надоўгаты едзеш!» так і стаяць у вушах. Што гэта — знак які? Покліч ці мо загад, каб ён усё-такі вяртаўся сюды, у родны кут, на матчына котлішча?

Матлянуў галавой Васіль: можа, ужо лішне ён тармосіць сябе, калунаецца ў сабе, шукае пейкага прарочага ці патаемнага сэнсу там, дзе яго няма? А можа, прыснілася ўсё таму, што перад тым, як знячэўку на світанні задрамаць, думаў пра тую гаворку з дзядзькам Міхалкам і ягоным Лёнькам, пра сябе і сваё жыццё? Ды пэўна ж, таму!

Пакуль ляжаў і думаў от так, адмахваючыся ад мух, сонца вышэй хаты, пэўна, падскочыла і высвеч-

вала зыркiя, хоць i пярэстыя ад лiстоты квадраты ўжо не на сцяне i не на старой, яшчэ даваеннай шафе, задняя сценка якой, мусiць, i дасюль зберагае Максiмавы i яго, Васiлёвы, крэмзы, — квадраты тыя жаўцелi ўжо на падлозе. Ён, павярнуўшы галаву пабок, назiраў, быццам малы, як пад падлогай, куды падалi праз вокны ўжо зусiм крутыя сонечныя праменнi, мiгцелi-iскрылiся зiхатлiвыя пылiнкi.

Прачнулася жонка, паднялася, села на ложку, спустiўшы долу белыя, гладкiя маладыя ногi. Васiль куточкамі вачэй убачыў iх i чамусьцi згадаў Вольчыны, сестрыны ногi — з сiнiмi вяроўчынамі вузлаватых веп, азызлыя, бы налiтыя вадою, спрэс пабiтыя старымi падсохлымi i свежымi сiняватымi болькамі-язвамі.

Валя пазяхнула, пацягнулася, азвалася цiха да Васiля:

— Зноў не спаў? А куды гэта ты пiльна ўгледзеўся?

— А от гляджу на сонечныя праменнi i думаю, чым мы дыхаем — паветрам цi пылам? — адказаў ён, усё яшчэ ўзiраючыся ў мiтуслiвы танец безлiчы пылiнак.

— Учора ж перацiрала падлогу, адкуль таму пылу ўзяцца?

— Ты як злуешся, — сказаў Васiль, таксама сядуючы на канапе. — Як усё роўна я цябе папракаю... Самае чыстае горнае паветра, каб ты ведала, i тое не без пылу.

— Дык а чаго ты? — голас у Валi i праўда быў як незадаволены.

— Анiчога, — нечакана ўсмiхнуўся Васiль, падняўся, ступiў колькi крокаў да жонкi, абхапiў яе адной рукой за плечы, другой — пад каленi i лiгенька кульнуў на ложка.

Яна не адштурхнула яго, але i не расслабiлася, рукi яе спружынiста ўперлiся ў яго грудзi.

— Не дзяцiнься, — шапнула Васiлю цi не ў вуха. — Валерык ужо даўно варушыцца, а табе дурное ў галаве...

Васiль не выняў рукi з-пад жончыных плячэй, наадварот, яшчэ шчыльней прыцiснуў Валю да сябе, тыцнуўся губамi ў яе вуха:

— Спiць наш Цяльпук Цяльпуковiч!..

Але яе кулакі не памякчэлі, костачкі пальцаў ужо зусім балюча ўпіліся ў Васілёвы грудзі:

— Каму кажу — не дзяцінься! Не маладзён...

Васіль адступіўся. Аднак жа нешта цёплае, лагодна-пяшчотнае засталася ў душы, і ён з гэтай ціхай радасцю нацягнуў на сябе спартыўны касцюм і выйшаў у двор.

Дзень сённяшні пачаўся хораша і абяцаўся быць гэтакім жа сонечным, цёплым, ціхім, як і ўчарашні, і пазаўчарашні — Максім казаў, што такога лета даўно не было: цэлы ліпень і во палова жніўня ўжо, а не ўпала ні кроплі дажджу, усё спякота і сухмень. І сённяшні ранак таксама нічым не гаворыць пра тое, што днём ці надвячоркам можна будзе чакаць нечага іншага.

Васіль пайшоў на гумно. За варывенькай прышыніўся ля зарасніку разынак. Змалку зваў гэтыя ягады разынкамі, як усе звонінцы, і змалку любіў імі ласавацца. Іх штогод на тонкіх і гонкіх прутах-галінах было процьма, паспявалі яны рана, і калі рабіліся чорнымі, былі салодкія-салодкія, нават прытарныя. Кусты іх раслі настырна, як лаза: досыць было пасадзіць дзе-небудзь адно каліва, як праз год-другі каліва тое пускала дзiesiąткі атожылак. Маці, памятае Васіль, хоць і не зводзіла іх зусім, аднак жа кожную вясну прарэджвала, высякала маладыя парасткі, бо іначай яны маглі б заглушыць увесь гарод. Разынкамі назваў іх нехта, пэўна, па той прычыне, што нечым, асабліва калі сонца выспельвала іх і пават падсушвала, яны нагадвалі сапраўдныя разынкі. Для Васіля яны ўсё жыццё былі разынкамі. І толькі зусім нядаўна даведаўся з тэлевізійнай перадачы «Ану, дзяўчаты!», што кусты гэтыя ніякія не разынкі, што маюць яны зусім іншую назву — ірга. Цяпер, у жніўні, на кустах ужо амаль не было ягад — што абабралі птушкі, а што сам ён, Васіль, разам з Валерыкам, адразу па прыездзе, але ён усё ж угледзеў па самым версе некалькі ягадзіц, пагнуў росную яшчэ галіну, сарваў іх і ўкінуў у рот.

Жуючы іх, пайшоў да маленькай, скіданай яшчэ некалі ім разам з Максімам з вялікага даваеннага гумна пунькі. За ёй маці пасадзіла калісьці сад — восем ці дзёсяць яблынь, у два шарочкі. Аднак раслі яны тут блага. Памятае Васіль, што маці скардзілася

па гэта, як ён прыязджаў дадому разам з жонкай — першы раз. Казала, што, пэўна, нізкая мясціна там для саду, вада падоўгу застоўваецца. Як бы там пі было, а сад выміраў пакрысе, цяпер тут тырчала адна папяроўка — праўда, зялёная і шчодро ўсыпаная драбнаватымі, але ўжо, жнівеньскім часам, досыць смачнымі, салодкімі яблычкамі, і папалову ссохлая, з чорным, ад долу парослым мохам ствалом цыганка.

Бліжэй да хаты, у гародзе, і цяпер расло яшчэ ня мала кустоў парэчак, агрэсту, некалькі сліў і вішанік па ўзмежках. Але і гэта ўсё пакрысе чэзла, дзічэла, зарастала бадыллём, дзядоўнікам, маркоўнікам і крапівой. Максім і Вольга не рупіліся тут ні аб чым пасля смерці маці, адно скошвалі загуменне: і маці калісьці сеяла там канюшыну, і Максім, казаў, падрапакаваў быў, падсыпаў аміячкі і падсеяў той самай канюшыны. А на добры лад трэба было б падняць і паставіць павалены штыкетнік, абрэзаць кусты ягад, высечы ссохлы вішаннік і прапаўшыя па невядомай прычыне сліўкі — хай бы было сее-тое пры хаце. Ды лёгка пра гэта казаць яму, Васілю, а Максіму ці Вольцы ўсё тое — павошта?

Маладой, крамянай і надта ж роснай атавай Васіль мінуў загуменне, выйшаў на сцежку, пратаптаную да аселіцы цёткай Манькай, паволі дадыбаў да кладкі цераз рачулку. Вада ў ёй сачылася ледзь-ледзь, і з кожным днём усё слабей. Гэта было асабліва відаць па вірку-вымоіне пад кладкай. Васіль часта, амаль штодня, бываў тут — часта раніцою прыходзіў сюды спаласнуцца, а ўвечары амаль заўсёды ўсе разам мылі тут ногі. І з кожным разам трэба было нагінацца піжэй, каб зачэрпнуць у далоні вады з кладкі — вірок высыхаў.

Цяпер вада пад кладкай яшчэ больш паніжэла. Але Васіль усё ж сцягнуў цераз галаву футболку, шырэй расставіў ногі, каб было льга сагнуцца і зачэрпнуць вады, і з асалодаю панялехаўся — пасля пачы вада была чыстая. Пасля выпрастаўся і, стоячы на кладцы, падстаўляў сонцу спіну і грудзі — хай сушыць.

Добра было яму стаяць так. Зыбалася, трошачкі прагіналася пад ім кладка, дыхалася лёгка і глыбока, ціхуткі ранішні ветрык прыемна абвяваў-абсушваў увачавідкі мокрыя грудзі, спіну, твар, рукі — бы вы-

ціраўся Васіль дастаным маці з шафы халаднаватым, але мяккім, добра выкачаным ільняным ручніком.

Дастаным маці з шафы... Што гэта сёння з ім? Зноў пра тое ж самае? Калі, калі тое было? Калі ён выціраўся тым ручніком? Што, гэтая нечаканая згадка — зноў знак таго, што недарэмна ён прыехаў сюды, што яму трэба добраўка над чымсьці падумаць?

Над чым яму трэба падумаць, ён ужо ведае. Ведае ўжо даўнавата, а не толькі гэтыя няпоўныя тры тыдні, што прабыў з сям'ёй у Звонічах. Вяртацца ці не вяртацца ў Звонічы — вось яно, гэтае пытанне. Але каб адказаць на яго, яму, Васілю, трэба вырашыць для сябе нешта яшчэ. Што? Здаецца, сёння ноччу ён намацаў гэтае нешта. Яму трэба знайсці адказ на пытанне: што яго кліча, вабіць, цягне сюды? Што?

Найперш, вядома, пачуццё. Пачуццё любві, замілавання да ўсяго вось гэтага, што ён бачыць нават адсюль, з гэтай зыбкай кладкі над рачулкай свайго маленства, што адкрываецца ягоным вачам з роднай аселіцы. Цягне яго сюды ён, маленства кут, які навек уваходзіць у чалавечае сэрца і навек забірае яго ў палон. Васіль гэта ведае. Дзе б ні быў пасля, састарэў во, можна сказаць, а кожны новы куток міжволі параўноўваў з гэтым, родным і блізкім з дзяцінства, і параўнанне гэтае было заўсёды на карысць яго, а не таго, чужога...

Але ж... Але ж, мусіць, кожны чалавек любіць свой родны кут, любіць і памятае, і, можа, яго таксама цягне туды, у маленства, ды толькі ж не кожны вяртаецца туды, правільней будзе сказаць — рэдка хто вяртаецца, амаль ніхто не вяртаецца. Каб вярнуцца, значыцца, трэба, каб яшчэ пешта завалодала душой, акрамя любві і замілавання. Ці не трэба для гэтага, каб нечакана заняла душа ад пачуцця віны перад родным кутам? Каб пасяліўся ў ёй пякучы боль за яго?

Уздыхнуў Васіль глыбока, на ўсе грудзі — як з палёгкаю. Гэта ж, мусіць, так яно і ёсць. Віна і боль. Спачатку — віна, а пасля — і боль. Віна — што паехаў, з'ехаў, уцёк ад таго, што любіў, што ведаў, у што верыў; ад таго, што ў сваю чаргу прызнавала і яго сваім, патрэбным, родным; з'ехаў адтуль, дзе, пягледзячы на ўсё, яму было найлепей, найлягчэй, най-

шчаслівей. А пачуццё вінаватасці заўсёды спараджае адчуванне болю. Ён пасяляецца ў душы тады, калі ты аднойчы падумаеш: гэта ж і твая віна ёсць у тым, што там, у бацькоўскім куце, у родным краі, на планеце твайго дзяцінства не ўсё добра; гэта ж каб ты быў там, то, можа, зусім іначай усё было б там — і зямля, і дрэвы, і хаты, і людзі, і лад, і парадак на гэтай зямлі, сярод дрэў, хат і людзей. Не, не, ты не ўсямоцны, не чарадзея, але ты быў бы там, і, хто ведае, што мог бы зрабіць, здзейсніць, ажыццявіць, проста паправіць...

Вось так. Мог бы! Абавязкова мог бы! Але ты збег, уцёк, выракся, здрадзіў. І колькі пасля трэба часу, ды і не толькі часу, каб зразумець, усвядоміць сваю віну, каб паклікаў цябе, вярнуў назад боль...

Сарваў Васіль з лазовага куста, што атуляў вірковымоіну, футболку, перакінуў яе цераз плячо, паклыпаў назад, туды, дзе чырванеў — відаць было здалёк — бляшаны, пабіты ржою дах пунькі...

А жыццё ёсць жыццё. Яно і абвастрае боль, і прытуляе. Вось што рабіць канкрэтна яму, Васілю? Дваццаць сем гадоў гэтак проста не адкінеш. Ён жа там не лынды біў — працаваў. Сумленна працаваў. Ніхто не папракаў і не папракне. Не бегаў нікуды, не шукаў лепшага месца ці доўгага рубля. Як уладкаваўся на аўтабазу, так і круціў баранку год за годам. З людзьмі зжыўся, з многімі пасябраваў, душою зрадніўся. І ўсё гэта — псу пад хвост? Ну, ды, дапусцім, рашыцца ён, разлічыцца там, прадасць цешчыну хату і перабярэцца сюды. Работа, вядома, знойдзецца, тут сумневу няма. А як на той рабоце будзе? Як з людзьмі сыдзецца? Колькі ягоных равеснікаў, колішніх знаёмых на дзіцячых і юначых гадах, засталася тут? Адзіпкі. А ўсе астатнія? Хто — малады, а хто прышлы, як Лёнька казаў. Як яны паглядзяць на яго, Васіля? Ці зразумеюць? Ці не пачнуць кпіць і пасміхвацца? А ён жа сябе ведае. З непарадкамі, з расхлябанасцю, з нядбайствам мірыцца не будзе. Значыць, без таго, каб не счачіцца з кім, не абыдзецца. А первы ў яго даўно ўжо не тыя, як калісьці, калі малады быў...

Датупаў Васіль да гумна, сагнуўшыся, падлез пад голле папяроўкі, знайшоў у траве некалькі ападкаў. Дармо, што чарвівыя, чарвяк таксама не дурань,

смачнейшае, салатзейшае грызе, вось і ён, Васіль, пагрызе. Наклаў з дзесятак паданак у футболку, пайшоў да пуцькі, расчыпіў насцеж дзверы, прысеў на парожку, шмаргацуў яблыкам па штаніне, пачаў хрумстаць...

Пуцька за плячамі была пустая, хоць шаром пакаці. Меркаваў, як прыехаў, пацягаць сюды з хлёўчука жэрдак — там яны ляжалі па бэльках густа, памасціць стажар'е, укасіць якую капу-другую травы, высушыць ды хоць адну ноч паспаць з сынам, як калісьці ён спаў у дзяцінстве, на сене. Але так і не сабраўся. Яно, можа б, і сабраўся, і зрабіў бы, ды як убачыў, што дах на пуцьцы бляшаны, прапала ахвота. Пад бляхай спаць, хоць і на сене, — лепш ужо ў хаце. Калісьці гумно іхняе было крыта саломай, дык там — і днём на сене паляжаць прыемна, бо прахалодненька, а поччу, наадварот, цёпла — нават позняй жнівеньскай, расянай, ужо зыркай парою, і паветра, пах пад саламянай страхой зусім не той, што пад бляшанай. Бляха як пастаіць дзень на спякоце, дык пад ёй — як у печы, сена пад ёй не сенам пахне, а той жа нагрэтай іржавай бляхай...

Ну, а жонка як паглядзіць на ягоны выбрык? Выбрыкам палічыць, няйначай! Каб у горад перабірацца, дык другое дзела. Тут бы яна абедзвюма рукамі. А ў вёску — ці рашыцца ж? Так-то яна дык нібы памяркоўна глядзіць на яго беларускасць, не прырэчыць, калі ён Цэльцуку вершы, песенькі беларускія чытае і спявае, сама сябе нават трошкі беларускай лічыць. І во сюды ў адпачынак з ахвотай ехала і не шкадуе, што прыехала, падабаецца ёй тут. Ну, але ж гэта — на тыдзень-другі. А калі сказаць — назусім? Яе ж радзіма — там, магілы бабуліна і матчына там, сястра там. Мо і згодзіцца, паедзе за ім, а пасля раптам шкадаваць пачне, сумаваць? А яшчэ ж калі і сэрца забаліць па сваім куце, як у яго во — па сваім?

А з дачкой як быць? Дарослая-то дарослая, але ж яшчэ не адрэзаная, як кажучь, луста. Адно добра, што вучыцца дзеўка на пяцёркі. Калі што, дык можна ж, папэўна, і перавесціся ў Мінск той жа. Але ж ужо і хлопец пейкі завёўся, таксама можа быць прычынай, каб заўпарціцца.

З адным Валерыкам няма клопату. Тры класы — гэта яшчэ не вучоба, пераломіцца. Беларуска мова —

гэта не французская якая ці кітайская, што ні бэ ні мэ хлопцу. А тут во пабегае па Звонічах тры месяцы, дык і насабачыцца ўмэнт, ад іншых звоніцкіх хлапчукоў неўзабаве і не адрозніш. Яму, дарэчы, і развітацца з Мучной будзе найлягчэй, яго душа яшчэ не прыкарэла так моцна да ўсяго. Э, ды што гаварыць, дзеці ёсць дзеці. Як дрэва маладое лёгка перасадзіць, так і дзіця. Бывае, што, як і дрэва, на новым месцы яшчэ лепей расце і квітнее...

Задумаўся і не ўгледзеў Васіль, як куснуў чарвівае месца. Праўда, паспеў выплюпуць, але ўсё ж...

Ні з таго ні з сяго падумалася пра тое, як хутка бяжыць час. Саджанцы гэтых яблынь, у тым ліку і папяроўкі, пад якой ён толькі што быў, маці брала ў дзеда, у Васілёвага дзеда, а ў свайго бацькі. Брала, праўда, ужо без яго — дзед памёр тым годам, як ён, Васіль, ішоў у армію. Дзед жыў у Альхоўцы, гэта кіламетраў шэсць ад іхніх Звонічаў, і Васіль не надта часта стыкаўся з ім. Часцей бачыў, як той сам прыходзіў ці прыязджаў да іх у Звонічы. Запомніў дзеда, як ён быў у іх летам пяцьдзсят трэцяга. Яму штосьці нядужылася, але дзед храбрыўся і нават жартаваў: «Эт, не бяды, хаця во і са скрышам, але йшчэ жыву».

Аднак жа радаваўся дзед дарма, памёр праз два гады, пад восень. Мусіць, той восенню, ужо без яго, Васіля, маці і прынесла з Альхоўкі саджанцы яблынь і пасадзіла. Маці даўно гаспадарыла адна, з Васілём. Максім недзе ў сорок дзевятым ажаніўся і перабраўся ў Янавічы, там і хату паставіў, а ў Звонічы вярнуўся пасля таго, як МТС не стала; Волька перайшла да Мікалая неўзабаве пасля Максімавага вяселля; Васіль той парою яшчэ ў школу бегаў, от маці і вымушана была сама рашаць усё — і ў хаце, і пры хаце. Вось і сад даўмелася пасадзіць сама.

А от ужо і маці няма, і ад саду засталася, можна сказаць, адно дрэва. Бяжыць час, бяжыць, ой, як бяжыць!

Ды што там далёка азірацца! Во, толькі ж, здаецца, прыехалі, а ўжо трэба і назад збірацца. Чакай, чакай, дык жа — ці трэба? А мо і праўда рашыцца? А чаму б і не? Разважыўшы цвяроза, дык гэта не так ужо і страшна, як можа падацца па першы погляд.

Ну, як бы там ні было, а вяртацца трэба будзе не

на пустое месца. Хата хай сабе і не новая, але стаіць. А даць ёй подруб і новы дах, дык, як той казаў, яшчэ сто гадоў прастаіць. А можна ж паравое зрабіць, як у Максіма, па цяперашняй модзе, і веранду прыбудаваць, каб кухню выпесці, усё гэта варыва-печыва разам з каструлямі-скавародамі і чапёламі-бразгаўкамі. Варывенька — таксама стаіць, агледзець харапэшка — паслужыць яшчэ. І хляўчук ліпіць. Хай сабе невялікі, але ж маці трымала ў ім і кароўку, і парсючка, і курам месца знаходзілася. Зрэшты, курэй можна будзе трымаць пад паветкаю між хляўчуком і варывенькай. Калі на тое пайшло, дык дашчанья сценкі-перагародкі можна будзе перарабіць — закідаць бяровенцы ў шулы. Ну, і пуцька стаіць, не развалілася, цяперашнім часам, акрамя сена, у ёй няма чаго складваць, а як па адно сена, дык і досыць такой.

І сядзіба сама, гарод — таксама ж не пустка. Во — дагледзь усё, што ёсць, што расце яшчэ, дык засыпешся і ягадамі, і вішнямі. І яблыні, тыя, што на гародзе ля хаты, хоць старыя, ды яшчэ плодныя. Дзве, ад вуліцы, дык і гатункамі добрыя, познія, але, помніцца, і маці казалі, і Максім, што ляжаць добра — ледзь не да вясны.

Яго, Васіля, гэта ўсё пераконвае, а от Валю ці пераканае — невядома. І заікнуцца перад ёю цяпер ці пасля ўжо, як вернуцца на сваю Мучную, пагаварыць, разам з дачкою, у поўным, так сказаць, сямейным складзе?..

Для сябе самога дык ён, Васіль, здаецца, паставіў у душы апошняю кропку. Трэба вяртацца. Бо чым далей цягнуць, тым горай будзе. Калі ўжо зашварбела, дык з гадамі ўсё больш шварбець будзе, а на пераборы рашыцца — усё цяжэй, ды і сілы тае не прыбудзе, і дачка, сын карэнні там пусцяць...

А захацеўшы, наважыўшыся, усё можна зрабіць. Ён жа во, гуляючы, за гэтыя два-тры тыдні, што прабыў тут, паспеў сёе-тое зрабіць. Штыкетнік ад вуліцы, лічы, на нова паставіў, замяніўшы слупкі і жэрдыкі, — раз. Грубку і ляжак хоць з больнага агледзеў — два. Зашчытак падрамантаваў, каб вецер спег на гарышча не заносіў, і адліў бляхай абабіў, каб дождж сцяну не заліваў, — тры. На гэтай самай пуцьцы вецер сям-там бляху пазадзіраў, дык ён папрыбіваў і

жэрдкамі-анухамі папрыціскаў — чатыры. Тую падлогу ў хаце падлатаў — пяць, шыбкі ў вокнах пазаменьваў — шэсць... Трэба яшчэ па другі бок вуліцы штыкетнік падлатаць, падгнілыя слупкі хоць каламі падзейней падперці. Мо сёння ж і зробіць. Сам дырэктар прасіў...

Усміхнуўся Васіль, падумаўшы так. Якое дачыненне мае дырэктар саўгаса да яго ці ён да дырэктара? Але ж і праўда — прасіў!

Гэта было на чацвёрты ці на пяты дзень, як прыехаў ён у Звопічы. Васіль якраз тады штыкетнік ставіў ад вуліцы. Зрэшты, сам штыкетнік паставіў ужо — разам з Цельпуком збіваў са старых штыкеціп новыя вароты і брамку. Кленчыў па панадворку і не ўгледзеў, як насупраць іхняй хаты спыніўся блакітны «козлік». Спахапіўся толькі тады, калі ўбачыў перад сабою, побач з брамкай, якая ляжала на зямлі і да якой ён прыбіваў завескі, чыесьці чаравікі, а пасля пачуў і голас:

— Добры дзень работнікам!

Падняў Васіль галаву — стаіць перад ім хлопец, ну, можа, малады мужчына, гэтак на гадоў трыццаць.

— Добры дзень, — адказаў.

Хлопец ці мужчына гэты самы нечакана спытаў:

— І што вы тут робіце?

Васіль, не пазнаючы чалавека, але думаючы, што гэта нехта з маладых звоніпцаў, пачаў тлумачыць:

— Ды во паразвальвалася ўсё. Перад людзьмі няёмка. Плот сяк-так паставіў, навешу брамку і вароты пастаўлю, дык хоць трошкі з вуліцы будзе паглядней.

— Гэта і без спросу відаць. Я іншае меў на ўвазе: чаму вы гэта робіце? Як вы апынуліся ў гэтай хаце?

Васіль не стрымаўся, у сваю чаргу спытаў:

— А вам што да гэтага? Я ў гэтай хаце нарадзіўся і вырас, хацеў бы ведаць, вы хто, што дапытваецеся?

— Я дырэктар саўгаса, — адказаў мужчына. — А вы... Чакайце, чакайце, а вы брат Максіма Мікалаевіча?

— Брат, — кіўнуў галавой Васіль.

— То будзем знаёмы, — мужчына падаў Васілю руку, пазваўся: — Мікалай Пятровіч.

Васіль падняўся на ногі, стаяў, не ведаючы, што гаварыць.

— А мне Максім Мікалаевіч нічога не казаў, што вы прыехалі. У водпуск? — дырэктар паглядзеў неяк запытальна.

Васіль зноў моўчкі кіўнуў.

— А я еду, гляджу, пехта корпаецца. Хто, думаю, такі? Хата пустуе каторы год... Падумаў быў — Максім Мікалаевіч, але ж ён на жніве, — дырэктар гаварыў ахвотна і зычліва. — Засумаваці па радзіме?

— Прыехаў от, — паціснуў плячамі Васіль. — Сыну паказаць, дзе рос, жонцы.

— Вы ж недзе далёка, чуў ад Максіма Мікалаевіча. Ажно ў Прымор'і? Тады можна засумаваць, вельмі нават можна. Я блізка быў, пад Мінскам, а таксама засумаваў. Вярнуўся дадому.

— Дадому? А вы адкуль? — асмялеў Васіль.

— З Буды я. Ведалі Равяку Рыгора? Ён брыгадзірам трактарнай брыгады быў пасля вайны, у яго Максім Мікалаевіч рабіў...

— А-а, помню, помню, — ажывіўся Васіль. — Не раз і ў хаце ў нас быў.

— Дык я яго сын. Скончыў сельгасакадэмію, працаваў у інстытуце, у навукова-даследчым, ёсць такі інстытут пад Мінскам, цяпер ужо, можна сказаць, у самім Мінску, але нецікава было. Вось і вярнуўся. Прызначылі дырэктарам.

Васіль слухаў малодшага Равяку з пайкай ніякаватасцю. Узнікла яна з самага пачатку, як ён падышоў да Васіля, прывітаўся і гэтак сурова, падалося, па-начальніцку запытаўся, што ён тут робіць. Потым тая першапачатковая ніякаватасць мінула, асабліва пасля таго, як дырэктар загаварыў пра Максіма, шторааз велічаючы яго Максімам Мікалаевічам, як даведаўся, што дырэктар — сын таго самага Рыгора Равякі, якога Васіль у дзяціпстве добра ведаў. А збянтэжыўся зноў, калі пачуў, што гэты самы малодшы Равяка рабіў у навуковым інстытуце ў Мінску і па ўласнай ахвоце вярнуўся дамоў, стаў дырэктарам саўгаса.

— А я во плот паправіў, бо паваліўся быў, — паўтарыў ён.

— І добра зрабілі, — падхапіў дырэктар. — Я ўжо хацеў прасіць Максіма Мікалаевіча ці брыгадзіру

сказаць, каб паставілі новы штыкетнік. Выгляд вуліцы псуе. Вы ўжо мо не палянуўцеся ды і на тым баку падлатайце, га?

Васіль згодна кіўнуў, сказаў:

— Добра, зраблю, пашукаю штыкецін ды падлатаю. У мяне ж во і памочнік ёсць.

Дырэктар паляпаў Валерыка на плячы:

— Памочнік самы раз!

Ён задам адступіў на колькі крокаў да вуліцы, Васіль думаў, што пойдзе наогул да машыны, але печакана Мікалай Пятровіч ціха спытаў:

— Вяртацца дамоў — не было ў вас такой думкі? Не крыўдуйце, я ўсім дачнікам задаю такое пытанне.

— Якім дачнікам?

— А такім, як вы. Іх шмат у нас. Хто на суботу і пядзелю, а хто і на ўвесь адпачынак, на ўсё лета.

— Якія ж яны дачнікі? — здзівіўся Васіль. — Яны ж радзіліся тут, выраслі, бацькі ў многіх жывуць, сваякі.

— Ну і што? Правільна, Васіль Мікалаевіч, тут нарадзіліся і тут выраслі, а натуры ўжо — дачніцкія. Начхаць на тое, што тут робіцца і як робіцца. Ды каб толькі гэта!

— А што яшчэ?

Дырэктар неяк дзіўна паглядзеў на Васіля, горка ўсміхнуўся:

— Не чулі? Самі яшчэ на промысел не хадзілі?

— На які промысел? — яшчэ больш здзівіўся Васіль.

Замест адказу дырэктар павярнуўся да вуліцы, паказаў рукою за гароды, па Сялібную, дзе ўгадваліся лапушыстыя барозны бульбы ў блакітным цвечце, сказаў:

— Схадзіце, паглядзіце, колькі карчоў «падгледжаны». Тут, ад аселіцы, дзе сырэй, добрая бульбачка ўжо вымахала, дык цішком, вечарам на цямку ці ранічкаю, так і шныраць. Вядро-другое наканае, чысценька абтрасе, у модную сумку з замком — і ў Мінск. На тыдзень сям'і ёсць. А ў наступную пятніцу зноў прыедзе... Схадзіце, паглядзіце — цэлыя гоці пустых барознаў.

Васіль вушам не верыў. Толькі і змог выціснуць:

— І гэта нашы, звонішцы?

— І вашы, званіцы, і нашы, буданцы.— На дырэктаравым твары ўжо не было ўсмешкі.— А ў гарох з сынамі не хадзілі? Не? Даруйце, але ажно не верыцца. За Гаём, пад Роўніцай, пасеялі гарох з аўсом. Папраўдзе, больш гароху, чым аўса. І ўрадзіў надта ж струкаты! Дык хоць ты вартаўніка стаў. Латошаць мяшкамі. Адны так, у стручках, і вязуць у Мінск, каб прадаць слоічкамі на Кама-роўцы, ішныя ж лушчаць, абварваюць ці што там робяць і закатваюць у слоікі — робяць самі прыправу да салаты. Самы сапраўдны зялёны гарошак. Навучыліся, чэрці!

Васіль развёў рукамі:

— Дзівосы на калёсах!

— Вось вам і дзівосы! Таму і кажу: не люблю дачнікаў!

Мікалай Пятровіч, кіўнуўшы, пайшоў да машыны. Адчыніўшы ўжо дзверцы, зноў спытаў:

— Дык не было такой думкі — вярнуцца?

Васіль толькі моўчкі паціснуў плячамі.

— Ну, добра. За дачніка не крыўдуйце,— сказаў дырэктар ужо з машыны і сарваўся з месца.

Васіль пасля папытаў у Максіма пра Равяку. Нічога пэўнага не пачуў. Мала ён пабыў у нас, сказаў Максім, рана што гаварыць, хлопец, здаецца, не дурны, за п'яніц узяўся, за абібокаў розных, будаваць бярэцца — і майстэрню харошую за кароткі час адгрукалі, і дзве фермы будуюцца, адна амаль гатовая, і дамоў некалькі ставіцца, не абы-якіх, а з выгодамі, з мансардамі; да лазні ў Будзе прыбудоўку зрабіў — пральню, машыны ў ёй паставіў, цяпер бабам клопату няма з бялізнай, з трантамі рознымі...

Дачнікаў ён не любіць, прыгадаў цяпер Васіль. Пэўна ж! А за што іх любіць? Ён, Васіль, на месцы дырэктара таксама іх паўрад ці любіў бы. Не любіць, а пытацца задае. Як гэта ён казаў: няма такой думкі, каб вярнуцца?

Ёсць, ёсць такая думка, таварыш дырэктар! Думка ёсць. Мо ты яе мне найпершы і падкінуў. Толькі не так усё гэта проста, як табе здаецца. Дачнікаў ты не любіш, але дачніку — лягчэй. Прыехаў, пазагараў, папіў сырадойчыку, паеў маладой бульбачкі з маласольным агурочкам і ўкропчыкам, паладаваў торбу ці авоську ішных вясковых прысмакаў — і па-

ехаў, каб у наступную пятніцу ці суботу зноў прыкаціць на той жа сырадойчык, на тую ж маладую бульбачку з салам і ўкропам, каб пазагараць і падыхаць чыстым, не атручаным гарадскім, паветрам, балазе, што зрабіць гэта лёгка нават і тым, у каго няма яшчэ ўласных колаў — аўтобусы ходзяць рэгулярна, білеты прадаюцца загадзя, і можна прыехаць і вярнуцца назад амаль з камфортам. Дык вось, дачніку, таварыш дырэктар, лягчэй. А паспрабуй з дачніка ператварыцца ў таго, каго б ты прыняў з душой і нават палюбіў? Гэта табе не тое, што прыкаціць у пятніцу вечарам, а ў пядзелю вечарам назад пакаціць. Ты прымеш і палюбіш таго, хто прыкоціцца, але ўжо назад не пакоціцца. Застанецца. Абжывецца. І прыжывецца. Як мой брат Максім, якога ты, я не забыўся, называеш Максімам Мікалаевічам. Я таксама хацеў бы вярнуцца. І застацца. І асесці. І прыжыцца. І каб мяне ты таксама называў гэтак жа паважна — Васіль Мікалаевіч. Але скажы ты мне, дырэктар, як гэта зрабіць? А мо не так, як гэта зрабіць, як пра тое, што з гэтага выйдзе? Га, дырэктар?..

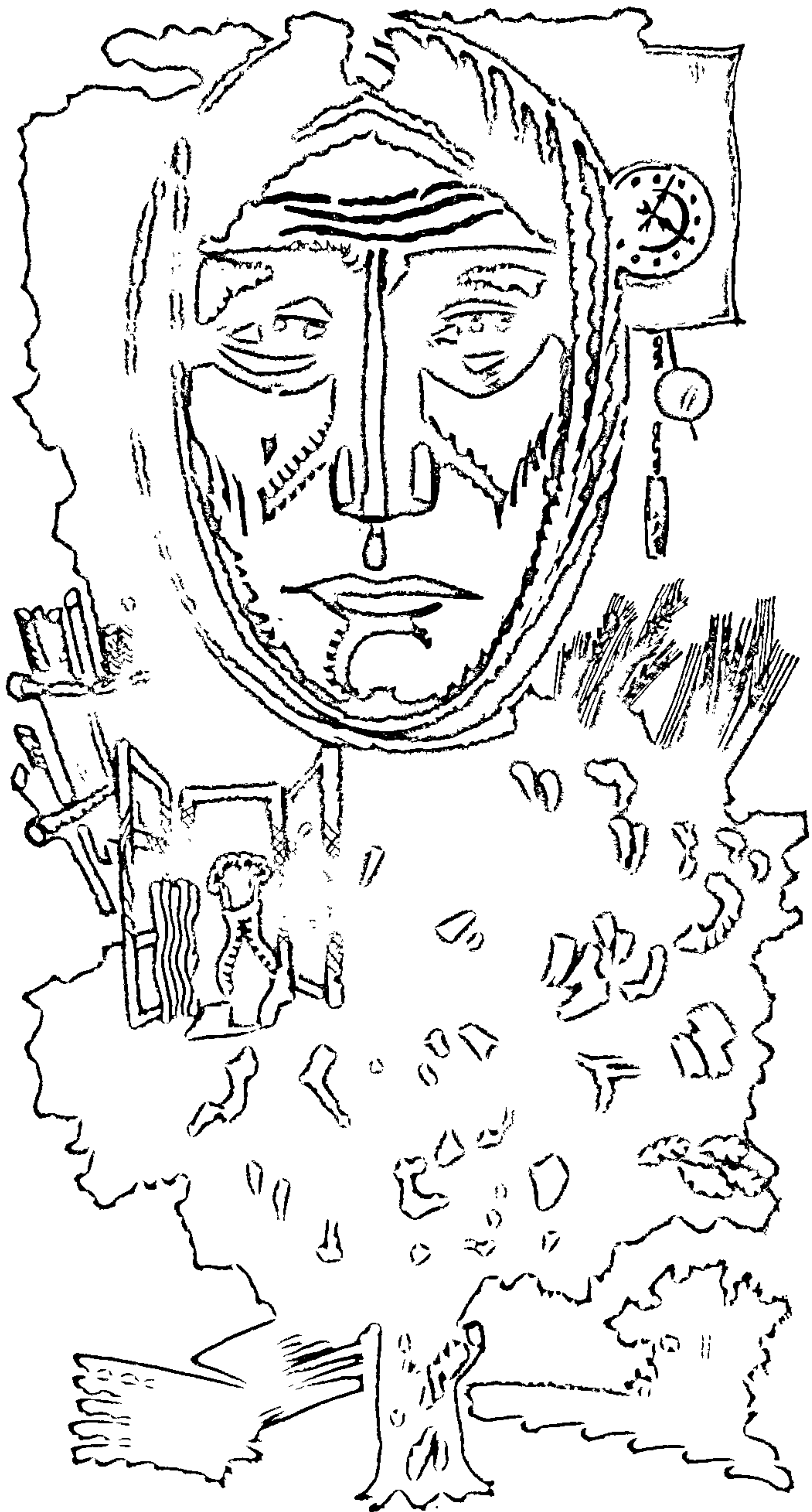
— Вася, дзе ты? — гукнула ад хаты Валя. — Дзе ты прапаў?

— Тут я, — адклікнуўся ён.

— Ідзі снедаць!

— Іду!

Ён падняўся, атрос футболку, паляпаў сябе па штанах, там, дзе сядзеў, зачыпіў дзверы ў пуньку і падаўся сцежкай — паспелі ўсё-такі за гэты кароткі час пратаптаць! — да хаты. Зрабіў колькі крокаў і песпадзеўкі ажно скалапуўся ад думкі: гэта ж некалі, яшчэ да вайны, калі яны — Максім, Волька і ён, Васіль, — былі малыя, маці гэтак жа клікала снедаць бацьку, і ён, гэтак жа, як цяпер Васіль, ішоў сцежкаю да гэтай самай хаты.

Тэлеграма з Кавалевіч

— Бацька тэлеграму прыслаў,— сказала Рэня Антону, адчыніўшы яму дзверы.

Ён быў падумаў, што педачуў. Бацька? Тэлеграму? Не можа быць! Ці пісаў яму бацька калі-небудзь увогуле? Не ў памяці нават! А то раптам — тэлеграма!

Антон ступіў у кватэру, зачыніў за сабою дзверы і ўзяў з Рэніных рук складзены ў чатыры столкі лісток. Рэня, падаючы яго, як папіннула:

— На, чытай. Нечага спатрэбіўся — кліча прыехаць...

Ён, не распранаючыся, тут жа, у пярэднім пакоі, разгарнуў сіняваты тэлеграфны бланк і прабег вачамі наклееныя друкаваныя радкі: СЫН ПРЫЯЗДЖАЙ ПЯТНІЦУ БАЦЬКА. Прабег і здзівіўся яшчэ больш. Бацька просіць прыехаць? А чаго? Што здарылася? Калі б якая бяда, дык, пэўна, напісаў бы, а то — прыязджай адно...

Антон у педаўменні крутнуў галавой (была ў яго такая звычка), і Рэня, улавіўшы гэты яго рух, дала:

— Можка, хоча, каб памог што зрабіць?

Ён прапусціў жончышы словы міма вушэй. Сказала — як пугай па вадзе лягнула! Бацька ніколі не прасіў яго ні аб чым нават тады, калі ён, Антон, быў у Кавалевічах, а цяпер будзе выклікаць тэлеграмай, каб памог нарэзаць дровы ці прывезці брыкет з-пад Прусавіч? Таксама скажа!

Антон зняў плашч, скінуў чаравікі і, намацаўшы пад пуфікам тэпці-шляпакі, ступіў у пакой. Следам

за ім зайшла і Рэня. Гледзячы на тэлеграму, якую Антон усё яшчэ трымаў у руцэ, спытала:

— Дык паедзеш?

— А што?

— А тое, што на пятніцу мы дамаўляліся з табой схадзіць разам куды-небудзь!

Жонка, адчуваў, злавалася, але ён зноў прамаўчаў. Прамаўчаў на звычай. Ужо даўно няма між імі таго, што павінна было б быць між добрых сямейнікаў, — узаемнай павагі, лагоды, паразумеласці. Ужо даўно яны не жывуць, а, як стала модна з некаторай пары гаварыць, суіснуюць, хоць, як для чужога вока, сям'я ў іх — як сям'я. Ён, Антон, змірыўся. Трэба жыць! Да такога немудраслоўнага рашэння даўмеўся сам, без чыёй-небудзь падказкі ці парады. Трэба жыць хоць бы дзеля Аляксея — сына. А каханне і ўсе іншыя эмоцыі, відаць, і праўда не вечныя, як і ўсё пад сонцам.

Калісьці ён думаў, вядома, іначай. І не толькі ў юнацтве. Але тыя ружовыя думкі адляцелі прэч, як спалоханыя птушкі, пасля першай жа сваркі, што ўсчалася з-за нейкай дробязі, з-за нейкага глупства, якое і ўспомніць зараз цяжка. Перапалка тая забылася даўно, пасля яны неаднойчы сварыліся куды больш зацята, але і на сёння памятае Антон, што менавіта тады ён зрабіў для сябе нечаканае адкрыццё: лагічна жанчыне нічога не дакажаш, як і не адшукаеш у яе паводзінах якую-небудзь логіку.

І Рэня яго тут — не выключэнне. То ціхая і накорлівая, як зямля перад немінучымі халадамі, то капрызлівая і наравістая, як запозненая вясна, што можа неспадзеўкі абрынуць на садовую квецень марозную сцюжу ці завіхурыць мяцеліцай над зялёнай шчэцю порсткай ярыны, — ён усё яшчэ, нягледзячы на тое, што пражыў у горадзе большую палову жыцця, мысліў вобразамі свайго вясковага маленства і юнацтва. І ў такія хвіліны, калі жонка была не ў гуморы, ён альбо адмоўчваўся, альбо адбываўся жартам.

І цяпер ён быў прамаўчаў, і жонка памкнулася была ўжо крутнуцца і пайсці з пакоя, але раптам Антон схамянуўся. Падумаў пра тое, што, пэўна ж, нейкая прычына паслаць такую тэлеграму ў бацькі ўсё ж была і што, на добры лад, трэба было б на яго

просьбу адгукнуцца, і ён, нечакана ўсміхнуўшыся, амаль лагодна сказаў да Рэні:

— Дык мо разам у Кавалевічы і падскочым, га? Рэня, быццам і чакала ад яго нечага такога, адразу ж ускінулася:

— А хіба ён мяне запрашае?! Згараць хай яны там, твае Кавалевічы, чым я паеду туды калі!

Антон паморшчыўся, як ад болю, але стрымаўся, сказаў па-рапейшаму спакойна:

— Што яны табе такога благога зрабілі, мае Кавалевічы?.. Не хочаш — не едзь. Можа, і я не паеду. Яшчэ толькі серада. Там пабачым. Мо ў суботу падскочу, зрадку...

Рэня, выходзячы з пакоя, агрызнулася напаследак:

— Хоць сабе і заўтра!

Антон уздыхнуў, пакруціў у пальцах тэлеграфны бланк, быццам не ведаючы, куды яго палажыць. Урэшце зацхнуў яго ў нагрудную кішэньку пінжака, спакваля пераапрануўся ў хатні — спартыўны — касцюм, узяў з паліцы часопіс «Наш сучаснык», які ўчора выняў з паштовай скрынкі, і прысеў пад бра на тахту. Прагледзеў змест, адгарнуў быў старонку з пачаткам аповесці, якую, хтосьці казаў сёння на рабоце, варта пачытаць, нават кінуў быў вокам на колькі абзацаў, аднак — не чыталася: не выходзіла з галавы бацькава тэлеграма.

Просіць прыехаць у пятніцу, а чаго, каб хто спытаў? Якраз як Рэня кажа: на нешта спатрэбіўся... Блазнуе стары, пайначай. Старое, мусіць, і праўда, як малое...

Нечакана падумаў Антон, што з бацькам у яго дзіўныя адносіны. Папраўдзе, дык — быццам няма ніякіх адносін, быццам чужаніцы яны адзін аднаму. Пачуўшы ад Рэні пра бацькаву тэлеграму, ён, Антон, не захваляваўся: мо бяда якая? Адно — здзіўіўся: чаго раптам? Але ж хіба ён у чым вінаваты? Хіба ён настройваў сябе калі-небудзь супраць бацькі? Здаўна, як памятае сябе Антон, так павялося ў іхняй хаце, што бацька заўсёды быў як у ценю, яго прысутнасць у сям'і не падта заўважалася. У хаце заўсёды гаспадарыла маці. Ці зрабіць што, ці прыдбаць — ва ўсім першае слова было матчына. І яны, дзеці, найперш слухалі і слухаліся яе. А калі часам

выкідвалі якога копіка, дык, зноў жа, перападала ім ад маці, а не ад бацькі, перападала часам балюча, хоць цяпер пра ўсё тое думаецца без аніякае крыўды. А бацька ці быў у хаце, ці не быў — і маці, і ўслед за ёю яны, дзеці, не надта зважалі на тое. Ды бацька рэдка калі і бываў дома. Ад вясны да зімы, лічы, яны не бачылі яго — той пасляваеннай парою ён са сваім трактарам прападаў па калгасах. Тыднямі, было, вачэй не паказваў, прыязджаў дахаты адно каб схадзіць у лазню і памяняць нацельнае.

Тыя рэдкія бацькавы паезды найперш і памятае Антон...

Пасля лазні, узяўшы «законную» з такой прычыны чарку, бацька, заўсёды ціхманы, маўклівы, надта ж непрыкметны ў хаце, нечакана і пязвычайна для ўсіх ажываў, у яго раптам, як жартавала маці, «прарэзаўся голас». А самае галоўнае, пад чаркаю бацька ўспамінаў, што ён — гаспадар у хаце.

— А што, Параска, мо цялушачку пакінем на племя? — казаў раптам бацька да маці, і казаў такім тонам і з такім выглядам, быццам толькі пра гэта апошнім часам і думаў і быццам зараз толькі ад яго залежыць, ці быць той цялушачцы праз год-другі ўдойнай кароўкай, ці неўзабаве выправіцца туды, дзе не давядзецца ёй ні мычэць, ні цяліцца.

Маці, робячы што-кольвек па хаце, усміхалася сама сабе і адмахвалася ад бацькі, як ад назолы-дзіцяці, якому раптам закарцела ўплішчыцца ў дарослую гаворку, укінуць туды і свае два грошы.

— Ат, памаўчы, бацька! Цалуйся ўжо са сваім трактарам! Хай табе галава па іншым не баліць!..

Бацька на хвіліну панурыўся, але не крыўдаваў. Моўчкі пакоўзаўшыся некаторы час дзеля прыліку на лаве, ён знячэўку зацягваў песню, нават не песню, а прышеўку, заўсёды адну і тую ж, і Антон па сёння памятае пязменны бацькаў рэпертуар. Седзячы на лаве, прытопваючы босымі нагамі па падлозе, бацька спяваў:

Дай мне, божа, усяго,
Чаго хочацца:
Папіць, паляжаць,
Па-ва-ро-чац-ца...

Маці, перакрыўляючы яго, казалі:

— Чаго ты стогнеш? Кладзіся і варочайся! Ужо ж і наеўся, і папіўся! Ото ўжо чалавек! Як заведзены...

Бацька і на тое не крыўдаваў. Ён надхопліваў на рукі Мацю ці яго, Антона, садзіў яе альбо яго на сваю босую пагу і гушкаў, прыгаворваючы:

— Чорт на грушы трасе душы, гоц-ля, гоц-ля!..

Вось на тым гушканні, бадай, і скончыліся яго, Антонавы, узаемадачыненні з бацькам...

Ён, вядома, разумее, што бацькава роля ў хаце была куды большая і значная, чым выяўлялася тое вонкава. Калі ў іх тады, па вайне, часцей, чым у каго, быў на сталі хлеб, і калі яны, дзеці, не так свяцілі локцямі, як іншыя, дык заслуга ў тым была найперш бацькава: ён, трактарыст, прыносіў у хату і хлеб, і сякую-такую капейчыну. Ды ўсё ж рэй вяла маці, яе слова ў сям'і было галоўнае.

Не бацька, а маці клапацілася аб тым, каб дзеці, найперш яны, малодшыя, — ён, Антон, і Маня, вучыліся. Сама не дужа ведаючы граматы — магла толькі сяк-так злажыць у слова друкаваныя літары, — маці з пайкай апантанасцю хацела, каб вучыліся дзеці.

Памятае Антон, як засмучалася маці, калі іхняя Томка ў сорок сёмым печакана выскочыла замуж. Томка да вайны адолела чатыры класы, у сорок чацвёртым, як вызвалілі, пайшла адразу ў шосты, скончыла сямігодку і паступіла ў педвучылішча. Маці радавалася: будзе дачушка настаўніцай! А тая дачушка на самым пачатку сорок сёмага, калі яшчэ і першага курса не скончыла, неспадзеўкі крутнулася замуж за аднарукага Андрэя Давідовіча, хлопца з іхніх жа Кавалевіч, былога лётчыка-лейтэнанта. І з тым замуствам было на Томчынай вучобе. Вось маці і бедавала, што ўся даччына навучка пайшла кату пад хвост.

Памятае Антон, і як луццавала маці Мацю — вучылася тая слабенька, з троечкі на двоечку. Перападала матчыных грымякоў Мані ўсе сем гадоў, пакуль бегала ў Кавалевіцкую сямігодку, але грымякі не памаглі. Сястра, можна сказаць, не скончыла школу, а выпхнулі яе са школы, выкацілі на тройках, і

з імі Маня нікуды вышэй не патыкалася — пайшла рабіць на ферму цялятніцай.

І, пэўна, пасля гэтых дзвюх няўдач спраўдзіць сваю мару — бачыць дзяцей адукаванымі — уся матчына апантанасць перакінулася на яго, Антона. А разам з ёю, з гэтай апантанасцю, з гэтым прагным жаданнем вывучыць хоць яго, меншанькага, на Антона перакінулася і ўся матчына любоў.

І ён, не разумеючы як след гэтай любові і не ўсведамляючы сваёй адказнасці перад ёю, вучыўся лепш за многіх, скончыў амаль на пяцёркі сямігодку і пайшоў у восьмы клас, у Бабры. Пачыналі з ім вучобу ў Бабрах ці не дзесяцёра хлопцаў і дзяўчат з Кавалевіч, але пакрысе паадсыпаліся: адно што далёка было хадзіць (а інтэрната тады пры школе не было), а другое — тады яшчэ трэба было плаціць за навучанне. Скончыў дзесяць класаў у Бабрах тады з Кавалевіч адзіп ён, Антон. Скончыў таксама ледзь не на адны пяцёркі і паступіў ва універсітэт.

Не чакаў, не спадзяваўся, што паступіць. Конкурс тым годам быў, як на ліха, дужа вялікі. Каб паступіць, трэба было ледзьве не ўсе экзамены здаць на пяцёркі. А экзаменаў тых было ажно сем! Але яму шанцавала. Па гісторыі атрымаў пяцёрку, можна сказаць, выпадкова. Перад ім пекалькі чалавек зрэзалася. Выкладчык зазваў, пачаў адно і тое ж пытанне задаваць усім, хто сядзеў у аўдыторыі. І ніхто чамусьці правільна не адказваў. А ён, Антон, сказаў якраз тое, што трэба было. І выкладчык, болей ні пра што яго не пытаючы, паставіў яму пяцёрку. Пашанцавала і на экзамене па нямецкай мове, якога баяўся, пэўна, болей, чым іншых. Здаваў Антон апошнім, выкладчыца напрасіла яго сабраць са ста-лоў слоўнікі, чарніліцы і ручкі і запесці ўсё ў дэканат. Ён, вядома, з ахвотаю згадзіўся, і за гэтую паслугу, папэўна, «немка» і пашкадавала яго, паставіла чацвёрку, хоць «шпрэхаў» ён, сам разумеў, не болей чым на тройку.

Пасля субяседвання яму, аднак, нічога не казалі, і ён паехаў дахаты ў няведанні: з дзвюма чацвёркамі, казалі, праходзілі не ўсе.

Капчаўся жнівень, а выклік на вучобу яму не прыходзіў. Ён, Антон, здаецца, і не хваляваўся надта — чамусьці яму было як усё роўна, пройдзе ён на

конкурсе ці не пройдзе. Затое маці штодня пыталася ў паштаркі, ці ёсць пісьмо. Прайшоў яшчэ адзін дзень. Зранку, каб не бачыць трывожлівага матчынага пагляду, Антон пайшоў у арэхі. Бадзяўся па лесе ажно да абеду — абы час прабавіць, бо арэхаў не было: далёка, пад Масцішча ці пад Глінішча, ён не забіраўся, хадзіў больш па ўскрайках, дзе кожны куст быў даўно аблатошаны пастушкамі. Вярнуўся, а дома яго чакала жаданае пісьмо: «... залічаны студэнтам першага курса са стыпендыяй і інтэрнатам...»

Маці прымусіла яго чытаць тое пісьмо некалькі разоў, ад радасці яна нават паплакала. Абнімаючы яго, быццам малога, шчасліва казала:

— Нічога не пашкадую, сыноч, сама рызманамі свяціць буду, сухую скарынку грызці, адно — каб ты вучыўся...

І ён бяптэжыўся ад гэтай яе расчуленасці, шчаслівых слёз у яе ў вачах.

І, пэўна, толькі ў той дзень падумаў быў пра тое Антон, што ён у сям'і на асаблівым становішчы, што маці рабіла ўсё, каб ён толькі вучыўся і не ведаў больш іншых клопатаў. Праз гэта лішне перападала сястры. Маня была ўсяго на два гады старэйшая за Антона, але на яе маці спіхвала ўсё. Нават такую хлапечую службу, як ганяць каровы на ранкі, несла ў хаце Маня.

Яна за гэта сердавала на Антона. Калі маці до-світкам катурхала яе, каб ішла да каровы, Маня агрызалася:

— Хай Тонік праветрыцца! Чаму ўсё я?..

Адбрыквалася Маня і тады, калі маці пасылала яе прынесці вады ці дроў з-пад паветкі. Але маці казала на тое заўсёды адно і тое ж:

— І цябе не ўбудзе! Тонік, бачыш, чытае!

— Дык і я ўрокаў яшчэ не рабіла! — пускала слязу Маня — тады яшчэ, як хадзіла ў школу.

— Яна не рабіла! — павышала голас маці. — Усё адно карысці мала, рабіла ты ці не рабіла!

Здаецца, сяды-тады Антону было ніякавата ад гэтых сварак, быццам сорамна і перад маці, і перад сястрою, зрэдзь часу ён парываўся збегаць да студні ці пад тую ж паветку, але маці шторааз перапыняла:

— Сядзі, сынок! І Маня не зломак! — І яшчэ зласней пакрыквала на дачку: — Каму кажу, Маня!

Дзіўна, але, мусіць, і Мані нешта перадалося ад той матчынай апантанасці, бо ўпарцілася яна, бачыў Антон, проста так, хутчэй ад дзіцячай гарэзлівасці, заўсёды ўрэшце прыносячы ў хату і суды вады, і бярэма дроў, і кошык малачаю з-за аселяцы...

А бацька не ўмешваўся ні ў матчыны сваркі з Маняю, ні ў яго, Антонаву, вучобу — быццам усё тое яго ні кропелькі не турбавала. Адно пасля лазні, калі набываў дар голасу, ён мог падысці да Антона, які рашаў за сталом задачы ці пісаў сачыненне, зазірнуць цераз сынава плячо ў сшытак і, кудлацячы Антонавы валасы, радасна гукнуць да маці:

— Дальбог, Параска, пугу яму грэшна ў рукі даваць! Ты зірні — не піша, а друкуе! Быць яму сакратаром сельсавета! Во!

Не бацька, а маці праводзіла Антона і ў Мінск — спачатку на экзамены, а пасля і на вучобу, купіўшы яму ўсё неабходнае: паліто, чаравікі, адразу ажно тры сарочки — адну святлейшую, святочшую, а дзве цямнейшыя, у клеткі — на кожны дзень. Купіла яму нават гадзіннік — «Победу», за трыста сорак два рублі на тых грошы (суму гэтую Антон памятае і сёння, бо той гадзіннік насіў, пэўна, гадоў дваццаць, ажно ўрэшце ён яму надакучыў). Маці правяла яго да гравійкі, сама слыніла самазвал (тады з іхняга боку вазілі ў Мінск каменне) і ўпрасіла шафёра да везці Антона да Камароўкі.

А бацька той раніцаю, калі Антон павінен быў ехаць у Мінск, адно паціснуў яму, ужо як даросламу, руку і сказаў:

— Будзь здароў, Тонік! Глядзі ж там...

Ці ўспамінаў ён калі пра ўсё гэта? Успамінаў, вядома. Але ж дзіўна: успамінаў часцей тады, калі здаралася штосьці благое ці непрыемнае. Тады і згадваліся Кавалевічы, бацька, маці, сёстры і сам ён — там часовы, калі быў школьнікам і студэнтам.

Сёння, здаецца, нічога благога не здарылася, гэтая Рэніпа незадаволенасць — няўзнік, аднак жа быццам нейкая трывога ў душу завітала — як жаль нейкі. Да каго? Да бацькі? Да маці? Ці мо да сябе,

сённяшняга і колішняга? Крутую Антон галавой, сцепануўся. Чаго ён калушаецца ў самім сабе, каб хто спытаў? Бацька тэлеграму прыслаў, просіць прыехаць? Дык жа ўсё можа быць вельмі проста. У Кавалевічах ён даўно не быў? Даўнавата. А пісьмо калі апошні раз пісаў? Яшчэ даўней. Вось і захваляваліся старыя, вось і даўмеліся паслаць тэлеграму. На пісьмо мог сын і не адгукнуцца, а на тэлеграму прынята рэагаваць іначай. Тэлеграма грошай каштуе, яе без патрэбы не пасылаюць! Вось табе і ўвесь гамон, Антоне! Можа быць так? Вядома ж, можа! А ты...

Антон закінуў на тахту ногі, лёг, падклаўшы пад галаву ясік (жонка і цешча называюць гэтую малюсенькую падушачку падлакотніка, а ён з цесцем — ясікам, як насуперак), і зноў разгарнуў часопіс. Аднак жа ўсё адно не чыталася. Нечакана пахіліла на сон. З некаторай пары не рашаўся драмаць надвячоркам — тады спаў кепска ноччу, таму, адкінуўшы ад сябе часопіс, Антон сеў, некалькі разоў, каб прагнаць млявасць, махнуў рукамі, потым пагнуўся, падсунуў бліжэй тэпці, уздуў іх і выйшаў у пярэдні пакой.

У кватэры было ціха. Рэня — пабачыў праз прыадчыненыя дзверы — сядзела ў цешчыным пакоі перад трэльяжам.

— А дзе Аляксей? — спытаў Антон, абы-што спытаць.

— Бегае недзе, — адказала Рэня, шмаруючы далонямі шчокі.

— А бацька з маці?

— На дачу паехалі, — зноў адгукнулася жонка. Антон, сам не ведаючы чаго, зайшоў у той цешчын пакой, прысеў на край ложка за спінаю ў жонкі. Пасядзеў, памаўчаў, пасля спытаў:

— А ты куды, што мажашся?

— А табе што?

Ён не хацеў сварыцца, уздыхнуў:

— Проста так.

Але Рэня ўжо ці не завялася:

— Я не мажуся, а паводжу марафет.

— Хай будзе марафет. А павоншта — вечарам?

Рэня навярнула да яго і ўжо зусім са злосцю ў голасе адказала:

— Што табе трэба? Што хачу, тое і раблю! Захацела намазацца, вось і мажуся!

Ён зноў стрымаўся, спакойна сказаў:

— Чаго ты злуешся? Я проста так спытаў. А мажашся ты лішне. Казаў і яшчэ скажу. Ну навошта ты на вейкі столькі сажы наклала? У цябе ж яны і без таго густыя і доўгія! Гэта ў каго вочы жабіныя, дык...

— Адчапіся! Чаго ты лезеш у нашы бабскія справы?

Але і пасля гэтага Антон не падняўся, не пайшоў з пакоя, як зрабіў бы звычайна пры такіх абставінах. З нейкай спакойнай зацятасцю сказаў, быццам напрасіў:

— Рэня, ты ж ведаеш, я не люблю гэтых розных мазідлаў...

Рэня адказала таксама ці не ласкавей:

— А я яшчэ не старая баба і хачу быць прыгожай!

— Для каго?

— Не для цябе, не хвалойся! Табе ўсё роўна! Табе каб я косы пасіла, як Віка, і каб хустку завязвала!

— А чым блага косы? Каса — дзявочая краса! Не намі прыдуманая! — Антон, здаецца, нават усмінуўся. — А толькі мажашся ты... Колькі ты вымазваш на сябе ўсялякіх крэмаў, пудраў, памадаў, цешыў! Быццам ясі іх!

— Гэта я ем?! Што ты разумеш! Ты мне толькі два разы купіў французскія духі! А Людка Язвінская мела іх ужо ці не дзесяць флаконаў! Яна кожны тыдзень малочную ванну прымае! Таму і белая такая, таму каля яе ўсе мужчыны так і круцяцца!

— Дурніца твая Язвінская! Бязмозглая круцёлка! — Антон, разумеючы, што дарэмна гаворыць усё гэта, чамусьці не мог стрымацца. — Яно, канечне, часам і гэты твой марафет навесці трэба. Але ж меру пейкую знаць трэба! А то выскачыць каторая пад дождж, а па твары чорныя рагі цякуць... А мяне найбольш злуе тое, што я прашу, а ты — як знарок... Раней жа ты не мазалася так! А цяпер у магазін не выйдзеш не падмазаўшыся...

— І не выйду! І адчапіся ты ад мяне! Рабіць няма чаго?

Ён бачыў, што Рэня па-сапраўднаму пачынае злавацца, і парашыў не чапаць яе больш. Сказаў:

— А рабіць і праўда цяма чаго.

Рэня адразу быццам супакоілася.

— Дык схадзі ў магазін. Мама прасіла малака купіць і хлеба. Беллага. І бульбы прынесці з падвала...

— Дык ты гэта ў магазін збіралася? — усміхнуўся ён, падымаючыся.

— Ну а калі ў магазін, дык што?

— Нічога. Я ж кажу — смешна!

— Пасмейся, — сказала Рэня. І дадала: — Аляксея ўбачыш у двары, скажы, каб дадому ішоў.

«Вось і пагаварылі... Як гусь з парасём, — падумаў Антон, апрагнаючыся. — Жанчыну і праўда трэба альбо любіць, альбо біць. Шкада, што я не ўмею ні таго, ні другога...»

Ажаніўся Антон, як на цяперашні час, пазнаваўта — на трыццатым годзе. І, тым не менш, печакана. І для іншых, і для самога сябе. Сам сабе, праўда, высноўваў думку, што, пэўна, так і жэпяцца ўсе, хто па нейкіх прычынах позніцца з гэтай справай, адкладвае яе на потым, аднак жа толкам наўрад ці растлумачыў бы каму, як тое з ім здарылася...

У школе, у Бабрах, падабалася яму адна дзяўчына — Тоня Маеўская. Была яна дробненькая, худзенькая, шустрая — як яшчарка. З маленькай, круглай галоўкі звісали на плечы дзве тоўстыя і доўгія — як для яе, малой, дык аж занадта тоўстыя і доўгія — касы. Пад высокім чыстым ілбом гарэзліва свяціліся крышку зіркаватыя, але цёмныя, як вугольчыкі, вочы. Тварык упрыгожваў маленькі, кірпаты нос і такі ж маленькі, але з пульхнымі вуснамі раток. На носіку і на шчоках ледзь-ледзь залаціліся вяснушкі. Нічога не скажаш, сімпатычная, нават па-свойму прыгожая была Тонечка Маеўская. Але ўпадабаў яе Антон не за косы, не за кірпаты нос, не за вусны-банцікі і не за вяснушкі, а за тое, што Тоня — адна ў класе з усіх дзяўчат — сёе-тое петрыла ў матэматыцы, алгебры, фізіцы і геаметрыі. Усе гэтыя прадметы выкладаў у іх Уладзімір Антонавіч, цудоўны настаўнік і добры ўвогуле, памяр-

коўпы чалавек. І мяняўся ён на вачах толькі тады, калі хто ля дошкі пачынаў мямліць і заікацца. Тады Уладзімір Антонавіч у любую хвіліну мог сарвацца, абазваць вучня ці вучаніцу не дужа прыемным слоўкам і вытурыць з трэскам з класа. Найбольш, канечне, даставалася дзяўчаткам. Досыць было каторай спатыкнуцца на тэарэме ці на рашэнні ўраўнення, як Уладзімір Антонавіч пачынаў:

— Чаго ты ўгледзелася ў дошку, як курыца ў гузік? Што ў цябе там, у тваёй чаропцы? Салома? Мякіна? Няўжо цяжка запомніць, што квадрат гіпатэнузы раўняецца суме квадратаў катэтаў? Сядай! Двойка!

Тоня ж Маеўская ніколі не была ва Уладзіміра Антонавіча ні курыцай, ні авечкай, ні дубовай доўбняй. І, пэўна, па гэтай прычыне вылучыў яе Антон з гурту аднакласніц. Аднак жа гэтае вылучэнне не перарасло ў што-небудзь большае, і хлапечнае сэрца па-сапраўднаму ўстрапянулася пазней — ужо ва універсітэце.

Ёкнула ў яго сэрца адразу ж, як толькі пабачыў Віку Двурэчанскую. Тры дні правучыліся новаспечаныя студэнты, а на чацвёрты паехалі «на бульбу». І там, у невялікай вёсачцы пад Мінскам, упершыню чамусьці ўбачыў Антон Віку. Трапіла іх у тую вёсачку ўсяго дзесяць чалавек, выпадкова ці не выпадкова — пяцёра хлопцаў і столькі ж дзяўчат. І была сярод іх Віка Двурэчанская. І вось там кінулася яму ў вочы Віка. Спачатку звярнуў увагу на імя дзяўчыны. Віка — гэта было нешта незвычайнае: ні ў Кавалевічах, ні ў Бабрах, ні ў іншых навакольных вёсках дзяўчат з такім імем не было і ў паміне. І прозвішча — Двурэчанская — таксама ўразіла яго. Не тутэйшае прозвішча! Паэтычнае прозвішча! А пасля ўбачыў, што і сама яна ўся — Віка Двурэчанская — таксама паэтычная. Нечым падобная, дарэчы, на тую ж Тоню Маеўскую. Як і ў Тоні, былі ў яе дзве тоўстыя русывыя касы, на круглым мілавідным тварыку — невялікі, таксама крыху кірпаты нос і надзвычай жывыя, у абрамленні густых і доўгіх веек, вочы. І апаналася Віка гэтак жа, як і Тоня. Прынамсі, запомніў яе Антон у белай кофточцы і ў чорнай, у складачкі, спаднічцы з шырокімі шлейкамі, якія на спіне перакрываўваліся. І закахайся Ан-

топ у Віку па той «бульбе» так, што неўзабаве пі для каго сакрэту ў тым не было, акрамя як для самога.

Недзе праз тыдзень, а мо і праз два, у пядзелю, калі яны, студэнты, мелі, нарэшце, выхадны, пабег Антон чагосьці да цёткі Стэпкі, у якой кватаравалі іхнія дзяўчаты. Ускочыў у першую хату — няма нікога. Памкнуўся ў другую палову — дзверы туды былі адчынены, — а там Віка падлогу мые. У просенькім, без рукавоў, пярэстым халаціку, валасы не заплечены, як звычайна, у дзве касы, а распушчаны па спіне, толькі ля шыі перахоплены касніком, падол халаціка, каб не замачыць, крыху падабраны. Разагнулася Віка над тазікам, угледзела Антона — збянтэжылася. А сам ён збянтэжыўся яшчэ болей. Быццам падгледзеў пешта недазволеннае, сарамлівае. Заліўся чырванню, забыўся, чаго і бег сюды, да цёткі Стэпкі.

— А дзе ўсе? — спытаў.

— Паехалі ў Мінск. Каб што цяплейшае з адзежы ўзяць, — усміхнулася Віка.

— А ты?

— А я паленавалася. І ў мяне касцюм шарсцяны ёсць...

Не ведаў Антон, што болей гаварыць, ды Віка выручыла:

— Вы спедалі ўжо? Праходзь, пасядзі трохі, я хуценька дамыю, а тады разам паснедаем, а то мне адной сумна.

Як у яго хапіла рашучасці, і сам не ведае, але паслухаўся, ступіў цераз парог, апусціўся на крэсла. Сядзеў, стараючыся і ў той бок не глядзець, але ўсё ж зіркаў. І тады, як Віка дамывала латку падлогі ля парога, і як выносіла ў першую хату тазік, і як пасля хуценька, па скорую руку, закручвала валасы ў куклу, і як пасіла з першай хаты на стол талерку з хлебам, скавародку з яечняй, каструльку з бульбай, жбанок з кіслым малаком...

Потым Віка апанулася, і яны пайшлі на вуліцу. Меркавалі, здаецца, пайсці ў хату да хлопцаў, але апынуліся на сажалцы. Там, на беразе, знайшлі старую лодку-дашчанік, Антон прыладкаваўся грэбці нейкай штыкецінай, і яны амаль да паўдня соў-

галіся над навісцю пярэстарак-вербаў па зацягнутаі раскай, хоць і досыць вялікай копанцы...

З таго дня быццам панова на свет нарадзіўся Антон. Усё, што ні здаралася, асвятлялася для яго дзівосным святлом, што зыходзіла ад чароўнага вобліку Вікі. Само імя яе гучала для яго музыкай. І калі б хто-небудзь сказаў, што Віка — гэта бліжэйшая родзічка звычайнага вясковага імя Вікця (нават у ягоных Кавалевічах была старая бабуля Вікця), — ён бы біцца палез, што гэта не так.

Дзіўна, але, згадваючы часам сваю колішнюю закаханасць у Віку, Антон міжволі прыпамінаў і сваю былую настаўніцу Людмілу Георгіеўну. Яна прыехала да іх у Кавалевіцкую сямігодку той восенню, калі ён быў ужо выпускніком, і зачаравала ўсіх сямікласнікаў. Людміла Георгіеўна была надзвычай прыгожая. Пра гэта гаварылі ў вёсцы ўсе, нават кабеты. Антону ж яна ўвогуле здавалася прышэльцам з іншага, незямнога свету. У гэтай сваёй няўцяманай, вядома ж, дзіцячай закаханасці Антон дайшоў ажно да «злачынства». Будучы неяк з бацькам у райцэнтры, выпадкова ўгледзеў ля раённай фотамайстэрні выстаўленую пад шклом фотакартку Людмілы Георгіеўны. Тая фотакартка не давала яму спакою ні ўдзень ні ўначы. І аднойчы ён пехатою даў да райцэнтра, прасноўдаўся там да вечара, а потым адгануў сцізорыкам цвік, якім была замацавана рама са шклом, і сарваў са стэнда наклеенае фота. А пасля... А пасля аднойчы ўбачыў, як Людміла Георгіеўна выходзіла з драўлянай будкі, што стаяла за школьнай паветкай з дрывамі. Божа! Дык гэта і яна ходзіць «туды»?! Ягонае «каханне» неяк пакрысе пабяжыла...

Хлопцы пацвельваліся з яго закаханасці ў Віку Двурэчанскую навышерадкі: то знарок пасылалі яго намагчы дзяўчыне высыпаць кош бульбы ў скрыню, то пачыналі прыгадваць, быццам каля Вікі ўвесь вечар аціраўся вясковы кавалер, пляменнік цёткі Стэпкі Стась. Высыпаць той кош бульбы Антон кідаўся з усіх ног, не зважаючы на посмешкі ўслед, а вось гаворкі пра Стася рэзалі яго без нажа. Бадай што раз пасля вячэры плёўся ён да цёткі Стэпкі, нягледзячы на тое, што і дзяўчаты, і сама цётка Стэпка таксама раз-пораз пачыналі з яго пакеплі-

ваць, ад чаго яму рабілася вельмі балюча. А яшчэ больш балюча было тое, што і Віка зрэдзь часу падтрымлівала тыя кпіны і шчыра смялася разам з усімі. Ён заракаўся больш ісці туды. Але мінаўся дзень, надыходзіў вечар, і Антон зноў брыў па цёмнай і гразкай вуліцы на другі канец сяла.

Неўзабаве яму «пашацавала». Побач з вёскай была выпрабавальная машынная станцыя. Той восенню на калгасным полі выпрабоўваўся новы трактар — ці не МТЗ-50? І сталася так, што Віка трапіла на трактар — запісваць колькасць абаротаў, расход паліва і іншыя тэхнічныя паказчыкі. Дзень дзяўчына трэслася на вузкім сядзенні побач з трактарыстам, а ўвечары яшчэ вымушана была рабіць пэўныя разлікі і запаўняць спецыяльныя бланкі ўліку. Не ў прыклад Тоні Маеўскай, Віка Двурэчанская была, відаць, не дужа падкавапаная ў матэматыцы, часта дапускала памылкі ў тых нескладапых разліках і аднойчы папрасіла Антона памагчы ёй.

Цяпер ён прападаў у хаце цёткі Стэпкі на «законных падставах», хоць і атрымаў ад хлопцаў мянушку Рахупкавод, а Пятрусь Верамей нават спрабаваў накрэмзаць вадэвіль пад назваю «Трактар і каханне». Верамей быў прыгожы і, як усе прыгожыя, за падта самаўпэўнены хлопец. Ён назаляўся Антону не толькі тым непапісаным вадэвілем, але і пагрозамі ў адзін харошы вечар адбіць у яго Двурэчанскую. І гэтага Антон баяўся больш за ўсё.

Але гэта былі пагрозы, а накуль што ён, Антон, сядзіць штовечар за сталом з Вікай — запаўняюць разлічаныя стандартныя бланкі радкамі лічбаў. Соладка спяць у другой хаце стомленыя, акалелыя за сіверны, з калючым дажджом дзень дзяўчаты, ціха пасопвае, а часам і на-дзіцячы стогне на печы цётка Стэпка, а яны — Віка і Антон — маракуюць цішком, схіліўшы галовы над абажурам прыкручанай — каб не падта выгарала газа — лампы-сяміліпэйкі.

Ды Верамеевы пагрозы сяды-тады прымалі і рэальныя формы. Аднойчы ён нападпітку прывалокся ў хату да цёткі Стэпкі і пачаў дурэць з дзяўчатамі. Найперш, вядома, здавалася Антону, лез да Вікі: лапаў яе, абдымаў, а то зняпацку ўлепліваў у шчаку і пацалупка. Антон наважыўся ў што б там ні было прызнацца дзяўчыне ў сваіх пачуццях. Цэлы

дзень, возячы ў скрыні бульбу з поля да капцоў на гнядой кабылцы Мурцы, прыдумваў ён тыя словы, якія скажа Двурэчанскай увечары. Словы нібыта і знаходзіліся, але нават сам-насам палохаўся іх і адчуваў, што пізавопшта не вымавіць іх уголас перад ёю. І тады ён даўмеўся напісаць ліст. Кароткі, але рашучы. Так, маўляў, і так, ты запаліла ў маім бедным сэрцы пякельны агонь болю і слодычы, непакою і шчасця, трывогі і надзеі, і прашу цябе, дарагая Віка, не пагасі яго сцюдзёным подыхам безнадзейнасці, дай спадзяванку гарэць у тым ласкавым, пяшчотным полымі бясконца. Надта ж кранальна, думалася, і прыгожа, шчымліва атрымалася.

Увечары ён зноў сядзеў з Вікай за сталом у Стэпчынай хаце. Пад ціхае патрэскванне лямпы яны хутка запоўнілі патрэбныя бланкі. Пара было ісці дахаты, а перадаць дзяўчыне ліст Антон усё не рашаўся. Урэшце, не глядзячы на Віку, падсунуў па сталае да яе складзены лісток. Віка як здагадалася, што гэта за лісток, бо неяк сарамліва спытала:

— Што гэта?

— Прачытай,— прашаптаў Антон.

— Цяпер? — зноў спытала Віка.

Антон кіўнуў.

Віка разгарнула лісток і хуценька прабегла вачамі акуратна выведзеныя ім тыя некалькі радкоў. Нават пры цьмяным святле лямпы ўбачыў Антон, як залілася Віка чырванню, і ў яго самога сэрца затакала часта-часта. Аднак ён не паспеў і перадыхнуць, як Віка раптам падхапілася з-за стала і знікла за дзвярамі, што вялі ў другую палову хаты — туды, дзе спалі яе сяброўкі.

Антон пяўцямна пасядзеў колькі часу за сталом, пасля паволі падняўся, пайшоў да сцяны, дзе віселі на цвічку яго паліто і шапка, апрапуўся, пайшоў зноў да стала, дзьмухнуў у камянок лямпы і ўпоцемку асцярожна падаўся ў сенцы. Тут, у сенцах, яго дагналі таропкія крокі. Ён павярнуўся на тыя крокі, але сказаць што-небудзь не паспеў — дзве цёплыя, мяккія рукі абвіліся вакол яго шыі, шчакою ён адчуў халаднаваты, вільготны дотык вуснаў. Гэтак жа імгненна адскочыўшы ад яго, Віка прашапталася:

— Дурпелікі ты, Антон! І сляпы-сляпы! Нічога не бачыш і не разумешш...

Ён хацеў нешта сказаць, памкнуўся ўлавіць нешта ў поцемку сенцаў, але там ужо нічога і нікога не было — рукі крапуліся зачыненых дзвярэй. Ён, быццам п'яны, высунуўся на двор, пасля — на вуліцу і пабрыў да хаты, дзе на разаслапай на падлозе саломе педзе даўно спалі яго сябрукі-аднакурснікі. У галаве ў яго неадступна стаялі сказаныя Вікаю словы: «Нічога не бачыш і не разумешш...» Чаго ён не бачыць? Чаго не разумее? Не, у тое, што Віка яго кахае, ён не верыў. Нават і думкі такой не дапускаў. Хіба яна можа пакахаць яго, такога нехлямяжага і няўключнага? Значыць, яна кахае некага іншага, а ён не бачыць? Мусіць, так яно і ёсць... Але ж тады што азначае той адчайны пацалунак? Толькі звычайную ўдзячнасць за адданасць? Чаму ж тады яе рукі былі на яго плячах? Значыць, Віка ўсё-такі нешта мае да яго? Ну, вядома ж!

Ён не заспяваў ад радасці, што перапаўняла яго. Ён жа не які-небудзь Стэпчын пляменнік Стась, а студэнт, хоць і першакурснік, і таму ён не будзе будзіць вёску сваімі спевамі. Аднак жа душа Антона ва спявала. З гэтым цямым спевам душы ён прашкробся ў хату, распрапуўся і толькі тады адчуў, што змёрз. І тады ён у нейкім гарэзлівым адчаі рашуча разавхнуў хлопцаў і не надта лагодна ўплішчыўся між імі, на нагрэтае месца, і быў засмучаны, што ніхто з іх нават не прагнуўся, каб пабурчаць, пакпіць з яго рахункаводства. Гэ, хай бы праціуліся, хай бы пакпілі!..

Скончылася тая шчаслівая для яго «бульба», пачаліся заняткі. Ён на-ранейшаму жыў каханнем. На лекцыях стараўся сесці там, адкуль было відаць яе, — ззаду, крыху правей ці лявей. І быў рады, і быў шчаслівы. Калі камсорг курса Таня Буглак ладзіла які-небудзь культпаход ці выезд за горад з лыжамі і калі ў той нагод ці выезд запісвалася Віка, Антон таксама быў там. І зноў быў рады, быў шчаслівы. Калі надаралася чым-небудзь памагчы дзяўчыне, выручыць у якой-небудзь дробязі — ён кідаўся, як на паратунак тапельцу. І ўзамен не патрабаваў нічога — паадварот, стараўся рабіць тое неўпрыкмет. Ён быў шчаслівы ўжо ад таго, што Віка прымала гэтую

яго дапамогу ці выручку. Яна адносілася да яго так, як, пэўна, і да іншых аднакурснікаў, аднак жа ён бачыў у кожным яе звароце да яго нейкі свой, асаблівы сэнс і значэнне, і кожнае яе слова, рух, учынак гаварылі яму куды болей, чым тое было на самай справе. Некалькі разоў яны разам выходзілі з вучэбнага корпуса пасля лекцый, і ён праводзіў яе да трамвая — яна была мішчанка і жыла не ў інтэрнаце, а дома, недзе на Старажоўцы. Ні пра што такое яны не гаварылі, ніколі не згадвалі тую «бульбу», ён нават ніколі не рашаўся ўзяць яе пад руку, аднак усё адно вяртаўся ў інтэрнат як са свята — ён пабыў з ёю!

Так скончыўся першы курс, пачаўся другі. Маўклівае, сарамлівае каханне да Вікі па-ранейшаму жыло ў ягоным сэрцы. Антон, як і рапэй, цешыў сябе яе кірпатым профілем на лекцыях, і яна невядома прысутнічала ва ўсіх яго думках, мроях, снах, і на нешта, як на цуд, спадзяваўся. Так доўжылася аж да таго навагодняга вечара, які ён правёў разам з іншымі аднакурснікамі ў Вікі на кватэры.

Сустрэць Новы год яны сабраліся амаль той жа кампаніяй, якой былі на сваёй першай «бульбе». Быў там і Пятрусь Верамей, але Антон на тое не надта зважаў. Прынамсі, у застоллі Антон сядзеў поруч з Вікай — леваруч ад яе, а праваруч каля яго сядзеў яе бацька, інжынер станкабудаўнічага завода, і быў Антон на сёмым небе, і тост свой сказаў неўпапад і не надта дасціпна, хоць і абдумваў яго загадзя, і штораз блытаўся, якою рукою трэба карыстацца пажом, а якою — відэльцам, і спатыкаўся, наступавіў на мыскі лодачак, калі быў адсунуты да сцяны стол і пачаліся таццы пад радыёлу, і ён тапцаваў з Вікай, і шчасліва, да помрачы ў галаве, бянтэжыўся, калі рыльца бутэлькі паказвала, што яму з Вікай трэба цалавацца — хтосьці прапанаваў тую дурную гульню...

А ў дадатак да ўсяго на лесвічнай пляцоўцы, куды ён выйшаў пакурыць (курыць пачаў нядаўна, спачатку забаўляючыся, а пасля пакрысе і ўцягнуўся), да яго далучыўся бацька Вікі. Ён папрасіў у Антона цыгарэтку і, па-змоўніцку падміргнуўшы яму, даверліва сказаў:

— Вы ж, Антон, не прагаварыцеся толькі. Мае

жанчыны катэгарычна забарапілі мне курыць — баяцца за маё сэрца. Кожны дзень, як прыходжу вечарам з работы, учыняюць мне догляд, як на таможні — ці няма ў кішэнях цыгарэт...

Антон курыў, аб чымсьці гаварыў з бацькам Вікі, і зноў быў на сёмым небе.

Разыходзіліся позна. Віка выклікалася праводзіць гасцей. Праводзіны тыя задоўжыліся: усім кагалам дапалі ў нейкім двары да дзіцячых гушкалак і ўсім раптам па-дурному захацелася пагушкацца, потым коўзаліся з ледзяной горкі, потым уздумалі ляпіць снежную бабу і, лепячы, самі качаліся ў снезе, як малыя.

Урэшце яны, Віка і Антон, засталіся ўдваіх. Паволі пайшлі назад — цяпер ён праводзіў яе. У пад'ездзе, ля цёплай батарэі, спыніліся, і Антон, нарэшце, загаварыў аб тым, пра што маўчаў з часу таго «бульбянага» ліста. Віка церабіла кутасы белай вязанай хусткі, накінутай на плечы поверх кароценькай, пэўна, яшчэ школьнай цыгейкавай фўтэркі, і маўчала. Антон, збянтэжаны, таксама змоўк. Маўчанне задоўжвалася. Нарэшце Віка, узняўшы на яго вочы, прамовіла:

— Не трэба пра гэта, Антон... Я даўно хацела табе сказаць... Застанемся сябрамі...

Прыплёўся ён у інтэрнат пад раніцу. Інтэрнат спаў без задніх ног. Ён ледзь дабудзіўся дзяжурнай, якая таксама моцна спала, скруціўшыся абаранкам на канапцы. Дзверы ў пакоі былі не замкнёны. Ён ціхенька зайшоў, распрануўся і лёг. Аднак сон не ішоў. «Застанемся сябрамі...» Прыгадаў, як той жа Пятрусь Верамей самаўпэўнена гаварыў аднойчы: «Калі дзяўчына прапануе дружбу, значыць, на каханне не спадзявайся. Дружба — гэта безнадзейна...» Не любіў Антон Петруся Верамея, не хацеў бы браць на веру яго слоў, але пагадзіўся з ім. Праўда за ім, за гэтым сэрцаедам. Ён паспеў ужо затлуміць галаву не адной дурніцы, бегаючы на спатканні і ў інтэрнат педінстытута, і ў інтэрнат паргаса, і, мусіць жа, сёе-тое пра дзяўчат ведаў: спадзявацца Антону на што-небудзь няварта.

Аднак жа выкінуць Віку з галавы не мог і, як і раней, часам сам таго не заўважаючы, крадком сачыў за ёю на лекцыях, лавіў яе голас на перапынках,

самотна-ўлюбёным паглядам праводзіў яе, калі яна, шчабечучы з сяброўкамі, лёгка выбягала з аўдыторыі...

Здаецца, пешта нават надламалася ў ім пасля той навагодняй пачы. Ён не то паспакайнеў, не то, наадварот, загарэзаваў. Не заседжваўся ў чыталцы, без ранейшага імпульсу шрайбаваў на лекцыях капспекты, нават да экзаменаў пачаў рыхтавацца без ранейшай старапласці. А калі надаралася чарка, калі той жа Верамей падбіваў скіпуцца на пяцёрцы перад інтэрнацкімі танцамі, не адмаўляўся, як раней. Раней ад віна не меў асалоды. Наадварот, адчуваў сябе брыдка: як быццам знячэўку захварэў на нейкую незразумелую хваробу, ад якой хацелася хутчэй пазбавіцца. Цяпер жа ўпадабаў, калі пасля чаркі нешта ўпутры як развязвалася. Антон рабіўся гаваркі, бяздумна вясёлы, і ўжо шмат што было яму ўсё роўна. На тых скоках пад прайгравальнік у пакоі адпачынку ён ужо не сядзеў ціхенька, як раней, дзе-небудзь у куце, абьякава гледзячы, як шаруюць падлогу іншыя, а ўжо мог сам камандаваць ля таго ж прайгравальніка, на свой густ выбіраючы пласцінкі, і зусім не бянтэжачыся мог пайсці ў круг з якой-небудзь першакурсніцай ці нават пяцікурсніцай.

Праўда, асаблівай ахвоты ківацца ў танга ці падскокваць у факстроце ён не меў, але сяды-тады ўсё ж падахвочваўся — дзеля таго, каб пасля танцаў можна было прытрымаць партнёрку і пастаяць з ёй у цямнейшым кутку калідора ці на лесвічнай пляцоўцы. Бывала, што тая ці іншая дзяўчына яму і падабалася, з пекаторымі ён у тым цямнейшым закутку нават цалаваўся, але чамусьці ў душы тыя пацалункі следу не пакідалі: ён усё яшчэ думаў пра Двурэчанскую і ў кожнай, што стаяла з ім на калідоры, бачыў яе.

Ён кахаў Двурэчанскую ўсе пяць гадоў вучобы. Нават апошняй студэнцкай вясной яшчэ мог зусім пахлапечы крыўдаваць на старасту, што той не здагадаўся і не памясціў яе і яго фотакартак у альбоме побач.

Віка пасля вучобы засталася ў Мінску: пастараўся, пэўна, дзеля гэтага бацька, неяк абгруптаваўшы патрэбу пакінуць дачку ў сям'і. Ён таксама ўмудрыў-

ся застацца ў Мінску. І на-ранейшаму трызніў Вікаю. Былі вечары, калі Антон, не вытрымліваючы, ехаў ці ішоў туды, дзе яна жыла, і надоўгу, крадком, не падта вытыркаючыся, дзяжурый ля яе дома ў спадзяванні ўбачыць яе хоць бы здалёк.

Так мінула яшчэ сем гадоў. Дзяўчыны, з якой бы звязваў пэўныя памеры, у яго так і не паяўлялася. А Віка таксама чамусьці не спяшалася замуж, і гэта падагравала яго дзіцячыя спадзяванні.

А потым нечакана тое здарылася. Неяк папаткаў на вуліцы сваю былую аднакурсніцу. Прыпыніліся, успомнілі сяго-таго. Успомнілі і Віку. І тут пеўспадзеўкі пачуў Антон, што Віка выйшла замуж.

— І ведаеш, Антон, не хачу нічога благога казаць, але неяк непрыгожа ў яе атрымалася, — разказвала, бы пацвельвалася, аднакурсніца. — Быццам жанатага адбіла, ці што...

Антон ведаў, што яны ніколі не былі сяброўкамі, гэтая іхняя аднакурсніца і Віка, і таму не паверыў, што Віка магла зрабіць пешта брыдкае, аднак жа галоўнаму — што яна выйшла замуж — не паверыць было пельга. «Значыць, усё, не лёс. Значыць, праўду казаў Пятрусь Верамей. Ён хоць і нахабнік, і бабнік, але ўсё ж пешта кумекае...» А гэтая аднакурсніца, якая ўсё яшчэ, дарэчы, хадзіла ў дзеўках і мела мала падзей па ішчы паваротак лёсу, яшчэ напаследак і падкалола Антона. Пэўна, заўважыла яна пешта на Антонавым твары, бо раптам гуллыва зарагатала і сказала:

— Ой, Антон, я ж і забылася, што ты ўсе пяць гадоў яе любіў! Ды ты і цяпер яе любіш! Прызнайся, любіш? Не чырваней, не чырваней, бачу, што любіш! А я, дурная, гавару такое табе...

Так, тое, чаго баяўся Антон, здарылася: Віка выйшла замуж. Ды, пэўна, у думках ён даўно пагадзіўся з тым, што рана ці позна гэта здарыцца. І Антон, паўздзіў сабе, быццам паспакайнеў — скінуў з сябе трывожлівы цяжар няпэўнага чакаання.

А неўзабаве пасля таго і з Рэпай пазнаёміўся...

Забавіўся Антон у гастропоме. Прыйшоў, а там якраз разгружалі машыну з хлебам. Парашыў пачакаць і купіць свежага: ведаў ужо, што вячэрняя

машына заўсёды прывозіць яшчэ зусім цёплыя, з мяккай скарышкаю боханы хлеба і батоны. Потым даўгавата прастаяў у чарзе да касы: чамусьці з чатырох кас працавала толькі адна. Але ён не злаваўся, як іншыя. Моўчкі пасоўваўся ў той чарзе, слухаў незадаволеныя, бурклівыя словы жапчып, якім заўсёды няма часу, а думаў пра іншае...

Аднаго разу падвячоркам выйшаў ён прайсціся перад сном. Забрыў па праспекце ажно пад парк Чалюскінцаў. І там, каля цяперашняй «Тысячы дробязей», нечакана напаткаў Верамея — той кудысьці вельмі спяшаўся. Антон, быццам яго штосьці падштурхнула, гукнуў:

— Пятрусь! Куды бяжыш?

Верамей спыніўся, надаў Антону руку:

— Здароў! Бягу, пакуль не позна. А ты не спяшаешся? Тады пайшли. Пасля пагаворым.

— Дык а куды ты?

— Я ж кажу: бягу, пакуль не зачынілі!

У магазіне Пятрусь укінуў у партфель некалькі пляшак чырвонага алжырскага (акрамя яго, там ужо нічога не прадавалася), і яны зноў апынуліся на вуліцы, прыпыніліся.

— Слухай, а ты куды ці адкуль тэпасеш? — спытаў Верамей. — Мо зазірнеш да мяне?

— А што ў цябе?

— Ды так. Кампанія. Ёсць некалькі чувіх...

— А ты што, хіба не жапаты? Здаецца ж...

— Даўно вольны казак! То пайшли? Якраз да пары будзеш...

У адпанакаёвай кватэры было накурана і прыцемна — гарэлі толькі свечкі. Паціху, жаласліва плакаўся магнітафон. На раскладзелым дыване-ложку і на крэслах на кутках, зусім упоцёмку, адно свяціліся агеньчыкі цыгарэт, сядзелі хлопцы і дзяўчаты. Пятрусь назнаёміў з імі і Антона. Ён не запамінуў, як і каго завуць, за выключэннем адной дзяўчыны — чарнявай, у шэрай вязанай, у абцяжку, сукецы. Дзяўчына сядзела ля дзвярэй. Яна першай падала Антону руку, назваўшыся Рэняй. Антон пасля і сеў каля яе — між ёй і магнітафонам, на маленькі чырвоны табурэцік.

Пятрусь раскаркаваў бутэлькі, паліў у шклянкі. Пілі без тостаў, моўчкі, кожны сам па сабе. Потым

Верамей пакорнаўся з магнітафонам, паставіў нешта класічнае — ці не Грыга, і пад сцішаную — ад чаго яна зрабілася яшчэ больш трывожлівай — мелодыю пачаў чытаць вершы. Антон спачатку ўслухоўваўся, намагаўся ўлоўліваць словы, спрабуючы зразумець, чые гэта вершы, хто б мог так пісаць, і толькі пасля даўмеўся, што Верамей чытае свае ўласныя крэмзы — прыгадаў, што ён і студэнтам нешта пісаў, нават колькі разоў друкаваўся.

Вершы былі бездапаможныя, сяк-так зрыфмаваныя, а то і ўвогуле без рыфмаў і без рытму, і думак у іх было — кот наплакаў, аднак жа спачатку, падалося Антону, яны чымсьці краналі. Ад вiна крыху кружылася ў галаве, плыла ў пакой з жывой скрынкі шчымлівая мелодыя, чытаў Пятрусь пранікнёна, нейкім глухаватым, надтрэснутым голасам, зрэдзь часу збіваўся на трагічны шэпт, і разам з усім гэтым на душу, здавалася, сыходзіў нейкі трывожны, трымклівы спакой.

Вершы былі пра тое, як кагосьці паступова падточвае хвароба веку і як неўзабаве гэтага кагосьці «выносяць нагамі ўперад»; пра тое, як сумна пачувае сябе чалавек на адзіноце, калі «душу сваю да другой душы нельга прытуліць»; пра тое, як у халодную мокрую руку старога халасцяка, які брыдзе пад дажджом на вуліцы, тыцнулася маленькая і гарачая далонька, і дзіцячы галасок сказаў: «Дзядзька, ты смелы? Будзь маім таткам...» Дзіўна, аднак жа ад усяго гэтага рабілася шкада сябе. Антону падалося нават, што яго агортвае жах — быццам апынуўся ён адзін сярод бязмежнага поля ў навальніцу: шалее вецер, хвошча, сячэ дождж, жахаюць малацікі, а вакол — нічога і нікога...

А потым печакана яму зрабілася сумна, і ён пашкадаваў, што паддаўся на ўгаворы, прыйшоў сюды. Ён пасядзеў яшчэ колькі хвілін, а пасля падняўся і ціха выйшаў у калідор. Бачыў краем вока, што на гэта ніхто не звярнуў увагі. Тады ён гэтак жа ціха, стараючыся не рышнуць дзвярамі, выйшаў з кватэры.

На лесвіцы яго дагнала чарнявая суседка — Рэня. Бліснуўшы на Антона вачамі (ён толькі тут заўважыў, якія ў яе вялікія, з дзіўнаватым паглядам во-

чы), яна знячэўку амаль па-сяброўску, быццам яны былі даўнія знаёмыя, сказала з папрокам:

— Што ж вы мне не шапнулі, што ўцякаеце?

Антон сумеўся, прамовіў:

— А хіба вам таксама нецікава?

Рэня ўсміхнулася:

— Абрыва да чорцікаў! Адно і тое ж!

Ён хацеў сказаць, што яна, панэўна, бывае тут часта, калі вась так гаворыць, але прамаўчаў.

Яны выйшлі на вуліцу. Антона штосьці стрымлівала, каб проста развітацца і пайсці. Падалося, што і Рэня як не рашаецца развітацца. Каб пешта сказаць, спытаў:

— Вам куды?

Рэня махнула рукой:

— Направа. На Якуба Коласа.

— То пойдзем.

— А вам хіба таксама туды?

— Мне ўсё роўна.

— Ну, то калі так...

Пасля Антон сам з сябе здзіўляўся, як тое атрымалася, што ён тады затрымаўся з Рэняй далёка за поўнач: і нахадзіліся яны ўдосталь па нейкім ціхім завулку сюды-туды, і насядзеліся на лаўцы ў двары яе дома. Рэня расказвала пра сябе: што скончыла політэхнічны інстытут і робіць інжынерам у будтрэсце, што ў бацькоў яна адна, што бацька працуе ў міністэрстве, а маці — хатняя гаспадыня... Антон ва ўладзе нейкай незразумелай, аднак жа прыемнай, крыху хмельнай шчырасці гаварыў пра сябе і ці не ўпершыню адчуваў пейкую незвычайную ўзбуджанасць і, што асабліва хвалявала, рашучасць...

Развітваючыся, дамовіліся сустрацца...

Антон выйшаў урэшце з гастрэнома. Аднак дадому не заспяшаўся. На вуліцы прыпыніўся, апусціў долу торбу з трыма бутэлькамі малака, з паляпіцай і палавінкай арлоўскага, дастаў цыгарэту, закурыў. Пасля паволі пабрыў уздоўж вуліцы. Пабрыў без пэўнага намеру. Згадкі як растрывожылі яго.

Вечар быў ціхі, бязветраны і, пягледзячы на ка-

стрычніцкую пару, цёплы. Маладыя лінкі і каштаны, пасаджаныя абапал тратуара, ужо амаль паскідалі лісце, і яно, пакурчанае, пабурэлае, хрумстка шаргацела пад чаравікамі — быццам Антон ішоў не тратуарам, а сухой лясной сцяжынай. І пад гэтае хрумсткае шаргаценне, якое сяды-тады прыглушалася, калі вуліцаю праязджаў тралейбус ці прашмыгвала вёрткае таксі, ціха, памяркоўна думалася...

Назаўтра ён зноў сустрэўся з Рэняй. Ubачыў яе і са здзіўленнем адзначыў сам сабе, што рады яе прыходу на ўмоўленае месца, і зноў адчуў, як у душы азвалася незразумелая ўчарашняя рашучасць. З Вікай некалі ён не ведаў, як паводзіць сябе, што рабіць і пра што гаварыць, а тут адразу абняў Рэню за плечы рукою, прапапаваў:

— Не будзем арыгінальнічаць і пойдзем у кіно?

У кіно яны да канца не даседзелі, выйшлі і зноў, як учора, доўга хадзілі па вуліцах і завулках паблізу яе дома. Хадзілі і размаўлялі. Гаварыла больш Рэня, распавядала пра сваіх сябровак па аддзеле ў трэсце, пра іх усеаддзельскае захапленне. Гаварыла, што ім пашанцавала на пачальніка — чалавек ён хоць і не малады, але маладых разумее, падтрымлівае і ў крыўду не дае, а галоўнае — ці не сам з'яўляецца завадатарам амаль штотыднёвых выездаў за горад, часам досыць далёкіх; што за апошнія два-тры гады яны ўсім аддзелам аб'ездзілі і аблазілі ўсю Міншчыну і нямала куткоў Гродзеншчыны і Брэстчыны, не прапусціўшы там ніводнага больш-менш цікавага помніка дойлідства — царквы, касцёла, рэшткаў замкаў і палацавых сядзіб.

Яны ўжо былі на «ты», і Рэня, тулячыся да яго, крыху быццам прыгінаючыся пад цяжарам яго рукі, з непадробным захапленнем гаварыла ледзь не ў грудзі яму:

— Ты ў Сышкавічах не быў?! І не бачыў Сышкавіцкай царквы? Ой, Антон, абавязкова з'ездзі! Гэта — цуд! Гэта — казка!

Антон сарамліва адмоўчваўся. У яго канторы па гандлёвай рэкламе ніхто, здаецца, ніякім хобі не захапляўся.

— А Мірскі замак? Таксама не быў там? І ў Гальшанах не быў? Ну, Антон, як жа так? Няўжо і пад Мінскам, у Прылуках, замка не бачыў?!

Голас яе гучаў ужо ледзьве не дакорам ці папрокам, і Антон заліваўся чырванню, у думках пакепліваючы са сваёй цемнаты і недасведчанасці.

Развіталіся, як і мінулым разам, пазнавата, дамовіўшыся заўтра ж сустрэцца зноў. Рэня сама запісала ў ягоны бланкэт нумар свайго тэлефона, дазволіўшы званіць у любы час.

І Антон званіў, і яны сустракаліся, хадзілі ў кіно, некалькі разоў пабывалі ў тэатры і на нейкіх выстаўках, двойчы ці тройчы — у рэстаране. Асаблівай радасці сустрэчы гэтыя Антону ўжо не прыносілі, але з незразумелай упартасцю і рашучасцю ён званіў Рэні зноў і зноў.

І аднойчы, недзе па другім месяцы іх знаёмства, Антон, правёўшы Рэню, як заўсёды, да пад'езда яе дома, нечакана прытрымаў яе за руку і... прапанаваў ёй выходзіць за яго замуж. Рэня, колькі хвілін паўзіраўшыся ў Антона сваімі і без таго здзіўленымі вачамі, таксама нечакана — для яго — парывіста ўткнулася яму ў грудзі тварам, і ён у нейкай утрапёнай рашучасці ці асуджанасці абняў яе за цёплыя падатлівыя плечы. Яна цёпла і цяжка дыхала яму ў грудзі, а ў яго зусім напраўду кружылася галава, і, быццам баючыся ўпасці, Антон усё крапчэй і крапчэй абнімаў Рэню — як трымаўся за яе.

Урэшце яна ціхенька вызвалілася з яго абдымкаў, падняла галаву і прашаптала:

— Пойдзем да нас... Мае дома...

Ён нават не дадумаўся сказаць, што мо пазнавата — паплёўся, як п'яны, за ёю. А Рэня, ідучы па прыступках крыху паперадзе, сцішана, неяк дзіўнавата пасміхваючыся, шаптала:

— Ты не бянтэжся. Яны ў мяне добрыя... Асабліва тата... Ты яго палюбіш...

На пляцоўцы яна дастала з сумачкі ключ, але, зірнуўшы раптам на Антона, зноў ціха, з нейкім захлёбваннем засмяялася і схавала ключ, сказаўшы:

— Мы пазвонім, а самі схаваемся, добра? І пазвонім доўга-доўга, хай яны папалохаюцца, выскачаць у калідор, а мы тады — скок на парог!..

Так усё і атрымалася. Пасля доўгага залівістага званка дзверы шырока расчыніліся, і ў палосе яркага святла перад Антопам і Рэняй паўсталі Паліна Іосіфаўна ў халаце, Іван Мацвеевіч у піжаме і белы, пушысты, на кароткіх лапках сабачка — усё трое калі не папалохапыя, дык здзіўленыя.

— Рэня, што гэта значыць? Хто за табой гоціца? — Гэта сказала маці, Паліна Іосіфаўна.

Рэня, нічога не гаворачы, скокнула за Антопа, падштурхнула яго ў спіну, піхнула цераз парог, следам за ім зайшла і сама, зачыпіла дзверы і тут жа, у прыднім пакоі, без прыдыху выпаліла:

— Мама, тата, знаёмцеся — гэта Антон, мы парашылі пажаніцца!

Бацька крактануў, неяк дзіўна, падалося Антону, ухмыльнуўся, падаў яму руку, а маці раптам загаласіла і, мінаваўшы Антопа, кінулася да Рэні, зачмокала яе ў шчокі, у лоб, у валасы...

Потым яны сядзелі на кухні — цешча, тады яшчэ будучая цешча, распарадзілася па познім часе накрыць стол там, — пілі сухое віно і пешта гаварылі, і Паліна Іосіфаўна называла Антопа «зядёк», а ён бянтэжыўся і чырванеў, а Іван Мацвеевіч усё маўчаў, не сказаў, пэўна, ні слова за ўвесь вечар. А потым яны, Антон і Рэня, апынуліся ўдваіх у яе, Рэпіным пакоі. Яна пасадзіла яго на тахту, а сама прылегла на ёй, паклаўшы галаву Антону на калені, і паказвала яму вялікія і тоўстыя альбомы з фотакарткамі. Гарталі яны тыя альбомы доўга, ажно пакуль Паліна Іосіфаўна не ўсупула ў дзверы галаву і пасміхнуўшыся, не сказала:

— Пара, зядёк, дадому... Хоць ты і зядёк, але заставацца тут... Пасля, як распішацеся...

І Антону зноў зрабілася страшэнна пяёмка, як і нядаўна, перад вячэрай, калі ён паспрабаваў памыць рукі па кухні, а Паліна Іосіфаўна, лёгенька ўзяўшы яго пад руку, падштурхнула да дзвярэй ванны:

— Рукі, зядёк, трэба мыць у вапным пакоі, а не па кухні...

І, пэўна, тады яшчэ, у першыя хвіліны знаёмства, неўзлюбіў Антон цешчы. Ну хоць бы за тое, што не прамаўчала, калі ён і без таго не ведаў, як ступіць і што сказаць. Напомніла, што рукі трэба мыць у вапне; ну хоць бы за той пошлелькі памёк, што

толькі пасля таго яму можна будзе застацца ў Рэні...

Але, мусіць, гэта ён цяпер думае так. А тады быў як у хмельным тумане і нічога, апроч добрага, не заўважаў. А добра і радасна было яму і ад Рэнінага прыцішанага, нейкага груднога смеху, і ад падкрэслена пяшчотнага і ласкавага голасу Паліны Іосіфаўны, і нават ад маўчання Івана Мацвеевіча, — і плёўся ён па адіхлых, апусцелых ранішніх вуліцах дахаты, ачмурэлы ад усяго гэтага...

Антон за гэтымі думкамі-згадкамі не прыкмеціў, як дайшоў да канца вуліцы. Тут зусім нядаўна пазносілі «прыватны сектар», паўсюль валяліся кучы патрушчаных штыкетнікаў, і дзеці на чымсьці котлішчы, ля паўразбуранага грубка, клалі вогнішча. Падумаў, што, можа, сярод гарэзаў-падшываццаў і яго Аляксей, збочыў і напразткі падаўся да вогнішча і яшчэ здалёк убачыў у водсветах полымя Аляксея. Антон не стаў клікаць яго, а падышоў да агню. Дзеці, угледзеўшы яго, пасцярожыліся, чакалі, пэўна, што дзядзька будзе сварыцца, але ён толькі злёгка паўшчуваў іх, наказаўшы патушыць вогнішча, калі пойдучь дадому. Не сварыўся ён і на Аляксея, які запэцкаўся з галавы да ног. Проста сказаў:

— Пайшлі, Аляксей, позна ўжо.

Дома акрамя Рэні была ўжо і цешча. Яны ўдваіх парадкавалі на кухні яблыкі: мылі, перабіралі, крышылі — збіраліся закатваць у слоікі.

— Дзе ты так доўга хадзіў? — азвалася да Антона Рэня.

— Паўночніка нашага шукаў. Надумаліся вогнішча класці, там, дзе хаты пазносілі, — сказаў ён памяркоўна.

Рэня выйшла ў нярэдні пакой, пачала калашмаціць Аляксея:

— У комін ты лазіў, ці што? Паглядзі, што зрабіў з куртачкай! У чым заўтра ў школу пойдзеш? Скідай ды марш у ванну! — Даўшы сыну плескача, накінула на Антона: — А ты прывёў і рады?! Адлупцаваў бы як бацька, каб дзесятаму загадаў!

Антон прамаўчаў. Скінуўшы плашч, ён пайшоў

на кухню, выняў з торбы малако і хлеб. Спытаў у цешчы:

— А Іван Мацвеевіч дзе?

— Там застаўся. Кажа, яшчэ не холадна, дык перапаачуе. Яблыкі папільнуе.

— Яшчэ сядзяць на яблыні?

— На адной толькі. На пепінцы... Ты ж во не над'едзеш, не паглядзіш нават!

— Часу ўсё няма, — буркнуў Антон.

— Каб хацеў, быў бы той час, — адказала цешча. — Ні табе, ні Рэні не ў галаве. Нам з бацькам тое толькі і трэба...

Абрыдлі Антону такія гаворкі. І дача агоркла. Праз яе ні свята, ні выхаднога дня: то грады капаць, то паліваць, то якая іншая трасца! І ўсё яму, Антону! Цешчы — спіна баліць, рыдлёўкі ў рукі не возьме, у цесця — дыхавіца, у Рэні — ціск, галавакружэнне, адзін ён заўсёды здаровы. Тыдзень нейкі не быў, дык і папрокі ўжо!..

Але спрачацца не стаў. Цешчу сваю, шапоўную Паліну Іосіфаўну, ён, дзякаваць богу, ведае. З ёй лепш прамаўчаць альбо пагадзіцца, чым запырэчыць.

Выходзячы з кухні, адно сказаў:

— Вы ж, Паліна Іосіфаўна, нічога не гаварылі. Калі што трэба, дык я заўтра пад'еду, калі на тое...

— А быццам ты сам не ведаеш, што трэба! — гукнула ўслед цешча.

На гэтыя яе словы Антон не азваўся. Пайшоў у накой, уключыў бра, лёг на тахту, падкінуўшы пад галаву ясік, і ўзяў у рукі часопіс. Але, прачытаўшы старонку-другую, апусціў часопіс на грудзі — галаве па ясіку было занадта нізка, млелі рукі. Хвіліну паляжаўшы так, з прыемнасцю слухаючы ўнутраным чуццём, як пакрысе адыходзяць замлелыя рукі, Антон перакуліўся на жывот, абапёрся на локці, а часопіс паклаў на ясік — апошнім часам ён чытаў што-небудзь менавіта так.

Нечакана аповесць захапіла яго. Расказвалася ў ёй пра маладога інжынера, які, пакінуўшы ў сталіцы жонку з малою дачкой, махнуў па Камчатку — за два-тры гады «накалыміць» на кааператыўную кватэру і на «Жыгулі»; пра тое, як грошы паступова засланялі яму ўсё іншае, у тым ліку жонку і дачку.

Аповесць была напісана жыва, героі яе размаўлялі падта ж разумна і дасціпна. Тым не менш Антон праз некаторы час спаймаў сябе на тым, што прабягае вачамі радкі машынальна, не вельмі ўдумваючыся ў іх сэнс. Некалькі разоў ён спахопліваўся, вяртаўся вачамі на абзац-другі назад, пакуль урэшце не адсутнуў часопіс убок і не ўткнуўся носам у ясік...

Напярэдадні дзяржаўных экзаменаў было ў іх размеркаванне. Антон, здаецца, не дужа хваляваўся, чакаючы сваёй чаргі. Якая розніца, куды пашлюць ці накіруюць? Пэўных планаў у яго, здаецца, не было. Ведаў, што некаторых пакідалі ў горадзе, але для гэтага патрэбны былі важкія прычыны: альбо быць круглым выдатнікам і мець у аспірантуру, альбо мець адпаведныя сямейныя абставіны — сёй-той, найперш дзяўчаты, паспеў абзавесціся да пятага курса сям'ёй. Такіх, звычайна, і на размеркаванні выклікалі першымі. Антон жа не значыўся ні сярод выдатнікаў, ні сярод жанатнікаў, ён быў у той асноўнай масе, у той большасці, што цяплява чакала пад дзвярамі сваёй чаргі. А тут можна было чакаць толькі аднаго: прапановы ехаць у вёску і настаўнічаць. Адно, што дазвалялася выбіраць, дык гэта, бадай, вобласць. Для сябе ён даўно парашыў, што паедзе ў любую вобласць, акрамя сваёй Міншчыны: здавалася, што педзе далей будзе ўсё ж цікавей, чым паблізу ад свайго бацькоўскага кута.

Прапанавалі яму Віцебшчыну. Адразу ж, як толькі падышоў Антон да стала, за якім сядзелі члены камісіі, пехта за тым сталом лагодна, усміхаючыся, прамовіў:

— Ну што, Антон Пятровіч, махнём на Віцебшчыну?

Антон таксама ўсміхнуўся:

— Можна і на Віцебшчыну.

На гэтым, уласна, і скончылася размеркаванне, і Антону ажно падалося смешным, што яшчэ хвіліну назад, стоячы пад дзвярамі гэтай аўдыторыі, ён усё ж крыху хваляваўся — прынамсі, уяўляў, што ўсё тое будзе неяк іначай, больш урачыста, урэшце, ці што...

Але на Віцебшчыну Антон не паехаў. Сталася

тое быццам паміма яго волі, хоць яшчэ з трэцяга курса насіў у сабе думку аб тым, каб нейкім чынам застацца пасля вучобы ў Мінску. Тады, на трэцім курсе, ён пекаторы час жыў з пяцікурснікамі. Аднойчы да кагосьці з іх прыязджаў бацька. Даведаўшыся, што сын атрымаў пакіраванне некуды на Палессе, бацька суцешыў яго:

— Не бядуі, сынку, хай! Ты на паперку тую не зважай. Не едзь, і ўсё тут! Цяпер судзіць за гэта не стапуць. А калі там цябе не будуць шукаць, дык і зусім ціха будзе. Уладкоўвайся ў Мінску, калі можаш...

Запомніліся Антопу тыя словы, хоць нікому, нават і самому сабе, не падта прызнаваўся ў тым. Наадварот, пры нагодзе любіў сказаць хлопцам, што бачыць сябе гэтакім Лабаповічам у ціхай, далёкай ад торных дарог вёсачцы, акружаным усеагульнай (у тым ліку і дзявоцкай) увагаю і пашапаю.

Але калі раптам прыйшоў час ехаць у тую вёсачку, дык пачыста зніклі мроі пра яе, і падта ж захацелася бачыць сябе і падалей на асфальце, сярод камяніц і машыннага віравання: ён тут прывык ужо, ён тут свой, ён і сам не заўважыў, як пакрысе прырос душою да ўсяго. Мала што ён парадзіўся ў нейкіх там Кавалевічах! Месца, дзе паявіцца на свет, выбіраў не сам ён. Вялікая сейбітка-прырода там ураніла яго семя. А сюды, у Мінск, ён прыехаў сам! Тут пачалося яго свядомае жыццё. Дык чаму ж ён павінен вяртацца зноў туды, у «несвядомасць»? Там ён нічога не пакінуў і нікому пакуль што, здаецца, нічога не вінен, бо маці і бацька яшчэ ў сіле...

Няхай сабе сёння гэта гучыць найўна, няхай сёння ён можа пасміхнуцца з гэтага, а тады... Тады развагі гэтыя выглядалі падта ж пераканальна, і сам сабе Антон здаваўся вялікім разумнікам.

Мусіць, падагравала яго жаданне застацца ў Мінску і тое, што тут заставалася Віка...

І, атрымаўшы дыплом, Антон не паехаў на Віцебшчыну. Спачатку, як і належала, паехаў дахаты, у Кавалевічы. З месяц пажыраваў у бацькавай хаце, а пасля зноў махнуў у Мінск. Спыніўся паранейшаму ў інтэрнаце: і камендант, і кастелянка — сварлівая, але добрая душа цётка Дуся — сустрэлі, як роднага, нягледзячы на тое, што будынак ажно

кішэў ад завочнікаў. Перапачаваўшы, пайшоў шукаць работу. І ўвечары вяртаўся ў інтэрнат... карэктарам газеты.

Уранку, калі выходзіў на вуліцу, пікому б веры не даў, што такое можа быць. Зайшоў у рэдакцыю без аніякае надзеі, і на табе — патрэбны карэктар!

Адказны сакратар, да якога Антон пясмела пастукаўся ў кабінет, секануў адразу:

— Мову ведаеш? Філфак канчаў? Карэктарам пойдзеш?

Вымавіць што-небудзь Антон не мог, толькі ківаў галавой.

— Пайшли да рэдактара!

У рэдактара гаворка была даўжэйшая. Выслухаўшы сакратара, рэдактар — кругленькі, тоўсценькі, лысаваты, з добрымі, хоць крыху і лупаватымі вачамі — зірнуў па Антона, быццам здзівіўшыся:

— Гэта ж дзявочая пасада, карэктар... Не баіся трапіць у жаночую каманду?

Антон і тут адно толькі высільваўся ўсміхнуцца.

— А мо і добра туды хлопца падкінуць, га? — сказаў рэдактар сакратару, а потым зноў вылупіўся па Антона. — Ад накіравацца ўвільнуць хочаш? Ліха з табой! Мы нічога не чулі і не ведалі! Але — каб без прэтэнзій! Жывеш дзе?

Антон разгубіўся. Ледзь не ляпнуў, што — пакуль у інтэрнаце, аднак як хто падвучыў:

— Знайшоў... пакойчык... на Грушаўцы...

Рэдактар кіўнуў сакратару:

— Бяры з выпрабавальным тэрмінам, а там паглядзім...

Праз колькі хвілін сакратар завёў Антона ў карэктарскі пакой, пазнаёміў з «жаночай камандай»: з Валяй і Зінай, з Эмай Антонаўнай і Аленай Міхайлаўнай.

— Алена Міхайлаўна звальняецца, вось і падмепіш яе. А пакуль яна тут, падвучыся трохі, пазнаёмся, што і як, — сказаў сакратар і пайшоў.

Антон разгубіўся. Не ведаючы, куды прыткнуцца, колькі хвілін піякавата таптаўся каля дзвярэй. Валя — бялявая, сімпатычная таўстуха і Зіна — хударлявая, доўгая, як жэрдка, што кідалася ў вочы нават і тады, калі яна сядзела, раз-пораз азіраліся на яго, і Антон яшчэ больш бянтэжыўся, ажно па-

куль Эма Антонаўна, адарваўшыся ад газетнага ліста, не павярнулася да яго і не сказала:

— Вас Антонам зваць? Дык вось што, Антон. Не стойце там, бярыце крэсла, і сядайце насупраць, і глядзіце, як мы тут блох ловім. А калі ёсць ахвота, дык падчытайце мне во гэтую заметку... Валя, можаш збегаць сабе ў магазін, а вы, Антон, сядайце на яе месца...

Ён прабыў у карэктарскай ажно да вечара, нават без абеду застаўся: спачатку падчытваў Эме Антонаўне, пасля — Алене Міхайлаўне, счытваў матэрыялы па абзацах з Валяй і Зінай, урэшце яму нават даверылі невялікую кантрольную вычитку. На тое, каб схадзіць у сталоўку, у той мітульзе-спешцы проста забыўся. Ды і не да абеду было яму. Усё не мог ачомацца ад радасці, што проста-такі перапаўняла яго. Гэта ж трэба: так неспадзявана і так лёгка вырашылася для яго тое, што яшчэ ўчора — не, нават сёння ўранку — уяўлялася нязбытным, прынамсі — малаверагодным. А тут яшчэ і Эма Антонаўна, і Алена Міхайлаўна як не навывперадкі адна перад адной пахвальвалі яго: што ён і падчытвае добра — не глытае складоў і канчаткаў, не захлёбваецца ад спешкі, што і радкі адшуквае хутка, быццам яму тое не ў павіну, што і канчаткі назоўнікаў не блытае. І сам ён адчуваў, што ў яго сёе-тое атрымліваецца, што немудроную карэктарскую навуку схоплівае лёгка.

Ён бы, пэўна, праседзеў у карэктарскай да канца, пакуль бы газету не падпісалі пад прэс (упершыню чуў, што газету падпісваюць двойчы — пад прэс і ў свет), але Эма Антонаўна, як спахапіўшыся, сказала яму ўрэшце, ужо звяртаючыся па-свойску па «ты»:

— А ты ж, хлопец, здаецца, і не абедаў? Ай-яй-яй, якія мы харшыя! Чатыры жанчыны, а ледзь не замарылі хлопца голадам! Валя, хопіць табе мурлыкаць па тэлефоне і выскаляцца, сядай на сваё месца, а ты, Антон, ідзі. Ідзі, ідзі, начытаешся яшчэ! Не ўсё ж адразу! — І ледзь не сілком выпхнула яго за дзверы.

Вось так, можна сказаць — з першага дня, прыжыўся ён у карэктарскай, і неўзабаве як забыўся на тое, што калісьці меркаваў быць настаўнікам, пра-

цаваць у вясковай школцы (пакштат Кавалевіцкай васьмігодкі — драўлянай даўгаватай будыніны ў абсадзе ўжо высакаватых, пасляваеннай пасадкі таполяў) і прыязджаць адтуль раз у год на шумную сустрэчу з аднакурснікамі і аднакурсніцамі — такімі ж, як і сам, вясковымі настаўнікамі і настаўніцамі...

Зайшла ў пакой Рэня, сказала:

— Ты што, заснуў?

Антон падняў галаву, азваўся:

— Не, чытаў трохі, ды рукі замлелі.

— Вячэраць будзеш?

Ён скінуў ногі на падлогу, сеў.

— Нешта трэба было б укусіць.

Рэня чамусьці была ў настроі.

— То ідзі, чаю папі, кілбаса ёсць, сыр... Мы нічога такога не рабілі, з яблыкамі заняліся...

— Дык і добра. Я не падта і галодны.

Антон сказаў Рэні няпраўду. Калі яна зайшла ў пакой, ён драмаў. Дрымоту не прагнала і вячэра. Ён без вялікае ахвоты вышў шклянку не падта гарачага чаю, распрануўся і лёг — каб ужо не перабіваць сну. Але, як знарок, сон не прыходзіў, ляжаў, круціўся з боку на бок...

Кватэру ён таксама неўзабаве знайшоў. Поблізу ад той Грушаўкі, якая тады, калі стаяў перад рэдактарам, міжволі сарвалася з языка.

Як адшукаць тую кватэру, параіла яму Эма Антонаўна.

— Пайдзі ты, хлопец, на Сельгаспасёлак ці на Грушаўку. Там лягчэй знойдзеш. Дзе-небудзь ля калонкі папытай у жанчын, дык яны і падкажуць, хто можа ўзяць на кватэру. Там усе адно аднаго ведаюць...

Ён пайшоў у бок Грушаўкі — балазе, гэта было бліжэй ад інтэрната, у якім ён усё яшчэ аціраўся. З Маскоўскай, не даходзячы да пеніцылінавага заводу, павярнуў направа, выйшаў на вуліцу Фабрыцыуса, а з яе печакана трапіў на... Другі Рыгораўскі завулак. Прачытаўшы на доме гэтую назву, усміхнуўся: во якія дзівосы, аказваецца, ёсць у Міп-

ску. Рыгораўскі ды яшчэ Другі! Значыцца, педзе ёсць ці быў і Першы?!

Тут ужо амаль нішто не пагадвала горада, хоць да вакзала адсюль нейкіх дзесяць хвілін хады. Завулак быў не заасфальтаваны і нават не забрукаваны, відно было, што і машыны праходзяць па ім рэдка — ён другім канцом упіраўся ў чыгунку, адно ўздоўж платоў справа і злева былі пракладзены вузкія стужачкі асфальту — тратуары. За платамі, часам занадта высокімі і шчыльшымі, стаялі звычайныя, бы зусім вясковыя, хаты, некаторыя рубленыя нават не ў чысты вугал і не ашалеяваныя. У платах былі брамкі і форткі. Але куды, у якую з іх пастукацца?

Антон прайшоўся завулкам з канца ў канец раз, другі — падзе не было ні душы. Ніхто не выходзіў і да калонкі, якая тырчэла сярод вузенькага тратуара бліжэй да гэтага — ад вуліцы Фабрыцыуса — канца. Антон, у каторы ўжо раз дайшоўшы да тае калонкі, прыпыніўся, пашкроб патыліцу: вось і рабі што хочаш! Пайсці куды далей, за чыгунку, на самую Грушаўку? А мо пастукацца вось у гэтыя варотцы, што насупраць калонкі?

Ён быў зрабіў ужо крок-другі да тых варотцаў, збітых з габляваных, шчыльна падагпаных адна да адной дошак, як угледзеў, што на супрацьлеглым баку на тратуар, рыпнуўшы весніцамі, высунулася бабуля і, падалося, паўзіралася ў яго. Антон крутнуўся і рашуча пакіраваў да яе.

— Добры дзень,— сказаў ён, падышоўшы.

— Дзень добры, дзень добры,— адразу ж адгукнулася старая.— Шукаеце каго? Гэта ж я ў акно глядзела, дык бачу — вы раз прайшлі, другі, трэці... Дык і падумала: мо шукае каго чалавек, а спытацца няма ў каго...

— Кватэру шукаю,— адразу ж выклаў карты і Антон.— Мо падкажаце, да каго тут можна папрасіцца?

— А сабе ж ці каму другому? — бабуля пільней паўзіралася ў яго сваімі калісьці сінімі, а цяпер выцвілымі, зусім празрыстымі вачамі.

— Сабе ж, каму яшчэ!

— А не жапаты яшчэ?

— Не,— усміхнуўся Антон.— І не думаю пра тое.

— А дзе робіш што? — старая ўсё ўчыняла свой допыт.

Антон не ведаў, дзеля чаго ёй усё гэта трэба ведаць, і таму ці не зазваваў крыху, аднак сказаў:

— Скончыў вучобу толькі што, узялі на работу ў рэдакцыю газеты.

Гэтыя словы на старую не зрабілі ніякага ўражання, яна як прапусціла іх міма вушэй, і зноўку спытала:

— А адкуль сам будзеш? З сяла, пэўна ж? Бацька ці ёсць?

Антон, усё яшчэ не здагадваючыся, навошта старой ведаць гэта, адказаў:

— У вёсцы рос. Там і цяпер бацька, маці, сёстры.

— Ну, а чарку бярэш ужо? Курыш?

Антон, урэшце, засердаваў:

— І пра гэта хочаце ведаць?

Старая раптам усміхнулася, схваўшы вочкі ў маршчынах, сказала як з выклікам:

— Дык калі браць каго ў хату, то трэба ведаць, што ён за чалавек!

Тут і Антон здзівіўся:

— Дык хіба вы?!

Але старая, не даслухаўшы яго, павярнулася і пайшла ў веспічкі, запрасіўшы рукою і яго ісці ўслед. На хаду казала:

— Ёсць і ў мяне пакойчык. Вытурыла я аднаго. Апівоху. Як дома, дык спакою няма ў хаце. І да Нінкі чэпіцца, хоць удзякай дзеўцы... І мне тое... Ідзі паглядзі. Калі ўпадабаеш, дык жыві, калі ты такі харошы, што і не п'еш, і не курыш, і дзевак не водзіш...

У двары на Антона кінуўся рыжы, нейкі ўскудлачаны, паклычапы сабака, і старая прыкрыкнула на яго:

— Ціха, боўдзіла! Не бачыш хіба, што я іду! — Павярнуўшыся да Антона, дадала: — Узяла на сваю галаву! Думала, што сабака будзе як сабака, а ён дурны як бот. Баюся часам, каб мяне самую калі не гламзнуў. На ўсіх кідаецца. Нішка свайго малога ў двор выпусціць баіцца...

Зайшлі ў хату. У малюсенькім, як павярнуцца, пярэднім пакойчыку справа, на шырокай лаве, стаялі два вядры з вадою, бліжэй, ля дзвярэй, вялікі

эмаліраваны таз, над якім вісеў цяжкі, чыгуны, пэўна, умывальнік; злева, між двух дзвярэй, стаяла грубка-стаячок; на адных дзвярах вісеў маленькі замочак-самаскок, другія былі прыдчынены. У хаце стаяў той асаблівы пах, які заўсёды чуваць у староў, не падта дагледжанай будыніне і які, акрамя таго, выдае, што жывуць у ёй такія ж, як і сама будыніна, старыя людзі.

Бабуля запрасіла Антона праходзіць далей, у тыя прыдчыненыя дзверы. Ён ступіў туды і спыніўся ў недаўменні: у пакоі было прыцемна, на покуці, пад абразамі, мігцела свечка.

— Ты на гэта не зважай, — старая, адчуваючы, пэўна, што ён здзівіўся, спакойна сказала: — Яна ў мяне гарыць ужо дзесяты гадоў. З той пары, як мой стары памёр. Дала сабе слова, што будзе гарэць, пакуль жыва буду... А ты не стой, а во сюды праходзь, за гэтыя занавескі...

Бабуля ўзяла яго за руку і, як сляпога, правяла ў яшчэ адзін пакойчык, адгароджаны ад таго, са свечкай, дашчанаў перагародкай без дзвярэй. Пакойчык быў маленькі, вузенькі, з адным акном. Каля дашчанаў перагародкі стаяў жалезны ложкак, закінуты зялёнай байкавай коўдрай, побач з ім — стары, пэўна, самаробны стол з голай сталёнай, апрача гэтага, ля стала стаяла табурэтка, пафарбаваная нейкага няпэўнага колеру фарбай, а ў куце — сплеченая з лазовых дубцоўэтажэрка.

Старая між тым гаварыла:

— Вось тут можаш жыць, калі ўпадабаеш. Там, за сценкай, Нінка жыве, адзінокая дзяўчына з дзіцем, але яно непакоіць не будзе, Нінка яго ў кругласутачны сад аддала, толькі ў суботу забірае на выхадны. А за гэтай сценкай я сплю... Глядзі сам. Угаворваць не буду. Тут у мяне студэнты ўсё жылі, але надакучылі: дужа галасістыя. Як збярўца, бывала, дык... Разведзенага была ўзяла аднаго, але, казалі ўжо табе, выгнала: піў падта... Дык застанешся?

— Канечне, застаўся! — Антон сказаў тое шчыра, нават з радасцю, бо, зпоўна жа, як і з работай, яму, разумеў, шапцавала.

— А што ж не пытаешся, колькі браць буду? — старая як прыжмурылася.

— Колькі скажаце.

— А й скажу. Як з усіх — дзвесце рублёў. Як усе людзі бяруць.

Антон крыху разгубіўся. Дагэтуль ён атрымліваў толькі стыпендыю, на апошнім курсе — трыста дзевяноста пяць рублёў, і дзвесце — сума для яго немалая. Чуў, што калі хлопцы жывуць у пакоі на трое ці на чацвёрка, дык плоцяць усяго на семдзсят пяць, самае большае — на сто, аднак жа ў яго тут — пакойчык на аднаго. Пэўна, за такія апартаменты гэта ўсё ж няшмат. Выбіраць не даводзіцца. Ды, зрэшты, цяпер ён не студэнт, будзе атрымліваць ажно семсот восемдзсят рублёў — так сказаў сакратар. І ён сказаў:

— Дзвесце дык дзвесце.

Старая кіўнула ў знак згоды і нечакана дадала:

— А калі прапісацца хочаш, дык яшчэ дзвесце дасі. За турботы.

Антону і ў галаву пакуль не прыходзіла думка аб прапісцы, меркаваў, што пакуль абыдзецца з інтэрнацкай прапіскай, што пра тое і заікацца рана, а тут, аказваецца, нават і прапісацца можна! Не стрываў, перапытаў:

— А што, у вас і прапісацца можна?

Старая памаўчала, падышла да ложка, напавіла на ім коўдру, разагнулася, сказала:

— І табе ж, пэўна, з прапіскай будзе лацвей. Пажывеш колькі часу, мо зносіць нас пачнуць, дык яшчэ, чаго добрага, хату палучыш... І мне спакайней будзе, міліцыя чапіцца не будзе.

— Дык жа добра! — ажго выгукнуў Антон. — Пра хату, як вы кажаце, думаць не будзем, а калі можна прапісацца, дык гэта будзе няблага.

— А калі перабярэшся?

Антон усё яшчэ ў тым жа радасным узбуджэнні адно толькі і спытаў:

— А калі можна?

Старая азвалася:

— Калі хочаш. Бачыш жа, ложка пустуе.

Тады ж, надвячоркам, Антон і перабраўся на Другі Рыгораўскі завулак. Схадзіў у інтэрнат, перавязаў шпагатам стосік кніг, якія, едучы дахаты, забіў цвіком у верхняй шафцы, у адну руку ўзяў той стосік, у другую — чамадан, сказаў на развітанне дзякуй цётцы Дусі і пешшу прыйшоў на Другі Ры-

гораўскі, каб пражыць там амаль сем гадоў — пакуль не напаткаў Рэню і не перабраўся да яе...

Цяпер, прыгадваючы часам тыя гады, праведзеныя на Другім Рыгораўскім, Антон прыходзіў да думкі, што яму сапраўды тым надвечоркам, калі ясмела падышоў да бабулі Юстыны (альбо Юстыны Маркаўны), пашанцавала: жылося яму там ціха, добра, спакойна, хоць, здаралася, зімовымі завірушнымі днямі і халаднавата — хата ўсё ж была недагледжана. Бабуля Юстына нешта праз тыдні тры прапісала яго. Зрэшты, ён сам схадзіў з дамовай кнігай у аддзяленне міліцыі, пасля чаго ў ягоным пашпарце паявіўся чарговы штампік са словамі: «Прапісаны пастаянна» — тады яшчэ рабіліся ў пашпартах такія адзнакі. Бабуля Юстына, гэта ён адчуваў, упадабала яго. Урэшце, думаў ён, чаму было і не ўпадабаць? Адно, што ён рабіў у хаце, дык гэта пачаваў. Карміўся па сталоўках, зрэдку толькі ўвечары піў дома чай, ды і то часцей тады, калі на той чай яго клікалі ці сама бабуля Юстына, ці Нінка. Не мыў таксама нічога, апроч шкарпэтак: пасцелю, сарочкі, нацельную бялізну вазіў спачатку да маці, а пасля Нінка здавала разам са сваёй бялізнай у пральню.

Нінка... Не, нічога не меў да яе Антон. Што мог мець, калі Віка ўсё ў галаве была? Нінка ж не падта і кідалася ў вочы: худзенькая праз меру, вастроплечая, нос з гарбінкай. Але шустрая, руплівая: заўсёды што-небудзь рабіла, з чымсьці поркалася за сваёй перагародкай, часам стракатала на швейнай машынцы. Рабіла яна на скургалантарэйнай фабрыцы. Там і хлопца напаткала, ад якога ў яе, яшчэ зусім маладой, знайшоўся Андрэйка. Што там быў за хлопец, ці была Нінка за ім замужам, ці без таго знайшлося дзіця, чаму яны разышліся — Антон не ведаў і не распытваў, а сама Нінка ніколі пра тое не загаворвала. Што яна стала маткай зусім маладой, было відаць і без роспытаў: была яна на два ці на тры гады старэйшая за Антона, а хлопчыку яе, пухляку і кучараваму Андрэйку, у той год, як Антон перабраўся на Другі Рыгораўскі, было ўжо гадкоў пяць. З Нінкай ён зрэдзь часу хадзіў у кіно — ці ў кінатэатр «Авангард», што на Грушаўцы, ці ў клуб будтрэста на Маскоўскай. Дзяўчына заў-

сёды бянтэжылася, чырванела, калі ён стукаўся да яе ў пакойчык, але ніколі і не адмаўлялася, заўсёды збіралася хуценька, як у ахвоту. І, чакаючы яе тыя колькі хвілін, пакуль яна апрачалася, Антон быццам злёгка хваляваўся, але і думкі такой не было, каб зачапіць яе гуліва, жартам ушчышнуць ці прытуліць. Аднак жа ўначы, лежачы ў ложку, пакуль сагрэецца і засне, ён часам усё ж думаў пра Нінку, і думаў не так пра тое, каб цішком ад бабулі Юстыны калі-небудзь трапіць у Нінчын пакойчык, як пра тое, што, можа, няблага было б ажаніцца з Нінкай, усынавіць яе Андрэйку (хлопчыка Антон, здаецца, любіў, па нядзелях гуляў з ім, пасля, калі ён пайшоў у школу, не адзін раз рабіў з ім урокі), і ад думак тых рабілася на душы салодка-трывожна, і хораша думалася ўжо пра сябе самога: вось які ён добры і самаахвярны, ён можа вось так проста, не вагаючыся, выправіць чужую памылку, прынесці шчасце гаротнай, пакрыўджанай дзяўчыне, стаць добрым бацькам чужому дзіцяці... Але міналася ноч, і ад думак тых не заставалася і следу, і яму ўжо пры сустрэчы з Нінкай рабілася ці не сорамна, ці не брыдка ад таго, што мог думаць так, а яшчэ ад таго, што, здавалася, Нінка быццам здагадалася пра гэтыя ягоныя пачныя мроі,— бо чаго ж яна чырванее, бянтэжыцца?..

Даўно ён не быў на Другім Рыгораўскім. Тады, развітваючыся з бабуляй Юстынай і з Нінкай, абяцаў заходзіць, хоць зрэдку адведваць іх, але так ні разу і не зайшоў. Неяк выпадкова напаткаў бабулю Юстыну, і яна кінулася да яго, як да сына, гора-ча распытвала, як ён і што, ці добра ж хаця жыве з Рэняю, папракала, што не заходзіць, казалася, ці не пакрыўдзіўся чаго на яе ці на Нінку, перадавала прывітанні ад Нінкі і ад яе Андрэйкі — хлопец яго памятае і пытаецца, чаму не заходзіць дзядзька Антон, а Антон слухаў тое паблажліва і з нецярпеннем чакаў, пакуль старая выгаварыцца і пойдзе сваёй дарогай. Тая сустрэча была, нэўна, праз год, мо праз паўтара пасля таго, як ён з'ехаў ад іх. А больш не сустракаў ні бабулі Юстыны, ні Нінкі.

А нядаўна праязджаў па вуліцы Фабрыцыуса на таксі, дык пабачыў з акна машыны, што ад Другога Рыгораўскага мала што засталася — там разгарну-

лася будоўля, хаціна бабулі Юстыны знесена, і ён з цяжкасцю пазнаў месца, дзе яна стаяла, — здагадаўся на высокай старой таполі, што расла каля хлеўчука. Пад той таполяй была будка, у якой сядзеў на ланцугу рыжы, паклычаны, дурны як бот сабака, якому бабуля Юстына не знайшла больш арыгінальнага імя, чым Рудзька...

Цесць прыехаў рана, недзе а сёмай гадзіне. Паліна Іосіфаўна яшчэ не выходзіла са свайго пакоя, а Рэня з Антонам былі ўжо на пагах. Калісьці Антон любіў паспаць. На работу ў карэктарскую, а пасля і ў рэдакцыю і ў музей трэба было хадзіць к дзесяці, і ён амаль штодня вылежваўся да дзевяці, а то і пазней, спачуваючы Ніпцы, якая бегала на фабрыку раненька — ці не к сямі. Перайначвацца давалося тады, як пабраўся з Рэняй, як паявіўся ў іх Аляксей. Спачатку штораціцы Рэня пасылала яго ў дзіцячую паліклініку па кефірчык і тваражок — у яе недзе праз месяц пасля родаў прапала малако, пасля насіў сына ў яслі, вадзіў у садзік: цешча, хоць і не рабіла нідзе, глядзець унука не захацела. Вось і прывык пакрысе быць на пагах да сямі, а то і да шасці.

Цесць прыехаў у гуморы. Антон адчыняў яму, дык Іван Мацвеевіч, вітаючыся, замест таго каб падаць руку, тыцнуў яму кулаком у жывот, сказаў:

— Ці не лішні здарок завязваецца, малады чалавек? Ах, як мы бяздумна падпарадкоўваемся часу! Не толькі фізічна не працуем, але і хадзіць хутка развучымся!

— Закон часу — няўмольны! — у тон яму адказаў і Антон. — Вось паспедаем, сядзем у аўтамабіль і паедзем на працу, каб там часна адседзець належныя восем гадзін.

— А вось якраз і не паедзем, — гаварыў, распрацаючыся, Іван Мацвеевіч. — Аўтамабіль наш патрабуе прафілактыкі, ледзь даехаў да гаража. Так што сёння мы з табой пройдземся пешкі.

— Я даўно за гэты стары і надзейны спосаб перамяшчэння сябе ў прасторы, — прымаў гульню Антон.

— Душою і я за гэта,— Іван Мацвеевіч таксама падыгрываў зяцю.— Аднак жа рацыё шторааз адольвае кволую душу, і ты ўжо ледзь не з асалодаю плюхаешся на сядзенне аўто, і душа засынае, і ў тых, хто мае гэтае самае аўто, яна засынае досыць моцна, лічы — непрабудна...

Іван Мацвеевіч разжыўся на «Масквіча» даўно; апошнім часам яго даводзілася больш рамантаваць, чым ездзіць на ім, Рэня ўжо часта здзекавалася з бацькі, казалла, што ўсе дарэчныя людзі маюць сапраўдныя машыны, а не дапатошныя ламачыны, але Іван Мацвеевіч любіў свайго «старэнькага» і даражыў ім, як каторая кабета кароўкай, з якой зжыла век.

Цесцевым «Масквічом» сяды-тады карыстаўся і Антон, але толькі сяды-тады. Як ці дамагалася, асабліва напачатку, Рэня, каб бацька перадаў машыну Антону, Іван Мацвеевіч кожны раз лагодна, але з цвёрдасцю ў голасе адказваў:

— Якая табе розніца, на каго запісана? Трэба куды ехаць — калі ласка, хіба я шкадную ці забараняю?

Іван Мацвеевіч, сапраўды, быццам не забараняў, аднак чамусьці атрымлівалася так, што калі трэба было Антону куды-небудзь з'ездзіць, дык раптам выяўлялася, што вельмі пільна трэба некуды ехаць самому Івану Мацвеевічу ці Паліне Іосіфаўне альбо што «Масквіч» увогуле на прыколе — штосьці ў ім вымагае замены ці рамонту. І Антон з цягам часу перастаў прасіць цесця даць яму ключы ад гаража і ад машыны — просьбы такія яго ці не прыгняталі.

Зрэшты, Антон не падта і засмучаўся. Ён не з тых, што спяць і бачаць сябе ўладальнікамі «Масквічоў» ці «Жыгулёў». Ён не лічыў сябе яшчэ старым, аднак ад тых, што радзіліся пасля вайны, адабляўся, нават быццам ганарыўся, што сам з пакалення даваеннага, якое зведала вайну і нялёгкія пасляваенныя гады. І дармо, што асабіста ён, дзякуючы бацьку-трактарысту, не часта збіраў вясною на леташнім бульбянішчы гнілушкі-шайморы, што ў іхняй хаце амаль заўсёды быў калі не хлеб, дык праснак,— затое сёе-тое выпала і на яго долю. Ну, хоць бы тыя штодзённыя кіламетры да Баброў і

назад, якія мераў ён, ходзячы ў восьмы, дзевяты і дзесяты класы. Кіламетраў тых у абодва канцы збіралася добрых пятнаццаць. Цяперашнія кавалеўцы ездзяць у Бабры і назад па аўтобусе, а той, хто не хоча ездзіць, жыве ў інтэрнаце пры школе. А ён, Антон, хадзіў. Хадзіў штодня — у завіруху, у дождж, у разводдзе. І любіў думаць, што менавіта з тае пары засталася штосьці ў душы, тое, што адгукаецца і вась гэтаў абыякавасцю да таго, каб мець свой «самаход». Хаця — ці абыякавасцю? Напачатку, як трапіў да Рэні ў сям'ю, яму імпанавала, што ў цесця ёсць уласны «Масквіч». Некалькі разоў яны ўсе разам — Паліна Іосіфаўна з Пушком, Іван Мацвеевіч, Антон і Рэня — прыязджалі ў Кавалевічы, і Антон не мог не заўважыць, што вяскоўцы, найперш тыя з іх, каторыя сталейшыя, які-небудзь дзядзька ці цётка, пачалі глядзець на яго іншым вокам — як зайздросцячы. І Антону ад таго рабілася прыемна: і ён, маўляў, не лыкам шыты!..

Снедалі моўчкі — жанчыны былі печага не ў гуморы, Іван Мацвеевіч таксама ад іх, пакуль мыўся і пераапранаўся, а Антон... Антон увогуле даўно ўжо больш адмоўчваўся. Стараецца адмоўчвацца. Чамусьці вельмі хутка мінулася тое шчаслівае ўзрушэнне, з якім ён прыйшоў у Рэніну сям'ю...

Не любіць і не хоча ўспамінаць таго Антон. Каб мог, дык і не ўспамінаў бы. Ды толькі таго, што было, не адбярэш ад сябе. І не хочучы будзеш успамінаць. Так і ён. Ледзьве што здарыцца — адразу ж так і прыходзіць на згадку ўсё чыста. І той вечар, які так нечакана звёў яго на вуліцы з Петрусём Верамеем, а праз яго — з Рэняй; і той дзень, калі яны былі ў загсе; і тое невялікае застолле, якое сталася іхнім вяселлем; і многае іншае, што было пасля.

Якое там і вяселле было! Нейкія Рэніны сваякі, суседзі, з яго боку — бацька з маткай ды Маня — вась і ўсе госці. Пасядзелі, выпілі, паспявалі, троху паскакалі — і разышліся. І бацька з маткай і Маняй у той жа дзень, надвечоркам, дахаты паехалі. Антон усё яшчэ не мог ачомацца ад такога павароту ў сваім жыцці і таму мала што прыкмячаў у час таго застолля. Здаецца, усё было добра. Аднак жа пасля

пачуў ад Мані, што маці паехала дахаты засмучаная.

— Пра Рэню нічога благога не казалася, — казалася Маня Антону. — І цесця твайго не гапіла. Казала — прасты чалавек. А свацію не ўпадабала. Гэта ж нават і не пагаварыла з ёй, як матка з маткай. Такой паняй задзелалася, казалася мама. І ўздыхала: будзе нашаму Тоніку цяжка ў адной сям'і жывучы...

Гэта Маня казалася Антону дома, у Кавалевічах, калі ён праз нейкі тыдзень упершыню прыехаў туды разам з Рэняй. Бацька з маткай клікнулі гасцей, і не толькі радню, а і суседзяў, атрымаліся не проста госці, а як другое іхняе вяселле — ужо вяскованае, нават з дзяльбой каравая і са сватам — сватам быў Томчын Андрэй. Восем тады Маня — расчырвалася ад духаты і чаркі — і шаптала тое Антону: пра яго цесця і цешчу, пра тое, што маці не ўпадабала Паліну Іосіфаўну.

Антон не надта ўзяў тады да ўвагі Маніны словы. Такой бяды! Маці прывыкла да аднаго абыходку, а Паліна Іосіфаўна — зусім іншы чалавек, не палезе ж яна да маці з пацалункамі ды з прыгаворкамі: «А мая ж ты свацейка!..» Тады, у тое першае гасцяванне дома, Антону кінулася ў вочы раптам зусім іншае: яго Рэня не надта спадабалася і маці, і сёстрам, і цёткам яго, і жанчынам вясковым. Ніхто, вядома, не сказаў яму нічога, але ён адчуваў нейкую быццам адчужанасць да Рэні. І, здаецца, абурўся, пакрыўдзіўся нават, хоць таксама не паказаў выгляду. Толькі ехаў у горад не ў настроі і, быццам некаму на злосць, яшчэ ласкавей гарнуўся да Рэні.

А маці, на цяперашні яго розум, як у ваду глядзела. Прыняла яго Паліна Іосіфаўна ў сям'ю, ды не ў душу. Вельмі хутка зразумеў ён гэта. Знешне быццам усё як след, зяцёк ды зяцёк, інакш і не звала ніколі, але штораз адчуваў Антон, што ласкаваць і прызнаць у яе голасе — робленыя, што кожны яго крок і слова цешча быццам рэцэнзуе моўчкі. А пеўзабаве і папрокі насыпаліся. Даволі было яму зайсці на хвіліну ў пакой у чаравіках, як адразу ж чулася: «Ага, можна хадзіць і ў чаравіках, цешча падатрэ...» Даволі было яму не надта чыста вышараваць пасля сябе ванну, як зноў: «Капечце, нашто яе

мыць, калі ў хаце ёсць прыбіральшчыца...» Даволі было Антону штосьці не даесці, як цешча зноў не прапускала выпадку, каб не пабурчаць: «Ну ведама, у сталоўках, зяцёк, смачней...» Паліна Іосіфаўна папікала яго нават за тое, за што павінна была б папікаць Рэня. Неяк ён прыпазніўся пасля работы і пачуў: «А ці не зарана, зяцёк, прыпознівацца пачынаеш? Дурная будзе Рэня, калі прамаўчыць...»

Скончылася тым, што ён проста перастаў зважаць на цешчыны кпіны і звягі. Гэтаму яго навучыў... цесць, Іван Мацвеевіч.

Аднойчы яны ўдвух зазначавалі на дачы. За вячэрай узялі па чарцы і мо ўпершыню, як здалося Антону, разгаварыліся па шчырасці. Вось тады і сказаў Іван Мацвеевіч Антону:

— Ты, Антон, плюй на ўсё гэта. Бабы — яны і ёсць бабы. Каб ты ведаў, як яны мне агорклі, гэтыя мае к....! Думаў, што дачка... Дык жа кропелькі старой падлы пабрала!.. Добра, што ты прыйшоў у хату, хоць я не адзін цяпер... Толькі ты, брат, не наддавайся! Рабі, што табе трэба, і ўсё. А на іхнія звягі не зважай. Беражы здароўе, брат!

Гэта было ці не на першым годзе ягонага жыцця з Рэняй, і Антону чуць тое было надта ж ніякавата. Думаў, што Іван Мацвеевіч падначвае яго, на вудачку бярэ, але з цягам часу пераканаўся, што цесць гаварыў праўду, ад душы, спагады ў яго шукаў.

Антон пасля не адзін раз згадваў тую гаворку з цесцем. Згадваў і думаў: гэта ж трэба, пражыў чалавек жыццё і, пэўна, усё гэтае жыццё моўчкі нёс у сабе цяжар непаразумеласці з жонкай, а пасля і з дачкой, не выяўляючы яго перад імі, а прыхоўваючы пад вошкавай весялосцю, робленай бадзёрасцю і нават жартаўлівасцю. І чым больш думаў, тым больш працікаўся да Івана Мацвеевіча спагадаю, дзесьці, сам таго не ўсведамляючы, атаясамліваючы яго з самім сабою. Ці і не сам ён, Антон, таксама вольно ўжо другі дзесятак гадоў нясе гэты крыж адчужанасці між сабою і жонкай, гэты цяжар робленай, наказной прыстойнасці?

А напачатку ўсё было зусім іначай. Тады, калі ён пабраўся з Рэняй, Іван Мацвеевіч і Паліна Іосіфаўна былі для яго ўвасабленнем пянічоты, дабрыні і сардэчнасці, узорам выхаванасці і духоўнай гжэчна-

сці. Ах, як усё тое, што ён пабачыў у Рэнінай кватэры, не было падобна на бачанае калісьці ў роднай хаце! Яго маці, праўда, не сказаць каб сварылася з бацькам, аднак жа ўсё адно не было паміж імі той цеплыні і мяккасці ва ўзаемаадносінах, якія Антон пабачыў, трапіўшы ў Рэніну сям'ю. Гэтак жа быў ён здзіўлены і тым, як Іван Мацвеевіч і Паліна Іосіфаўна адносіліся да Рэні. Яго маці, не кажучы пра бацьку, не дужа шчыпяла іх, дзяцей, як іншыя маткі, не часта і перападала ім ад яе, але ўсё адно ў іх было зусім не тое. Як ні прыгадваў Антон сваё і Маніна дзяцінства, як ні расчульваўся ад гэтых згадак, але ўсё ж вымушаны быў пагаджацца, што ні ён, ні Маня не мелі такой свабоды, як Рэня, ні такой паразумеласці з бацькамі, як яна. Іх, Антона і Маню, яднала з бацькамі, здавалася, толькі матэрыяльнае — яны былі накормлены, апрануты, дагледжаны. Тое ж, што яны чыталі, з кім сябравалі, пра што думалі і марылі, — усё тое, здаецца, мала турбавала і бацьку, і маці. І ён, Антон, зайздросціў Рэні, якая гадавалася ў зусім іншай сямейнай атмасферы, дзе ўсё, нават самая малая дробязь, якая тычылася дачкі, абгаворвалася сумесна, дзе найпершымі дарадцамі і сябрамі дачкі былі бацькі.

Ды паступова спадаў з Антонавых вачэй туман улюбёнасці і замілавання, і арэол святасці і высакародства, які бачыўся яму напачатку вакол Івана Мацвеевіча і Паліны Іосіфаўны, траціў свае абрысы. Чым больш спазнаваў ён сваіх новых сямейнікаў, тым больш апускаў на грэшную зямлю цесця і цешчу, а разам з імі і Рэню.

Калісьці яны жылі ў вёсцы, не так далёка ад яго, Антонавых, Кавалевічў, хоць, праўда, ужо ў іншым раёне. Іван Мацвеевіч да вайны скончыў педтэхнікум і працаваў настаўнікам. Там, у вёсцы, напаткаў Паліну Іосіфаўну, ажаніўся з ёю напярэдадні вайны. Трапіць на фронт не паспеў: пакуль яны, мабілізаваныя мужчыны і хлопцы, дабіраліся з райцэнтра ў Мінск, горад палаў ужо, а яшчэ праз нейкі дзень іхняя група — яшчэ не салдат (нават не паспелі абмундзіравацца), але ўжо і не цывільных — трапіла ў акружэнне непадалёк ад Мінска. Івану Мацвеевічу і яшчэ некалькім маладым хлопцам удалося пазбыцца палону. Некалькі дзён яны бадзяліся па ля-

сах, кіруючыся на ўсход, спадзеючыся далучыцца да якой-небудзь вайсковай часці, пакуль не пераканаліся, што надзеі гэтыя марныя. Парашылі падавацца дадому. Вярнуўся ў вёску, дзе настаўнічаў і дзе пакінуў Паліну Іосіфаўну, і Іван Мацвеевіч. Ён не адседжваўся, не шукаў зацішнага кутка: спачатку быў падпольшчыкам, а з вясны сорок другога пайшоў у лес...

Іван Мацвеевіч асабліва не расказваў Антону пра сваё партызанства. Зяць ведаў, аднак, што ягоны цесць быў двойчы паранены, адзін раз сур'ёзна — ледзь не скончылася ампутацыяй правай нагі, што ён неаднойчы хадзіў на чыгунку, удзельнічаў у разгроме варожых гарнізонаў, перажыў дзве блакады, у часе апошняй, вясной сорок чацвёртага, нажыў непрыемную і «сарамлівую» хваробу — левабаковую грыжу. Праз гэтую хваробу Івана Мацвеевіча не ўзялі пасля вызвалення на фронт. Ён быў прызначаны загадчыкам сямігодкі. Праз некаторы час яго перавялі ў раён — загадчыкам райана, а пасля стаў Іван Мацвеевіч намеснікам старшыні райвыканкома і потым старшынёй. З гэтай пасады ён трапіў у Мінск — у абком прафсаюза работнікаў асветы. Там, у абкоме, мо праседзеў бы і да пенсіі, калі б не адна выпадковая сустрэча. Неяк выбраўся з жонкай у тэатр і спаткаў там свайго партызанскага сябра. Разгаварыліся, прыпомнілі былыя гады, пахваліліся, хто чаго дамогся за пасляваенны час. Аказалася, колішні сябар Івана Мацвеевіча дарос да намесніка міністра. Не без яго падтрымкі перайшоў Іван Мацвеевіч у міністэрства, дзе ўзначаліў аддзел.

Гэтыя скупыя звесткі пра цесця зяць уведваў пакрысе, паступова, з вуснаў самога Івана Мацвеевіча, з расказаў Рэні, з рэплік Паліны Іосіфаўны. А пра самую Паліну Іосіфаўну Антону расказаў Іван Мацвеевіч тады ж, тым разам, калі яны ўдвух заначавалі на дачы. Пад чарку, як між іншым, цесць сказаў:

— Ліха яго ведае, брат, але, мусіць, мы самі і псуем жанчын. Во, Полю сваю вазьму. Некалі была не дурная баба. І да вайны, і пасля вайны... Добра мы з ёй жылі, Тонік! Любоў была ў нас. Сапраўдная, не тэлевізійная... Вайну ўспомню... Яна ж, Поля, за мяне куды болей баялася і перажывала, чым за сябе. Каб магла, дык, здаецца, за мяне і ў засаду пайшла,

і на чыгунку... І пасля вайшы... Я ў школе рабіў зноў, яна — клубам загадвала, разам і спявалі, і танцавалі. Не зважалі, што часам і голадна было, і холадна. Душа ў душу жылі... А ўсё пачалося, як у раён пераехалі. У раённай бібліятэцы пядоўга парабіла. Рэня ў нас (яна ў вайну парадзілася, ты ведаеш) хваравітая была, вачэй з яе спускаць нельга было. Ну, спачатку мы пяньку трымалі, аднак толку мала было. Дык Поля кінула бібліятэку. Не сама кінула, я настаяў... З таго часу Поля мая — хатняя гаспадыня. Магла б, капечне, працаваць, але — дзе ты бачыў! Як перайшоў у райвыканком, дык яна ўжо сама не парывалася, каб на работу пайсці. Як жа — жонка старшыні райвыканкома ды каб рабіла, скажам, у дзіцячым садзіку?! А болей дзе? З адукацыяй у яе не падта — шэсць класаў даваенных, куды пойдзеш? У Мінск пераехалі, дык яна таксама дома пачала сядзець... Вось і пачала вар'яцець. Анучы ўсё засланілі... Я ж, скажу табе, і дачу тую займеў, каб ёй хоць крыху які занятак быў, бо Рэнька ўжо вялікая, самастойная дзеўка стала... І вось паглядзі, у што ператварылася мая колішняя вясёлая і зусім не дурная, зноў скажу табе, Полька-Поля! Калі адну кніжку за год прачытае, дык добра, газеты ў рукі ніколі не возьме, адно што кіно па тэлевізары паглядзіць. Але затое ў курсе ўсіх мод. А развялося іх, гэтых мод, брат, ажно занадта. Раней адна мода была — на анучы, на транты бабскія. А цяпер жа — галава кругам ідзе! На кніжкі — мода, на золата — мода, на крышталь — мода, на абразы — мода, на каміны ў кватэрах — мода... Яшчэ на што? Маўчыш? А ліха яго ведае, брат, яшчэ на што! Мода — ёсць, а чалавек? Памаленьку, памаленьку, а там глянеш — і позна ўжо, спёкся папуас, як цяпер жартуюць... Вось так і мая Паліна Іосіфаўна — спяклася... А мы маўчым, быццам нічога перарабіць нельга, і церпім, пагаджаемся, патураем і суіснуем... Не паддавайся, брат, пакуль малады! А то і Рэнька твая... Ды яшчэ пры маці... Перад табой наглядны, жывы дапаможнік: былы настаўнік, поўны ружовых і смелых планаў чалавек, а цяпер — міністэрскі чыноўнік і абывацель, дабрадзейны супруг дабрадзейнай Паліны Іосіфаўны... Эх, каб было, то і яшчэ варта было б кульнуць па чарачцы, га, Тонік?..

Рэня разам з імі ісці адмовілася.

— Вам — што? Абрануцца — і гатовы! — сказала яна.— А нам, жанчынам, перад выхадам трэба пасядзець перад люстэркам.

— Гм... Толькі цяпер, стары дурань, зразумеў, чаму гэта ранкамі жанчыны у тралейбусах і аўтобусах больш, чым мужчыны,— адгукнуўся на тое Іван Мацвеевіч.— Мужчыны тэпаюць на работу пешкі, а жанчыны, пакуль прычапурацца, штурмуюць тралейбусы і аўтобусы, каб не спазніцца на работу... Пайшлі, Тонік!

Іван Мацвеевіч і Антон спусціліся ўніз, выйшлі ў завулак. Некаторы час ішлі моўчкі. Антон курыў, а Іван Мацвеевіч на хаду зіркаў па газетных заглаўках. Потым скруціў газету і, павярнуўшыся да Антона, нечакана спытаў:

— Дык як табе працуецца? Я — чаму пытаюся. Бачу, што з табой штосьці не тое.

— Не, нічога, працуецца,— Антону не хацелася гаварыць пра гэта.

— Ты ж, здаецца, не шкадаваў, што перайшоў.

— І цяпер не шкадую,— буркнуў Антон.

Іван Мацвеевіч скоса зірнуў на зяця, хвіліну тупаў моўчкі, потым зноў спытаў:

— Абрывдла ўжо?

— Работа як работа. Не маленькі, трэба ж нешта рабіць.

— Ну, не скажы! — Іван Мацвеевіч ухмыльнуўся і паўтарыў некалькі разоў: — Трэба ж нешта рабіць, трэба ж нешта рабіць... Калі ж, брат, не заўсёды мы выбіраем. Бывае, што і нас выбіраюць.

Антон паспрабаваў пажартаваць:

— Гэта жанчынам здаецца, што не іх, а яны выбіраюць!

Але Іван Мацвеевіч не падтрымаў жарту:

— Каб жа, брат Тонік, каб жа так!

Антон прамаўчаў.

Яны выйшлі на вуліцу Якуба Коласа, спусціліся ўніз, каля інстытута фізкультуры выйшлі на плошчу, пайшлі ўздоўж фантанаў (яны ўжо не струменілі) і помніка. Іван Мацвеевіч нечакана дакрануўся плячом да Антонавага пляча і гучна сказаў:

— А я мо не з таго канца? Мо ў цябе з Рэняй што?

— А што — з Рэняй? — перапытаў Антон крыху знарок, быццам не дачуў ці не зразумеў.

— Не падзялілі чаго, кажу?

— Ды не... А чаму вы пытаецеся?

Іван Мацвеевіч рагатнуў:

— Дык жа, кажу, нейкі ты як у ваду апушчаны!

Антон сказаў адчэпнага:

— А ліха яго ведае! Як стаміўся ўсё адно...

Цесць паглядзеў на Антона запытальна, уздыхнуў. Гледзячы кудысьці ўбок, прамовіў праз колькі часу неяк так, быццам паскардзіўся:

— Калісьці, брат, я думаў, што ты будзеш мне за сына, што сакрэтаў між намі не будзе... Я з табой быў шчыры. З самага пачатку. Думаў: па-мужчынску, па-свойску... А ты...

Скарга яго прагучала падта ж па-бабску, Антон ажно збянтэжыўся. Непрыязнасць да цесця (чаго, маўляў, лезе са сваімі роспытамі?) знікла, саступіла месца звычайнай жаласці і спагадзе, і Антон, міжволі прыцішыўшы крок, амаль шчыра сказаў:

— Даруйце, Іван Мацвеевіч, калі вам падалося нешта... Я цаню вашу дружбу, паважаю вас...

— Не трэба, брат Топік! Ты ж ведаеш, у мяне з імі... Я сам па сабе, а яны... Думаў, што ты...

— Дык я ж таксама... — пачаў быў Антон.

Але цесць перапыніў:

— Давай сядзем у аўтобус ды пад'едзем пару прышынкаў...

Яны селі ў аўтобус, даехалі да Камсамольскай. Там выйшлі і разышліся: Іван Мацвеевіч пайшоў у міністэрства, Антон — у сваё бюро, якое хоць і было ў сістэме міністэрства, аднак месцілася ў іншым будынку...

Пасядзеўшы гады тры ў карэктарскай, Антон стаў стыльрэдактарам. Хоць работа на новай пасадзе была таксама сумнаватая — чытаць чужыя матэрыялы і вылоўліваць у іх стылістычныя агрэхі, аднак жа Антон па першым часе быў ці не рады. Стыльрэдактар — не карэктар! І самастойнасці больш, і павагі. Карэктар — хто? Тэхнічны работнік, і больш нічога. А стыльрэдактар — правая рука сакратара і рэдактара. Яго права і абавязак — правіць іншых. Без па-

пярэдняй вычыткі стыльрэдактара ніводзін матэрыял не пашлецца ў набор. Загадчыкі аддзелаў прыходзілі да Антона з просьбамі хутчэй прачытаць той ці іншы матэрыял. Пакрысе Антона пачалі пазываць Антонам Пятровічам. Адно што зарплата не надта павялічылася — прыбавілася дваццаць рублёў. Якраз столькі, колькі плаціў за свой бяздверны пакойчык. Як ведалі ўсё адно, колькі прыбавіць. Крыху, праўда, пачаў падзарабляць на інфармацыях. Падштурхнуў загадчык аддзела інфармацыі Леў Давыдавіч. Адноўчы ён сказаў Антону:

— Правіш ты нас няблага, а чаму сам не спрабуеш пісаць? Не святых гаршкі лепяць!

І Антон зрэдку пачаў друкавацца. На што-небудзь вялікае, слухаючыся таго ж Льва Давыдавіча, не замахваўся, крэмзаў інфармацыі, кароткія допісы аб выхадзе з друку той ці іншай кніжкі, аб якім-небудзь вечары ці сустрэчы, аб адкрыцці выставак і іншых падзеях.

Леў Давыдавіч пахвальваў:

— Так і далей трымаць! Інфармацыя — самы выдатны жанр. І ганарарны, і самы бесклапотны. Прозвішчы правільна пазваць ды лічбы не пераблытаць — асноўны клопат. Барапі цябе бог ад крытычных артыкулаў. Павер мне, старому газетнаму ваўку: славы я хоць і не здабыў, але затое сплю спакойна.

Антонавы інфармацыі пахвальвалі і на лятучках але пісаць іх асаблівай ахвоты не меў.

Амаль шэсць гадоў прабыў Антон у рэдакцыі. Прабыў, каб аднаго дня, песпадзеўкі для ўсіх і для самога сябе, збегчы адтуль. Збег, бо абрыдла і бясконцае, з дня ў дзень, чытанне чужых крэмзанняў, і вышукванне інфармацый, і непрыхаванае заляцанне Валі-карэктаркі. Перайшоў у гандлёвую рэкламу, суцяшаючы сябе тым, што, маўляў, там і часу будзе мець вольнага шмат, і сам сабе гаспадаром будзе. Ды знайшоў там сумоту яшчэ большую, чым у стыльрэдактуры. Да ўсяго, ці не з першага дня не памеркаваўся з начальніцай. Прымушала выседжваць рабочыя гадзіны «ад» і «да», прыдзіралася да кожнага ягонага тэксту, патрабавала бясконых пераробак і правак. Антон неяк не стрымаўся і агрызнуўся. Адэлаіда Леапольдаўна пасля таго і зусім не давала яму

спакою. Ды, пэўна, і ён змог ад'есці ёй пячонкі, бо ўрэшце ці не сама яна падшукала Антона месца ва ўпраўленні кнігагандлю.

Там Антон таксама не затрымаўся надоўга — нешта гады са два пааціраўся. Сябры памаглі, каб яго вытурылі адтуль з трэскам. Тут, у кнігагандлі, у яго ўпершыню завялася процьма сяброў і знаёмых. Даверлівы і дабраахвочы (сам пра сябе так думаў), ён памагаў ім даставаць кнігі. Пасля ж яны і прадалі яго (бессаромна і подла, лічыў ён), і быў рады, што вылецеў адтуль чыстым.

Праз некаторы час яму ўдалося ўбіцца ў музей. Тут Антон пацішэў. Працавалі ў музеі адны жапчыны, толькі дырэктарам быў мужчына, пенсіянер. Ціхі і памяркоўны, Міхась Васільевіч ніколі ні на адну супрацоўніцу не павысіў голасу і да маладзейшых звяртаўся па «вы», называючы іх, быццам дачок, Зіначкамі ды Томачкамі, а да старэйшых і зусім звяртаўся паважліва, ніколі не забываючы, як каторую з іх завуць па бацьку. І яны, маладзейшыя і старэйшыя, ледзь не маліліся на яго. З прыходам Антопа добрая рэшта шчодрай жаночай пяшчоты і ласкі перапала і яму — другому мужчыну ў калектыве. Прынамсі, жылося яму ў музеі лёгка, бестурботна, дзяўчаты і жанчыны ці не свядома ашчаджалі яго ад лішніх клопатаў, падмяцалі яго, калі бачылі, што тая ці іншая справа яму не даспадобы, адпускалі, калі яму трэба было куды адлучыцца. Зрэшты, Міхась Васільевіч асабліва і не загружаў яго работай, больш спадзеючыся на акуратнасць і старааннасць свайго персаналу прыгожага полу.

Вось так, ціха і непрыкметна, беглі для Антопа дні, тыдні, месяцы. Антон пакрысе звыкся з ціхамірнай усталяванасцю свайго становішча малодшага навуковага супрацоўніка, і паўрад ці ўзнікала калі ў яго думка аб чарговай перамене лёсу. Куды ісці і чаго шукаць? Пасада — дай бог кожнаму, гучыць больш салідна, чым усе яго ранейшыя пасады. Адно — аклад малодшага супрацоўніка быў певялікі: лічы, голенькая сотня рублёў. Аднак Антон амаль не зважаў на гэта. Неяк так сталася, што пасля таго, як перабраўся да Рэні, заробак страціў для яго ранейшае значэнне. Гэта тады, як халасцякаваў, трэба было думаць, як дацягваць да чарговай палучкі, як

выкраіць на чаравікі ці на касцюм. Цяпер жа ён шчасліва пазбавіўся гэтых клопатаў. У яго зараз клопат адзін: тое, што палучыў, аддаць Рэні альбо Паліне Іосіфаўне. Апошняе, бадай, яшчэ лепей — цешчы як прыемна было, што зяць прызнае яе гаспадыняю ў хаце, а не Рэню. А над тым, што ён прыносіць мала, не вельмі задумваўся. Колькі ілюцыяць, столькі і прыносіць. Не сам жа сабе вызначае ён аклад! І быў здзіўлены, калі адчуў, што не хто іншы, а сам Іван Мацвеевіч узяў пад абстрэл яго аклад малодшага павуковага супрацоўніка.

Аднойчы ён як між іншым запытаў:

— Ты, Тонік, як да музея — падоўга прыліп?

Антон адказаў нешта няўцямнае, абы адказаць, мо нават проста мармытнуў што ці паціснуў плячамі.

Аднак цесць не адступіўся. Другім разам, таксама быццам няўзнак, спытаў зноў:

— Павышаць зарплату вам не збіраюцца?

— А што, ходзяць чуткі? — Антон пажартаваў.

Іван Мацвеевіч, аднак, нечакана сказаў сур'ёзна:

— Чуткі ходзяць, ды не тыя. Некаторым здаецца, што мужчыну сядзець на такім акладзе... Ну, як табе сказаць? Ніякавата быццам...

Антон крутнуў галавой і ўсё яшчэ, спрабуючы скіраваць гаворку на жарт, ухмыльнуўся:

— Каму гэта здаецца так?

Іван Мацвеевіч рагатнуў:

— Ды хоць бы жонцы тваёй!

— Рэні?! — шчыра здзівіўся Антон. — Ніколі ж не казалі!

— Дык скажа, брат, калі не казалі! Жонцы грошы патрэбны! І чым паболей!

— Не магу ж я пісаць заяву, каб большы аклад прызначылі, — пакруціў галавой Антон.

— Канечне, канечне! — нібыта паразумела адказаў Іван Мацвеевіч.

На тым гаворка тады і скончылася. І таму зноў не падаў ёй асаблівага значэння Антон.

Аднак неяк увечары, калі яны ўдвух сядзелі перад тэлевізарам і глядзелі хакейны матч, цесць у перапынку, не зважаючы на ​​цейкі дакументальны фільм, якім студыя запаўняла паўзу, загаварыў з зяцем без ранейшай гуллівасці ці жартаўлівасці:

— А як ты, брат, глядзіш на тое, каб развітацца

са сваім музеём? — спытаў Іван Мацвеевіч, паклаўшы руку на Антонова калена. — Я думаю, Рэня кажа праўду. Сто рублёў, ну пяхай сто дваццаць — для мужчышы ў наш час не заробак. Аклад чыста бабскі. Так што давай, Тонік, пішы заяву на звальненне і прамой наводкай да нас, у нашу кантору, дзе будзеш мець без асаблівага высілку значна болей. Напрыклад, сто шэсцьдзсят — сто семдзсят!

Антон усміхнуўся:

— Спакусліва, Іван Мацвеевіч! Не ведаю, ці дажыву да заўтрашняга дня, каб падаць заяву!

Цесць таксама ўсміхнуўся, але, не зпімаючы рукі з калена, сказаў сур'ёзна:

— Да заўтрашняга дня дажывеш. А наконт заявы — падумай. Раю падумаць. — Ён нечакана падняўся, усім сваім цяжарам абапёршыся на Антонова калена, захадзіў па пакоі. — Скажы ты мне, калі ласка, што ты выседзіш у тым музеі? Анічога! Думаю, што і запятак там не падта вясёлы. І аклад, аклад! Ты ж не дзяўчо смаркатае, каб сядзець на такім акладзе!

— Іван Мацвеевіч, вы, пэўна, забыліся, што я — філолаг, гуманітарнік!

— Ну і што? Абы ў галаве нешта было! — Іван Мацвеевіч зноў сеў побач і загаварыў дзелавіта, як пра нешта даўно вырашанае: — У пашай сістэме ствараецца служба НТІ — навукова-тэхнічнай інфармацыі. Цэлае бюро. Нават, брат, цэнтральнае бюро! І табе, не без маёй, канечне, дапамогі, вельмі проста можа перапасці там месца загадчыка — ну, пяхай намесніка загадчыка аддзела.

Так, цесць на гэты раз не жартаваў. Аднак усё адно Антон не мог дабраць розуму, якое дачыпенне да таго бюро, якое арганізуецца ў іхняй сістэме, мае ён, Антон, пастаўнік-філолаг па адукацыі, колішні карэктар, колішні рэдактар гандлёвай рэкламы, колішні работнік кніжнага гандлю, а цяпер — музейны работнік? І як гэта можна думаць пра тое, каб адразу ж прэтэндаваць там, у тым бюро, на пасаду загадчыка сектара ці аддзела? І наогул — навошта яму, Антону, гэтыя збыткі? Што яму — спакойнае жыццё абрыдла?

— Што цябе бянтэжыць? — быццам угадаўшы яго думкі, сказаў Іван Мацвеевіч. — Разваж, брат,

цвяроза. Ці не здаецца табе, што ты апынуўся ў музеі, як раней і ў рэкламе, і ў кнігагандлі, пават і ў газеце калісьці, выпадкова?

Іван Мацвеевіч казаў праўду. Як ні крыўдна было Антону слухаць гэта, аднак жа — сапраўды выпадкова.

— А накопт таго, што філолаг, дык... Дзе, скажы, рыхтуюць кадры для НТІ? Пакуль што, можна сказаць, нідзе і ніхто. Будуць, канечне, рыхтаваць, але гэта — пасля. А цяпер трэба некаму пачынаць. Энтузіястам. Вось і будзь адным з іх... З кім трэба, я нагавару, каб падмацаваць твой энтузіязм. Папрацуеш у бюро, агледзішся — мо і да душы прыйдзеца, а не — там будзе відаць. Тым больш што там, я думаю, на пуп таксама надта браць не давядзецца.

І Антон праз некалькі тыдняў развітаўся з музеем і неўзабаве ішоў на работу разам з Іванам Мацвеевічам — у «міністраства»...

Трапіў ён у аддзел навукова-тэхнічнай прапаганды памеснікам загадчыка. Чуў, вядома, што ў век НТР прапаганда навукова-тэхнічных дасягненняў і перадавых метадаў працы мае вялікае значэнне, аднак жа пра ўсё гэта меў вельмі прыблізнае ўяўленне. Першыя дні і тыдні ён, можна сказаць, нічога пэўнага і не рабіў, — адно сядзеў, слухаў іншых, сёе-тое чытаў, заходзіў па просьбе загадчыка ў сектары. І доўга не мог звыкнуцца з думкай, што ўсё вакол павінна мець нейкае дачыненне і да яго, Антона.

Сярод работнікаў бюро былі, вядома, і спецыялісты — інжынеры, кіраўнікі вытворчасці, але было пямала і такіх, як ён, Антон. Быў, напрыклад, маёр-адстаўнік, была колішняя настаўніца — выкладчыца гісторыі, быў юрыст, быў журналіст, сёй-той увогуле меў усяго сярэдняю адукацыю. Таму і Антон пакрысе супакоіўся. З загадчыкам аддзела таксама паразумеўся. Пётр Фёдаравіч, ягоны загадчык, раней працаваў у адзеле міністраства, дзе займаўся па сутнасці тым жа, чым цяпер у бюро. Ён найперш і дапамог Антону зразумець, што да чаго, што ад іх патрабуецца і чаго ад іх чакаюць. Пётр Фёдаравіч, да ўсяго, аказаўся чалавекам памяркоўным і па натуре мяккім, добрым, умее стрымліваць сябе. Ёсць у яго і такая прывабная рыса, як умешце не пакрыўдзіць,

не прынізіць падпачалецага. З Антопам жа ён увогуле трымаўся нароўні, з самага пачатку не прамінаў выпадку, каб параіцца з ім, нават тады, калі Антон глядзеў на ўсё як баран на новыя вароты. А самае галоўнае было ў тым, што Антон, нечакана для сябе самога, займеў славу самага пішучага ў аддзеле чалавека. Пачалося з дзелавых папер — розных адносінаў, дакладных, запытаў, справаздач. Неяк адну з такіх папер Пётр Фёдаравіч папрасіў напісаць Антона. Антон, пакарпеўшы з непрывычкі досыць доўга, бязлітасна крэмнаючы сябе, напісаў тую паперу, падаў яе загадчыку. Падаваў не так з боязю, як з хваляваннем — зусім не быў упэўнены, што напісана як след. Але Пётр Фёдаравіч, прабегшы вачамі яе раз, пасля другі, нечакана ўскінуў на Антона вочы і са шчырай радасцю, як гэта ён умеў, са здзіўленнем нават сказаў:

— Э, Антон Пятровіч, дык вы ж, аказваецца, мастак! Вось што значыць філалагічная адукацыя! І вы ўжо не крыўдуйце, але больш я ніякіх папер пісаць не буду. Грэшна адбіраць хлеб у вас, даражэнькі!

З той пары і павялося: калі што-небудзь трэба было напісаць, дык само сабой разумелася, што за гэта павінен быў брацца Антон.

Пазней, не без падказкі таго ж Пятра Фёдаравіча, замахнуўся Антон і на большае — напісаў брашуру аб формах і метадах прапаганды навукова-тэхнічных дасягненняў і перадавога вытворчага вопыту, потым — другую. Брашуры тыя выходзілі асобнымі выданнямі, праўда, гектаграфічнымі, аднак жа ганарар за іх плацілі. І Іван Мацвеевіч жартаваў:

— Ну што, брат, і сам, нябось, здзіўляешся такім метамарфозам? Так, чаго добрага, і ў вучоныя выб'ешся. Ці ў пісьменнікі...

Прыжыўся Антон у бюро, ужо і забывацца пачаў на тое, што калісьці працаваў у музеі ці ў той жа гандлёвай рэкламе. Не сказаць, праўда, каб надта захапіўся работай, аднак жа і не шкадаваў, што перайшоў у бюро. Напачатку было нават цікава. Тут ці не ўпершыню мог раптам з задавальненнем падумаць аб тым, што вось, нарэшце, і яшчэ нешта зроблена ім самім — напісана брашура ці артыкул для часопіса, падрыхтавана выстаўка, распрацаваны падрабязны план экспазіцыі. Там жа, дзе працаваў раней, ён сва-

ёй работы неяк не заўважаў, як не заўважалі яе, так здавалася, і іншыя.

Аднак неўпрыкмет, пакрысе, асабліва недзе на трэцім годзе, страціў Антон цікавасць да работы. Вінаваціў у тым, вядома, не самога сябе, а тое, што іх разумныя і ў прышчыне карысныя рэкамендацыі, распрацоўкі і методыкі не дужа даходзілі да тых, каму былі адрасаваны, а калі і даходзілі, дык далёка не заўсёды знаходзілі прымяненне. Антон зрэдзь часу выязджаў у камандзіроўкі, бываў на аб'ектах і неаднаразова пераконваўся ў вялікай сіле людскога кансерватызму. Адным словам, хадзіў Антон на работу без рапейшага настрою. Мутарна было на душы і ад заўсёднай падазронасці, недаверу да Рэні...

Сёння ён меркаваў з рапіцы сесці за артыкул, які даўно паабяцаў галіноваму часопісу. Недзе з месяц пазад быў у камандзіроўцы ў Пінску — знаёміўся з вопытам арганізацыі работы па эканоміі матэрыялаў, з прапагандай гэтага вопыту. Тады ж, вярнуўшыся, падрадзіўся зрабіць у часопіс артыкул. Ды ўсё ніяк не выпадала ўзяцца. Наважыўся накрэмзаць — хоць чарнавы накід — сёння, у чацвер: дзень гэты быў у аддзеле спакайнейшы, вольны ад пасяджэнняў і іншых масавых мерапрыемстваў. Аднак так, як меркаваў, не атрымалася.

Не паспеў і за стол сесці, як сакратарка паклікала да дырэктара — на кароткую, так было сказана, нараду па пытаннях удзелу ў адной міжнароднай выстаўцы. Праўда, Антон усміхнуўся сам сабе, пачуўшы тое слова — «кароткую», бо неяк так атрымлівалася, што нарады ў дырэктара заўсёды зацягваліся. Задоўжылася яна і на гэты раз: міжнародная выстаўка сталася толькі зачэпкай, а гаворка зайшла пра многае іншае — і пра індывідуальныя і групавыя камандзіроўкі, і пра падрыхтоўку да конкурсу прафесійнага майстэрства, і пра злёт перадавікоў і паватараў вытворчасці, які меўся неўзабаве адбыцца.

Потым Антон вымушаны быў займацца праглядам фотаальбома, які рыхтаваўся ў аддзеле, вычытваў тэзісы даклада, з якім Пётр Фёдаравіч павінен быў выступаць на навукова-практычнай канферэнцыі, рэдагаваў чарговы інфармацыйны лісток. За артыкул узяўся на абедзе, панярэдне напрасіўшы сакратарку, каб яго без пільнай патрэбы не турбавалі. Думаў

нават схавацца ад усяго і ўсіх у бібліятэцы, але, паразважыўшы, зачыніўся ў кабінцеце — Пятра Фёдаравіча на рабоце не было, мэнчыўся са сваёй печашню.

Акно кабінета выходзіла ў двор. Нават не ў двор, а ў дворык — цемнаваты, без адзінага дрэўца, у яшчэ дарэвалюцыйны дворык-калодзеж, выбрукаваны круглым, адпаліраваным за гады падэшвамі каменем. Захавалася іх, такіх дворыкаў, у Мінску адзін-два. Дворык гэты пуставаў нават улетку, калі ў яго адзіны куток зазірала сонца. Але затое сюды не даходзіў шум вуліцы. Цішыню парушала толькі буркатанне галубоў. Іх Антон бачыў і цяпер. Яны сядзелі, распусціўшы пер'е, на парэнчах балкона трохпавярховага цаглянага дома насупраць, часам не мірыліся, і тады сёй-той з іх зрываўся з месца, пералятаў цераз дворык і падлятаў да Антоновага акна, шкрэбаючы кіпцюрыкамі лапак па блясе вадасцёку і палахліва зіркаючы сваім круглым вокам па яго, Антона.

Антон спадзяваўся, што артыкул напішацца хутка і лёгка, бо ў галаве яго даўно, здаецца, вынасіў, аднак жа сёння яму штосьці не пісалася, ніяк не мог знайсці першых слоў. Ён ці не ў злосці ўжо скамячыў чарговы ліст паперы, шнурнуўшы яго ў драцяны кошык пад сталом, адкінуўся на спілку крэсла.

За акном, па вузкай нахільнай гзымсе вадасцёку, находжваў голуб — вышнуўшы шызую атласную грудзінку і ганарліва трымаючы маленькую вабную галоўку з цёмнымі круглымі вочкамі і па-драпежніцку кручкаватай дзюбкай. Антон, любуючыся гэтым зграбным, нават грацыёзным стварэннем, неспадзявана для сябе ўсміхнуўся і, працягнуўшы руку да шыбіны, уголас пазваў:

— Гуль-гуль-гуль...

Голуб скасавурыўся, наструпіўся — падцягнуў шызае валлё, ледзь-ледзь прышадняў крылы, гатовы ў кожнае імгненне ўзляпець.

— Чаго ты баішся, дурань? — зноў сказаў уголас Антон.— Я сяджу ў пакоі, за акном, мая рука да цябе не дастане. Ты ж не першы раз прылятаеш сюды, нара гэта зразумець!

І толькі тады, калі Антон апусціў руку і зноў адкінуўся да спілкі крэсла, голуб супакоіўся — зноў

вышнуў грудзінку, склаў крылы, але ўсё яшчэ каса-
вурчыўся і штосьці зласнавата буркатаў.

Нечакана зазваніў тэлефон.

Антон зняў трубку.

— Ты? — спытала трубка Рэніным голасам.

— Я, — адказаў Антон.

— Што ты робіш?

Ён памарудзіў з адказам. Калі Рэня пыталася, што ён робіць, значыць, у яе добры настрой. Дык ці варта псаваць яго?

— З голубам размаўляю.

— Што, што? — перапытала Рэня.

— Размаўляю з голубам. Да мяне на падаконнік прыляцеў стары, сівы буркатун і ўсчаў са мной сварку: яму, бачыш, не падабаецца, што я сяджу ў пакоі, — адказаў Антон.

Рэня, чуваць было, усміхнулася.

— Хто гэта цябе так развесяліў?

— Мая ўласная бяздарнасць. Сем разоў браўся за артыкул, і ўсё дарма, так і не пачаў.

— Дык для натхнення пусціўся ў размовы з голубамі?

— Тут з самім д'яблам загаворыш! — нечакана для сябе падтрымліваў гаворку Антон.

— Слухай, ты ў гадзін шэсць вызвалішся? — Рэня пыталася ўжо сваім звычайным голасам.

— Гэта мы магём, — Антон быццам не заўважыў перамены ў жончыным голасе.

— Нашы збегалі тут, прынеслі білеты на выстаўку чэхаславацкага дызайна. Сходзім?

— А гэта што, цікава?

— Цёмната! Не задавай дурных пытанняў!

— Маўчу, маўчу, — Антон таксама змяпіў топ. — Дзе сустрэнемся?

— Ля ўваходу. Недзе ў пятнаццаць сёмай, добра?

— Добра.

Трубка шчоўкнула, пачуўся гудок. Антон паклаў яе на рычагі. Нейкую хвіліну пасядзеў нерухома, бы вагаўся, што рабіць. Потым падсунуў да сябе чысты ліст паперы і ўзяў аўтаручку. Буйнымі літарамі напісаў загаловак, падкрэсліў яго дзвюма тлустымі лініямі. Потым падняў галаву, зірнуў на голуба, які ўсё яшчэ кешкаўся на падаконніку-вадасцёку, быццам надміргнуў яму, ямчэй узяў у пальцы ручку і

нахіліўся над сталом. І — дзіўная рэч: напісаўшы першую фразу, адчуў, што на гэты раз справа ў яго пойдзе, артыкул папішацца.

Ён і праўда да шасці гадзін амаль напісаў артыкул. Заўтра, а калі не заўтра, дык у панядзелак яшчэ раз пройдзецца па ім на свежую галаву, перадрукуе і адашле ў рэдакцыю. Антон сабраў са стала паперы, паклаў іх у шуфлядку, потым зачыніў фортку — прывучыла да гэтага прыбіральшчыца пасля таго, як абсталявалі бюро аўтаматычнай сігналізацыяй, замкнуў дзверы ў пакоі і выйшаў на вуліцу.

Вечарэла. Сям-там запальваліся агні. Для кінатэатра «Перамога» збіралася чарга.

Антон падняўся ўверх, да праспекта, перайшоў на другі бок і сеў у тралейбус — да ўмоўленай сустрэчы з Рэняй заставалася не больш чым дзесяць хвілін, трэба было спяшацца. Ехаў Антон і, па даўняй ужо звычцы, пасміхаўся з сябе, са свайго становішча сямейніка. Аднак ад гэтага пасміхвання рабілася не лягчэй, а яшчэ больш прыкра і тужліва...

Тады ўжо ў іх быў Аляксей, калі Антон гэтак жа выпадкова, як і год з гакам назад, сутыкнуўся на вуліцы з Петрусём Верамеем. З таго вечара, як Антон забрыў да Петруса на кватэру і пазнаёміўся там з Рэняй, яны не бачыліся. Сябрамі яны, хоць і жылі калісьці ў адным інтэрнацкім пакоі, не былі, нейкіх агульных інтарэсаў не мелі. Антон, як, пэўна, і Пятрусь, наўрад ці думаў калі аб тым, каб пабачыцца. Аднак жа недарэмна кажуць, што свет цесны — сустрэліся і мінулым разам, і цяпер, крыху больш чым праз год.

Антон з работы ішоў. Зазірнуў па дарозе ў магазін — на праспекце, што насупраць рэстарана «Нёман» (яго пасля пераабсталявалі ў «Цэнтральны» універсам), і там знячэўку злавіў Антопа за руку Пятрусь. Быў ён нападнітку, як і тады, тым надвечоркам, але цяпер Антон міжволі звярнуў увагу і на тое, што колішні яго аднакурснік яшчэ больш апусціўся — увесь нейкі пакамячаны, сяк-так паголены, аброслы і як некалькі дзён не мыўшыся.

— Антоша, старычок, здароў! — закрычаў Пятрусь занадта гучна і з робленай радасцю. — У якое

ты падполле пайшоў, га? Па адных і тых жа вуліцах ходзім, а бачымся гады ў рады. Як маешся?

Антон без асаблівай ахвоты падаў Петрусю руку (з гадоў студэнцтва памятаў, што рукі ў Верамея заўсёды былі мокрыя, ліпкія ад поту), адказаў:

— Жывём — хлеб жуём... А ты?

Верамей адмахнуўся:

— Ат, не пытайся! Кручуся...

— Дзе ты што робіш?

— Ды зараз міністрам шляхоў зносіш, дай веры, — зарагатаў Пятрусь. — Магу бясплатна пракаціць цябе, куды захочаш.

— А ўсё-такі? — перапытаў Антон.

— Вагоны суправаджаю, стары! Часам з чарнілам, а часам і з каньчком!

— Я сур'ёзна пытаюся, — паморшчыўся Антон.

— Дык жа і я сур'ёзна, — адказаў Верамей. — Суправаджаю вагоны з каштоўнымі грузамі... Што, дакаціўся Верамей?

— Дзіўна, канечне. Я думаў...

— Не спачувай, брат, не трэба. — На Верамесвым твары зноў заблукала блазенская п'янаватая ўхмылка. — І ў гэтай рабоце ёсць свая асалода. Адно — грошыкі невялікія. А так жыць можна. А наконт таго... Сярод нашага брата-суправаджаючага, каб ты ведаў, якія людзі ёсць. Адзін нават кандыдат навук! А ты думаў...

Антон не ведаў, пра што з ім яшчэ гаварыць. Верамей, пэўна, заўважыў ці адчуў гэтую яго нерашучасць, зноў ухапіў Антона за руку, шапнуў:

— А ты чаго сюды забег? Мо пляшачку чарнілка ўзяць? Дык я з радасцю складу табе кампанію. З харошым чалавекам чаму і не выпіць? Га, старычок? Цябе мне сам бог паслаў! Прасіць у цябе рубля — не буду. Шчыра прызнаюся — не аддам! Лепш вазьмі пляшачку, і ўсё тут! Ад Верамея сухім ты не выкруцішся, старычок!

Хацеў Антон паслаць яго куды-небудзь, але штосьці стрымала яго. Мо згадка пра студэнцкія гады? Як-піяк, пяць гадоў разам пасвіліся, гэтага ж не адкінеш... І Антон здаўся:

— Бачу, што не адкручуся. Але чарніла браць не будзем. Пайшлі, зойдзем куды, дзе можна больш-менш па-чалавечы прычасціцца.

Верамей расцвіў:

— Дальбог, я заўсёды верыў, што ты чалавек! Пятрусь Верамей не такі дураць, як каму здаецца, ён умее цаніць людзей...

Яны пайшлі на праспекце. Дайшлі ажно да плошчы Якуба Коласа і там, на рагу, зазірнулі ў старое яшчэ кафэ, пасля, папярэдадні Маскоўскай Алімпіяды, пераробленае. Антон узяў дзве шклянкі віна — здаецца, беллага крымскага партвейпу, на закусць — вараныя яйкі і бутэрброды з сырам. Ім удалося нават прысесці — за столікам у самым куце печакана вызваліліся два месцы. Верамей, асушыўшы залпам сваю шклянку, неяк адразу ж ап'янеў, аднак жа прымусіў Антона напоўніць яе яшчэ раз. Другую шклянку ён ужо цадзіў памалу. Цадзіў і плёў нешта не падта ўцямнае пра свае дарожныя прыгоды. Урэшце ён зусім асалавеў, і Антон, злуючыся на сябе, ледзь не сілком вывалак яго на вуліцу, не ведаючы, што будзе рабіць з ім далей.

Але на вуліцы Верамей раптоўна акрыяў.

— Ты, старычок, не бойся, я цябе пад манастыр не падвяду. Ніводны сабака да нас не прычэпіцца. Верамей яшчэ моцна стаіць на нагах, — гаварыў ён, трымаючыся за Антонаў локаць. — Ты сабе ідзі, куды табе трэба, а я пайду туды, куды мне трэба. Будзь здароў, Антоша! — Верамей цмокнуў яго ў шчаку і пайшоў.

Антон ужо быў з палёгкай уздыхнуў, гледзячы яму ўслед, ды нечакана Верамей крутнуўся і вярнуўся назад.

— Слухай, старычок, ледзь не забыўся, — Верамей зноў ухапіўся за Антонаў локаць. — Увесь час хацеў табе сказаць, папытацца ў цябе, але з галавы вылятала... Слухай, мне нехта казаў, што бачыў цябе некалькі разоў з Рэнькай. Ну, з той, што тады пабегла за табой... Помніш, ты тады да мяне зайшоў... Гэта, канечне, тваё дзела, старычок, але я, як друг твой, павінен цябе папярэдзіць... Калі ты, старычок, сур'ёзна з ёю, дык... Не раю, старычок! Так яна дзеўка апетытная, але — пасцілка... Не для жоўкі, старычок!.. Па-сяброўску кажу... Ну, будзь!

Павярнуўся Верамей і рашуча, амаль зусім цвёрда пакрочыў прэч. Не паспеў Антон ні зразумець, што да чаго, ні перапытаць. І не тое што не паспеў.

Не змог. Аглушыў яго Верамей. Такая раптам цвярозасць апанавала, як і не піў той шклянкі беллага крымскага. Каб пра Рэню такое? Няўжо Верамей і праўда не ведае, што ён, Антон, ажаніўся з ёю, што ў яго і ў Рэні ёсць ужо Аляксей? Але ж каб ведаў, дык ці сказаў бы такое? Ці асмеліўся б сказаць? А калі не ведае, дык тады...

Моташпа зрабілася Антону. Не па сабе. Брыдка, сорамна і — крыўдна...

Не пайшоў ён адразу дадому. Вярнуўся ў кафэ, з гадзіну, пэўна, зноў пасядзеў там у п'янаватым тлуме над шклянкаю таго ж крымскага. Думкі круціліся-вярцеліся росм у галаве, і разам з імі кругам ішла галава. Засяродзіцца на нечым адным, на пэўным не мог. То ахопліваў нейкі незразумелы жаль, і на вочы нагортваліся слёзы, то раптам рабілася весела, як дурному, ажно хацелася зарагатаць на ўсё горла.

Калісьці, у маладосці, калі ўжо часам мроіліся думкі пра жаніцьбу, будучае сямейнае жыццё ўяўлялася ў надзвычай ружовых фарбах. Больш праўдзіва сказаць, не сямейнае жыццё, а ўзаемаадносіны з жонкай. Яе, сваю будучую абранніцу, ён, Антон, будзе літаральна пасіць на руках. Нікому не дасць у крыўду і сам не пакрыўдзіць ні словам, ні рухам. А як жа іначай! Яна ж будзе не толькі яго жонкай, але і маткай яго дзяцей. Што ні здарыцца, як цяжка ні будзе, а ён не папусціцца да дробязей, да нікчэмных сварак, да бязглуздых прыдзірак і папрокаў.

Само сабой, вядома, гэтыя ружовыя ўяўленні спалучаліся ў яго з воблікам Вікі Двурэчанскай.

Гэткія ж найўныя летуценні цепліліся ў яго душы і тады, калі побач з ім аказалася Рэня. І па першым часе ён, Антон, мусіць, і зведваў блакітнае пачуццё шчасця. Крывіць душою не будзе і зараз: кахаў ён Рэню. Кахаў, канечне, не так, як некалі Віку Двурэчанскую. Віка — што? Віка была ўсяго марай, ён бачыў і ўспрымаў яе як з экрана, як жывы, ды плоскі партрэт. А Рэня... Рэня — вось яна, побач, уся яго, жывая, аб'ёмная, цёплая, нейкая асабліва мякка-надатлівая ўраўку, калі ён, прачынаючыся першым, будзіў яе; азябла-дрыготкая ўвечары, калі ён лавіў яе рукамі і вуспамі — яна часам прасіла яго класціся раней, каб нагрэў месца... Ён любіў Рэню і

тады, калі яна хадзіла Аляксеем: зусім не бянтэжылі яго ні крапінкі, што нечакана густа высыпалі на скулах, ні зласнаватая завостранасць носа, ні качынае павільванне ў хадзе. Ва ўсім гэтым ён знаходзіў нават нейкую асаблівую прывабнасць.

І Рэня яго, здаецца, кахала. Было, было!.. Яна ж умела быць увасабленнем паслухмянасці, пяшчоты, пакоры. Антон ажно здзіўляўся часам: няўжо гэта ён, такі няўклюд, можа вось так цалкам падпарадкаваць сабе кагосьці?! Рэня, здавалася, угадвала кожны яго рух, кожнае памкненне, была сама ўвага і адданасць. Нават тады, калі Паліна Іосіфаўна дазваляла сабе кінуць каменьчык у Антопаў агарод, Рэня кулём кідалася бараніць яго — як квактуха на ката ці на варону, а пасля, калі яны заставаліся ўдваіх, казалла яму: «На маму ты не зважай. Ёсць ты і я! А больш нікога!..»

З такім крутам галавы плёўся Антон дадому. І толькі педзе на лесвічнай пляцоўцы цюкнула адно: нічога не здарылася. Так, так, нічога ні Рэні, ні каму іншаму — ні слова! Мала што мог збрахаць п'яны Верамей! Яму, Антону, сорамна так перазумна браць на веру ўсё, давярацца, як малому. Хіба ён не ведае Рэні? Калі б хоць доля праўды была ў тых словах, дык жа б ён... Дык жа б яна... Трэба было б, на добры лад, расквасіць Верамею шухаўку, па-мужчынску...

Цвёрда наважыў Антон: выкінуць тое з галавы. І выкінуў. Начыста, здавалася, выкінуў. Як ніколі і нічога не чуў і не бачыў. І супакоіўся, здаецца, і зноў па-ранейшаму са светлай радасцю гуляў з сынам, вазіў яго, становячыся на карачкі, на спіне, уранку садзіў Аляксея на плечы і, прытрымліваючы рукамі за пажкі, уподбежкі — сын гоцаў на шыі, як на сапраўдным коську — нёс яго ў яслі. І Рэню абнімаў і мілаваў з ранейшай пяшчотаю, і калі адчуваў яе ля сябе, такую падатлівую, пакорлівую, трапяткую і гарачую, дык нават на самога сябе забываўся Антон...

Не, не будзе хлусіць: былі ў яго з Рэняй такія харошыя хвіліны і пасля той сустрэчы з Верамеем. Аднак жа, аказваецца, як ні глыбока загпаў ён на дно душы п'яную Верамееву балбатню, але ўсё ж не пахаваў яе там — жыла яна ў ім. Не памерла зусім,

а толькі прыкінулася, што намерла, а на самой справе — спала, каб прачнуцца нечакана ад першага ж штуршка...

Тым вечарам нічога благога не чакаў Антон — прыйшоў з работы, схадзіў у яслі па Аляксея, пагуляў з ім з гадзінку. Потым і Іван Мацвеевіч з работы прыйшоў, дурэлі з малым удвух — бацька і дзед, пакуль Паліна Іосіфаўна гатавала вячэру. А Рэні ўсё не было. І павячэралі без яе. Паліна Іосіфаўна, кормячы Аляксея, пават напрыгаворвала: «Нештачка нашай мамачкі няма...» Казала так, пэўна, зважаючы на Антона, які хаваў і не мог прыхаваць незразумелай трывогі. Не стрываў і Іван Мацвеевіч. Устаючы пасля вячэры з-за стала, таксама буркнуў: «Штосьці Рэня і праўда затрымліваецца...»

Даўно ўжо спаў Аляксей, паслаліся Паліна Іосіфаўна і Іван Мацвеевіч, лёг, прыхапіўшы з сабою кніжку, і Антон, а Рэні ўсё не было. Ён ужо не ведаў, што і думаць. Вярзлося благое: што Рэня трапіла пад машыну, што здарылася нейкае няшчасце. А потым зусім знячэўку ўсплыў Пятрусь Верамей і яго словы «Дзеўка яна апетытная, але — пасцілка...» І Антон ужо не мог улежаць на месцы. Фантазія так разгулялася, жахлівыя карціны набягалі адна за адною, што ён урэшце падняўся і, не апрапаючыся, у адных трусах первова захадзіў-забегаў па пакоі. Няхай, думаў ён, няхай толькі паявіцца на парозе! Ён адразу ж убачыць, адкуль яна прыйшла! Ёй нішто не наможа абвесці яго вакол палца!.. Што ён зробіць з ёю, не ведаў, — пешта страшэннае, пешта жахлівае. Не паглядзіць на тое, што ў хаце яе мамачка і татачка. Ён проста заб'е яе!..

Яе таропкія крокі па лесвіцы, а неўзабаве і пясмелы кароткі званок у дзверы пачуліся тады, калі гадзіпнік паказваў пятнаццаць хвілін па першую гадзіну ночы. Антон чамусьці супуў ногі ў калашыны спартыўных штаноў, пайшоў адчыняць.

Рэня ўскочыла ў пярэдні пакой задыханая, расчырванелая і, падалося, зпарочыста вясёлая і бесклапотная.

— Ты яшчэ не спаў? — спытала яна і памкнулася цмокнуць яго ў шчаку, але Антон дэманстратыўна адхіснуўся. — Даруй, Тонічак, што так па-дурному атрымалася, — казала яна, расіранаючыся, быццам

не заўважыўшы таго, што ён адварнуўся ад яе пацалунка. — Спадзявалася пазвапіць пазней, а — усе пакоі пазамыкалі. Хоць ты бяжы на вуліцу ў аўтамат... У нашай Людчкі Язвінскай дзень нараджэння быў. Вось і адзначалі пасля работы ў лабараторыі, і заседеліся, здаецца...

Антон маўчаў. Твая словы, якія падрыхтаваў для яе, чамусьці не зрываліся з языка. Ён крута павярнуўся і пайшоў у пакой. Там скінуў штаны і лёг.

Рэня не пабегла за ім. Яна, чуваць было, пайшла на кухню, нечым там бразгала, пазвоньвала лыжачкай у шклянцы. Потым ён чуў, як шумела вада ў ванне. Прышла Рэня ціхманая, быццам і праўда ў нечым вінаватая. Ціха прычыпіўшы за сабою дзверы, Рэня лёгка юркнула пад коўдру, узвалілася Антону на грудзі, хуценька пацалавала, дыхнуўшы ў твар:

— Ты злуешся, дурненькі?

І гэтак «дурненькі», і пах віна, які ўчуў у яе дыханні, яшчэ больш раззлавалі яго. Антон досыць рашуча адпіхнуў Рэню ад сябе, спытаў:

— Дзе ты была?

Яна, павярнуўшыся да яго, лежачы, абапёршыся на локцаць, усё яшчэ гуліва і пяшчотна ўсміхнулася:

— Ты напраўду злуешся? Я ж кажу: у Людкі Язвінскай быў дзень нараджэння...

— Дзе ты была? — паўтарыў Антон, не паварочваючыся да яе.

Рэня ўспыхнула, адкінулася на спіну. Ёрыху памўчаўшы, нейкім чужым, не сваім голасам прамовіла-прашыпела:

— Ты ж ведаеш, дзе была! Гуляла я! Піла, цалавалася...

Яна не дагаварыла. Антон раптам прыпадняўся, павярнуўся да яе і заехаў аплявуху. Рэня закрыла твар рукамі. Некаторы час ляжала моўчкі. Потым паднялася, адкінула коўдру, саскочыла з ложка і выбегла з пакоя.

Антон, падклаўшы рукі пад галаву, бяздумна глядзеў у столь.

Праз некаторы час у пакой да яго зайшла Паліна Іосіфаўна. Не зачыняючы за сабой дзвярэй, сказала:

— Каб гэта было апошні раз! Чуеш, Тонік?

— Што — гэта, Паліна Іосіфаўна? — Антон сам здзівіўся, што спытаў снакойна, амаль абьякава.

— А тое, каб рук не распускаў! Вярпулася пазнавата, дык адразу біць?

— А вам усё роўна, калі яна прыйшла дадому? Гэтаксама, як было ўсё роўна і раней, да мяне?

— Што ты гэтым хочаш сказаць?

— Што гавораць усе!

— Як ты можаш, Тошк! — Паліна Іосіфаўна, як і Рэня, закрыла твар рукамі. — Яна ж не пытаецца, як ты жыў да яе!

— Хай папытаецца! Мне няма чаго хаваць ад яе...

Паліна Іосіфаўна пастаяла і пайшла. Антон, як толькі яна зачыніла дзверы, выключыў бра...

Ён ляжаў і думаў — з нейкай гаркаватай шкадобай да самога сябе — пра тое, што яму сапраўды няма чаго хаваць ад Рэні. Пра Віку Двурэчачскую ён сам раскажаў ёй, на самым пачатку, калі яны толькі знаёміліся, прывыкалі адно да аднаго. Не сказаў толькі пра Лілю. Не мог сказаць. Не таму, што баяўся папрокаў — саромеўся сказаць. Без пякучага сорама і сам сабе не мог прыгадваць парачанскую сустрэчу з Ліляй...

Тое было роўна праз год пасля таго, як ён уладкаваўся ў карэктарскую. Год той даўся яму ў знакі. Няхай сабе не надта цяжкая работа карэктара, аднак жа яму даводзілася асабліва старацца, апраўдваючы рэдактарскую дабрату і рызыку. І першага ў сваім жыцці водпуская ледзь дачакаўся. І быў невыказна рады, калі ў мясцкоме яму далі пуцёўку на Нарач у дом адпачынку.

Але ўжо ў аўтобусе ў яго сапсаваўся настрой. Антон не парупіўся загадзя з білетам і ледзь упрасіў шафёра ўзяць яго на стаячае месца. Амаль усе пасажыры, як і ён, былі адпачыванцы. Тут жа, у аўтобусе, пачаліся знаёмствы, якія меліся быць прадоўжанымі там, у доме адпачынку, сёй-той дамаўляўся пасяліцца ў адной палаце. Антон стаяў, слухаў гэты глум, спрабаваў нешта чытаць, але стоячы не надта начытаешся, і нечакана зазлаваў на самога сябе, што не парупіўся з білетам, на суседку-зялепуху, што расселася панешкай адна на шырокім «кандуктарчым» месцы, на гэты залішні, як п'янаваты, вэрхал у аўтобусе...

Не палепшыўся яго настрой і па прыездзе. Яго

пасялілі ў палаце са здаравелным, загарэлым хлопцам. Ён падаў Антону руку, назваўся:

— Чэслаў Браніслававіч!

Пасля, пад вечар, ставячы на стол бутэльку «быка» (так ён называў «Зуброўку»), Чэслаў Браніслававіч сказаў:

— Заві мяне проста Чэсь. Так мяне дома клічуць. Сам халасцяком будзеш? Я — таксама. Вось давай за знаёмства і вып'ем. Не саромейся! Сёння я ўзяў, заўтра — ты возьмеш. У мяне грошай хоціць. Я экскаватаршчык, меліяратар. Цяпер, друг, гэтае дзела ўзяло ў рукі гасударства, дык мы капейчыну добрую маем. Я з сабой дзве сотні прыхапіў, на дваццаць дзён хоціць. А ты хто? Студэнт яшчэ ці ўжо робіш дзе?

Яны выпілі па шклянцы таго «быка» і пайшлі вячэраць.

Пасля вячэры яго зноў злавіў Чэсь, клікаў з сабой на турбазу, дзе паспеў пазнаёміцца з дзяўчатамі, але Антон адмовіўся.

Перад сном, тым першым сваім вечарам у доме адначынку, Антон пайшоў пахадзіць, прагуляцца па лесе. Набрыў па танцпляцоўку. Там было цесна і тлумна. Танцаваць Антон умеў не дужа хвацка, да таго ж не было настрою, і ён зусім не думаў падавацца ў тую камарыную кашу, што таўклася на цэментаваным пятак, але баяніст зайграў «блакітны вальс», і Антон не паспеў ачомацца, як да яго падышла дзяўчына. Адмовіцца ён не рашыўся. Партнёрка кружылася лёгка, плаўна, і ён падумаў, што гэта зусім і няблага — пакружыцца вось так у вальсе.

А назаўтра пачаліся дажджы. Вецер і дождж. Ён церусіўся адзін дзень, другі, трэці. Не цёплы, спакойны летні лівень, а халодны, з парывістым, амаль асеннім ветрам, дробны, надакучлівы дождж-імжака. На вуліцу нельга было выткнуць носа.

У тыя дні Антон падымаўся толькі для таго, каб схадзіць у сталоўку, а так ляжаў і чытаў Экзюперы — захапіў з сабой томік. А за дзвярамі, у фас, ляскалі ў даміно, адтуль чуўся рогат, віск, лямант. Экзюперы пад такі акампамент не чытаўся.

У доме адначынку ўсё завучана, як азбука. Уся туташняя мітусня не варта аднаго дня дзейнай асо-

бы. Ні праблем, ні сумненняў, ні пытанняў, ні гора, ні радасці. Час бавіцца ў зубаскальстве, адначываючы групуюцца ў калектывы па прышчыпе: двое — тэніс, трое — паўлітра, чацвёрта — «казёл». З усіх чалавечых якасцей тут найменш патрэбен розум. Спі, еш, гуляй. А прагулачка па раскладу, танчыкі (таксама па раскладу), жарцікі прыядаюцца, як танныя песенькі... Здаецца, недзе ён чытаў пешта падобнае і цяпер з ахвотаю пагаджаўся з усім гэтым. Ляжаў і пасміхаўся сам з сябе, з таго, як ён папрамілы бог выпрошваў сюды пуцёўку.

На чацвёрты дзень пасвятлела. Антон абуўся і пайшоў у лес.

Дождж перастаў. Аціх і вецер. З калматых елак падалі цяжкія круглыя кроплі. Пахла свежай ігліцай, чарнічнікам і, падалося, грыбамі — казлякамі. Над гаспадарчымі службамі дома адначынку прарэзліва крычалі вароны, быццам іх хто рэзаў. Можна было пазнаць старыя дзяркатыя галасы і хрыпатыя, нясмелыя маладыя — з елкі на елку пераляталі падлёткі.

Антон выйшаў з лесу, спусціўся да возера. Бераг быў бязлюдны. Антон прысеў на камень, закурыў. Пасля пачуў за спіною:

— Вы не будзеце супраць пакатацца са мною ў лодцы? Адна я баюся.

Ён азірнуўся. Перад ім стаяла дзяўчына. Тая, з якой ён у першы вечар тапчаваў вальс. Ён пазнаў яе і як абрадаваўся.

Антон падняўся, і яны пайшлі да лодачнай станцыі. Яму не дужа часта надаралася раней брацца за вёслы, і ён нясмела спіхнуў лодку з берага. Дзяўчына, быццам аб печым здагадаўшыся, сказала:

— Вы не хвалюйцеся, мы далёка не паплывём.

Яна села на карме, падкурчыўшы ногі. Антон гроб асцярожна, стараючыся не пырскацца, бо бачыў, што дзяўчына ўсё захінала сваю плісаваную спаднічку. Маўчалі.

Вечарэла. Пара была вяртацца, але пасажырка ягоная не турбавалася. Толькі раз яна ціха сказала:

— Хораша, праўда?

Было сапраўды хораша, і Антон ці не ўпершыню за гэтыя дні адчуў, што яму спакойна, лёгка, не туж-

ліва. Падумаў аб тым, што, мусіць, пехта праўду сказаў: хочаш супакоіцца — сядай за вёслы.

Дзяўчына маўчала. Ён час ад часу пазіраў на яе, яму падабалася, што яна маўчыць, не ляпеча абышто, і печакана для самога сябе ён прапанаваў:

— А павячэраем мы, можа, у «Паплаўку»?

У тым амаль бязлюдным «Паплаўку» яна сама сказала афіцыянтцы, што яны будуць піць каньяк, а на закусь папрасіла падаць вугра.

— Быць тут і не пакаштаваць вугра — злачыніства, — растлумачыла яна Антону.

Гаварылі і тут яны мала. Яна толькі і сказала пра сябе, што завуць яе Ліляй і што працуе ў раённым банку.

Калі яны вярталіся ў дом адпачынку, Ліля прагаварыла:

— Пойдзем да мяне, у палаце я адна, суседка сёння паехала.

Ад печаканасці ён разгубіўся, не ведаў, што сказаць. Яна ціха засмяялася, узяла яго пад руку:

— Які ж ты!..

Пасля, прытуліўшыся да яго, яна шаптала:

— Ты не думаеш, што я брыдка? Не думай...

А ён маўчаў. Ён як бы забыўся на яе. Бо яму было сапраўды брыдка. Ён зусім іначай уяўляў сабе ўсё тое. Зусім іначай! І цяпер было ў яго адчуванне, што ён у печым сур'ёзным і важным абмыліўся, і гэтае глыбокае, прыкрае расчараванне адолела, спаралізавала яго.

Ён не адразу пачуў яе шэпт:

— Ты не кінеш мяне? Ты жэнішся на мне?

Ён варухнуў сухімі вуснамі:

— Жанюся...

І тады яна нястрымна затрэслася ад смеху, і Антон, урэшце ачомаўшыся, павярнуўся да яе, спытаў:

— Чаго ты?

Яна навалілася на яго і, цалуючы, зашптала:

— Які ж ты яшчэ хлопчык! Як я люблю цябе! Дурненькі мой! Як сляпое кацянятка... Замужам я! Дачушка ў мяне ёсць... Так што не бойся...

Антон уцёк з Нарачы. Тады ж, той раніцай. Нават спедаць не пайшоў — папёр на аўтастанцыю, на першы аўтобус...

Ён стараўся забыцца на тую печаканую прыгоду

з Ліляй, аднак жа адчуванне печага брыдкага, аголена-бессаромнага пры згадцы пра тое засталася. Гэтае адчуванне неспадзявана прыйшло да Антона праз гады, неўзабаве пасля таго, як перабраўся да Рэні — ці не ў хвіліны іх першай блізкасці? Ці не падалося яму тады, што Рэня зацэдта вольна паводзіла сябе? Хаця — не, пэўна, не тады. Тады ён яшчэ не мог нешта аналізаваць у іхніх узаемаадносінах. Яно прыйшло пазней, аднак жа — прыйшло, і яшчэ да Верамеевых слоў Антон, здаецца, сяды-тады міжволі адзначаў для сябе не то са здзіўленнем, не то з ніякаватасцю, што Рэня магла б быць з ім больш сарамлівай, што ці не занадта хутка пазбавілася яна пачуцця дзявочай цнатлівасці? Зрэшты, яму тое і не падабалася, і падабалася, і калі яна, не бянтэжачыся, пераапрапалася пры ім, ён лавіў яе, цёплую і мяккую, у абдымкі, і адначасова ці не мільгала ў яго думка пра тое, што яна магла б і не выстаўляцца перад ім вось так спакойна, амаль дзелавіта...

А потым была тая сустрэча з Верамеем, і былі тыя непаважныя словы Івана Мацвеевіча пра жонку і дачку, і Антон ужо не сумняваўся, здаецца, што Верамей сказаў праўду; і было яму шкада самога сябе — што ён, жаўтароты летуценнік, які да жаніцбы, можна сказаць, так і не ўведаў ніводнай бабы, трапіў у такое балота, у такі бруд. Выць хацелася ад гэтае жаласці да сябе...

Яны тады, пасля той яго аплявухі, «памірыліся». Рэня доўга хліпала яму ў плячо, шаптала:

— Як ты можаш думаць пра нешта такое? Хто мне патрэбен, акрамя цябе? Я ж люблю цябе, Тонічак! Так люблю, што, здаецца, больш, чым Аляксея! Ведаю, ведаю, нядобра так гаварыць, але — я цябе так бы і заціскала, так бы і зацалавала! Больш, чым Аляксея, дальбог... А ты можаш пра нешта думаць! Я ніколі і пізавошта! Толькі з табою...

І Антон, слухаючы гэты яе гарачы шэпт, зноў цалаваў яе вусны, нос, вочы, казытаў вуснамі мочка яе вуха разам з кудзеркамі валасоў, і зноў, здавалася, вярталася да яго колішняя душэўная ўлагоджанасць і памяркоўнасць. Але ж і думка пра тое, што гаварыў п'яны Верамей, не забывалася, не прападала. Наадварот — прыбягала на памяць усё часцей і

часцей і шторааз рабілася ўсё больш балючай і пакутлівай.

Праўда, будучы дома, ён яшчэ трываў. Але дастаткова было куды-небудзь ад'ехацца — ці на дачу, ці ў камандзіроўку, ці ў Кавалевічы, як думкі пра тое завалодвалі ім без астатку. Так і бачыў карціны Рэнінай здрады, так і здавалася, што яна толькі і чакала, каб ён куды з'ехаў. А калі вяртаўся дадому, міжволі цішком, каб не выдаць сябе, прыглядаўся да Рэні, намагаючыся ў паглядзе вачэй, у паводзінах і ўчынках заўважыць доказы яе віны. І, не могучы ні да чаго прыдрацца, усё адно пакутаваў. І сам сябе пераконваў, што ўжо ранейшых бясхмарных адносін між імі ніколі не будзе, што звязваць іх падалей будзе, бадай, адзін Аляксей.

Так яно і атрымалася. Мо і Рэні абрыдла яго заўсёдная падазронасць і адчужанасць, толькі і яна з цягам часу перамянілася да яго. Былі, канечне, між імі ўспышкі ранейшай пяшчоты і шчырасці, але — толькі ўспышкі. А так недзе з чацвёртага, мо нават з трэцяга года сумеснага жыцця ўсталяваліся між імі адносіны, якія толькі для чужога вока выдавалі пармальнымі, нават прыязнымі, а ўнутры ўжо ў іх не гарэла, а тлела. Жыццё быццам раздвоілася: для бацькоў, для сяброў і знаёмых — адно, для сябе ж — іншае...

Вось і сёння. Перакананы быў Антон, што пазваніла яму Рэня пра выстаўку чэхаславацкага дызайна дзеля таго, каб паказаць сваім сяброўкам на рабоце, што ўсё ў іх добра, і жартавала з ім толькі па той прычыне, што ў той час, як звапіла, у пакоі была яна не адна, што гаворку яе чуў яшчэ нехта. Ён гэта разумеў і сам стараўся паводзіць сябе гэтак жа, пават пусціўся ў жарты. А як жа яшчэ павіпен сябе паводзіць любячы муж?!

Ля ўваходу Рэня ўжо чакала яго. Была яна, як ён і думаў, не адна — з дзвюма сяброўкамі. Антон калісьці знаёміўся з імі, але цяпер цьмяна памятаў іх імёны. Адну завуць, здаецца, Ядзя, а другую — Інга, але каторая з іх Ядзя, а каторая Інга, не мог успомніць, таму павітаўся кіўком галавы: пакуль будуць хадзіць па выстаўцы, разбярэцца, тады мож-

на будзе выправіцца, пра што-небудзь з імі пагаварыць, кінуць які жарт, каб усё было прыстойна.

Прабылі яны на выстаўцы з гадзіну. Паглядзець там, сапраўды, было што. Антона найбольш уразілі вырабы са шкла. Розны посуд і хатнія рэчы былі проста дзівосныя, зачароўвалі незвычайнымі спалучэннямі формаў і колераў. Здзіўляла гульня святла ў гранях крышталёвых ваз, падвесаў, люстраў, бра. Ад усіх гэтых цудаў настрой у Антона паленшаў, ён нават досыць дасціпна жартаваў з Ядзяй і Ішгай.

Але даволі было ім развітацца, як ад таго настрою не засталася і следу. І, вядома ж, вінаваціў ва ўсім Рэню. Дурніца і закончаная мяшчанка! Дзеля чаго, каб хто спытаў, хадзіла яна на выстаўку? Толькі дзеля таго, каб прыкінуць, якія з тых шкляных цудаў маглі б упрыгожыць яе ўтульнае гняздзечка!

А Рэня, не хаваючыся, з захапленнем шчабятала яму:

— Як бы я хацела такую вазу ў наш пакой! Памятаеш, высокая такая, з літога шкла, з блакітнымі пацёкамі? Паставіць бы яе ў кут, ля тахты. І бра ў пярэдні пакой... Памятаеш, пад старадаўнюю карасінавую лямпу? Кажуць, пасля закрыцця выстаўкі асобныя рэчы будуць прадаваць. Трэба будзе падпільнаваць. Мо ўдасца што-небудзь адхапіць. Як ты думаеш?

Антон, закруціўшы галавой, не адказаў, а прамычаў пешта — усё ў ім кіцела, і ўжо зусім забыўся пра тое, што і сам, ходзячы на выстаўцы, не адзін раз думаў, што было б няблага сёе-тое з яе экспанатаў мець дома.

Прыйшлі дадому. А тут дадала свае тры грошы Паліна Іосіфаўна, адразу ж засакатала, як толькі яны зайшлі:

— Дзе гэта вы, каб хто сказаў, прападаеце? Бацька чакаў-чакаў, а не мог дачакацца! Як у ваду абое канулі! Хоць бы пазванілі!

— Што зноў, Паліна Іосіфаўна? — Антон знарочыста гаварыў іранічна-ўважліва.

— А хіба ён табе нічога не казаў? Ён жа чакаў, каб у гараж разам паехаць — там жа ў машыне пешта...

— Мы на выстаўку хадзілі, мама, — сказала Рэ-

ня.— Білетаў на яе не дастаць, не будзеш жа адмаўляцца, калі прапанаваці.

— А Іван Мацвеевіч мне нічога не гаварыў,— дадаў і Антон,— за ўсю дарогу раніцай і словам не абмовіўся аб машыне. Каб я ведаў, дык бы...

— Дык бы... Дык бы... Вам ніколі нічога не трэба!

— Мама, ну чаго ты? — не стрывала Рэня.

— Бацька не цябе чакаў, а Топіка! — агрызнулася Паліна Іосіфаўна.

— Дык мо паехаць туды? — зласнавата спытаў Антон.

— Куды ты паедзеш? — Паліна Іосіфаўна ўскіпулася, здавалася, яшчэ зласней.— На поч гледзячы?

Ды Антона ўжо нешта падмывала па тое, каб ісці насуперак.

— Цяпер рана цямнее, а так яшчэ і не падта позна,— сказаў ён.— Калі невялікая прафілактыка, як казаў Іван Мацвеевіч, дык да адзінаццаці і ўправімся.

— Як сабе хочаш,— памаўчаўшы, азвалася Паліна Іосіфаўна.

Не хацелася Антону цягнуцца за свет у гараж, аднак жа адступаць было позна. Патаптаўшыся ў пярэднім пакоі, ён моўчкі падаўся за дзверы...

— Ну, паглядзі, хіба табе сорамна будзе са мной?

Рэня паявілася ў дзвярах у сукенцы, што Антон купіў, неяк трапіўшы ў суботу на Камароўку. Туды, па рынак, у канцы месяца прыязджалі аўталаўкі з раёнаў, і тады можна было купіць там тое, што ў горадзе па прылаўках не залежвалася. Рэня сукенку вельмі ўпадабала, апрамала яе рэдка, не на кожную ўрачыстасць, і заўсёды ў такіх выпадках казалася, звяртаючыся да Антона: «Надзену я тваю сукенку, добра?»

Зараз, зірнуўшы па жонку, Антон міжволі кіўнуў галавой і сказаў:

— Ды, бадай, сорамна не будзе...

Рэня пагрозліва паківала пальцам:

— Бадай? Добра ж, я табе гэта прыпомню!

Яна і праўда выглядала хораша. Цёмна-малінавая аднатонная сукенка вельмі пасавала ёй да твару,

пеяк змякчала чарнату яе пышных валасоў. Сукешка была па модзе даўгаватая, і гэта дадала Рэні росту і стройнасці. Фігурны выраз адкрываў чыстую, яшчэ маладую шыю і матавы клінок грудзей, на якіх паблісхваў залаты кулончык; кароткія рукавы з верхнімі разрэзамі агалялі паўнаватыя, што яшчэ не страцілі летняяга загару, рукі, высокая какетка хораша акрэслівала акругласць грудзей.

Ад усяго гэтага як зварухнулася нешта ў грудзях у Антопа, і ён ужо амаль лагодна сказаў:

— Ды я ўжо ці не пабойваюся. Напавал будзеш падкошваць усіх там, дальбог!

Яны збіраліся ў рэстаран. Ці не тыдзень перад гэтым Рэня тлуміла яму галаву, каб у пятніцу куды-небудзь схадзіць. І да апошняй хвіліны ўсё не магла рашыць куды. Яшчэ раніцай, за сьнеданнем, выхапіўшы з рук Івана Мацвеевіча газету, вывучала тэатральную афішу, аднак жа нічога ў ёй Рэні ў вочы не кінулася. Потым, калі ўжо збіраліся на работу, загаварыла была аб тым, што, можа, сходзяць вечарам да нейкай знаёмай, але, не скопчыўшы, махнула рукой і толькі папрасіла Антопа пасля работы не затрымлівацца, а адразу ісці дадому: маўляў, там нешта разам прыдумаюць.

Антону было ўсё роўна, куды яны пойдучь. Адно парашыў для сябе — не будзе прэчыць Рэні. Сядытады трэба паслухацца і жонкі. Кеешка, вядома, што ёй прыспічыла нешта якраз сёння, у гэтую пятніцу, ды такой бяды. У Кавалевічы ён пад'едзе ў суботу, так і быць, паслухаецца Рэнінага капрызу. І не проста паслухаецца, а будзе ўвесь — увасабленне ўвагі, ласкі і нават, па магчымасці, пяшчоты.

З работы ён адразу ж паехаў дадому. Прышоў і заўважыў, што Рэня гэта ацаніла.

— Хуценька мыйся і апранайся. Надзень сіні касцюм. Сарочку вазьмі тую, што я купіла табе ў Смэргоні. Яна вельмі табе пасуе. І гальштук не забудзь — той, які ты завеш пікасоўскім, — гэтымі словамі Рэня сустрэла яго на парозе.

— А дазволь даведацца, куды мы збіраемся?

— Нізавошта не здагадаешся, — гарэзліва ўсміхнулася Рэня.

— На дыпламатычны прыём? На званую вячэру

з выпадку зьнага юбілею нейкай сіяцельнай асобы?
На пасяджэнніне кайх-клуба?

— Не, не і не! Мы ідзём, мой даражэнькі, у рэстаран!

— У рэстаран? — Антон артыстычна гэпнуўся на пуфік, што стаяў у пярэднім пакоі ля трумо. — Ваша светласць апусцілася з завоблачных вышынь да звычайнай устаноўвы грамадскага харчавання?

— Перастань, Тонік! Ты правільна зразумеў: мы ідзём у рэстаран!

Антон пакорліва падняўся, скінуў з плячэй плашч:

— У рэстаран дык у рэстаран. Праз дзесяць хвілін буду гатовы.

Рэня ў тон яму адказала:

— А мне спатрэбіцца хвілін трыццаць. Галаву я паспела на рабоце зрабіць, а ўсё астатняе... Ты апранайся і пачытай, пакуль я.

— А дзе продкі і нашчадак?

— Паехалі на дачу.

— Аляксею ж у школу заўтра.

— Парашылі ахвяраваць. Забралі і яго з сабой. І сёння не прыедуць. Сёння мы з табой адны. Ты рады?

— Угу, угу, — мармытаў Антон, хаваючыся за дзвярамі ваннага пакоя.

Ён ледзь не задрамаў у крэсле, чакаючы, пакуль жонка навядзе свой марафет, пакуль не пачуў тых яе слоў:

— Ну, паглядзі, хіба табе будзе сорамна са мной?

Ён галантна памог Рэні апрагнуць лёгкае паліто, накінуў на сябе плашч — і яны пайшлі.

Вечаровым часам месц у рэстаранах не было. Удалося патрапіць толькі ў «Патсдам». Яны селі за першы ж, злева, прадаўгаваты стол. Рэня доўга вывучала меню, перачытвала штосьці, варушачы вуснамі, і Антон, зрэдзь часу пазіраючы на яе, крадком пасміхваўся. Яна яго сёння бянтэжыла. Збіралася, бы на ўрачысты банкет. З такой непасрэднасцю і зацікаўленасцю выбірае стравы, быццам прыйшла ў рэстаран упершыню. І ўвогуле, каму патрэбны ўвесь гэты маскаррад? Але ж — абяцаў сам сабе, што будзе паслухмяны, як ягня...

— Тонік, закажам мне віна, а табе — каньяку. Ці ты, як заўсёды, чаго-небудзь сухога?

Антон схамянуўся, кіўнуў:

— Хай будзе каньяк.

Пасля Антон адчуў у Рэні нейкую перамену — яна быццам аддалілася ад яго і сядзела, безуважна пазіраючы перад сабою. Антон таксама ў нейкай бяздумнасці глядзеў то на маладзенькага лейтэнанціка і на ягоную такую ж маладзенькую сяброўку, якія — відаць было — прыйшлі сюды разам упершыню і штохвіліны бяптэжыліся адно перад адным, то на кампанію чырванатварых здаравякоў, якія, узяўшы добрую чарку, ужо не зважалі на свае ахаладзелыя біфштэкссы, а захапіліся п'янаватай балбатнёй-спрэчкай, то на таццорак і танцораў, якія канвульсіўна тузаліся ля эстрады і на вузкім праходзе між столікамі.

Ажывілася Рэня тады, калі перад імі паявіліся нарэшце графінчыкі і закусь. Яна, не чакаючы афіцыянткі, сама паліла сабе і Антону, падняла сваю чарку, сказала:

— За нас, Тонік!

Антон чокнуўся.

Пасля чаркі віна Рэня захмялела — расчырванелася, вочы заблішчалі. Яна пацягнула Антопа танцаваць. Ён паслухмяна пайшоў за ёю да эстрады і добрасумленна патоўкся там сярод разгарачаных спін. Калі яны, урэшце, зноў селі за стол, Рэня, прышаўшы да яго плячом, з нейкай празмернай узбуджанасцю зашаптала:

— Тонік, каб ты ведаў, як мне добра зараз!..

Антон амаль шчыра абняў яе за плечы рукою. Хто яго ведае, думаў ён, мо і праўда, што жапчыне трэба зусім няшмат для таго, каб быць шчаслівай: усяго толькі, каб побач быў любячы муж і каб ён, гэты муж, бачыў толькі яе. Што ж, калі так, дык ён зможа быць і такім, сёння ён пастараецца быць здатым і на большае. Хай пазайздросціць гэтая маладзенькая парачка пасупраць, што ўсё яшчэ, здаецца, старанна вывучае меню. Што ён зробіць? Ён закажа шампанскага, ён выкіне дзесятку (Рэня дома ўпіхнула яму ў кішэню іх штук дзесяць) аркестрантам, ён будзе, нягледзячы на сваю паталагічную агіду да шэйкаў і казачкоў, вадзіць Рэню на кожны танец. Да кацца, да ўпаду, да самага закрыцця рэстарана...

Ён так і зрабіў, і яны бяскопча танцавалі, і выйшлі з рэстарана амаль апошнімі, калі ўжо даўно апу-

сцела эстрада ад музыкаў, пасля неаднаразовых напамінкаў адміністратара залы, што рэстаран зачыняецца.

Дадому, нягледзячы на позні час, ішлі пешшу, і Рэня ў цямнейшых месцах, у шэрай, паласатай засеці ўжо амаль голых дрэў патрабавала цалаваць яе, і Антон цалаваў, адкінуўшы прэч стрыманасць і прыстойнасць сталасці.

Дома Антон адмовіўся — хоць Рэня і настойвала — лезці пад душ, распрануўся і лёг, а Рэня на-ранейшаму была нейтаймоўная: папырскалася пад душам, нават памыла валасы, завінулася зварыць каву, прыгатавала ў спальні, на журнальным століку, лёгкую вячэру — сыр, цукеркі і бутэльку «Старога замку», падняла Антона, які ўжо зусім спаў.

— Спаць я табе сёння не дам, мой даражэнькі! Не дам! — гаварыла яна, паварочваючы яго на спіну і навальваючыся на яго грудзямі, казычучы яго твар сваімі мокрымі валасамі. — Заўтра субота, выспіся! Расплюшчвай, расплюшчвай вочы, паглядзі, якое тут усё спакуслівае... І сама я, Тонічак, таксама спакуслівая! Ух, якая спакуслівая!

І Антон падняўся, схадзіў у ванну, падставіў спіну і твар пад халаднаватыя струмені вады.

Яны доўга, ці не да трох гадзін па поўначы, дзяціліся — пілі гарачую каву, цадзілі-смакавалі віно.

Урэшце Рэня знемаглася, заснула. Ён жа заснуў не адразу. Яшчэ некаторы час сядзеў і курыў. А калі лягаў спаць, дык, зірнуўшы на жонку, якая, бессаромна агаліўшыся, ціха пасопвала, ён, нечакана забыўшыся на ўвесь гэты вечар крыху робленай, але ж здаецца, прыемнай шчырасці і блізкасці між сабой і Рэняй, неспадзеўкі апёкся згадкай пра ўсё тое ж, што пачалося з даўняй Верамеевай балбатні, і яму захацелася даць жонцы гладкага і гучнага плескача па яе гэтай галізне. Аднак ён стрымаўся, асцярожна пасунуў жонку да сцяны і лёг сам...

Засынаючы, зноў згадаў бацькаву тэлеграму. Згадаў і нечакана падумаў: а раптам была ў бацькі нейкая пільная патрэба? Але тут жа супакоіў сябе: калі нават і так, дык усё адно не будзе вялікай бяды, калі ён з'ездзіць і заўтра...

Наязджаў Антон дахаты, будучы студэнтам, частавата — балазе, блізка. Наязджаў быццам проста так: пабыць дома. А яно ж атрымлівалася, што асноўнаю прычынаю яго частых адведак было, пэўна, іншае. Прынамсі, яго чорны цыратавы чамаданчык па дарозе з дому да гравійкі заўсёды важка адцягваў руку: маці знаходзіла яму і брусок сала, і дзесятак яек, і загорнуты ў капусны ліст ком масла, і яшчэ сёе-тое. Знаходзіла і некалькі рублёў.

— Вазьмі, Тонічак, на дарогу. А на рэшту цукру купіш, — казалі маці, тыцкаючы яму скручанья, нагрэтыя ў пальцах паперкі.

Ён, Антон, — не, тады яшчэ не Антон, а Тонік, — браў усё тое лёгка, з дзіцячай бяздумнасцю. Зараз ён не хацеў бы прызнавацца сабе, што жыў, бы тое птушацё, якое толькі адно і ведае — раскрываць рот, аднак жа было яно так. Калі-нікалі мо і прыходзілі да яго думкі пра тое, што з цягам часу, калі ён скончыць вучобу, стане зусім дарослым і забяспечаным чалавекам, ён шчодро аддзячыць і маці, і Мані за ўсе колішнія іхнія турботы і клопаты. Але сталася іначай. Пасля, як скончыў універсітэт і асталяваўся тут жа, у Мінску, ягоныя кантакты з домам, з маткай, бацькам і сёстрамі неяк пеўпрыкмет паслабелі і парушыліся.

Спачатку не паказваўся дахаты тыдзямі, а пасля і месяцамі. А як ажаніўся, дык і зусім, можна сказаць, парвалася тая нітка, што лучыла яго з родным кутам. І калі раней яму яшчэ сяды-тады было няёмка, калі напачатку яшчэ спрабаваў знаходзіць — хоць для сябе — нейкае апраўданне таго, што даўно не быў у Кавалевічах, не бачыў маці і бацькі, Маніных дачок і Томчыных сыноў, швагроў Андрэя і Генуся, дык пасля супакоіўся, звыкся, неяк аднойчы і быццам канчаткова пагадзіўшыся на тым, што так яно і павінна быць, што так яно не ў аднаго яго, а ў тысяч такіх, як ён, што лёс, абставіны мацнейшыя за чалавека, за яго жадаанні і парыванні.

Больш таго, аднаго разу, наведаўшыся ў бацькаву хату, падумаў раптам, што яго ўжо не дужа хвалюе і турбуе тое, як яны жывуць тут, бацька, маці, Томка з Мацяю. Злавіўшы сябе на гэтай думцы, ён быў збянтэжыўся — як засаромеўся і спалохаўся, каб хто з іх, блізкіх, неспадзеўкі не здагадаўся, пра што ён

толькі што падумаў. А потым... А потым падалося яму, што і нікога з іх асабліва не хвалюе, чым і як жыве зараз і ён сам, і адсюль неяк сам па сабе лёгка перакінуўся масток да іншае думкі. Пра тое, што ўсе яны, дзеці, даўно дарослыя, што колішняя, чыста сямейная еднасць іх і спалучанасць у сваіх ранейшых формах даўно парушана, што цяпер усё тое выяўляецца не вонкава, а ўнутрапа, жыве ў душы і выходзіць наверх толькі ў хвіліны іх агульнай радасці ці гора. Ён разумее іх, з самага пачатку, змалку ведае іх жыццё, абегласць іх немудрых клопатаў і патрэб, — дык чаго, каб хто спытаў, ён будзе падакучаць ім сваімі роспытамі, спагадамі, рахавацтвамі?

Гэтак жа сама вытлумачыў ён для сябе і іхнюю цяперашнюю стрыманасць да яго. Маўляў, у селяніна, у вясковага чалавека спрадвечу жыве прыроджанае пачуццё тактоўнасці ў абыходку з адукаваным чалавекам, якое падказвае яму адпаведную меру паводзін: больш слухаць і менш гаварыць. І якая розніца, што ён ім не чужаніца, а сын і брат? Можна быць, якраз у тым і выяўляецца вышэйшая ступень гэтай сялянскай спракавечнай тактоўнасці, каб умець захаваць яе і ў дачыненні да блізкага чалавека, скажам, да сына, калі раптам гэты сын назаўсёды вырваўся з іхняга кругабегу, падняўся за іх вышэй? Можна быць, якраз у тым, бо яны, маці і бацька, а таксама і сёстры, рады, што ён вывучыўся, ганарацца ім. У гэтым ён не сумняваўся ніколі — ні тады, калі яшчэ вучыўся, ні цяпер...

Калі да яго ўпершыню прыйшлі такія думкі, ён збянтэжыўся, па душы зрабілася неяк непамысна, ажно прыкра. Ліха яго ведае, да чаго дадумаўся! Няўжо ён і праўда так ачарсцвеў? Няўжо так моцна закарэла яго душа ў гэтым жыццёвым, як кажуць, балоце, каб усур'ёз вось гэтак думаць?!

Раней жа, нягледзячы на ўсё, ён, паадварот, бываў часам, мо аж западта часта, мяккацелым і септыметальным. І найперш тады, калі згадваўся родны кут, родныя Кавалевічы, бацькоўская хата, сваякі і суседзі.

Колькі разоў было...

Прыбгала аднекуль здалёк якая-небудзь дробязь з маленства ці юнацтва, пакрысе абрастала падрабязнасцямі, пабывала даўно забытыя гукі, пахі, ко-

леры, і тады яму да слёз хацелася тут жа імчацца на аўтастанцыю, што на плошчы Веры Харужай, купіць білет, уціснуцца ў заўсёды перапоўнены аўтобус і, стоячы ля дзвярэй, дзе праз шчыліну ласкава павявае на шчаку халаднаваты струменьчык ветрыку, ехаць дахаты. Дармо, што ў аўтобусе цесната і тлум; дармо, што ў раённым гарадку, дзе аўтобус прыпыніцца на некалькі хвілін ля тутэйшай аўтастанцыі і дзе ў яго нейкім чынам умудрацца ўплішчыцца яшчэ дзесятак-другі цётка, бабуль і дзядзькоў, і ён, Антон, апынецца ўжо не ля дзвярэй, а педзе пасярэдзіне, сціснуты з усіх бакоў гарачымі, ажно мокрымі ад поту спінамі; дармо, што педзе праз кіламетры тры ад райцэнтра скончыцца асфальт, і тады аўтобус напоўніцца густым, як дымавая заслона, воблакам пылу — цёплага, церпка-горкага, перамешанага з пахам бензіну; дармо...

Затое праз пэйкі час будзе тая жаданая паваротка на ягоныя Кавалевічы, дзе ён папросіць шафёра прытармазіць і дзе, пераступаючы цераз печыя авоські і сумкі з батонамі, з цэлафаанавымі качалкамі кілбасы, з ролікамі шпалераў, праціснецца да дзвярэй і вываліцца на ўзбочыну, на мяккую і шэрую ад пылу траву; затое будзе паперадзе палёўка ад гравійкі да Кавалевіч з цупкай, выбітай, як ток, сцежкай на ўздо-ражжу; будзе ельнік — невялікі, змрачнаваты лясок, праз які прабяжыць-крутнецца тая палёўка, каб няўзнак выскачыць на пагорак, з якога адкрыюцца ў вішанніку і прысадах кавалевіцкія хаты; затое будзе вуліца — са старым, ужо аселым, раз'езджаным брукам, з лаўкамі ля весніц, з рэдкімі бабулямі і з такімі ж рэдкімі іхнімі ўнукамі на тых лаўках, са здзіўленымі і шчыра-радаснымі воклічамі аднекуль з садка ці з гарода: «Здароў, Пятровіч! Паведаць сабраўся?»; затое будзе якраз пасярод вёскі, за раўчуком, калісьці вымашчаным каменем, а цяпер размытым і скалашмачаным, які перасякае вуліцу ўпоперак і служыць для сцёку вады ў капаву на аселіцы, — за раўчуком злева будзе пляскаты, парослы крапіваю камень-валун, будуць дашчанья, на дзвюх, сплеченых з алюмініевага дроту вочапках-завесках весніцы, будзе чыста падмецены, насыпаны жвірам падворак, будуць дзве прыступкі ганка, пізкія, што трэба прыгнуцца трошачкі, сенечкі з кладоўкаю, высліз-

ганая, ажно адпаліраваная клямка, ціхі рып дзвярэй, родны, даўным-даўно ссечаны сякерай і збіты абцасамі парог...

Божа, што будзе!

Антон у такія хвіліны так расчульваўся, што нараджалася ў душы жаданне не проста пабегчы на аўтастанцыю і паехаць у Кавалевічы ў адведкі, а, махнуўшы на ўсё рукою, падаць начальству заяву, раз і назаўсёды разлічыцца з усім, што звязвае яго з горадам, і падацца туды, у Кавалевічы, не на пару гадзін, не на дзень-другі, — назаўжды, да канца дзён сваіх! Ах, як яму хацелася часам зрабіць так! Дальбог, каб згадзілася жонка — паехаў бы! Наўздзіў усім! Хай пасмяюцца, хай падзіваюцца з дзівака! А ён — не пашкадуе! Не, не пашкадуе!..

Але — усё канчалася толькі гэтым салодкім трызненнем. Ведаў, што ні за якія грошы не вернецца туды, што гэта адно блюзнерства. Аднак жа і сам часам пра тое думаў і жонцы мог паказацца. Адпойчы нават пры госцю нейкім сказаў быў, што асабіста ён, Антон Вячорка, мог бы і вярнуцца ў вёску. Сказаў і пабачыў: Рэні тое падта ж не спадабалася. Ажно абразіла яго. Пры чужым чалавеку сказала: «Не думала, што ты такі дурань!..» Ён пакрыўдзіўся, але засмяўся: «Я ж там, Рэпечка, нарадзіўся, дык што ж такога...» Яна абарвала яго той дурнаваты смех яшчэ больш груба: «Дык і сядзеў бы там!..» Госць адчуў сябе ніякавата, похапкам кінуўся пераводзіць гаворку на іншае, а ён, Антон, ужо ці не са злосцю, нават з нейкаю агідаю падумаў пра жонку: «А сама ж таксама нарадзілася і гадавалася ў вёсцы...» А пасля, супакоіўшыся, ужо ці не з усмешкаю думаў, што ўсё яго цялячае захапленне, салодкае трызненне — глупства, усяго толькі хвілінная слабасць, даніна згадкам пра маленства і юпацтва...

Прачнуліся яны позна — недзе каля дзсяці. Рэня, як і ўчора, памкнулася была да яго з дураслівым казытаннем, але Антон мякка, пібы жартам, астудзіў яе:

— Не трэба, дзень на дварэ...

Рэня засмялася, але як зразумела пешта — тут жа паднялася, абцягнула сарочку і пабегла са спальні, сказаўшы напаследак:

— Падымайся і ты, калі такі сарамлівенькі ў мяне!

Пакуль мыліся, снедалі, дык набегла і дванаццаць. Антон думаў адразу ж ісці на аўтастанцыю, але Рэня пастояла на сваім — угаварыла схадзіць на «Салодкую жанчыну».

— Ты ўсё адно начаваць там будзеш, дык вечарам паедзеш. Сёння ж аўтобусы пустыя будуць...

Антон моўчкі пагадзіўся. Балазе, кінатэатр, дзе паказвалі тую «Салодкую жанчыну», быў непадалёк. Падумаў яшчэ, што ўсё адно білеты яны наўрад ці возьмуць, бо фільм карыстаецца поспехам, таму, так і быць, ён сходзіць з ёй да кінатэатра.

Білетаў, як ён і думаў, не было. Рэня паспрабавала перахапіць у каго-небудзь з рук, але, як ні старалася, не дастала. Чакаць наступнага сеанса не выпадала, і яны вярнуліся дадому.

Не марудзячы, сабраліся ў дарогу: Антон — у Кавалевічы, Рэня — на дачу. Антон, збіраючыся да бацькоў, звычайна сам купляў сёе-тое. На гэты раз Рэня сама сабрала яму партфель-сакваяж: некалькі бляшанак тушонкі і кавы са згушчаным малаком, паўпалкі якойсьці варанай кілбасы, трохкутнік сыру, палявіцу і наверх — грошку вінаграду. Рэня правяла яго, чаго не рабіла раней, і на аўтастанцыю. Праўда, чакаць, пакуль падыдзе яго аўтобус, не стала.

— Не маленькі, сам сядзеш, і мне часу няма — я ж таксама еду, — пасміхнулася. — Пабягу на свой аўтобус. Так што — бывай!

Антон кіўнуў і пайшоў да акенца касы, каб узяць білет. Але ўзяць яго не паспеў. Ужо ля самага акенца, калі паперадзе ў Антона ў чарзе засталася двое ці трое чалавек, хтосьці крануў яго за плячо. Антон павярнуўся. Перад ім стаяў Грыша Папкоў.

— Куды сабраўся? — спытаў Грыша і падаў руку. — Бацьку з маткай праведаць?

— Ага, — паздароўкаўся Антон.

— Дык выходзь з чаргі і пайшли. Завязу бясплатна і з камфортам.

— Ты на сваёй? — здагадаўся Антон.

— На бацькавай! — зарагатаў Грыша. — Вунь стаіць мой «жыгуль». Адзін еду, дык, падумаў, мо хто з нашых будзе, каб весялей ехалася. Пайшли!

Грыша Папкоў — кавалец, Антонаў равеснік.

Калісьці разам бавілі час на кавалевіцкіх вуліцах і аселіцах, разам хадзілі ў школу. Праўда, вучыўся Грыша не надта і неўзабаве адстаў ад Антона — ці не ў трох класах сядзеў па два гады. Аднак сямігодку сяк-так дабіў і падаўся да старэйшага брата ў Мінск, паступіў вучнем на завод. Потым, у арміі ўжо, вывучыўся на шафёра. Антон краем вуха чуў, што Грыша, адслужыўшы тэрміновую, зноў вярнуўся на завод, але ўжо не да станка, а на шафёрскую работу — вазіў дырэктара па легкавушцы, а цяпер гойсае па горадзе таксістам.

Ідучы да ярка-аранжавых «Жыгулёў», што прыткнуліся да тратуара па другі бок вуліцы, Антон на ўсялякі выпадак спытаў:

— Ты, мне нехта казаў, на таксі робіш?

— Раблю. Абрыдла да чорцікаў, — Грыша махнуў рукой.

— Што ж так?

— А дзянёк паездзіў бы — не пытаўся б! Перваў не хапае! І каб хоць заробкі былі, як раней... А ты дзе што робіш? Матка неяк казалася — у газеце?

Антон не надта ахвотна адказаў:

— Кінуў газету. Даўно ўжо. У міністэрстве зараз... — І паправіўся: — У сістэме міністэрства.

— Іш ты! І шмат заграбаеш?

— Усе мае, — яшчэ больш неахвотна прамовіў Антон.

Грыша адамкнуў дзверцы, сеў за руль, знутры адчыніў правыя дзверцы, гукнуў Антону:

— Прашу! Дастаўлю хутка і з шыкам! Толькі прышпіліся. — Крапуўшы машыну і выруліўшы на лінію, нечакапа сказаў: — Дык усё ж колькі, га?

— Сотні дзве маю, — перасмыкнуўшыся, адказаў Антон.

Грыша прысвіснуў:

— Без прыварку — не грошы, тфу!

Антон прамаўчаў. Даўно размінуліся яны, яшчэ тады, як Грыша першы раз застаўся сядзець па другі год у другім ці ў трэцім класе. З той пары Грыша неяк вынаў з іх кампаніі адпагодкаў, далучыўшыся да меншых кавалеўцаў. А пасля і ўвогуле сустрэкаліся рэдка. Аднак памятаў Антон, што Грыша змалку меў занадта лёгкі язык, найшоў не па бацьку — маўклівым Папку, а па маці, якая паспявала абгаварыць

у Кавалевічах усіх, ад старога да малога. І цяпер, сеўшы да Грышы ў машыну, Антон не сумняваўся, што ён не дасць яму сумаваць. Аднак жа неспадзявана загаварыў першы сам:

— Слухай, ці шмат вас, таксістаў? Я к таму, што ні разу за ўсе гады не сеў да цябе ў машыну.

— Мусіць, не часта ездзіш у таксі! — зарагатаў Грыша. — Я землячкоў часта ваджу... А нас, брат, многа. Толькі ў нашым парку машын чатырыста, а мо і больш...

Ехаў Грыша асцярожна, не спрабаваў прашмыгнуць трамвайшы прыпынак ці абагнаць каго. Як для таксіста, падумаў Антон, дык аж занадта асцярожна. І, усміхнуўшыся, спытаў:

— Ты заўсёды так ездзіш?

Грыша, не паварочваючыся да яго, нечакана сур'ёзна адказаў:

— Я ж, брат, на сваёй зараз. Не хапала яшчэ, каб пацалавацца з якім дурнем!

— У цябе ж, здаецца, «Запарожац» быў? Чырвоны... — зноў спытаў Антон.

— Быў, ды сплыў! «Запарожац» — хіба машына? Чарапаха! А «жыгуль» — сапраўдная машына! Чуеш, як бяжыць?

Як ні рэдка бываў Антон у Кавалевічах, аднак жа сякія-такія вясковыя навіны чуў. Чуў, што Грыша яшчэ некалькі гадоў назад займеў «Запарожца». Займеў, вядома, не за свае заробленыя — за бацькавых парсюкоў і парсят, як, дарэчы, і кааператыўную кватэру. Хацеў спытацца, падкузьміць Папка-малодшага, але перадумаў: нягожа, карыстаючыся з чужой ласкі, яшчэ і пацвельвацца з чалавека. Сам жа Грыша, напэўна, нізавошта не прызнаецца, за якія такія шышы прыдбаў машыну і кватэру. Ну, і ліха з ім! Якая розніца? Грыша, здаецца, не зусім і блгі хлопец. Не кожны здатны на тое, каб вось так, як ён, заехаць на аўтастанцыю і запрасіць у сваю машыну земляка дзеля кампаніі!

Выбраліся, нарэшце, з горада, выскачылі на шашу. Тут Грыша прыбавіў хуткасці, усеўся за баранкай ямчэй і, падалося, вальпей. І тут, нарэшце, сам загаварыў да Антона, і загаварыў пра тое, чаго Антон не чакаў:

— Ты, пэўна, думаш: тарбахват Грышка Пап-

коў! Урвіцель, як усе таксісты! Думаш, га? А я табе скажу так. Праўду скажу, бо цябе я не баюся. Землякі — як сваякі... Дык па-сваяцку і скажу. Не ўсе таксісты і ўрвіцелі, як вы думаеце. Канечне, свежая капейка, як кажуць, у нас водзіцца, пасля змены, каб і не хацеў, сякі-такі рубель у кішэні збіраецца. Але не столькі, каб за гэтыя рублі машыны купляць. І гэтыя «Жыгулі», як і рапейшага «Запарожца», ты ведаеш, я не за свае купіў. За бацькавы грошы. Але, брат, і не зусім за бацькавы. Да тых грошай і я руку прылажыў. Я на тых парсюкоў і цялушак таксама паўкалваў. Кожны тыдзень у Кавалевічы пёрся — і адзіц, і з жоўкай. Пёрся, каб сена накасіць, дроў парыхтаваць, агарод пасадзіць і выкапаць. А колькі мяхоў мукі, камбікармоў папацягаў туды! Праўдамі і няпраўдамі даставаў... А за мае таксіцкія рублі кукіш бы я меў! А ты думаеш...

— Нічога я не думаю, — адмахнуўся Антон.

— Думаеш! — Грыша бліснуў на яго буйнымі, белымі зубамі. — Але хрэн з табой! Думай! А вось каб хто з вас хоць адну змену пакруціўся па вуліцах, па завулках і дварах, каб уведаў, як гэта соладка, калі пад канец змены ўсё ўваччу мільгаціць, рукі і ногі дрыжаць, спіна пямее, а каб яшчэ з п'янымі паваждаўся, дык тады б не зайздросціў каторы, не казаў бы, што таксіст — кум каралю і чорту брат...

Выскачымі на пагорак, з якога адкрываўся Бараўлянскі пасёлак. Грыша пачакапа збавіў хуткасць і, кіўнуўшы Антоцу кудысьці наперад, сказаў зусім іншае:

— Не люблю тут ездзіць. Пракляты ўчастак!

— Чаму? — Антон, прыпадняўшыся, зірнуў на дарогу.

— Не глядзі, нічога не ўбачыш, а — пракляты, тут штогод аварыі бываюць. Роўна, гладка, а — куляюцца. Цыганы праклялі...

Антон пасміхнуўся сам сабе: маўляў, Грыша блэрэцца за сваё — пачынае заліваць.

— А ты не смейся, — сказаў Грыша. — Помніш, як яшчэ тут брук быў? Як спрамлялі дарогу, калі асфальт клалі? Дык тут тады цыганы рабілі. Цыганская брыгада ці арцель. І знайшоўся прараб, які і цыганоў вакол пальца абвёў, пешта ім не даплаціў. Вось

цыганы і праклялі гэты ўчастак. І на роўным месцы машыны куляюцца. Я, брат, гэта ведаю і заўсёды тут ціха еду.

— Байкі,— сказаў Антоп.

— Мо і байкі,— пагадзіўся Грыша.— А што цыганы гэты ўчастак рабілі, дык гэта точна! Я тым летам з маткай вішні ў Мінск на Камароўку вазіў, сам бачыў...

Грыша змоўк, засяроджапа ведучы машыну. Антоп таксама маўчаў, печакана ўражаны Грышавым расказам. Колькі разоў ездзіў гэтаю дарогаю і ніколі не думаў, уласна, аб дарозе, аб гэтых паваротах, пад'ёмах і спусках, якія пазначылі злілісты маюнак асфальтавай стужкі. А шафёры, аказваецца, трымаюць усё гэта ў памяці, для іх дарога — не мёртвая стужка асфальту, а жывая істота, са сваім поравам і характарам...

— Слухай, ну скажы, цікавая твая работа?

Грыша неяк дзіўна паглядзеў на Антопа, памаўчаў, пасля азваўся:

— Цікавая... Я ж казаў ужо... Аднойчы па Казлова еду. Здаецца, без пасажыра, па выкліку. Іду, як заўсёды, на шэсцьдзсят. Наперадзе — зялёны. А тут з тратуара нехта матлянуўся на дарогу... Ну, паспеў тармазнуць, задок занесла, мяне крутанула. Выскачыў з машыны — той пехта ляжыць. Кінуўся да яго — стары дзед. Кіёк убок адляцеў, сетачка з двума пакетамі малака побач ляжыць, адзін пакет пацёк... Падымаю старога — вочы расплюшчвае. Жывы, значыцца! Згроб яго, у машыну — і ў бальніцу... Не вінаваты, а сэрца заходзіцца, такія кошкі шкрабуць... Назаўтра да яго ў бальніцу — з яблычкамі, са слоікам кампоту. А стары ачухаўся, у калідоры мяне стрэў, кажа, паздароўкаўшыся: «Дзякуй богу, што хоць ты не скалечыўся... Даруй, сыноч, адсохла галава зусім...» Цікава?

Антоп прамаўчаў.

— Помню, накіравалі нас абслугоўваць дэлегацыю. Дэкада пейкая была ў Мінску, ці што. Вазілі мы артыстаў, пісьменнікаў... З гасцініцы на канцэрты; на сустрэчы розныя, а пасля зноў у гасцініцу. І на банкеты і з банкетаў вазілі... Помню, Тарануцьку са Штэпселем вёз. Адразу пазнаў. Яны і ў жыцці такія ж, як і на сцэне. Асабліва Тарануцька. Усю

дарогу хахміў... Спевака аднаго вазіў. Яго часта па тэлевізары паказваюць, але я прозвішча ніяк не запамню. Цё-ё-ёшленькі быў! Двое, што з ім ехалі, ледзь уламалі, каб спаць ішоў... Ды ўсё гэта ярунда! Нашы не любяць вазіць артыстаў розных ды пісьменнікаў. З іх прыварак невялікі, а клопату... Наш брат, рабацяга, куды шчадрэйшы за іх. А каторы напад-пітку, дык...

Крутнуліся па Радашковіцкай развілцы, справа мільгануў танк на п'едэстале, злева, за прысадамі, паплыў Астрашыцкі Гарадок. Антон, праязджаючы міма, заўсёды міжволі прыгадвае верш, нават не верш, а некалькі радкоў, якія напісаліся ў яго аднойчы ў дарозе да сваіх Кавалевіч. Прыгадаў тыя радкі і цяпер:

Паміж Мінскам і Лагойскам,
Пры шашы, на левы бок,
Лёг не горад і не вёска —
Астрашыцкі Гарадок.
Чым прывабіў уяўленне,
Зваў мяне яшчэ здалёк?
Сама назва, як трызненне, —
Астрашыцкі Гарадок.
Землякі ішлі у горад
(Мінск — не дзедаўскі куток!) —
Адкрываўся ім з пагорка
Астрашыцкі Гарадок...

Болей, колькі ні намагаўся, нічога прыдумаць не мог. Але гэтыя радкі засталіся ў памяці і чымсьці трывожылі яго напраўду...

Аднойчы, даўно ўжо, яшчэ студэнтам, Антон не стрываў, выйшаў з аўтобуса, які вёз яго ў Мінск, і завярнуў у Астрашыцкі Гарадок — паглядзець, што гэта за «не горад і не вёска». Пахадзіўшы па старым парку, пастаяўшы на беразе возера, ля абымшэлых паляў колішняга моста ці млына, не паленаваўся перайсці на другі бераг рачулки і ўскараскацца на старадаўні вал. Стаяў там, глядзеў зверху на люстра возера, на крутыя пагоркі-ўзлюбкі, парослыя лесам, на драўляную каплічку сярод могільнікавых соснаў — і рабілася на душы вусцішна, трымкліва, як бы ён судакрануўся з жыццём, што буяла тут даўным-даўно, ад якога застаўся, бадай, толькі вась гэты ўтравелы вал ды яшчэ, можа быць, гэтае возера ўпізе...

Ён тады, наўздзіў сабе, затрымаўся ў Астрашыцкім Гарадку да самага вечара: выпадкова загаманіў у парку з маладзенькай не то выхавацелькай, не то медсястрой з дзіцячага санаторыя, якая вывела сваіх падапечных на прагулянку. Дзяўчына аказалася надзіва гаваркая і шчырая, нават — смешна ўспамінаць! — прынесла яму, Антоцу, з санаторыя абед (пэўна, свой, пра што ён падумаў толькі пасля) і запрашала, калі ўжо ён наважыўся пазнаёміцца з іхнім гарадком, застацца яшчэ на дзень, абяцаючы ўладкаваць яго на начлег у дамку рыбака.

Праз гэтае выпадковае знаёмства ён і заставаўся там да вечара, а пасля, калі тое даверлівае і добрае дзяўчо павяло сваіх выхаванцаў спаць, ён бессаромна збег з парку і хуценька пашыбаваў на аўтобусны прыпынак, а потым не адзін раз прыгадваў яе, думаў пра тое, як яна, вярнуўшыся, шукала яго ў парку, і тады яму рабілася няёмка, ажно сорамна, да брыдоты, і як бы нечага шкада...

— Дык ты чуеш? — адарваў яго ад згадак Грыша. — Кажу, што рух па дарозе аднабаковы: колькі едзем, а нікога не даганяем і нас ніхто не пераганяе, усе ў горад пруцца.

— Раніцай з горада ехалі, па зялёнкі, — адказаў Антон, — а цяпер дамоў вяртаюцца.

— Няма зялёнак, — пазяхнуў Грыша. — Я ў мінулую пядзелю з сям'ёй ездзіў, дык грыбікоў больш, чым грыбоў. Увесь лес здратаваны.

— Дык, выбачай, вы ж і дратуеце! Забіраецеся туды, куды раней ніхто не дападаў!

Грыша не пакрыўдзіўся, наадварот — задаволена зарагатаў:

— Ну, дык а як? Каб я на сваіх колах ды аціраўся там, дзе ўсе ходзяць, дзе адны зрэзанія пожкі тырчаць? Не, выбачай, я ўжо забяруся, як ты кажаш, туды, дзе мяне грыбы будуць шукаць, а не я іх.

— Таму і няма тых зялёнак, — таксама пасміхнуўся Антон.

— Дык жа я ўжо і вінаваты ў тым? — Грыша зноў паказаў зубы.

— І ты.

Грыша пасур'ёзнеў:

— Э, кінь! Я за ўсю восень разы са тры і выбраўся!

— Усе па тры — колькі збярэцца?

— Дык а пашто я тады «Жыгулі» сабе купляў?

— Каб у грыбы ездзіць!

Грыша зірнуў на Антона, хмыкнуў:

— А пайшоў ты на хутар!

Неўпрыкмет праскочылі Астрошыцы, Чудзенічы, скрыжаванне на Дзяніскі і Жодзіна, на пагорку ля Лагойска павярнулі налева, на гравійку — зашаргалелі па жарсцвяку шыны, па днішчы забарабанілі, бы шротам, дробныя каменьчыкі.

— Тут не разгонішся, — сказаў Грыша, збаўляючы газ.

— Дык і не гані, паспеем з козамі на торг, — падтрымаў яго Антон.

— Казалі ж, і тут асфальт пакладуць, — буркнуў Грыша. — Падымі шкло, менш пылу будзе лезці.

— А ты дадому чаго? — печакана спытаў Антон.

— Падскочу... Бульбы пару мяшкоў вазьму, яблыкаў... А што?

— Нічога. Я так. Гляджу, адзін едзеш, без сям'і.

— Дык жа хлопец у школе, у другую змену, а ў жонкі сёння рабочая субота.

— Колькі твайму хлопцу?

— Жаніх ужо, брат, у восьмы ходзіць. Паверыш, мае паўбацінкі святочныя цішком стаптаў, а я і не ведаў. Спатрэбілася абуць, дык гляджу — усе збітыя, абшарпаныя. Такі паганец!

Аднак жа ў голасе Грышавым чулася не крыўда, а замілаванасць, гонар ад таго, што ў яго такі вялікі ўжо сын, амаль дарослы, — пакуль хоць па назе, а дагнаў бацьку...

— А ў цябе ёсць хто? Я ж чуў, што ты позна жапіўся. Паспеў абсемяніцца?

— Уга калі! Таксама хлопец. Але мой малы яшчэ. У пяты ходзіць.

— Малы! Не агледзішся, як таксама твае адзежкі будзе прымерваць! Надта скорыя яны на гэта! — Грыша быццам паздзіўляўся нечаму сам сабе. — Ну, а як баба твая? Няма мух у носе? Яна ў цябе таксама вучопая? Ты не злуйся, але я вучопых баб не люблю... Мая баба, скажу табе, як і я, скопчыла сем класаў і восьмы калідор, у восьмым не давучылася... І што? І дзякаваць богу. Затое без паршаў! Што ў хату купіць, сабе, мне ці Ігару — сына Ігарам за-

вудь,— тут япа камандуе. Хочаш — купляй, ты — гаспадыня. А што мне рабіць, калі і куды пайсці — ты мне тут не ўказ, тваё бабскае дзела — старана. Я цябе шаную, не крыўджу, бачу і ўдзянечку, і ў цёмную ночку,— Грыша пырснуў смехам,— так што маліся, баба, богу і не шманай... А інакш, брат, па-скуднае дзела. Даць бабе хвастом круціць — адна ярунда палучаецца. Я табе, вучонаму, скажу так. Чаму ў нас зараз шмат разводзяцца? Праз гарэлку, што мужчыны п'юць? І праз гэта. Але, як на мой розум, дык і праз тое, што бабы верх над мужыкамі ўзялі. Ты ж паглядзі на каторых. Ён каля яе і так, і гэтак, і ўгаворвае, і просіць, як ля дзіцяці малога, а яна — нюхаўку задзярэ і азадкам круціць: што захачу, тое і зраблю, ты мне не ўказ, мы з табой роўныя, я ўчора талеркі мыла, а ты — сёння мый, пялёнкі не забудзь прапаласкаць... Я такую бабу, каб уладу меў, так бы адпэндзіў, каб усё жыццё помніла, каму трэба пялёнкі мыць і падлогу падціраць... Няпраўду, думаеш, кажу, га, Топік?

Антон не то мармытнуў штосьці, не то, па звычцы, моўчкі крутнуў галавой, што Грыша зразумеў па-свойму, бо нечакана кінуўся ў атаку:

— Не, ты не думай, што ў мяне з Іркай маёй, гэта самае... Не! Я Ірку ў крыўду не даю! Баба яна на яць! І гаспадыня, і матка, і за мяне каму хочаш нюхаўку на бок зверне. Жывём мы, брат, душа ў душу...

Грыша памаўчаў, пакуль з'язджаў з дарогі і пыліў па полі — гравейку ў гэтым месцы рамантавалі, клалі на месцы былога драўлянага мастка шырокія, шырэйшыя, чым для студні, бетонныя колцы, а пасля зноў загаварыў:

— Толькі, брат, прызнаюся, адно кепска... Надзяцей нам не пашанцавала з Іркай. Неўзабаве пасля Ігара захварэла мая Ірка. Па-бабскаму... Лячылі-лячылі, а потым на аперацыю паклалі, выразалі ўсё чыста... А мы так хацелі, каб хоць трэсечка была дзяцей. Два хлопчыкі і дзяўчынка... У цябе таксама адзін? І больш, пэўна, не хочаце? Ну і дурні! Тут бы рады быў, дык... Чорт яго ведае, што гэта цяпер робіцца! Зробяць аднаго выліўка — і ўсё! Каб самім пажыць! Для сябе! А як гэта — для сябе? Навошта — для сябе? Каб кожны стаў жыць толькі для сябе, што

б было? Нечага я тут не разумею. Ты вучоны, скажы, што было б, Тонік?

Антон моўчкі сцёпапуў плячамі.

— А ты не маўчы! Ты не думай, што Грышка Папкоў балбоча абы-што. Я люблю пагаварыць, гэта праўда. І пасажыраў люблю разгаворлівых. Каторы ўсупецца ў машыну, падзьмецца, як індэк,— я такіх не люблю. Сядаеш да чалавека, дык будзь чалавекам. Я такіх вумпікаў катаю па сваёй мятодзе. Скажу, што там вуліца перакрыта, а самога крутапу на лішні кіламетр-другі... Але не люблю і тых, хто падта сабе наўме. Вязеш каторага, скажам. Быццам і нішто чалавек: і пра пагоду пагаворыць, і пра што іншае, анекдот раскажа. Прывязеш, дык ён табе на лічыльнік не зірне, суне рубля ці трайка і — «Здачы, друг, не трэба!» Не, выбачайце, трэба! Я такому дам рэшту цюцелька ў цюцельку, да капейкі. Я табе, чалавеча, не жабрак, я таксама, як і ты, зарплату палучаю, рэгулярна, два разы ў месяц... Разумееш, што да чаго? Іншы рубля падае, скажам, калі на лічыльніку восемдзсят сем капеек, і сарамліва кажа: «Дзякую...» Ну, дзякую дык дзякую, мо ты не хочаш чакаць, пакуль я корпацца буду, шукаючы табе трынаццаць капеек рэшты, мо табе час даражэйшы, чым гэтыя трынаццаць капеек... А то ж на лічыльніку два трыццаць, а ён трайка падае — «Здачы, друг, не трэба!» Значыць, пусты чалавек, і я такога не паваяю. З тых, што для сябе жывуць. Правільна кажу?

— Ты, мусіць, кожнага ўжо за вярсту бачыш, што за чалавек?

— Навылёт! — Грыша сплюпуў у акенца.— Тут у мяне вока патрэніравана, як у буфетчыцы на недаліў ці на недамер. Асабліва ж, Тонік, не цярплю фантамасаў. Гэта я так смаркачоў патлатых заву. Ну, бачу ж, што яшчэ і рубля за сваё жыццё не зарабіў, а ўжо сядае ў таксі і ўжо асмельваецца паблажліва, як зялепусе сваёй, працадзіць мне праз зубы: «Мне, шэф, на Пушкіна, не абіджу...» Ды я цябе зараз сам так абіджу, што забудзешся, на Пушкіна табе трэба ці на Глебкі! Але ж — не будзеш! Адно, што магу, дык гэта сказаць: «Не па дарозе, я па заказу ў Чыжоўку...»

— А не баішся? — Антон і сам не ведаў, чаму спытаў так. Пэўна, таму, што сам чамусьці пабойваўся гэтых самых, як Грыша кажа, фантамасаў. Адзін час займеў быў звычайку хадзіць перад сном на прагулячку — рабіць некалькі кругоў вакол квартала. І аднойчы прычапіліся да яго смаркачы — ажно чацвёрка. Прысталі: дай закурыць. Ён спакойна спаслаўся на тое, што на ім спартыўны касцюм і што цыгарэт з сабою пельга было ўзяць. Тады адзін, старэйшы, з тых фантамасаў сказаў: «Трэба напаміць дзядзю, каб у другі раз браў з сабою «Арбітку» ці «БТ»...» Антон адбіўся ад іх, але з той пары ўсё ж перастаў хадзіць на тыя вячэрнія мацыёны...

Грыша на яго пытанне зарагатаў:

— Хай паспрабуе каторы! У мяне пад сядзеннем па ўсякі выпадак ключ ляжыць. Сунуць туды руку — адна секунда...

Дарога то спускалася ў лагчыну, то падымалася на пагорак, бегла то сярод лесу, то сярод поля, даўно зжатага, парудзелага, шыны нямоўчна шаргацелі па пяску.

— Ну, брат, вось і пад'язджаем, — сказаў Грыша, і Антон спахапіўся і, як пасля дрымоты, агледзеўся.

«Жыгулі» ссунуліся з гравійкі і пакаціліся па вузкай, цяперашнім сухім часам добра прыкатапай дарозе-палёўцы праз лес. Іхнія Кавалевічы, колішні цэнтр калгаса, даўно ўжо страцілі свой ранг самастойнасці, сталі калгаснай брыгадай, і да іх па-ранейшаму бяжыць праз лес гэтая пакручастая, праўда, не дужа гразкая нават у хлюпатную восень — бо пясок — палёўка, у той час як да іншых, больш перспектыўных вёсак, хоць бы сабе да тых самых Баброў, даўно ўжо пракладзены добрыя, уезджаныя ў любую пару года насыпанкі, а то і асфальтоўкі. Грыша вёў машыну асцярожна, абмінаючы выбоіны і каляіны, аднак яе ўсё адно добра-такі пагойдвала, і Антон, які дагэтуль сядзеў, адкінуўшыся да спікі сядзення, падаўся наперад і ўзяўся рукою за дзяржальнік на дзверцах.

— На гэтых двух кіламетрах машыне больш дастаецца, чым на дваццаці кіламетрах добрай дарогі, — нібы сам сабе заўважыў Грыша. — Кепска, брат, што гэтага не разумеюць кіраўнікі калгаса. Гэтая эканомія ім бокам вылазіць. Няпраўду кажу, га?

— Якая эканомія? — не зразумеўшы, пра што ён, перапытаў Антон.

— Даўно, кажу, трэба было б сапраўдную дарогу зрабіць, а не соўгацца вось так каторы год...

— А-а-а,— кіўнуў Антон.

Грыша зірнуў на яго, усміхнуўся:

— А ты пейкі як не выспаўшыся. Выпіў учора?

— Было,— зпоў кіўнуў Антон.

— А я думаю, чаго ты кіслы такі! — Грыша зарагатаў.— Замочка якая была ці так кампанія?

— З жонкай,— адказаў Антон.

Грыша здзіўлена паглядзеў на яго, сказаў, яўна не паверыўшы:

— Ну ты і даеш! Хацеў бы я паглядзець, што там за жонка была!

— Не думай лішняга. Праўда, з жонкай. Пасядзелі ў рэстаране,— шчыра сказаў Антон.

Грыша штосьці хмыкнуў, быццам сказаў: «Ага, ага!», аднак, было відаць, усё ж не паверыў.

Выехалі з лесу, ускочылі на пагорак. Унізе паказаліся Кавалевічы. Грыша не стрымаўся, загаварыў:

— Мой родны кут, як ты мне мілы, забыць цябе не маю сілы... Няпраўда, брат, памыляецца паэт,— забываем! Ці не так?

— Забываем, Грыша, забываем...

— Табе яшчэ лацвей. Бацька з маткай памруць, дык Маня тут з Томкай. А мае старыя пераедуць да бабкі з дзедам, дык мне, кавалевіцкаму Грышку Папкову, дарога сюды будзе заказапа. Як і не радзіўся тут, і не жыў... Дзіўна ўсё гэта, брат!

— Што ж тут дзіўнага? — не чакаў Антон ад Грышы такой гаворкі, няўцям было яму, што яшчэ пехта, як, напрыклад, гэты самы Грыша Папкоў, які чвэрць веку назад стараўся вырвацца ў Мінск, мог думаць так пра тое месца, адкуль з радасцю і бесклапотнай лёгкасцю ўцякаў.

— Усё дзіўна,— паўтарыў Грыша.— Дзіўна і незразумела. Некалі думаў: пу і што, калі паеду? Ліха з імі, гэтымі Кавалевічамі! Што я тут не бачыў? А цяпер, калі бачыш, што — канец, што з карамямі адсюль вырваны, дык і сумна чагосьці... Эх, Тонік! А колькі ж нас было тут калісьці, жэўжыкаў! Сабраўшыся разам, вуліцу запруджвалі... А цяпер і бачымся гады ў рады...

— Лірык, аказваецца, ты,— сказаў Антон.

— Сумная тут лірыка,— зусім сур'ёзна перапыніў яго Грыша.

Машына ўкацілася ў вуліцу...

Калісьці высокая — можна было праехаць з возам сена — брама паніжэла. Ставіў яе бацька даўно. Ён, Антон, хадзіў тады яшчэ ў школу, праўда, ужо ў Бабры — у дзевяты ці ў дзесяты. За гэтыя гады даволі тоўстыя яловыя камлі згнілі ўшчэнт. Бацька разы са два падпіраў браму, каб яна калі-небудзь не рухнула на падворак, аднак падпоркі памагалі мала. І вось, нарэшце, бацька паднавіў яе: зрэзаў ля зямлі і ўкапаў шулы нанова, укапаў неглыбока, а каб яны стаялі, пазаганяў ля іх кавалкі рэек і папрывязваў да іх шулы дротам. Падпілаваў знізу падгніўшыя вароты і веснічкі — калісьці яны былі Антону амаль упоравень, а цяпер трохкі вышэй пояса.

Веснічкі былі расчынены. Ён пераступіў цераз дошку, пакладзеную тут, пэўна, для таго, каб не хадзілі на вуліцу куры, і хуценька пайшоў на падворку да сенцаў, стараючыся не глядзець у вокны, каб не згледзець бацьку ці маці раней часу, — хацелася ступіць на парог па-дзіцячы нечакана, знянацку. Згледзець так нікога і не паспеў, аднак пачуў, што ў хаце ёсць яшчэ нехта акрамя бацькі і маці, — як бы нейкая бяседная гамонка. А мо падалося?

Ён зайшоў у сенцы — яны былі таксама расчынены. Ціхенька, стараючыся не бразнуць клямкай, адчыніў дзверы ў хату і гэтак жа ціхенька прычыніў іх за сабою. Зайшоў і спыніўся ля парога ў нерашучасці і непаразуменні. У першай хаце нікога не было, а з другой плыў сюды досыць густы тытунёвы дым і там сапраўды гучна і п'янавата гаманілі. Антон збянтэжыўся. Што гэта магло азначаць? Якія госці? Дзень нараджэння? Не, маці, памятаў Антон, парадзілася вясною, у сакавіку, а бацька — у пачатку лета, на Пятра. Хто-небудзь прыехаў? Здаецца, няма каму. А бацькава тэлеграма? Запрашаў, каб прыехаў на гэтыя госці? З якой нагоды? Чаму не напісаў? Няёмка атрымалася...

Антон апусціў долу партфель, зняў плашч, павесіў яго на кручок ля дзвярэй, прыгладзіў валасы і

ступіў на парожак у другую хату. Ужо вечарэла, сутоньвалася, але святла пакуль у хаце не запальвалі, і Антон не адразу разгледзеў застолле. Затое яго ўгледзелі адразу ж. Першай выскачыла з-за стала — сядзела яна з краю, бліжэй да дзвярэй — маці, кінулася да Антона на грудзі, загамапіла са слязамі:

— А Тонічак, а роднецькі! Мы ўжо думалі, што там з табой прылучылася! Абяцаўся ўчора прыехаць, а ўжо во і субота звечарэла, а цябе ўсё пямашака... А мой ты сыночак... А дзе ж Рэня, ушучак дзе? Ці адзін толькі?

Тонік, у абдымку з маці, урэшце пераступіў парог, зайшоў у хату. Вызваляючыся з мацерышых рук, казаў:

— Адзін, мама. Аляксей у школе, а Рэня занята... І я ўчора не змог... І сёння зрапку не выпала вырвацца... Во, толькі цяпер... І то добра, што Грыша Папкоў падвёз — ехаў...

— Грыша падкінуў? А дзе ж ён цябе напаткаў? Гэта ж пашанцавала як! А то ж бы яшчэ ехаў, каб аўтобусам, — тупала каля яго маці.

— Ага, мама, хутка прыехалі, — казаў Антон, азіраючыся на хату, на застолле і чырванеючы, што вымушаны хлусіць маці.

Гасцей, як думаў ён, дык і шіякіх, па сутнасці, не было. За сталом сядзелі бацька, Маня, Томчын Андрэй, сусед Кузьма Цер ды яшчэ Томчын Валерык. Антон даў «добры дзень» спачатку ўсім і памкнуўся да бацькі, каб паздароўкацца з ім па-сыноўску — абняць і цмокнуць у шчаку, але дарогу яму заступіла Маня. Павіснула на ім і, дыхаючы зпізу ўверх яму ў твар гарачым і п'янаватым, засакатала:

— Здароў, братка! Добра, што хоць сёння прыехаў... Але ж я не веру, што ўчора вырвацца не мог. Не злуйся, Тонік, але скажы: Рэня не пусціла? Яна? Ну, прызнайся?

Маці тузапула Маню за руку, прыкрыкнула, як калісь на малую:

— Маня, перастань! Якая ты, дачушка, назола! Чаго прыстала? Ці ж Тонік не сказаў? Каб жа мог, дык прыехаў бы!

— Нічога, мама, з ім не зробіцца, — пязлосна адказала Маня. — А я ведаю, што кажу. Братка наш апанеў, мы ўжо яму як чужыя. Бацька тэлеграму

адбівае, каб сыноч прыехаў, а сыноч не можа... А мо бацьку кепска стала, га?

Антон бачыў, што Маня больш назалецца яму, чым злуецца, але ўсё ж з ніякаватасцю гаварыў-апраўдваўся:

— Калі б што, дык напісалі б... А то — прыязджай... Вось я і прыехаў...

— Прыехаў! — Маня незласліва ляпнула брата па плячы.— У свіныя галасы ты прыехаў, братка! Бацька цябе прасіў учора прыехаць!

— А што ў вас такое? — нарэшце спытаў Антон.— Сталы стаяць, як для вялікай бяседы, а гасцей — кот наплакаў...

— А-а-а, убачыў?! — Маня зноў затузала яго.— Гасцей табе мала? А ўчора, ведаеш, колькі было? Поўная хата! Усе былі, акрамя цябе!

— Адчапіся, Маня! — падаў голас і бацька.

Але Маня не адпускала Антопа.

— Чакай, чакай, тата! Хадзі, хадзі са мной! — сястра тузанула Антопа за руку і ледзьве не сілком пацягнула яго з хаты.— Ідзі, ідзі сюды, калі ты сляпы. Пабач, чаго табе тата паказваў прыехаць,— крычала ўжо на двары Маня.

Антон, нічога не разумеючы, упіраючыся, ішоў за ёю. Маня вывела яго на вуліцу, там крутанула тварам да хаты, тыцнула рукою ў бок сцяны:

— Глядзі, чытай!

Антон зірнуў на хату. На сцяпе, між вокнаў, што выходзілі на вуліцу, была прымацавана светла-шэрая, быццам мармуровая, дошка. Ён падышоў бліжэй, абапёрся рукамі па штыкетнік гародчыка-кветніка, паўзіраўся ў гусцеючым змроку ў тую дошку. Урэшце не так прачытаў, як здагадаўся: «Тут жыве заслужаны калгаснік калгаса «Перамога» Вячорка Пётр Васільевіч».

— Вось яно што! — сказаў Антон, паварочваючыся да Мані.— Чаму ж бацька не напісаў?

— Як гэта не напісаў? — усё яшчэ злавалася Маня.— Ён жа напісаў, каб прыехаў у пятніцу. Што ж ты яшчэ хочаш? Як табе пісаць трэба было яшчэ?

Антон толькі і змог, што пакруціць галавой:

— Каб жа я ведаў!..

Ён вярнуўся ў хату разам з Маняю. Адразу ж падышоў да бацькі, абняў яго, дакрануўся нічакію

да паголенай, але ўсё адно калючай бацькавай шчакі, прамовіў:

— Віпшую, тата! Я вельмі рады... Даруй, што спазніўся, — дадаў нечакана.

Бацька расчуліўся, заміргаў бялёсымі вейкамі. Хаваючы слязу, змахваючы яе ўчарпелымі ад мазуту і металу пальцамі, гаварыў хуценька:

— Нічога, сынку, нічога... Ты ж прыехаў во... І я рады... Нічога, сынку, нічога... Мы ўчора пасядзелі, і сёння во пасядзім... Або! І заўтра пасядзім, сыноч, калі на тое! Хай яно, як той казаў... — Нечакана адштурхнуўшы Антона, бацька тупнуў па падлозе ботам і заспяваў: — Дай мне, божа, усяго, чаго хочацца...

Маня, стоячы ля дзвярэй, пстрыкнула ўключальнікам, пад столлю загарэліся ўсе чатыры рожкі люстра. Маці, ужо крыху ачомаўшыся і супакоіўшыся, падышла да стала:

— Ладна, бацька, не заводзься! Тонік з дарогі, а ты... Сядай, сыноч, сядай і не глядзі на іх, яны ўжо насядзеліся, палі сабе чарку...

— Дзякую, мама, — сказаў Антон, але за стол адразу не сеў — паздароўкаўся з Андрэем, з Кузьмом, падаў руку пляменніку. Памкнуўся быў пасля гэтага сесці на падстаўленае Маняй крэсла, але спахапіўся: — Чакай, Маня, трэба ж рукі з дарогі спаласнуць.

Ён пайшоў на кухню — адгароджаны ў першай хаце закутак ля печы. За ім услед прытрушкавала маці. Паліваючы яму з кубка на рукі пад тазам, похапкам раскажвала:

— Адрабіў, сыноч, бацька сваё. Гэта ж да сямі дзесяткаў... Учора ў клубе бацька на сцэне сядзеў. З раёна начальства было і паша, калгаснае. Гаварылі шмат пра бацьку... Прыёмнік далі, маленькі такі, з антэнай... І дыплом нейкі... Ён вельмі хацеў, каб ты ўчора прыехаў, каб пабачыў...

— Каб жа ведаў, мама!..

— Дык хіба ж я не разумею! Калі ж работа тая!.. А пасля канцэрт быў у клубе. І ўсё як на бацькавых заяўках — і сьпявалі, і тапцавалі... Ну, а пасля ці не ўсе, хто ў клубе быў, да нас прыйшлі, на бяседу. Надта ж хораша казаў з раёна чалавек. Казаў, што бацька за свой век на трактары не адзін раз зямлю

аб'ехаў... Гэта каб усе яго барозны ў адну скласці...
Во якая радасць у нас, сыноч!

Ён хацеў выцерці рукі ручніком, які вісеў на цвічку там, у закутку, але маці ледзь не сілком выхашіла той ручнік у яго з рук:

— Ай, сыноч, не гэтым, я другі падам! — Яна ўвішна крутнулася з кухні і праз хвіліну вярнулася з другім ручніком.— На, выцірайся, бо тым усе выціраліся, нават і Цер. Культуру паказаў, таксама рукі надумаўся мыць... Прышёрся, быццам яго хто клікаў... Ну, ідзі ж, ідзі ўжо за стол!

Антон вярнуўся ў другую хату, сеў за стол. Маня наліла яму чарку — поўную, па беражкі. Напоўніў сваю і Андрэй, а Кузьма, Маня і бацька пырсканулі ў свае пакрысе, дзеля прыліку. Антон, разумеючы, што цяпер ён тут у цэнтры ўвагі, падняў чарку і падняўся сам.

Усё яшчэ адчуваючы сваю пяёмкасць перад бацькам, сказаў:

— Ну, тата, за тваё здароўе! За тваё высокае званне!

Трэба было, разумеў, сказаць нешта іншае, цяплейшае, але патрэбных слоў не знайшлося, і Антон, памаўчаўшы, стоячы выпіў, паставіў пустую чарку на стол, а потым ужо сеў і сам. Маня падсунула яму сподак, на якім ляжала курачая пожка і горка зялёнага гарошку, сказала:

— Еш! І што табе яшчэ пакласці? Мо скабачку? Ці вантрабянкі? Ай, што я пытаюся! Ты ж вантрабянку любіш! — Яна ўзяла з яго рук відэлец, ускалала некалькі кружкоў кілбасы-вантрабянкі, паклала на сподак.— Еш во. Свежанькая, заўчора толькі зроблена.

— Дзякую, Маня, дзякую, і сам дастану, ты не турбуйся,— гаварыў Антон, беручыся за ножку.— А вы ўсе? Нешта ж ніхто і не выпіў, не падтрымаў мяне.

— Я, Тонік, сваю асушыў,— адгукнуўся Андрэй.— Са шваграм грэх не выпіць.

— А нас, Тонічак, і не прымушай,— сказала Маня.— Мы ж, бацька табе казаў ужо, і ўчора пасядзелі, і сёнпяка во... Ты еш, закусі, а пасля і яшчэ палі сабе.

— Ага, Пятровіч, ты, гэта самае, прысхаў, а мы

ўжо тут уга колькі прамералі! Цер, Пятровіч, даганяй нас, уваж бацьку. Мы з ім усё жыццё ў суседзях пражылі, не лаяліся, не сварыліся. Не сварыліся, праўда, Пётра? Твая радасць — мая радасць, як той казаў. А вось цер, Пятровіч, — Кузьма зноў павярнуўся да Антона, — баюся, што пасварымся. Пабачыў жа, што на хаце пачапілі? Помнік! Чалавек жывы, а яму — помнік! Цер да твайго бацькі без хвігі не падыходзь, да трох не гавары. Не проста пенсіянер, а — заслужаны! Цер...

— Хопіць вам, дзядзька Кузьма, — перапыніла яго Маня. — Дайце паесці Тоніку.

— Не з галоднага краю прыехаў, — не змоўчаў Кузьма. — Цер не той каленкор, як той казаў.

— А паесці чалавеку з дарогі ўсё ж трэба! — ужо зласнавата абарвала яго Маня. — Я табе, Тонік, — павярнулася яна да Антона, — яшчэ налью. Выпі! Ад аднаго такога напарстка і смаку не пачуў!

— Калі вы таксама на кроплі, — усміхнуўся ён.

Ці таму, што быў, па сутнасці, без абеду, а з часу іхняй з Рэняй позняй сняданкі мінулася ўсё ж нямала часу, ці таму, што на сталае ўсё было дужа смачнае, Антон уплятаў за абедзве шчакі і неўзабаве здаволіўся. Маня, а потым і маці, якая, зрабіўшы пейкі свой клопат на гаспадарцы, зноў прыйшла ў хату, угаворвалі яго яшчэ пакаштаваць сяго-таго, але ён адмовіўся:

— Усё, мама! Нават і вантрабянкі больш не магу, — усміхнуўся Мані.

— Ну то і добра, сыноч, — сказала маці. — Тады і астатнім няма чаго сядзець. А то неяк не так, як у людзей. Селі абедаць, а тут ужо і вячэра — не вячэра. Я, Маня, тут сама прыбяру, ты бяжы дамоў, бо работа не ждзэ. А ты, Тонік, мо з бацькам сталы паадносіш?

— Добра, мама, добра, — адказаў Антон. — Мы і тату турбаваць не будзем. Мы з Валерыкам гэта зробім. Так, пляменнік?

Цер без асаблівай ахвоты, але ўсё ж вылез з-за стала і паклынаў за парог. Маці выправіла дадому Андрэя і Маню, наказаўшы прыйсці пазней — павячэраць разам. Пабег дадому і Валерык, памогшы Антону паадносіць суседзям пазычаныя сталы.

Антон вярнуўся ў хату. Маці на кухні парадка-

вала посуд, а бацька сядзеў у другой палове хаты на канапе і курыў. Антон апусціўся побач, спытаў крыху па-дурному:

— Ну што, тата, рады?

Бацька, атросшы попел у попельніцу, якую паставіў, як Антон сеў на канапу, між сабою і ім, скрывіўся:

— Ат, сынку, што мне ўжо тое? Прыемна, вядома, людзі во сабраліся, уважылі, добрае слова сказалі, а так...

— Ну чаму ж? У нікога ў Кавалевічах такой дошкі на хаце няма.

— У Кавалевічах няма, дык у Стайках ёсць. І ў Раздзялавічах ёсцёка,— адказаў бацька.— На Кацярыны Маўчанскай хаце. Яна даяркай рабіла. Усе трыццаць пасляваенных гадоў. І на хаце Рыгора Левановіча. Ён шафёрам адбухаў сорак гадоў, як я трактарыстам... Асталіся во з маткай у хаце, два карчы...

— Вы ж не адны, тата,— сказаў Антон.— Маня тут, Томка, унукі...

— У Мані з Томкай свой клопат... І так... Усё яшчэ каб ім памаглі, не яны... Во, Томка з Андрэем скоро, як і мы, адны ў хаце астануцца — Валерык не сёння-заўтра ў армію пойдзе.

— Ужо?

— А ты думаў! Маніны яшчэ малыя, дык жа Генусь яе, сам ведаеш, які гаспадар і бацька. Учора так набраўся, што брыдка перад людзьмі было. Сёння во, бачыш, і не прыйшоў. Ці адсыпаецца, ці сорам вочы паказаць.

— Неблагі ж хлопец, здаецца,— сказаў Антон.

— Што з таго, калі чарку любіць! Я ўжо казаў Мані, мо каб рашалася ды кідала? Пакуль мы з маткай, дык неяк было б,— бацька як пытаўся, што на гэта скажа Антон.

Ён падзівіўся:

— Ажно так?

— Ды ўжо ж,— бацька затушыў недакурак.— Каб нейкі інтэрас у руках меў, дык мо па-іншаму было б. А то адно спрабаваў, другое... Узяў быў у майстэрню. Дык пацёрся-патоўкся — і сарваўся. Душа, кажа, не ляжыць. А да чаго яна ў цябе ляжыць? Зноў — куды пашлюць. Я ўжо казаў: у пастухі ідзі,

заробак добры, водпуск узімку. Дык дзе! Уставаць жа рана трэба. А яго хіба падымеш?

— А як Андрэй? Ён жа рапей таксама любіў зазірнуць у чарку,— спытаў Антон.

— А не! Калі тое было! Яго ж дэпутатам выбралі, у народны кантроль увялі... Андрэй паразумнеў. Дзеці яго прыступілі. І Валерык, як малы яшчэ быў, на бацьку за гарэлку сварыўся, а найбольш Лёнька, старэйшы.

— Ён усё на цагельні?

— Ну а дзе ж? У канторы там сядзіць. Да пенсіі дабудзе.

— Яны з Томкай пастаянныя. Яна ж таксама школы не кідае?

— Дзе ты бачыў! Прыбірае. Магла б даўно на большыя грошы пайсці, дык — прывыкла! Дырэктарка яе трымае. Усё ёй: «Тамара Пятроўна, калі вы тут, дык я ведаю, што ў школе парадак...»

Памаўчалі. Тое, што гаварыў бацька, Антон ведаў: як ні рэдка бываў дома, аднак жа раз ці два на год выбіраўся і пра ўсё тое чуў неаднойчы.

— Ну, а як вы тут з мамай?

Спытаў Антон і пашкадаваў, што спытаў.

— А што мы? Жывём... Вясной думаем карову прадаць. Абыдземся. Які літр малака, дык — у Мамі, у Томкі возьмем. Цяжка стала, сынку: сена гэтае, зімою вады нацягай, улетку радоўку не ўпраўляешся адпасваць. Хопіць з нас парсючка і курэй.

— Даўно трэба было б збыць,— ахвотна падтрымаў яго Антон.— Навошта вам лішні клонат? Адпачніце на старасці.

— Яно ведама,— гэтак жа ахвотна пагадзіўся і бацька.— А ты як?

Антон, у апошні раз зацягнуўшыся цыгарэтай і растрыбушваючы яе ў попельніцы, сказаў:

— Усё добра, тата.

Бацька печага ўздыхнуў, памаўчаў, потым загаварыў:

— Як добра, дык і добра. Мне што, сынку? Я разумею... А матцы ўсё думаецца... Ёй бы і нявестку пабачыць, і ўнука, пагаманіць, паглядзець на іх, а і ты рэдка прыязджаеш, а Рэня і зусім як выраклася... Аляксея, пэўна, і не пазнаем ужо. У якую гэта групу ён ужо бегае?

— У пяты клас, тата.

— Во, бачыш! А ў нас калі быў? Як у трэці пайшоў, ці што?

— Калі неяк так, тата, атрымліваецца, — пасоўгаўся на месцы Антон. — Не адно, дык другое...

— Яно ведама...

Зайшла з першай хаты маці, спытала ў Антона:

— Мо малачка пап'еш? Толькі што працадзіла.

— Не, мама, не магу. Мо пасля... Халодпага...

— Добра, Тонічак. Я таксама сырадою не люблю, халоднае толькі... — Маці апусцілася на зэдлік ля парога. — Ох-хо-хо, здаецца, і не рабіла нічога, а ўходалася. Дай і я з вамі пасяджу троху. Пра што ж вы тут гамоніце?.. Я ж, Тонічак, дальбог, па тваю Рэню ў абідзе. Ні сама не паказваецца, ні Алёшкі не пускае...

— Памаўчы, маці, — сказаў бацька. — Гаварылі ўжо.

— Ну й што? Ты казаў, і я скажу. Хіба што блаславое кажу, Тонічак? Як вы там? Ці ўсё ж хаця добра ў вас? Як сват, свацця?

— Усё добра, мама, — зноў, як і бацьку, адказаў Антон. — Усё ў нас добра, — паўтарыў.

— А Алёшка, унучык наш? Не хварэе? Добра ж вучыцца?

— Не хварэе. І вучыцца няблага. Тройку калі толькі па пісьму схапіць, піша неакуратна.

— А бо ж! Што ж так? Ты ж па тым чыстапісанні заўсягды пяцёркі прыносіў! — шчыра падзівілася маці.

Антон прымусіў сябе ўсміхнуцца:

— Цяпер, мама, чыстапісання няма. Як пакрэмае каторы, так і добра. Абы граматна было.

— Чаму ж так?

— Прагрэс, мама.

— А хай цябе, сыноч! — Маці ўсміхнулася лагодна, быццам малому. — Я сур'ёзна пытаюся, а ты дзяцінішся.

— Ён не дзяцініцца, маці, а кажа праўду, — заўважыў бацька. — Час такі. Навукова-тэхнічны прагрэс. Ці да чыстапісання цяпер?..

— А ты памаўчы ўжо! — агрызнулася маці на бацьку, але таксама без злосці, па звычцы, як і даў-

ней, калі ён вяртаўся з лазні, браў сваю «закопную» чарку і блазнавата падакучаў і ёй, і дзецям.

Антону раптам зрабілася хораша. На душу павеяла цяплом і бесклапотнасцю дзяцінства. Нейкую хвіліну ён быццам напраўду адчуў сябе малым...

Быццам сядзіць ён вечарам за сталом і робіць урокі. Маці корпаецца ля грубкі — падсоўвае віламі да агню саганок бульбы ці пячэ пульхныя, смачныя, хоць і елкаватыя аўсяныя аладкі; бацька разгарнуў газету, адставіў яе далёка, на выцягнутую руку, складае, варушачы вуснамі, літары ў словы.

Аднекуль з двара ў хату ўбягае Маня. Маці адрываецца ад грубкі, бурчыць на дачку:

— Дзе ты гэта гойсаеш? Бульбу пасеч парасяці ці вядро вады прынесці, дык цябе няма, а як аладкі, дык нос чуе!

— І Тонік мог бы вады прынесці! Чаму ўсё я ды я? — адгыркваецца Маня.

— Тонік не такі недарэка, як ты! — кажа маці. — Ён жа вунь крукам сядзіць, урокі робіць, а ты гойсаеш!

Тонік чуе гэта, і ад мацерыных слоў яшчэ ніжэй нагінаецца над спыткам, і яшчэ старанней выводзіць у ім радок за радком. Гонар перапаўняе яго, ажно распірае, і яму зусім не шкада Мані, якой так часта перападае ад маці. Так ёй і трэба! Ён не бегае па завуголлі, не гапяе па вуліцы рэхву, не лупіцца ў нікара, а вучыць урокі. А той, хто не робіць урокаў, хай носіць ваду і сячэ парасяці бульбу...

Нечакана ад гэтых згадак Антону робіцца горача. Ён па звычцы пакручвае галавой, быццам зганяючы з сябе гэты неспадзяваны соп, гэтае дзіўнае, недарэчнае трызненне. Яму сорамна. У хаце зырка свеціць чатырохражковае люстра, і ён здалёк бачыць, як пастарэла маці, як яна неяк уся ўсохлася, змізарнела. Потым позірк яго знаходзіць бацьку, які сядзіць побач, і Антон з яшчэ большай выразнасцю імгненна адзначае ўсё тое ж і ў бацькавай паставе. Так, так, пастарэлі, паблажэлі яго тата і мама. Але ж, але ж... Дзеці не заўважаюць, як старэюць іхнія бацькі. Не адзін ён — усе не заўважаюць. Бацька ці маці для дзіцяці заўсёды старыя. Спытайце ў каго: ці памятае ён сваю маці маладой? Не, маладой ён яе не памятае, яна заўсёды была маці — вечна штосьці рабі-

ла, кудысьці рупілася... Так ён думаў. І лічыў, што не памыляецца. Аказваецца, памыляецца? Ён жа памятае і маці, і бацьку зусім не такімі. Калі і не маладымі, дык, прынамсі, не старымі. І вось яны са-старэлі. А ён... А ён не заўважыў, калі і як гэта зда-рылася. Не паспеў заўважыць ці не ўмеў?

Сорамна Антону. Хочацца яму кіпудца перад маці на калені, прыпасці вуспамі да яе сухіх, пакручаных пальцаў, паплакацца ў цёплыя і шорсткія далоні, папрасіць, каб даравала яму... А што дараваць? За што дараваць? Што ён благое зрабіў ёй ці бацьку? Благое? А што добрае? Ага, ён добра вучыўся. Амаль лепш за ўсіх скончыў школу. Паступіў ва універсі-тэт. Хіба яны, маці і бацька, не радаваліся тады? А пасля? Аднойчы падарыў ім электрычны чайнік. Калі маці было шэсцьдзесят, ён прывёз ёй хустку. Не абы-якую хустку — прыгожую і дарагую. За трыццаць два рублі. Чорную, у вялікія чырвоныя кветкі, с кутасамі. Бацьку падарыў фінскі плашч. Амаль новы. З падшэўкай са штучнага футра і з та-кім жа каўняром. Ён тады яшчэ працаваў у рэдакцыі. Памятае, апрашуў той плашч, а на рабоце, хто ні су-стрэпе, здзекліва цытавалі яму ў твар: «Морозной пылью серебрится его бобровый воротник...» Пэўна, таму ён доўга і не пасіў той плашч: аддаў бацьку... Ён жа не забываў іх. Хоць зрэдку, а — прыязджаў, адведваў... Значыцца, дзякуй за ласку? Ах, як усё гэта мізэрна! Як ад усяго гэтага прыкра і брыдка па душы! Чайнік, хустка, плашч...

Разумее Антон, усё разумее! Сорамна яму да га-рачыні ў твары, да болю ў грудзях. Бы ў злосці на сябе рашуча крутнуў галавой. І — ачнуўся быццам, пачуў, што кажа ад парога маці:

— Маладзец, сыноч, што хоць сёння прыехаў. Бацька-то цябе ўчора чакаў. Вельмі ж хацеў, каб ты быў, паслухаў, што там у клубе гаварылі...

— Памаўчы ж, кажу! — як і колькі хвілін назад, абрывае яе бацька, абрывае больш рашуча, патраба-вальна. — Што ты ўсё...

— Нічога, тата, не трэба, — выціскае з сябе Ан-тон. — Хай мама... Я ўсё разумею. Не здагадаўся. Чытаў тваю тэлеграму і галаву ламаў. Чаго, што зда-рылася? Каб захварэў раптам, дык напісалі б... Рэня казалася: мо памагчы што зрабіць...

— Ага, зрабіць, — ківае бацька галавой, і не зразумець, смяецца ён ці крыўдуе. — З Мінска тэлеграмай выклікаць, каб зрабіць што памог... Як малыя...

— Дык жа я і кажу, тата! Ніколі пісьма не напісаў, а то — тэлеграма...

— Ага, тэлеграма... Не пісьмо, — зноў ківае бацька галавой. — Значыць, трэба пільна.

— Ну вось, а я не здагадаўся. — Антон трэ далонь аб далонь.

Маці кідаецца бараціць сына, ужо крычыць па бацьку:

— Напісаў бы як след, а не выдумляў бы той тэлеграмы! Думаеш, усе такія здагадлівыя? А цяпер...

Антон замахаў рукамі:

— Мама, не трэба сварыцца! Тата праўду кажа. Дурань я, што не здагадаўся. Самы апошні дурань! Хіба ж тата без прычыны, без пільнай патрэбы, як ён кажа, пасылаў бы тэлеграму? Што ж тут загадкавага, незразумелага? Я проста бязмозглы дурань, і ўсё! І хопіць пра гэта...

— А бо, сынок! А я што кажу? Прыехаў во, дык і добра. І я, і бацька рады... А то... — Памаўчаўшы, маці спытала: — Ты ж калі назад думаеш? Заўтра ці мо раніцаю ў панядзелак?

— Мусіць, мама, заўтра, у панядзелак паўрад ці паспею, — адказаў Антон.

— У панядзелак дык толькі першым. Але ж можна і не сесці, калі людзей многа сюды ехала. Лепш і праўда заўтра. Апошнім аўтобусам. Нанач заедзеш, дык адпачнеш па-людску, а то ж з аўтобуса адразу на работу — гэта не дзела, — памяркоўна пагадзілася маці.

— Канечне, — прамовіў Антон.

Маці паднялася, выцерла рукі аб фартух, сказала:

— Ну, добра, пасядзела, і досыць. Ёсць жа яшчэ работа.

— А якая яшчэ работа, мама? — падхапіўся Антон.

Маці ўсміхнулася, махнула абедзвюма рукамі:

— Ат, работа! Я пра вячэру. Наказала ж Мані з Томкай прыйсці, пасядзець разам, дык пайду збяру па стол чаго свяжэйшага. А вы не сядзіце так, тэлевізар уключыце, мо кіло якое ёсцака.

— Во, мы і забыліся,— ухапіўся за тэлевізар Антон.— «Время» трэба было б паглядзець. Я яго заўсёды гляджу. А ты, тата?

— Як калі,— адказаў бацька, падымаючыся і ўключаючы тэлевізар. Пачакаў, пакуль засвеціцца экран, пакруціў ручкамі пастройкі, потым дадаў: — Кіно, здаецца, пайкае ідзе. То пэўна кіно, бо ўжо ж і па часе, «Время» тваё скончылася. Бяры крэсла, падсоўвайся, паглядзім...

Пачатак кіно яны прапусцілі, аднак пачалі глядзець і даглядзелі да канца. І Антон, які меў спадзяванак, што фільм пакрысе скіруе яго думкі ў іншы бок, ужо не рады быў, што пачаў глядзець яго, тое кіно.

У фільме расказвалася звычайная жыццёвая гісторыя: дзеці, аперыўшыся, пакінулі родны кут, а бацька дажывае веку ў вёсцы адзіп. І вось бацька, нечакана занядужаўшы, напісаў сыну ліст. Не дочкам, якіх у яго было дзве, а сыну — адзінаму, не надта ўдаламу, мо і зусім шалапутнаму. Атрымаў сын бацькаў ліст... пасля бацькавай смерці.

Але не гэта збянтэжыла Антона, а сам ліст. Бацька пісаў сыну нешта такое: дарагі сыноч, чую я, што скоро памру, але ты не думай, што я баюся гэтага; я спакойна паеду на той бярозавы пагорак, дзе спяць мае прадзед, дзед, бацька, браты і сёстры, мае далёкія і блізкія сваякі і суседзі; сумна мне праз тое, што ты можаш не паспець прыехаць, каб пахаваць мяне, як гэта спрадвеку вялося ў людзей — каб сын хаваў бацьку, а яшчэ больш сумна і балюча, што пасля ты рэдка, а мо і ніколі не выберашся на той пагорак, каб прыгледзець за маёй, мацерынай, дзедавай магількамі...

Антону ад ліста таго стала непамысна. Ён неспадзявана перакінуў масток ад тых кіношных бацькі і сына да сябе і да свайго бацькі, ён нават зірнуў крадком на бацьку, каб відочна пераканацца, што ён зусім не падобны на таго бацьку з тэлевізійнага экрана — маршчыністага, шыракатварага, не надта яшчэ і старога чалавека з самотным паглядам вачэй з-пад калматых броваў. Было ў яго ў пайкую хвіліну адчуванне таго, што той ліст адрасаваўся не экраннаму шалапутнаму сыну, які рабіў недзе ў горадзе механікам ці электрыкам, а яму, Антону, і ён доўга

не мог скінуць з сябе пезразумелае, але тым не менш трывожлівае здранцвенне.

І Антоп ажно зарадаваўся, што скончыўся фільм і што неўзабаве ў двары пачуліся галасы — ішлі, відаць, сёстры са шваграмі...

Пасля яны вячэралі. Зрэшты, мусіць, не так вячэралі, як гамапілі. Адзін Генусь Манін спачатку быў накінуўся на прыгатаваныя маці прысмакі — амаль цэлы дзень пасля ўчарашняга нічога не трымаў у роце, але і ён хутка здаволіўся. Гаворка была бязладная. Генусь, захмялелы пасля першай жа чаркі, пачаў быў «вумнічаць», як сказала Маня, — усчаў гаворку пра тое, што, маўляў, ракеты і самалёты ўскалацілі ўсё неба, і таму цяпер цяжка разабрацца, якая пара стаіць на дварэ — ці лета, ці восень, ці то ранняя зіма. Яго, урэшце, рашуча «выключыла» Маня, бесцырымонна закрыўшы яму рот даланёю. Аднак ён усё ж кінуў, як кажучь, каменьчык. Пагаварылі пра раннія замаразкі — на самым пачатку верасня, якія прыхапілі нямала бульбы, асабліва па нізкіх месцах, не надта песімістычна пагараваўшы аб тым, што і без таго бульба сёлета ўрадзіла кепска. Потым ускінулася гаворка пра дзяцей, якіх цяперашнім часам у вёсцы вельмі мала. Найбольш гарачылася Томка і з вялікім клопатам гаварыла пра хваляванне школьнай дырэктаркі: баіцца, каб праз год-другі не зачынілі ў Кавалевічах васьмігодку, бо ўжо сёлета на адзінаццаць настаўнікаў і дзвюх тэхнічак усяго шэсцьдзесят сем вучняў, а дырэктарцы той да пенсіі яшчэ ажно шэсць гадоў. Потым усе разам пашкадавалі, што знік гай — не надта вялікі лапкі лазняку і бярэзніку, куды кавалеўцы спрадвеку хадзілі вязаць венікі і пават, удалым годам, збіраць чырвонагаловікі, — гай выкарчавалі меліяратары, асушаючы суседняе балота, увогуле праводзячы шырокае акультурванне калгасных палеткаў, — і тут жа пагадзіліся, што замест гаю і прылеглага да яго балота калгас атрымаў багатую піву, якая заваліць ферму кармамі...

Пасля пачалі навышерадкі адзін перад адным расказваць Антопу вясковыя павіны: што памерла Верка Барэйчыха — з тыдзень паляжала без памяці пасля інсульту і памерла; што Алег Кудзелішын, як і Грыша Папкоў, купіў «Жыгулі» — грошы сабралі

бацька і цесць; што ў краму прыслалі маладую дзяўчыну пасля тэхнікума і цяпер крама працуе, як у горадзе, строга па гадзінах, а не так, як раней, пры Валодзю Маслючкевічу, калі можна было ўгаварыць яго адчыніць краму любою парою; што Віцька Каспар прыбудаваў да хаты цагляны трохсценак, а ўсю хату абклаў цэглай, падвёў ваду і паставіў ванну, нават, смяяліся ў вёсцы, змайстраваў у хаце туалет; што Лёнька Гурыновіч ехаў поччу на трактары і пераехаў п'янага Кастуся Шмэндрыка — той спаў у адхопе пры дарозе і адбыўся шчасліва: трапіў не на той свет, а ў бальніцу з трыма паламанымі рэбрамі; што Сося Руткевіч, даярка, атрымала ордэн «Знак Пашаны»...

І Маня з Томкай, і Андрэй з Генусем, і бацька з маці расказвалі пра ўсё гэта падрабязна, у дэталях і асобах, і Антон ад душы смяўся, прыгадваючы паўзабытых ужо Кастуся Шмэндрыка і Кудзелішынага Алега. І ён зноў, у другі раз за кароткі час быцця ў бацькавай хаце, адчуў сябе хораша, раскавана і ўтульна, і ўжо не на хвіліну, як тады, калі сядзеў з бацькам і маці, а надоўга і на-сапраўднаму. Цешыла яго і тое, што ўсе, нават Генусь, ставіліся да яго, Антона, з увагаю, як да старэйшага тут і разумнейшага, быццам загадзя пагадзіўшыся, што тут яго роля галоўнейшая, а аўтарытэт — неаспрэчны, і Антону прыемна і ўсцешна было прымаць ад іх гэтыя знакі ўвагі і павагі.

Сядзелі доўга, далёка за поўнач. Антон ужо сам парываўся нагадаць, што час позні і што пара, пэўна, канчаць, закругляцца з гэтай запозненай і нікому не патрэбнай, урэшце, вячэрай, але і маці, і Маня з Томкаю навывперадкі адмахваліся:

— Ат, ліха з ім, заўтра пядзеля, выспімся!

І ўсё гаманілі і гаманілі, зрэдзь часу распытваючы аб тым-сім і Антона, аднак ён, нягледзячы на фізічную і душэўную разамлеласць, усё ж аставаўся і тут самім сабой і альбо адмоўчваўся, альбо адбываўся агульнымі словамі, нахшталт: «Усё добра...», «А як жа!..», «І мы таксама...», «Калі ж часу, ліха на яго, вечна няма...»

Маці паслала яму на ложку, які стаяў у хаце без пільнай патрэбы, як аздоба: спаў на ім хіба толькі сам Антон, калі прыязджаў у адведкі з начоўкаю.

І кожны раз ён доўга не мог заснуць у гэтым нежылым ложку — усё выдавала як бы крыху вільготным і, здавалася, злёгка пахла цвіллю.

Не спалася яму і цяпер. Даўно заснуў бацька — Антон праз дашчаную перагародку чуў ягонае пахрапванне, задрямала, скруціўшыся на цвердаватай канапцы ў кухні, маці — ужо не чуваць было прыглушанага рыпу спіружыны ў той канапцы, а ён усё яшчэ ляжаў з расплюшчанымі вачамі. Зноў вярнулася да яго тое пачуццё пялоўкасці, як бы пейкай віны перад бацькамі за тое, што ён, Антон, затрымаўся ў горадзе, не прыехаў учора. Бацька хацеў, каб ён быў учора разам з ім. Разам з усімі ў клубе. І маці — таксама. Нездарма ж яна некалькі разоў загаворвала пра тое, шкадавала, што яго не пусціла работа, заўсёдная занятасць. Падумаў пра гэта Антон, і цёплая падкацілася пад грудзі. «Любыя вы мае, — чуліва думаў Антон. — Вы ўсё яшчэ жывеце салодкімі думкамі пра тое, што вывелі свайго адзінага сына ў людзі, што сын ваш не абы-хто, што ён першы ў вёсцы скопчыў універсітэт. Я ведаю, тата, як табе імпанавала само гэтае слова — універсітэт, як доўга ты вучыўся вымаўляць яго, як ніколі не забываўся сказаць каму-небудзь пры нагодзе, што твой Тонік — студэнт універсітэта. І ўчора ў клубе табе да поўнага шчасця не ставала таго, што там не было мяне. Так, так... Цяпер я разумею, чаму ты прасіў мяне прыехаць. Табе хацелася, каб я сядзеў у зале, каб паслухаў, што будуць гаварыць пра цябе людзі і начальства. Каб паслухаў менавіта я, твой Тонік, якога ты — ты і маці — вывелі ў людзі. Ты думаў: ну што можа разумець тая Томка з Андрэем ці Маця з Генусем?! Вось Тонік — той зразумее! І адэніць! І павіншуе бацьку, як ніхто іншы... Так, так, ты думаў менавіта гэтак, і як жа я не разумеў гэтага раней?! Я ўчора быў табе патрэбен, як піколі раней. А твой Тонік, тата, твой асвечаны вышэйшай адукацыяй сыноч патраціў дзень на глупства, замест таго каб пачуць крык тваёй душы і адгукнуцца на гэты покліч. Вось так, тата... Ты з мамай у сваёй бацькоўскай замілаванасці не заўважаеце, што ваш Тонік — проста няўдаліца і педавярак, чэрствы і абыякавы чалавек, няварты ўвагі. Толькі вы — ты і мама — і

любіце яго. А болей — аніхто. Не любіць і не паважае. І сам сябе ён, Тонік, таксама не любіць і не паважае. Не любіць і не паважае...»

Ах, як горка і салодка было яму вось так бэсціць самога сябе! Якіх толькі крыўдлівых слоў не кідаў Антон у свой адрас! І паступова тая шкадоба і жаласць, якія былі ўзніклі ў ягонай душы да бацькі і маці, перакінуліся на яго самога, і яму ўжо да болю было шкада самога сябе, і хацелася — ажно да горкага камяка ў горле — пажаліцца каму-небудзь на свой непрыкаяны лёс, на дурную, нікому непатрэбную яго работу-службу, на баламутную пустую бабу, якую так педарэчы — хоць нікому не прызнаваўся ў тым! — выбраў сабе ў жонкі, на цешчу, на ўсё, ўсё...

Заснуў ён толькі пад раніцу, калі маці падымалася ўжо даць карову: ён, здаецца, нават чуў, засынаючы, як ціха, быццам баязліва, зарыцелі ў канапцы спружыны...

Назаўтра дзень выдаўся такі ж харошы, як і ўчарашні: не сонечны, але затое ціхі, сухі і цёплы. Антон з бацькам парадкавалі пад паветкаю дровы. Бацька не прасіў яго падмогі. Наадварот, праганяў, калі Антон зайшоў пад паветку і, паздароўкаўшыся, пачаў падкідваць паленне, каб бацьку было ямчэй браць іх і складаць у торш.

— Кінь, сынку, складзецца і без цябе, — казаў бацька. — Гэта я так, ад пяма чаго рабіць. Парэзалі з Генусем, пакалолі во, дык і добра. Ты, бачу, спіш, а я выйшаў, дык ад пяма чаго рабіць і пачаў складаць... Кінь, пайшлі ў хату, снедаць будзем...

Антон заўпарціўся:

— Паспедаем, тата, паспеем. А гэта мне замест зарадкі!

— Ну, як знаеш...

Антон і прагнуўся з адчуваннем пялоўкасці перад бацькам, з чым і засынаў. Выйшаўшы ў двор і ўгледзеўшы, што бацька пад паветкай завіхаецца з дрывамі, Антон нават узрадаваўся — ёсць зачэпка падысці, неўпрыкмет згладзіць гэтую піякаватасць. Якая там ні работа, а ўсё ж — занятак, а пры занятку не трэба асабліва старацца, адводзіць там паглядці пра пешта гаварыць. І Антон, з крыху пайгранай бадзёрасцю, падахвоціўся памагчы бацьку — заўзя-

та шпурляў палена за палецам, а потым поруч з ім складаў іх у торп, стараючыся як мага шчыльней падганяць іх адно да аднаго, каб кладка атрымлівалася роўнаю і гладкаю, па сцяне.

Дроў было шмат. Бацька з Генусем пацілавалі і пакалолі, пэўна, цэлую машыну. І цяпер удвух яны завіхаліся ці не гадзіну, толькі парадкуючы іх. Скончылі кладку пры адной сцяне — ажно пад застрэшак, потым пакідалі крыху піжэйшы торп пры другой, а рэшту скідалі ў кучу абы-як — паліць у печы і ў грубцы зараз, у бліжэйшыя дні. Урэшце бацька ўзяў у рукі жалезныя граблі — падгрэбці трэскі, а Антон прысеў на парожак адначыць. Лапнуў сябе па кішэнях, шукаючы цыгарэты. Іх не было. Пэўна, засталіся ў пінжаку. Гукнуў да бацькі:

— Тата, у цябе ёсць што курыць?

Бацька падышоў, падаў яму пачак «Прымы», сказаў:

— Ты ж, мусіць, такіх не курыш?

— Анчога, — Антон выцягнуў цыгарэтку, пакамячыў яе ў пальцах, каб стала мякчэйшая, прыпаліў. — Я-то з фільтрам куру, але і гэтыя можна.

Бацька пастаяў, памаўчаў. Беручыся зноў за граблі, сказаў:

— А няхай бы патрываў троху, а то нашчаком цмыгаеш. Мне маці не дае нашча курыць.

— Малайчына мама! — усміхнуўся Антон.

— Ага, малайчына! Кажа, і так уранку бухаю, як у бубен!

— А мая не зважае, нашча я ці не нашча, — сказаў Антон. І, спыхапіўшыся, змоўк.

Бацька глухавата сказаў з дальняга кута паветкі:

— А на што-небудзь яна зважае, твая?

Антон паволі павярнуўся да бацькі, таксама глуха спытаў:

— Ты пра што, тата?

Не паварочваючыся да яго і не глядзячы на яго, бацька сказаў:

— А так, сынку... Здаецца мне...

— Што?

— Што не тое пешта... Вы ж маладыя яшчэ. Мы з маткай, бывала, хоць і старых саромеліся, твайго дзеда з бабай, але ж... А вы як пажыліся ўжо, як абрыдзелі адно аднаму... Я хоць і рэдка вас бачу,

але ж вочы не завязаны. Яна — сабе, ты — сабе... Чаму ж во разам было не прыехаць як людзям?

Бацька змоўк. Маўчаў і Антон. Маўчаў, ажно пакуль бацька не паставіў у кут граблі і не апусціўся поруч з ім на парожак. Тады Антон азваўся:

— Хто яго ведае, тата. Мо здаецца табе... Жывём... Як усе цяпер жывуць...

Бацька, таксама закурыўшы, выдыхнуў разам з дымам:

— Во, во, як усе! Каму што ні скажы, дык кожны апраўдваецца: як усе!.. А чаму ж не па-свойму? Хіба ж гэта цікава — як усе? Хіба добра? Га, сынку?

Антон, угнуўшыся, пакруціў галавой:

— Век такі, тата. Усіх і ўсё півеліруе. Пад адзін грэбень прычэсвае.

Бацька, хутка зірнуўшы на сына, зацягнуўся зноў цыгарэтай, потым, адварнуўшыся, выпусціў дым, сказаў:

— Ай, сынку, ты — як Генусь Маніп. Той пра сваё гэтак жа. Усе, кажа, п'юць, век такі!.. Дык ты ж не Генусь дурны!

Сапсаваўся ў Антона настрой. Толькі, было, лягчэй стала на душы, а тут — зноў. Нечакана зазлаваў на бацьку. Сам кажа, што не сляпы, бачыць, дык — чаго пытаецца?

А бацька як здагадаўся, што зазлаваў Тонік. Дакрануўся сваім плячом да яго пляча, сказаў:

— Не злуйся, сынку. Падумаў во... Старому ж заўсёды нешта ў галаве. Як усе, дык — хай як усе. Абы добра жылося. Чаго ж яшчэ трэба? Ці ж я цябе вучыць буду? Вучаны, дзякаваць богу!.. Гэта маці ўсё. Як успомніць цябе, так і пачынае: а не ўсё ж у Тоніка добра, а нешта ў яго не тое, а нешчаслівы ён з Рэнькаю сваёю, а не пашанцавала яму ў жыцці...

Антон зноў з патугаю ўсміхнуўся, перапытаў:

— Так і кажа? Ну, мама! Што ёй такое здаецца? Ты не слухай яе! Я ж кажу, тата, сур'ёзна: жывём няблага, як усе.

— Чуў, чуў ужо, — адказаў бацька. — Але ж скажы ты ёй гэта!.. Ну, а з работай як у цябе? Я ж добра і не ведаю, дзе ты цяпер робіш што. Як хто пытаецца, дык — у міністэрстве кажу.

— Усё правільна, тата. У міністэрстве. Усё нармальна, — з неахвотаю адказаў Антон.

Бацька амаль гэтак жа, як і Антон, пакруціў галавой, усміхнуўся як сам сабе:

— А я адрабіў сваё, сынку. Падчыстую адрабіў. І — вусцішна неяк. Раней на трактары рабіў, прывычны быў, пасля ў майстэрню шторанак хадзіў, а цяпер... Як будзе?

— А цяпер адначывай! Сядзі на печы і грэй плечы! — Антон абняў бацьку за плечы.

Бацька асцярожна вызваліўся з сынавых абдымкаў, крактануў:

— Дзе ты бачыў, каб цяпер на печы хто сядзеў! Печчу кот завалодаў. Як самадзержац той раскашуе і днём, і поччу...

Антон усё ж адвык ад цыгарэт без фільтра — табака лезла ў рот, канчук растрыбушваўся. Не дакурывушы цыгарэты да канца, ён кінуў асмылак долу, расціснуў абцасам. Лёгка ляпнуўшы бацьку па плячы, сказаў:

— Еш, тата, спі, тэлевізар глядзі і ні аб чым не шмапай! Хоціць, нарабіўся!

— Калі ж, сынку, гэта толькі парсюк так — паеўся ды на бок. А чалавеку заўсёды клопат...

— Які табе зараз клопат?

Бацька перасмыкнуў плячамі, папляваў на недакурак, у дадатак таксама кінуў яго пад абцас бота. Сказаў як не да Антопа, а кудысьці ў прастору:

— Дзе ж бо яно, каб хто сказаў, бесклапотнае жыццё тое... Да другіх дзеці, зяці, нявесткі, унукі ледзь не кожную суботу прыязджаюць. І пакосяць, і дроў тых нарыхтуюць, і гарод да ладу прывядуць, і тое, што ў гародзе вырасла... А табе як нічога не трэба. Ні бульбіны той, ні ягадзіны...

— Дык жа і не трэба, тата! — ледзь не ўсклікнуў у злосці Антон. — Ты ж ведаеш, што не трэба. У нас жа дача ёсць...

— Ведаю, сынку. А маці... Яна ўсё Топічку, усё для Топічка, для ўнучыка гарадскога — сушыць, варыць, крышыць... Мала што ў цесця дача ёсць тая! А ты ж парадзіўся тут...

— Сантыменты, тата! — абарваў яго Антон. — Сантыменты ўсё! Маму я таксама разумею, а ты... Навошта пра гэта гаварыць? І вас я люблю, і Кавалевічы нашы люблю. Больш скажу, тата. Каб Рэня

пагадзілася, дык сюды б, не задумаўшыся, пазусім перабраўся б. Абрыдзеў мне той горад!

Бацька нечакана для Антона запырчыў:

— Не, сынку! Сябе абманваеш! Не перабраўся б... Не, сынку, не перабраўся б... Яно і не трэба, вядома, але — не перабраўся б! Гэта ты, каб сябе суцешыць, заспакоіць, кажаш так. А ў галаве ў цябе ўжо зусім не тое. Я ўчора бачыў, як ты на рукі глядзеў. На Маніны, на Томчыны, на Андрэевы... Нядобра глядзеў, сынку!

— Як гэта — нядобра глядзеў? — Антон загарэўся, заліўся чырванню. Сам сабе прызнавацца не хацеў, але ж — бацька праўду казаў. Учора ён сапраўды звярнуў увагу на Маніны і Томчыны рукі. Але... Але ж ён глядзеў са спачуваннем, са спагадаю! Яму шкада было Томкі і Мані! І тут жа прыдуманнае ён сказаў уголас: — Мне, тата, было шкада Мані і Томкі. Я са шкадаваннем глядзеў, што ў іх рукі такія спрацаваныя...

— Мо і са шкадаваннем, — пагадзіўся бацька, — але нядобра. Не як брат, а як чужаніца.

— Ну, ведаеш, тата! — Антон падхапіўся з парожка.

Бацька не адказаў, бо ў гэты час выйшла з хаты маці, ад ганка гукнула да іх:

— Дзе вы прапалі? Гарэлі б яны, дровы тыя! Якая пара ці цепенся, а за стол не сядалі! Ідзіце ўжо, бо акалее ўсё!

Снедалі, не ў прыклад вячэры, будзённа, амаль моўчкі. Маці паставіла была на стол пляшку гарэлкі, але ні бацька, ні Антон да яе не дакрануліся. Тады маці, зразумеўшы гэта па-свойму, збегала ў кладоўку і прынесла неадкаркаваную пляшку сухога віна. Ставячы яе на стол, сказала да сына:

— Дык мо, Тонічак, гэтага пакаштуеш? Даўно ўжо ўзяла ў краме. Яго ж у нас ніхто не бярэ, а я, помнячы, што ты любіш, узяла... Пакаштуеш, Тонічак?

Антон адмовіўся:

— Дзякую, мама. Грэх за сняданнем, — паспрабаваў пажартаваць.

— А хай цябе, сынок! Ужо і грэх! Ці ж па работу ісці?

— Усё роўна, мама. Не хочацца пасля ўчарашня-

га,— Антон п'якавата пакруціў галавой.— Зрабі мне лепш чаю.

Пасля сьнеданьня ён пакінуў на плечы плашч і падаўся з хаты. На запытальны позірк маці адказаў:

— Прайдуся па вёсцы. Мо да Томкі, да Мапі зазірну, пагляджу, як яны там.

— Прайдзіся, сыноч, прайдзіся. І да сяцёр загляні. Быўшы тут і не заглянуць...

На вуліцы не было ні душы. Толькі там-сям хадзілі куры ды з печага двара выбег бясхвосты, віславухі сабака — пастаяў, паглядзеў, быццам чалавек, у адзін канец сяла, потым у другі і, крутнуўшы куртатым азадкам, зноў матлянуўся ў двор. Антон, прыпыніўшыся было на хвіліну ля весніц, паволі пабрыў вуліцаю ўніз, да рэчкі — там, за мостам, амаль побач, у суседстве, жылі Томка і Мапя.

Але да іх ён не дайшоў.

Спачатку затрымаў яго Валодзя Марыліп. Пэўна, корпаўся на гародзе ці ў двары, угледзеў Антона на вуліцы, угледзеў і паклікаў:

— Здароў, Тонік!

Антон ніяк не мог успомніць, як зваць гэтага Марылінага Валодзю па бацьку. Так і не ўспомніўшы, азваўся:

— Добры дзень, дзядзька Валодзя!

— А я гляджу ды думаю — ты гэта ці не ты. Спачатку не прызнаў. Думаю, нехта падобны на цябе, бо ў клубе ж цябе заўчора не было, здаецца,— гаварыў Валодзя, падыходзячы з двара бліжэй да вуліцы.

— Не змог прыехаць у пятніцу, затрымалі,— адказаў Антон і сам спытаў, каб не гаварыць пра гэта: — Як ваш Лёнька? Усё там, у Сібіры?

— Там усё,— Валодзя падышоў да варот, абпаёрся на іх, узлётшы грудзямі і перавесіўшы цераз іх рукі.— Іншыя дзеці паўцякалі, дык хоць не так далёка, хоць у адведкі прыязджаюць, а мой — гады ў рады. Гэта ж ужо чатыры леты не прыязджаў. Думаю, сяголета прыляціць, дык — не, зноў не сабраўся...

— Далёка,— прамовіў Антон.

— А не кажы, Тонік! На краі свету. Гэта ж я радыё слухаю калі, дык кажуць: у Маскве — пятнаццаць гадзін, а ў іх ужо — дваццаць адна, вечар даўно. Як не ў нашым гасударстве ўсё адно...

— Дык ён што, па Сахаліне ажно?

— Недзе там.

— А як вы мацуецся, дзядзька Валодзя?

— Ат, якое тут мацаванне! — Валодзя махнуў рукамі-палкамі. — Марыля мая знемагла, ногі не трымаюць, больш ляжыць, чымся ходзіць. Дык от кручуся, як уюн на патэльні... Мы ўжо сваё дажываем, Тонік!

Валодзя калісь прыстаў да Марылі ў прымы нашмат за яе маладзейшым, слухаўся жошкі ва ўсім, дагаджаў яе любому капрызу і з гэтае прычыны ўвайшоў у вязковую прымаўку. Калі трэба было папікнуць каторага мужчыну ў празмерным паслушэстве жошцы, звычайна казалі: «Як Валодзя Марылін...» Меў Валодзя з Марыляю дваіх дзяцей — старэйшую Наташку і меншага Лёньку. Наташка іхняя пасля вайны апынулася ў Дапбасе, там выйшла замуж і асела, а Лёньку выпала службыць у арміі педзе ў Сібіры ці на Далёкім Усходзе, і ён таксама пасля службы застаўся далёка ад дому...

— Я ж, Тонік, быў у клубе, як бацьку твайго гаваравалі, як яму стужку па грудзі вязалі, — гаварыў Валодзя тым часам. — Гэта ж такая наша чалавечу! Жыві і не памірай! А здароўя таксама пямашака ўжо! Я ж бачу. Пайшлі аднойчы касіць дзялкі іржоння, дык і ў яго сілы той — кот наплакаў. Ты ўчора прыехаў? А цяпер, мусіць, да Мапі і Томкі ідзеш?

— Трэба ж зайсці, паглядзець, — кіўнуў Антон.

— А як жа! Сёстры ж! Гэта цяперака дык неяк як чужыя жывуць, хоць і блізкія сваякі, а даўней жа, бывала, у адной хаце ўсе жывуць, калі бацька не падзеліць... Ай, але ж і жыццё было! Не жыццё, а катарга. Штодня калатпеча ў хаце. Я ж заспеў яшчэ таго жыцця. Ужо і не верыцца... А ты ж сам як? Усё ў Мінску служыш? Мусіць жа, высока да службыўся са сваёй грамаццю? Усё я зайздросціў. Казаў свайму Лёньку: во каб ты вучыўся так, як Тонік Пётраў! А то ж восем ледзь адолеў. Яно нічога, і з такой грамаццю жыве пяблага, але ж маза лём зарабляе, не так, як ты ці каторы... Ды, пэўна, кожнаму сваё...

— Ну, добра, дзядзька Валодзя, пайду я, — сказаў Антон. — Мацуйцеся! Прывітанне дзецям Марылі! Хай папраўляецца!

— Дзякую, Тонік! І табе ўсяго добрага!

Пайшоў Антон, але спінаю адчуваў, што Валодзя Марылін усё яшчэ вісіць на варотах і глядзіць яму ўслед, і ад гэтага было чамусьці піякавата, і тая спагада, якая была варухнулася ў душы да гэтага Марылінага прымака, абарочвалася незразумелай злосцю — як нядаўна на бацьку за яго папрокі і на-мёкі. Антон міжволі наддаў хады і ажно сцэпануўся ўпутры, калі ля Папковых яго печакана аклікнуў Грыша:

— Куды навастрыўся?

Грыша, як і Марылін Валодзя, таксама быў у двары — штосьці ладаваў у багажніку машыны. Антон падышоў, паздароўкаўся, адказаў на Грышава пытанне:

— Ды нікуды. Прайсціся выйшаў.

— Назад не збіраешся?

— Трэба ж.

— Дык, калі пачаваць не думаеш, давай. Я ско-ра еду.

— Як скоро?

— Ды праз паўгадзіны, — адказаў Грыша. Ляпнуўшы вечкам багажніка, спытаў: — Ну, як твае старыя? Варушацца?

— Варушацца, — адказаў тым жа самым словам Антон. — Дык ты тады і праўда захапі мяне з сабой. Думаў да Мані і Томкі зазірнуць, але, раз такое дзе-ла... Учора ж за поўнач сядзелі...

— Дык ідзі збірайся, бо чакаць не буду, — не то сур'ёзна, не то жартам адказаў Грыша. — Мне завідна трэба быць у Мінску.

— Не бойся, не затрымаю, — усміхнуўся Антон.

Антон павярнуў дахаты. Няёмка, канечне, што не зайшоў да Мані і Томкі, думаў ён, адпак — грэху вялікага не будзе. Учора і праўда перагаварылі пра ўсё, пра што трэба і пра што не трэба.

Маці, угледзеўшы яго на парозе, здзівілася:

— Што ж так хуценька?

— Пляны перамяніліся. Стрэў на вуліцы Грышу, ён скоро едзе ў Мінск, дык і я з ім паеду, усё роўна ўжо, калі лішняю гадзіну пабуду з вамі ці не пабуду, — адказаў Антон.

— Яно ж вядома, — пяпэўна прамовіла маці. —

На легкавушцы заедзеш без клопату, не тое што ў тым аўтобусе трэсціся. А калі ж Грыша едзе?

— Ды недзе, казаў, праз паўгадзіны.

— А бо! Дык жа трэба нешта ў партфель твой сабраць! — замітусілася маці.

— Ты ўсё, як раней, мама, — усміхнуўся Антон.

— Ну як жа ж? Паедзеш з дому з пустым партфелем? Дзякаваць богу, ёсцэка што пакласці. Што сама берагла да бацькавага свята, а яшчэ ж, ці казалі табе, мы цялятка купілі... Нясі сюды партфель, сам пакладзеш у яго што, а то не ўмею і адчыпяць яго.

Антон прынёс з другой хаты партфель, паставіў яго на табурэтку. Праз хвіліну на сталю стаяў слоік малінавага варэння і слоік сырых перацёртых суніц, ладнаваты брус сала, на дзве пядзі кавалак паляндвіцы, кавалак адваранай цяляціны, пара дзесяткаў яек.

— Во, Тонічак, чым багаты, тым і рады, — казала маці, посячы ўсё тое на стол. — Гасцінец унучыку. Кладзі ў партфель. Я загортаць буду, а ты кладзі акуратненька, каб слоічкі не пабіліся і яйкі не патрушчыліся.

— Навошта, мама, лішні клопат? — як аднекваўся Антон. — Ці ж мы там галодныя?

— Ат, памаўчы! Я ж кажу — гасцінца ўнучыку! Гэта ж не куплёнае, а бабчына і дзедава. Ці ж ты часта прыязджаеш, што адмаўляешся? — адмахнулася ад яго слоў маці, загортаючы кожнае яечка ў шматкі газеты.

— Як выпадае, мама, так і прыязджаю.

— Ну дык і не кажы абы-чаго! Мы з бацькам тут... Адною толькі і радасці той, што ты во прыедзеш...

Антон прамаўчаў. Склаў-зладаваў у партфель усё, што падавала яму маці, урэшце паклаў поверх вузкую і доўжанькую торбачку з сушанымі яблыкамі і грушамі, так што яго «швейная машынка» (хтосьці некалі жартам ахрысціў так яго пузаты партфель) ледзь зачынілася на замкі.

Праз нейкі час у хаце запапавала цішыня. Маўчала маці, не азваўся бацька, маўчаў і Антон, ужо з пецярплівасцю чакаючы, калі падасць сігнал на вуліцы Грыша Папкоў. Урэшце маці падпялася:

— Чаго ж мы тырчым у хаце? Пойдзем, Тонічак, лепш на вуліцу, каб чалавек, едучы, не чакаў. Ты, Пётра, выйдзеш? — павярнулася да бацькі.

— Чаго ўжо і я павалакуся? — падаў голас бацька.

— Канечне, пяма патрэбы, — падтрымаў яго Антон.

Ён падышоў да бацькі, які сядзеў на лаве пры стале, нахіліўся над ім, таропка цмокнуў недзе ля вуха:

— Будзь здароў, тата! Не крыўдуй, калі што не так...

— Шчасліва даехаць, Тонік! — бацька падняўся, нязграбна абняў яго за плечы. — Перадавай прывет свату і свацці, унука за мяне пацалуй...

— Добра, тата. Ты тут глядзі...

Выйшлі з маці па вуліцу, сталі ля весніц. Маўчалі. Маці палезла ў кішэньку сваёй колісь сіняй, а цяпер нейкага няпэўнага колеру балоневай куртачкі, выцягнула насоўку, старанна працёрла ражком куточкі вачэй ля пераносся, падняла вочы на сына:

— От, Тонічак, ты ўжо едзеш, а пагаварыць, як заўсёды, дык і не пагаварылі. Учора балантэсілі абы пра што, а каб пра што сваё дык і не было калі...

— Ну чаму ж, мама? Пра ўсё, здаецца, пагаварылі.

— Я ж кажу — балантэсілі! Якая ўжо гаворка, калі на стале чарка? А я ж бачу, што ты нейкі... Што ў цябе як бы не ўсё добра... Га, Тонічак?

— Што табе здаецца, мама?

— Я ж не ведаю, сыноч, але ж... От кажа мне сэрца, што не так нешта ў цябе. Ці на рабоце ў цябе не ладзіцца, ці ў сям'і нешта, з Рэняю...

— Усё добра, мама, — Антон пачынаў зноў злавацца.

— Добра дык добра. Але ж як перамяпіўся ты ўсё роўна, як пачужэў да ўсіх нас, ці што...

— Ну што ты кажаш, мама! З чаго вы ўзялі? І ты, і тата пра адно і тое ж! Як згаварыліся! Чаму гэта раптам я чужы зрабіўся? Я во рады, што прыехаў. Пабыў бы з вамі даўжэй, але ж, бачыш, так атрымліваецца... — Антон, як ратуючыся, закурыў.

Маці памаўчала, паглядзела ў бок Папковых, ці

не выязджае з двара Грыша, потым зноў павярнулася да сына, сказала:

— А ты не злуйся, Тонік, і ні пра што мы з бацькам не згаворваліся, а от... Учора глядзела я на цябе, глядзела, і ўсё тая думка з галавы не выходзіла. Ну, што цябе як смокча нешта: ці клопат нейкі, ці бяда, ці крыўда на некага. Як самому сабе ты не рады, сыноч...

Непрыемна было Антону слухаць гэта, парываўся абарваць маці, нават насварыцца, але стрываў, стомлена ўсміхнуўся:

— Ніякі смоўж мяне не смокча, мама! Дальбог жа, проста смешна! Што вам уздумалася? І работа ў мяне як работа, і сям'я як сям'я, і ўвогуле... Не ведаю, што і казаць!

Маці ўздыхнула:

— Мне што, сыноч? Абы табе добра было, а болей... Ці ж нам што трэба? — І, быццам зарадаваўшыся, дадала: — А вуьдзeka і Грыша! Трэба было б падысці да іх, каб чалавек лішце не турбаваўся — спыняцца тут.

— Нічога, прышыціцца, — Антон кінуў педакураную цыгарэту, узяў у рукі партфель. — Ну, бывай, мама! І не думай нічога такога, выкінь тое з галавы...

Падруліў Грыша, зпутры піхнуў ад сябе правыя дзверцы, гукнуў з машыны:

— Добры дзень, цётка Параска! І — жывіце багата! Сядай, Тонік!

Антон пацалаваў маці, сеў у машыну і ляпнуў дзверцамі. Грыша тут жа адпусціў счапленне, і яго «Жыгулі» плаўна, без шуму крануліся з месца.

Праз тры ці чатыры хаты Антон азірнуўся: маці ўсё яшчэ стаяла ля весніц...

Ён дабраўся дадому рапа. Пазваніў у дзверы — ніхто не адчыняў. Значыць, не вярнуліся з дачы. Ён намацаў у кішэні ключы і адчыніў. Пераапрапуўся, пайшоў на кухню, пералажыў з партфеля ў халадзільнік матчыя пачастунак. Потым пайшоў у пакой, лёг на тахту і ўзяў у рукі часопіс — парашыў, пакуль не вернуцца сямейнікі, дачытаць усё ж тую хвалёную аповесць. На гэты раз яна захапіла Антона — ён ужо з цікавасцю сачыў за героем аповесці,

за трагічнымі, а хутчэй трагікамічнымі перыпетыямі ягонага лёсу. Аднак ці таму, што ўночы спаў мала, ці таму, што як бы там ні было, а здарожыўся, не заўважыў, як задрамаў.

Прахапіўся ад гаманы ў кватэры. Хуценька, быццам быў заспеты за печым непрыгожым, падхапіўся, вызірнуў з пакоя. У пярэднім распраналіся Іван Мацвеевіч, Паліна Іосіфаўна і Аляксей.

— А-а-а... ты дома? — здзіўлена, падалося нават — з пейкім спалохам ці збянтэжанасцю, спыталі ледзь не ў адзін голас цесць і цешча.

Антон, спрасонку ўсміхаючыся крыху па-блазепску, адказаў:

— І даўно ўжо. І пачытаўся, і нават паспеў задрамаць. Землячок мяне на сваіх «Жыгулях» падкінуў. Таксама ў адведкі да бацькі ездзіў... А Рэня дзе?

— Рэня? — перапытала Паліна Іосіфаўна і, зірнуўшы на Івана Мацвеевіча, цішэй, бы няўпэўнена, сказала: — Хутка павішна быць. Яна на праспекце выйшла. У магазін захацела зайсці... — І паспяшалася, як зноў падалося Антону, загаварыць пра іншае: — Як жа табе з'ездзілася? Што там у свата здарылася? Чаго клікаў тэлеграмаю?

Антон махнуў рукой:

— Ай, Паліна Іосіфаўна, скажу — не паверыце! На радасцях тэлеграму паслаў. Прысвоілі яму званне заслужанага калгасніка! Вось як! У клубе вечар быў. Хацеў бацька, каб і я напрысутнічаў на яго ўрачыстасці!

Іван Мацвеевіч, напачатку таксама, як здалося Антону, чымсьці збянтэжаны, бадзёра адгукнуўся на зяцевы словы:

— Ну а як жа! Бацькава радасць — сыпава радасць! — І пажартаваў: — Бачыш, Топік, як не трэба слухацца жонкі! Каб не паслухаўся, паехаў у пятніцу, дык і бацька быў бы рады, і сам бы...

— Не брашы, Ваня! Ці ж Рэня ведала? Але ж сват напісаў так, што... Ды такой бяды! З'ездзіў жа, адведаў, пагаварыў... Як яны там, свацця і сват? Топчуцця ля хаты?

— Вось іменна, Паліна Іосіфаўна, топчуцця... У кожную другую хату зазірні — адны старыя і топчуцця, — адказаў Антон, усё яшчэ стоячы ў праёме дзвярэй у свой пакой.

Паліна Іосіфаўна, урэшце пераабуўшыся ў тэпці, пайшла ў ванну. Выйшаўшы адтуль ужо ў халаце, сказала як паспачувала сваім свату і сваці:

— Гэта ж добра яшчэ, калі самі сябе дагледзець могуць, калі яшчэ сілы хапае...— Яна ўзяла сумку, паўнюткую яблыкаў, і пайшла на кухню.

Іван Мацвеевіч, каб зняць чаравікі, сеў на пуфік і так і сядзеў на ім, шырока расставіўшы ногі і аддыхваючыся.

— Але, брат Тонік, старэе вёска, старэе,— урэшце сказаў ён.— Ты, Тонік, праўду кажаш. Толькі старыя і топчуцца. А некалі ж, помню, колькі моладзі было ў сёлах!

— Вы помніце! — Антон ахвотна падтрымаў цесця.— Я яшчэ помню, Іван Мацвеевіч. Ехалі во разам з Грышам, з нашых Кавалевіч хлопцам, дык успаміналі. Толькі нашых аднагодкаў было некалі ў Кавалевічах амаль трыццаць...

— Вашы ж гады, перадваенныя, ураджайныя на дзяцей былі. Як быццам усё роўна здагадваліся людзі, што пасля шмат гадоў бабы раджаць будучь рэдка...— Іван Мацвеевіч нарэшце падняўся з пуфіка, сцягнуў з плячэй пінжак, павесіў яго ў шафку. Знімаючы штаны і зноў сядваючы на пуфік, печакана спытаў: — Дык бацьку, кажаш, далі заслужанага калгасніка? А якую пенсію прызначылі? Напэўна ж, персанальную?

Антон крутнуў галавой:

— Пра гэта я і не спытаў. Не падумаў неяк.

Іван Мацвеевіч як паўшчуваў:

— А трэба было б спытаць, Тонік. Як сыну варта было б пацікавіцца...— Нібы самому сабе, дадаў: — Напэўна, будзе персанальная, большая, чым у астатніх. Заслужаны ж... Як думаеш? — павярнуўся да Тоніка.

У адказ Антон толькі паціснуў плячамі. Сказаць што-небудзь не паспеў — у дзверы пазванілі. Антон ступіў быў да дзвярэй, каб адчыніць, але яго апырэдзіла, ледзь не выбегшы з кухні, Паліна Іосіфаўна. Гэта прыйшла Рэня. Прапусціўшы яе ў хату, Паліна Іосіфаўна спехам загаманіла да яе, быццам баючыся, што пехта ёй перашкодзіць.

— Дык і дарэмна выходзіла, дачушка? Гляджу, так нічога і не купіла? Бо мы прыехалі, а Тонік —

дома ўжо. Пытасца, а дзе Рэня, дык я і кажу, што выйшла па праспекце, каб у магазін зайсці.

Рэня, кінуўшы вокам на Антона, крутнулася да шафкі; вешаючы там паліто, адгукнулася:

— Дарма выходзіла. Няма нічога.

— А што ты хацела? — Антон спытаў пра гэта, а сам міжвольна, паўсвядома адзначаючы для сябе, што апранута Рэня не па-дачнаму — у тым жа крымпленавым паліто і ў той жа сукенцы, у якой была ўчора ў рэстаране.

— Анічога, — абыякава адказала Рэня, скідваючы з ног туфлі і шмыгаючы міма Антона ў пакой. Там, шамоцячы сукенкай, сцягваючы яе цераз галаву, глуха гаварыла: — Абяцала адна знаёмая кавы растварымай дастаць. Але чакала-чакала, дык ні знаёмай, ні кавы.

Паліна Іосіфаўна, зноў пайшоўшы на кухню, гукнула дачцэ адтуль:

— Колькі я гаварыла табе, каб не гапялася за той кавай! Хай ужо мужчыны п'юць яе. А ты лепш ні раніцай і вечарам малако ці кефір. І здаравейшай будзеш, і твар бялейшы будзе.

— Добра, мама, добра, — памяркоўна адказала Рэня.

Іван Мацвеевіч уключыў у зале тэлевізар. Антон быў пайшоў туды, але не стаў глядзець тое, што рабілася на экране, — пайшоў у пакой цесця і цешчы да Аляксея — сын «жыў» з бабай і дзедам.

Аляксей засяроджана, як маленькі, будаваў з пластмасавага канструктара дом, на падлозе былі раскладзены рэйкі дзіцячай чыгункі. Антон, зайшоўшы, спытаў:

— Што ты робіш тут моўчкі, быццам цябе няма?

Аляксей надняў галаву і замест адказу кінуўся бацьку папярэймы:

— Тата, не ідзі далей, ты мне ўсё тут пабурыш!

— А што ты выбудаваў тут?

— Чыгуначную станцыю.

— А ўрокі зрабіў?

— Канечне!

— Ну, а спаць яшчэ не пара?

— Дык жа я не вячэраў яшчэ!

— Ну, гуляй да вячэры, — Антон прычыпіў за сабой дзверы.

Рэня была па кухні, аб чымсьці ціха гаманіла з маці. Антон зазірнуў да іх. Карцела штосьці спытаць у Рэні, але замест таго загаварыў да Паліны Іосіфаўны:

— Там мама мне ў партфель сёе-тое паклала, я ў халадзільнік пералажыў, мо па вячэру што прыдасца.

Наўздзіў яму Паліна Іосіфаўна адгукнулася да яго нязвычайна прыязна:

— Што ж ты маўчыш? Мы тут з Рэняй галовы ламаем, што на вячэру прыдумаць. Паглядзім, паглядзім, якіх прысмакаў свацейка мая прыслала!..

— Паглядзіце, паглядзіце,— Антон таптаўся, стараючыся не замінаць падта ж чамусьці мітуслівай Паліне Іосіфаўне і Рэні, ажно пакуль не наступіў на лапу ці на хвост Пушку, ад чаго ён жаласліва заенчыў, і пакуль цешча не папрасіла яго, ласкава падштурхнуўшы ў плечы:

— Ты ўжо нам не замінай, ідзі да бацькі, а мы тут хуценька збяром па стол, тады паклічам вас...

І Антон пакорліва пайшоў у пакой, дзе перад тэлевізарам сядзеў Іван Мацвеевіч...

— Не-е, падаваць на стол такую рэч без гарэлкі — нельга! Катэгарычна забаронена! Маўчы, Поля, ніякіх вета пі з чыйго боку не прымаем, так, Тонік? Канечне ж, так! — Іван Мацвеевіч, угледзеўшы на сталe скрылікі ружаватай, з блакітнымі прожылкамі паляндвіцы, рассыпаўся бобам.— Так і быць, Поля, саграшым сёння. Хоць па грамульцы, а — трэба! Сам гасподзь наказваў!

Паліна Іосіфаўна па нядзелях сядала вячэраць з Пушком, закручаным у махровую прасціну — ён прымаў ванну строга ў нядзельныя дні; купала яго заўсёды толькі Паліна Іосіфаўна; сама ж яго пасля ванны высушвала і карміла. І цяпер яна сядзела за сталом з адчуваннем важнасці сваіх заўсёдных абавязкаў і паблажліва ўсміхалася. Турбаваць яе ў такіх хвіліны лепш не трэба было, і Антон чакаў, што зараз Івану Мацвеевічу перападзе па арэхі. Аднак жа — не перапала. Паліна Іосіфаўна, праўда, не паднялася, каб дастаць з халадзільніка пляшку, што

таксама рабіла заўсёды сама, але сказала памяр-
коўна:

— Саграшыце ўжо, грэшнікі! Толькі ўжо дастань
сам, у мяне дзіця на руках!

— Сядзі, мамачка, сядзі, усё зробім самі! — Іван
Мацвеевіч не па гадах вёртка крутнуўся да хала-
дзільніка, дастаў з яго і паставіў на стол пачатую
пляшку «Рускай» і, не сядоучы, паліў у чаркі, якія
пасля матчыных слоў паспела падаць Рэня. — Ну,
давайце, дзеці! Поля, падымай! За нашых свата і
сваццю! Хай жывуць доўга і хай не пераводзіцца ў
іх закусць багоў паляндвіца!

Выпілі, пачалі закусваць.

Парушыў маўчанне Антон:

— А дзе ж Аляксей? Ён жа казаў — не вяртаў.

— Павяртаў твой Аляксей, — пшчотна пагла-
джваючы Пушка, сказала Паліна Іосіфаўна. — Мы з
Рэняй яго пакармілі і выправілі спаць. Каб на баць-
ку спадзявацца, дык дзіця ці лягло б калі ў пару і
пад'еўшы.

— Маўчу, маўчу, Паліна Іосіфаўна! — схіліў га-
лаву ў пакоры Антон.

Выпітая чарка яшчэ больш узбадзёрыла Івана
Мацвеевіча. Смачна прыцмокваючы языком і губамі,
ён распаляўся:

— Ах, як пачала жыць вёска! Хто калі падумаў
бы! Помніш, Поля? Помніш, як мы жылі пасля вай-
ны? Бульба бульбу паганяла. А цяпер? І на сталю, і
да стала, і грошай — куры не клююць!

Паліна Іосіфаўна прамаўчала, толькі перасмык-
нула вуснамі, а на бацькавы словы азвалася Рэня.

— Што, тата, шкадуеш? Мо на старасці гадоў
вернешся? — з незразумелым пацвельваннем спыта-
ла яна.

Іван Мацвеевіч паківаў на дачку відэльцам з
усторкнутым на яго скрылікам паляндвіцы:

— Не іранізуй, дачка! Я гэтага не заслужыў, па-
першае. А па-другое, я не баюся і вярнуцца. Мы з
маці не баімся. Так, Поля?

Паліна Іосіфаўна, грэбаючы растапыранымі паль-
цамі па поўсці Пушка, адказала:

— Чаго я там не бачыла?

Іван Мацвеевіч лыпнуў вачамі, зарагатаў:

— Дык жа і не трэба, Полечка! Я кажу — у

прынцыпе! У прынцыпе — мы не баімся! Не баімся, і ўсё тут! — Іван Мацвеевіч адправіў пасаджапы на відэлец скрылік у рот.

— І Тонік, у прынцыпе, не баіцца, — раптам сказала Рэня.

— Тонік твой і без прынцыпаў не баіцца, — глядзячы Пушка, сказала Паліна Іосіфаўна, сказала пельк так, што Антон не зразумеў — ухвальна ці з насмешкай.

А Іван Мацвеевіч абарваў яе:

— Ты, Поля, Тоніка не чапай. Тонік — асоб стацця!

— Па-мойму, ты, татачка, падлашчваешся дарма, — ляютна сказала Рэня. — Тоніку там таксама няма чаго рабіць.

Антон маўчаў. Яшчэ тады, як прачнуўся ад гаманы ў кватэры, як убачыў у пярэднім пакоі Івана Мацвеевіча, Паліну Іосіфаўну і Аляксея, а Рэні не ўбачыў, нешта як адбылося ў ім. Яму быццам блага зрабілася, увесь вечар як стаяла штосьці пад грудзямі. А зараз яго ўсё больш апаноўвала злосць — і ад гэтай няшчырай весялосці цесця, і ад самазадаволенай раздабрэласці цешчы, і ад знарочыстай іранічнасці Рэні.

Рэня была не на дачы! Гэта стрэліла ў галаву адразу ж, як угледзеў, што на ёй — «ягоная» сукенка. Ён нават і да Аляксея зайшоў з надзеяй, што сын скажа, была маці на дачы ці не была, але Аляксей не сказаў, а папытаць Антон не рашыўся. Рэня на дачы не была! Тады — дзе? А цешча робіць выгляд, што нічога не здарылася, настырна хлусіць і вылузваецца са скуры, каб быць добранькай. А Рэня? Зразумела маці з паўслова і падыгрывае ёй як можа. Паддаўся гэтай брыдкай гульні і Іван Мацвеевіч, таксама падладжваецца пад жонку. Усе лічаць яго, Антона, дурнем! Хлусяць у вочы і яшчэ прыкідваюцца ягонымі ж дабрадзеямі, нават пахвальваюць яго адно перад адным. Хочацца Антону грывнуць кулаком па сталае, крыкнуць ім, каб змоўклі, стрымліваецца з усіх сіл. А што далей? Ну, добра, грывне ён, а што будзе пасля? Пайсці з хаты? А куды? І як? Назаўсёды? Мільгала думка пра сына. Ведаў: пойдзе ён — яшы, усе трое, адгародзяць ад яго сына жалезнай сцяной, не падпусцяць ні на крок, зрабяць усё,

каб Аляксей як мага хутчэй знепавідзеў бацьку. Так, так, усе трос, па чале з шапоўнай Палінай Іосіфаўнай...

Але яшчэ болей, чым сына, шкада было Антошу самога сябе. Як учора ў Кавалевічах. Сын — што? Сын будзе жыць. З бацькам ці без бацькі. А ён, пайдзі з хаты, у каго ператварасца? Адкідваецца па трынаццаць гадоў пазад. Ні сям'і, ні пабытку за душой, ні пават свайго кутка. Зноў ідзі на Другі Рыгораўскі да бабулі Юстыны? Дык няма ўжо ні Другога Рыгораўскага, ні бабулі Юстыны! Зноў кладзі пасівелую ўжо галаву па чужую мулкую падушку? Яно і тут, у гэтай хаце, падушка тая чужая, аднак жа, аднак жа... Столькі гадоў выкінуць з жыцця... А думалася ж: пазаўсёды, на ўсё жыццё, крок у крок, плячо ў плячо, у паразумеласці і ўзаемнай лагодзе... Нават і работу трэба будзе шукаць іншую: не застаецца ж ён там, дзе трэба будзе спатыкацца з Іванам Мацвеевічам...

Нечакана згадаўся Грыша Папкоў, учарашняя гаворка з ім у машыне. Пад аднастайны шоргат шын ён не надта ўцямна слухаў Грышаву балбатню, аднак жа міжвольна сам сябе лавіў на думцы, што ён у чымсьці зайздросціць гэтаму свайму аднагодку і сябруку маленства. У Грышавых словах была нейкая ўпэўненасць і разважлівая цвярозасць, чаго заўсёды не ставала яму, Антошу. Была перакананасць у неабходнасці тых ці іншых ісцін, што прыходзіць да чалавека з гадамі, з вопытам. Пягледзячы на тое, што, ведаў Антон, любіць Грыша схлусіць, хварсапуць трохі, аднак жа верыў, што тых патлатых фантамасаў ён усё ж высаджвае з машыны. Мо і не заўсёды, але — высаджвае. І што да таго падбітага старога ў бальніцу ездзіў. І што шчыра засмучаны бядою, якая напаткала жонку, што каб не тая бяда, дык меў бы Грыша к гэтаму часу тое, а то і чацвёрта дзетак... А ён, Антон, жыве часцей за ўсё так, як набяжыць, сваіх прышчыпаў не трымаецца, бо не надта і ёсць яны ў яго, тыя прышчыпы. Калі яму раецца — слухаецца, прыраецца — пагаджаецца, крыўдзяць ці зневажаюць — не абурасца. Цяпер, разважаючы пра гэта, ён і сам не разумеў, чаму так атрымліваецца, але ж — атрымліваецца, і ад гэтага рабілася сумна і горка.

Ушурывся Антон. Машынальна жаваў і маўчаў. Іван Мацвеевіч між тым паківаў зноў на дачку:

— Ой, Рэнька, не ведаеш ты свайго мужыка, ой — не ведаеш! Вось ён, як Поля кажа, не пабаіцца і без аніякіх прыпыпаў вярпуцца ў вёску. Кажу гэта, бо глыбока паважаю вясковага чалавека. А Тонік — вясковы чалавек. І гэта не загапа! Наадварот! Вясковы чалавек — сапраўдны чалавек. Не гарадскі верабей, які пырхае туды-сюды, сёння — тут, заўтра — там. У вясковага чалавека глеба пад нагамі. І з гэтай глебай, з гэтым грунтам ён усюды і заўсёды знойдзе сябе. І ў вёсцы, і ў горадзе. А ты паспрабуй гарадскога перасадзіць на вясковую глебу. Ці кожны прыжывецца? Добра, калі адзін з дзесяці. А ты, дачушка, кажаш... Тонік твой — ого!

— Што — ого? — Рэня ўхмыльнулася, і Антон, зірнуўшы на яе, пабачыў, што ў гэтай ухмылцы была ці не агіда.

— А тое! Ён — не сённяшняга гарадскія валасцікі, якіх бацькі, продкі па-іхняму, — вядуць за ручку ад дзіцячага сада да інстытута, жэпяць, будуць кватэру, купляюць аўтамашыны і гэтак далей. Тонік сам прабіваў сабе дарогу...

— Не трэба... — не стрываў, папрасіў Антон.

Іван Мацвеевіч, наадварот, загаварыў з яшчэ большым запалам:

— Трэба, Тонік! Я сам нарадзіўся ў вёсцы і ніколі не стану пагарджаць вясковым чалавекам. Я ганаруся тым, што нарадзіўся і вырас у вёсцы. Вось іменна, мае дарагія, ганаруся! І кажу гэта пасуперак тым, хто са скуры вылузваецца, каб хаця чым-небудзь не выдаць, што калісьці ён быў вясковым чалавекам. Дурныя, педалёкія людзі! Мне не па сабе робіцца, калі чую пагардлівае: «Калгаснік!..» Асабліва ж, калі гэта гавораць людзі, што самі дзесяць, дваццаць, пяхай сабе нават трыццаць гадоў назад былі тымі ж калгаснікамі... Вясковы чалавек, пераканаўся неаднойчы, да ўсяго больш здатны, чым гарадскі. Жыццё ў яго пакуль што было цяжэйшае, і яно вучыла яго шмат чаму, рабіла яго больш вынаходлівым, стараным, упартым, працавітым, нават, я сказаў бы, хітравым. Вазьміце студэнтаў. На першым часе выпускнікі вясковых школ адрозніваюцца ад гарадскіх не ў лепшы бок. Іх агульны круггляд

крыху вузейшы, дасведчанасць у сім-тым меншая, а галоўнае, язык не так лёгка падвешаны. І выдае іх найперш язык. Але ўжо к трэцяму курсу гэтыя вясковыя тугадумы і маўчуны пакідаюць гарадскіх балбатуноў ззаду. Пакуль тыя балбочуць і любуюцца сваёй адукаванасцю і вонкавай культурай, яны ўпарта вучацца... І зірніце: пераважная большасць геніяльных людзей выйшла з вёскі...

— Хопіць, тата, — сказала, глыбока ўздыхнуўшы, Рэня. — Ты надта шмат сёння гаворыш. Пакаштуй, урэшце, закусі багоў, а то хваліў-хваліў...

— Твая праўда, дачушка, — Іван Мацвеевіч ямчэй усеўся на табурэтцы, ускалоў на відэлец кавалачак цяляціны, укінуў у рот і пачаў жаваць. Жуючы, зноў загаварыў: — А дальбог жа, праўду кажу: закусць багоў! І паляндвіца, і гэтая цяляцінка... Ніякая пастрама ці якая яшчэ трасца не дакажа. Што ні кажы, а — натуральны прадукт. У наш час вясковае жыццё і прываблівае найперш воль гэтай сваёй натуральнасцю. Натуральнасцю прадуктаў, натуральнасцю прыроды, натуральнасцю ўсяго таго, што...

— Ага! Харашо ў краю радном, пахне сенам і г.....! — зноў ухмыльнулася Рэня.

— Дурная ты, дачка! Я сур'ёзна кажу, а ты глуцтва паўтараеш!

— Перастань, Ваця! — падняла галаву ад Пушка Паліна Іосіфаўна. — Што на цябе найшло сёння? Ну, пажартаваў трохі — і хопіць. А то ўсё — вёска, вёска, вёска! Як попка...

Іван Мацвеевіч нечакана шпурнуў на стол відэлец і закрычаў:

— Поля, не злуй мяне! Калі ты сваім бабскім розумам не разумеш, дык...

Але Паліна Іосіфаўна не дала яму скончыць. Спусціўшы на падлогу Пушка — ужо сухога і зноў кудлатага, яна падхапілася з табурэткі і залямапталавала:

— Гэта я злую цябе? Я? А ці не ты гэта не даеш спакойна павячэраць? Як з галоднага краю прыехаў! Як ніколі раней той паляндвіцы не каштаваў! Такіх прысмакаў зяцёк прывёз, што і Масква не дакажа! Тфу!

Іван Мацвеевіч адкрыў быў рот, каб сказаць пе-

шта, але пракаўтнуў нясказанае слова, памаўчаў, паківаўся ўзад-уперад на табурэтцы, уздыхнуў:

— Ат, што з бабамі гаварыць!.. Дзе твая чарка, Тонік? Давай, брат, пальём і вып'ем з табой, пакуль уся наша абедня не папсавалася...

Ён паліў сабе і Антону і, не чакаючы, пакуль зяць возьме чарку ў рукі, кульнуў сваю ў рот, але праглынуў не адразу, колькі хвілін патрымаў гарэлку ў роце, быццам грэў яе там, урэшце лыкнуў, шумна выдыхнуў і, нічога не ўзяўшы па відэлец, загаварыў раптам зусім іншым — нейкім глухаватым, з прыдыханнем — голасам:

— Эх, бабы, бабы! Шчыра кажу — не даспадобы, прыдурваюся — церпяць. А шчыра ж казаў! Мо і глупства, мо і няпраўда ўсё тое, мо і няма нейкай асаблівай розніцы, тым больш цяпер, паміж вясковым і гарадскім чалавекам, але ж усё адно цябе, Тонік, я люблю як сына, і бацьку твайго, не ў прыклад Полі, таксама люблю, і маці — простых вясковых людзей...

— Што на цябе найшло сёння, кажу, га? Што табе даліся ў знакі тыя вясковыя людзі? Едзь у вёску і цалуйся з імі! — зноў агрызнулася Паліна Іосіфаўна. — Вячэрай во хутчэй! Мне са стала прыбіраць трэба!

— Чаго, мама, ехаць куды? Хай з Тонікам цалуюцца, — гуллiва засмяялася Рэня.

Працялі Антона, быццам токам, гэтыя словы, ды прамаўчаў, толькі яшчэ ніжэй угнуў галаву. Не надта зважаў ён на тое, пра што голасна, зрываючыся на крык, гаварыў Іван Мацвеевіч. Пры чым тут вёска і вясковыя людзі? Гаворыць, абы што гаворыць! Вёскай зараз не пагарджаюць. Мо і не любяць, але — не пагарджаюць. Паліна Іосіфаўна таксама не пагарджае. Гэта яна па звычцы прарэчыць Івану Мацвеевічу — іначай ужо не можа. А яшчэ — каб дапячы яму, Антону. Сама яна ўжо быццам і не верыць, што некалі жыла ў вёсцы. А зяць — ён толькі што, пекалькі гадзін назад вярнуўся адтуль...

Іван Мацвеевіч па Рэніну посмешку нечакана адказаў:

— І пацалуемся! І па-бацькоўску скажу яму, што дурань ён, а каб дурнем не быў, дык ты, дачушка, цяпер не выскалялася б, а плакала б!

Рэня сумелася, падалося Антопу, сцялася, неяк спахопліва ўсторкнула штосьці на відэлец, панесла да рота. А на паратунак дачцэ кінулася Паліна Іосіфаўна:

— Чаго б гэта ёй плакаць? У бацькавай хаце седзячы ды плакаць? Ці ты ўжо зусім мазгі адпіў?

— Адпіў, маці, адпіў! — Іван Мацвеевіч адкінуў галаву назад, зарагатаў. Раптоўна зрабіўшыся сур'ёзным, ціха дадаў: — А як жа, з вамі адап'еш... — І ўздыхнуў: — А ты б, Тонік, усё ж адлупцаваў бы жонку. Маю родную дачушку... Глядзіш, на карысць пайшло б... — І засмяўся зноў.

Паліна Іосіфаўна паляцела на Івана Мацвеевіча, як уджаленая:

— Апомніся! Што ты кажаш? Чаму ты вучыш? І каго ты вучыш? Ці ты забыўся, як твая дачушка ад яго кулакоў у сіняках хадзіла? Забыўся?

Больш трываць Антон не мог. Не помнячы сябе, з сілай грывнуў кулаком па сталае:

— Маўчаць!

Падскочылі, зазвінелі на сталае чаркі, адна пакацілася і ўпала на падлогу — у наступіўшай цішыні дзынк яе быў надта ж гучны, звонкі, і гэтае дзынкаванне быццам імгненна астудзіла Антона. Ён адразу ж паспакайнеў. Адно смылела агнём удараная далонь. Ён паволі падняўся з-за стала і спакойна, нават зусім спакойна спытаў:

— Калі гэта, шаноўная Паліна Іосіфаўна, ваша дачушка насіла сінякі ад маіх кулакоў? І як вы можаце так... пры мне?!

Паліна Іосіфаўна азвалася не адразу. Паволі прыходзіла яна да памяці — пабялелы твар запусавеў, вочы зноў забегалі мітусліва і дагодліва. Хапіўшы паветра, яна ўспляснула рукамі:

— Тонічак, сыноч, чаго ты? Хіба я што такое?

— Я вам не Тонічак, Паліна Іосіфаўна. Я — Антон. Антон Пятровіч, калі хочаце. Вось, — сказаў Антон тым жа, надзіва спакойным голасам. — І вы, калі ласка...

Антон на нейкую хвіліну, быццам шукаючы слова, змоўк, і гэтага было досыць, каб Паліна Іосіфаўна авалодала сабой. Яна ўжо была ранейшай Палінай Іосіфаўнай. Адштурхнуўшы нагой табурэтку, яна ступіла крок да Антона і заверашчала:

— Ты гэта на каго крычыш? Ты хто такі, каб крычаць на мяне? Ты чаго на сталае грукаеш? Ты на гэтыя чаркі зарабіў, каб біць іх? Анто-он Пятровіч... — перадражніла яна. — Не Антон Пятровіч ты, а жабрак, прымак, якога мы прытулілі!.. Божа мой, божа!.. І ён асмельваецца падымаць голас! За столькі гадоў не навучыўся пог памыць перад сном, сядзеццэ побач пельга з-за смуроду!.. І ён асмельваецца крычаць!.. Вось вытурым з хаты, дык куды дзенешся? У Кавалевічы свае папаўзеш?.. Ён яшчэ крычыць...

Антон не даслухаў да капца. Ён крутнуўся і выскачыў з кухні. Апрапаючыся ў прыцемку пярэдняга пакоя, чуў, як штосьці казаў Паліне Іосіфаўне Іван Мацвеевіч. Голасу ж Рэні не чуў. Накінуўшы на плечы плашч, выскачыў на лесвічную пляцоўку і хутка, быццам за ім хто гнаўся па пятах, збег уніз.

На прыступках ганка пастаяў хвіліну, нібы разважаючы, куды падацца. Ліхаманкава апрапаючыся, ён не думаў, куды збіраецца. Адно было ў галаве: хутчэй прэч адсюль, з гэтай кватэры, прэч абы-куды, каб толькі нічога не чуць і не бачыць. Унутры ўсё яшчэ дрыжала, дыханне перахоплівала. Ён тыцнуў руку ў кішэню, намацаў цыгарэты, нервова закурыв, моцна, на ўсе грудзі зацягнуўшыся, пстрыкнуў абвугленую запалку ў куст бэзу, што рос ля пад'езда, ступіў з ганка і хутка пайшоў прэч. Заварочваючы за вугал дома, пачуў — ці мо падалося? — голас Паліны Іосіфаўны: яна, мусіць, усё яшчэ лямантавала ў кватэры...

Цемнаватым завулкам уздоўж дашчанай агароджы з брылём — там будавалі дом — Антон выйшаў на вуліцу Якуба Коласа, з яе на вуліцу Дарашэвіча, па ёй спусціўся на праспект. Тут ваўсю віравала жыццё — было тлумна, людна, як удзень. Ён уліўся ў людскі паток і, падганяемы ім, паплыў тратуарам у голых ужо прысадах.

Напачатку яго, здаецца, крыху злаваў гэты святочны, бесклапотны патоўп — западта гучныя, як на людзях, гаворкі, выбухі смеху, воклічы, а найбольш тое, што ён некалькі разоў нос у нос сутыкаўся з сустрэчнымі, і тады яму хацелася не прасіць у тых, з кім сутыкаўся, прабачэння, а выгаварыць ім, сказаць зласпавата, што трэба ўмець хадзіць, а не пер-

ціся папралом, замінаючы іншым. Але пакрысе гэтая святочная людская бесклапотнасць і мітульга і супакоілі Антона — мо нават не супакоілі, а астудзілі, збілі тую хвалю напружанасці і раздражнёнасці, якая так доўга падкочвалася і ўсё ж так нечакана, знячэўку захліснула яго ў кватэры. Паволі брыў ён праспектам і ўжо недзе ля плошчы Перамогі сказаў сам сабе спакайней: «Не сёння, дык заўтра, а гэта павінна было здарыцца...»

Ішоў ён бязмэтна, сам не ведаючы, куды і чаго, і думкі ў галаве былі такія ж бязладныя і мітуслівыя, як і гэтая людская рака, што паволі, але няўпынна несла яго ўсё далей і далей...

Выскачыць з хаты насупраць пачы — не лепшае, вядома, выйсце, але што яшчэ мог ён зрабіць? Яны, усе трое, наплявалі яму ў душу, збэсцілі, зганьбавалі яго, ён і так трываў надта ж доўга, і паратунак быў толькі адзін — уцячы ад іх. Вось ён і ўцёк...

Мінаваўшы плошчу Перамогі і мост цераз Свіслач, Антон падняўся на Цэнтральную плошчу, спуціўся да ГУМа, дабрыў да Камсамольскай, тут перайшоў на другі бок праспекта, за паштамтам звярнуў налева, перасек вуліцу Свядлова, пратупаў па гулкіх плітах скверыка на Ленінградскай і неўзабаве апынуўся на вакзале. Там ён бязмэтна патунькаўся ля аднаго, ля другога буфета, падняўся на другі паверх, пастаяў ля бар'ерчыка паштовага аддзялення, паглядзеў на штурханіцу ля дзвярэй рэстарана, зноў спуціўся ўніз, вышіў у буфете шклянку гаркаватага яблычна-рабінавага соку — знайшоў у кішэні некалькі манет, урэшце, згледзеўшы вольнае месца, сеў у пачакальні.

«Ну што, брат, дастукаўся? Вось так, як сабаку, на вуліцу...» Аб тым, што будзе заўтра ці паслязаўтра, не думаў. Стараўся не думаць. Свідравала мозг адно: што рабіць сёння, вось цяпер, неадкладна? Пайсці да каго з сяброў? А да каго? Дзе яны, ягоныя сябры? Няма іх. Паразгубляў. Даўно паразгубляў. Ды не надта і было іх у яго. Ліха яго ведае, чаму так, але ж нават у гады студэнцтва не займеў ён сапраўдных сяброў. Пакуль вучыліся разам, дык, здавалася, былі прыцелі, а як раз'ехаліся, дык і абарваліся ўсе колішнія прыцельскія сувязі. І пічыёй у тым віны, акрамя як сваёй, яго, Антонавай, ня-

ма,— пэўна ж сам не даражыў тымі прыцельскімі сувязямі. Не набыў ён сапраўдных сяброў і за гады работы. Як лёгка сыходзіўся з людзьмі, так лёгка і разыходзіўся, забываючы начыста...

Паткнуцца да каго са знаёмых? Ліха яго ведае, дзе жывуць яны, гэтыя яго знаёмыя. Ды і як паткнешся? Сярод начы? Што скажаш? Што цешча вытурыла з хаты? Вясёленькая сітуацыя! Не, да такога ён не папусціцца! Хопіць і таго, што ён перад імі хадзіў у дурнях!

Перад імі... Што яны зараз робяць? Супакоіліся, улягліся спаць? Наўрад. Пэўна, усё яшчэ перамываюць яго косці. Паліна Іосіфаўна цягне, папэўна, сваю старую песню: «Ну што, дачушка, даскакалася? Такі быў хлопец, з такой інтэлігентнай сям'і, дык — носам круціла? А каго выбрала? Іншы б на яго месцы на дыбачках хадзіў, а то — паршы падымае! Тфу! Адразу было відаць!..» Але, але, не такога зяця хацела мець Паліна Іосіфаўна. Хіба ён, Антон, не ведае? Колькі разоў на свае вушы чуў, як яна згадвала колішніх патэнцыяльных жаніхоў сваёй Рэнечкі! Найчасцей успамінала нейкага Жэню — сына член-кора. Паліна Іосіфаўна спала і сніла яго зяцем... Пэўна, яна і цяпер папікае Рэню тым Жэнем. А мо і не ім. Мо сынам прарэктара, сынам палкоўніка, сынам нейкага пісьменніка ці кінарэжысёра — жаніхоў, калі верыць Паліне Іосіфаўне, Рэня мела шмат, і кожны з іх быў куды лепшы, куды больш варты, чым ён, Антон... «Божа мой, божа! Магла б жа як сыр у масле качацца, усім на зайздрасць! І кватэру мець, як кватэру, як людзі маюць, і ў кватэры, і выйсці куды, дык каб усе бачылі, што жонка прафесара ідзе...» — спявае, не перастае Паліна Іосіфаўна. А Рэня, лежачы на тахце, расчуленая той нязбытнай перспектываю, горка плача, шмыгаючы носам у ясік. А пасмялелы печакана Іван Мацвеевіч ходзіць па пакоі і грыміць: «Што ты пляцеш, бабская твая галава? Ты ж ведаеш, што з таго шалаша не выйшла ні шыша! Ні Жэньку таму, ні каму іншаму твая адзіная дачушка не патрэбна была! Нікому не патрэбна была! Бо не дачушкай вырасла, а сучкай! Ад кабялёў адбою не было! Дадому прыводзіла. Ты ж сама з хаты выганяла! Скажы дзякуй, што знайшоўся сціплы, чэсны хлопец, упадабаў паскудніцу

і падабраў... І не ён перад намі, а мы перад ім павінны былі б на дабычках хадзіць, каб не выдаць нічым, не пакрыўдзіць, не зняважыць яго...»

Стоп, стоп, стоп! Хіба чуў ён што-небудзь падобнае ад Івана Мацвеевіча? Ці не сам гэта загаварыў за цесця? Іван Мацвеевіч, гэты балбатун, гэты Марылін Валодзя, мо і паспрабаваў заступіцца за яго, Антопа, аднак жа, вядома, зусім не так. Пэўна, сказаў нешта накшталт: «Чаго ты, Поля, палезла на ражон? Ты ж ведаеш, што Рэня вінавата, што не з дачы яна вярнулася, што ён заўважыў гэта, ды толькі выгляду не падаваў... Дык чаго ж ты?..» Не, і гэтага, мусіць, не гаварыў Іван Мацвеевіч. Напэўна, проста махнуў рукою і вылаяўся: «Паглядзіць бы вас абедзвюх, старую і маладую, на задніцах добра, каб не грызлі лішне чалавека...»

Ды пайшлі ўсе яны, як Грыша Папкоў кажа, на хутар! Не хоча ён, Антон, мець з імі нічога агульнага. Яны — гэта яны, а ён — гэта ён. Хай яны там што хочудь, тое і робяць, а ён будзе сядзець вась тут і...

А што пасля «і»? Пасміхацца з іх? З каго? З Паліны Іосіфаўны? А ці гжэчна гэта будзе? Ну няхай яна недалёкая, звяглівая, аднак жа — цешча, і, можа быць, не самая горшая цешча. Каторая цешча цалкам задаволена сваім зяцем? Няма такой цешчы! Кожнай здаецца, што няспраўджаны зяць быў бы лепшы. Тым больш што сам ён, Антон, усё-такі, мусіць, і праўда не член-кораўскі сыноч Жэнька... Ды, зрэшты, седзячы тут, ён сваім пасміханнем насыпле ёй солі на хвост, як і Рэні, дачушцы яе, якую ён абвінавачвае ў яшчэ большых грахах. А можа, яны ўяўныя, яе грахі? Мо ягоныя падазрэнні — усяго толькі блюзнерства, плён нездаровай фантазіі? Мо ўсё ж сапраўды трэба было не выслухоўваць тады Верамея, а даць таму алкашу па мордзе і скончыць на тым? Дарэчы, ці не здаецца яму, што ўчора на аўтастанцыі, праводзячы яго ў Кавалевічы, Рэня была ў тым жа паліто і ў той жа сукенцы, у чым хадзіла з ім у рэстаран і да кінатэатра?.. Ну, а што да Івана Мацвеевіча, дык ці да крыўды тут, калі ён, Антон, яго шкадуе?

Антон ухмыльнуўся. Ён шкадуе? Дудкі! Не хапала яшчэ, каб ён некага шкадаваў. Сябе ён шкадуе. Гэта — праўда, гэта — точна! І не толькі сённяшняга, а і ўчарашняга, і пазаўчарашняга, і пазапазапа-

заўчарашняга. Шкадуе сябе — праз гады. Гэты жаль да самога сябе прыйшоў не сёння, не цяпер вось, калі ён сядзіць немаведама чаго ў вакзальнай пачакальні, а даўно ўжо, з той пары, як упершыню, яшчэ ці не ў студэнцкія гады, азірнуўся ён неяк на пражытыя гады. Тады, праўда, мо і не было яшчэ жалю — была ўсяго толькі лёгкая прыкрасць, а цяпер вось агортвае жаль — горкі, пязбытны жаль. Бо — ці паправіш што? Ці павернеш жыццё іначай? Ёсць разуменне, што і кацілася яно і коціцца не так, як трэба было б, а веры, упэўненасці штосьці зыначыць — няма, як не было і раней.

Не жыў ён, Антон, сваім розумам. Ніколі не жыў. У дзяцінстве, у школьныя гады апекавала яго маці. Пільна апекавала. Дзе трэба і дзе не трэба. Аберагала ад усяго. Ад благога і ад добрага. «Не хадзі, сыноч, не рабі, не думай, не турбуйся...» І ён не ішоў, не рабіў, не думаў і не турбаваўся...

У гады студэнцтва былі прыяцелі — па курсе, па інтэрнацкіх пакоях, і ён, Антон, жыў і вучыўся з аглядкай ужо на іх. Не выпінаўся і не адставаў — быў пі сярод лепшых, пі сярод горшых. Так, здавалася, найлепш, зручней, спакайней, бесклапотна, зацішна: цябе не хваляць, але і не ганяць...

У дзень дваццацігоддзя, на трэцім курсе, хлопцы па пакоі паднеслі яму падарунак — чатыры тамы «Кліма Самгіна». Ён праглынуў іх ці не за тыдзень. З захапленнем ці без захаплення — не памятае. Памятае іншае. Падалося раптам, што хлопцы зрабілі яму падарунак не без прычыны, — ён, Антон, знайшоў, што падобны на Кліма: крышачку — знешне (дарэчы, выданне было ілюстраванае), а больш унутрана. Таму і чытаў запоем. І ўсе гады, да канца вучобы, насіў на хлопцаў крыўду ў душы і баяўся, каб аднойчы яны не сказалі, не памякнулі яму пра тое...

Усе гады вучобы пагаджаўся і верыў, здавалася, што будзе настаўнікам, выкладчыкам роднай літаратуры і мовы, а зрабіўся ліха яго ведае кім. Чаму? Чаму так лёгка здрадзіў самому сабе? Чаму не мог зразумець, што гэта самая страшная здрада? Чаму не мог прыжыцца падзе, бегаў з аднаго месца па другое? Чаму не знайшоў сябе, не працаваў, а адбываў час? Чаму пагарджаў людзьмі, якія аказваліся побач

з ім, памагалі яму, падтрымлівалі яго? Хто ў тым вінаваты? Наўрад ці задумваўся калі пад такімі пытаннямі...

Напаткаў Рэню! Напаткаў зусім выпадкова. Напаткаў і неўзабаве ажаніўся. Чаму? Хіба так моцна пакахаў? Што падштурхнула на такі рашучы крок? Адкідваў прэч і гэтыя пытанні, калі яны сяды-тады прыходзілі.

Навошта думаць, калі справа зроблена? Адкідваў прэч і — супакойваўся.

А гады неўпрыкмет беглі, і неўпрыкмет пераваліла за сорок. Пара, калі таго, што не пабыў, ужо, як людзі кажучь, не набудзеш. Пара, калі ўжо едуць з кірмашу. А ён, Антон, як быццам і не даехаў туды, як быццам і не жыў яшчэ зусім, а толькі рыхтаваўся, збіраўся жыць. Ды ці рабіў і гэта?..

І заўсёды быў толькі Тонікам, Тонікам, Тонікам...

На электрычным гадзінніку над дзвярамі — круглым, пляскатым, быццам прыклееным да сцяны кардонным кружку — паволі пасоўваліся стрэлкі.

* * *

— Дык што, Антон Пятровіч, бярэцесья?

— Бяруся, Анатоць Васільевіч...

Яны ўжо хвілін пятнаццаць сядзелі побач, амаль плячо ў плячо, за сталом у будынку музея — Антон і старшыня калгаса. Сядзелі і гаманілі. І вось нарэшце старшыня спытаў аб тым, дзеля чаго і прасіў Антона падысці ў Бабры і аб чым доўга чамусьці не рашаўся спытацца.

З месяц назад, сустрэўшы Антона на вуліцы ў Кавалевічах, Анатоць Васільевіч начакана папытаўся, якія ў яго планы, асеў ён у бацькавай хаце на заўсёды ці прыехаў перадохнуць, акрыяць, і пабачыў, што Антон быццам збянтэжыўся, няўцямна перасмыкнуў плячамі.

Старшыня тады паспяшаўся скончыць гаворку і развітацца, папрасіўшы ўсё ж Антона падысці пры выпадку ў Бабры і зазірнуць да яго.

Тое было перад Першым маем. Антон тады сапраўды разгубіўся. Адчуваў, што старшыня хацеў прапанаваць яму нейкую работу. Педзе ён і сам думаў пра тое, што засядзеўся без работы, што ўжо няёмка не-

рад людзьмі робіцца, але ўсё ж не рашаўся ісці ў Бабры. Злаваў на сябе за гэтую дурную перашучасць, ды ўсё ж не ішоў, быццам чакаючы печага.

І вось дачакаўся — учора наштарка прынесла яму з Баброў запіску. Ад старшыні. Ад гэтага самага Анатоля Васільевіча. Дай веры, ён ужо — Анатоль Васільевіч, іх кавалевіцкі хлопец Толя Качан, на добрых дзесяць гадоў маладзейшы за яго, Антона! Пасля арміі скончыў акадэмію ў Горках, парабіў спачатку аграномам, пасля — галоўным аграномам, а залетась выбралі яго старшынёй. Трыццаць чатыры гады і ўжо ўсе да яго — Анатоль Васільевіч ды Анатоль Васільевіч! Антон таксама назваў яго гэтак. Мо так і трэба. Яны ж не проста аднавяскоўцы, а па справе сустрэліся. Скончылася іх гаворка тым, што старшыня ўгаварыў Антона ўзяцца за калгасны музей працоўнай і баявой славы.

Адчынілі музей у калгасе гадоў пяць назад, яшчэ пры старым старшыні. Пабудавалі спецыяльны дамок з сілікатнай цэглы, сабралі ськія-такія экспанаты, ськ-так расставілі іх, панаклейвалі на стэнды, парабілі надпісы і ўрачыста адчынілі музей, пават паклаўшы на тумбачку пры выхадзе чырвоную кніжку для водгукаў. Адно забыліся зрабіць — прызначыць калі не афіцыйнага загадчыка, дык хоць бы некага, хто адказваў бы за музей. Спачатку адчыняў і зачыняў яго парторг, пасля ключ перавандраваў да сакратара камсамольскай арганізацыі — маладога заатэхніка, якога было не дашукацца, калі раптам трэба было адчыніць музей якому-небудзь неспадзяванаму госцю, а затым трапіў той ключ у звязку ключоў да загадчыка клуба. У сямі пяnek і праўда, мусіць, дзіця без носа. За гады, што прайшлі з дня адкрыцця, музей прыйшоў у заняпад, нават і тое, што было зроблена калісьці, прасіла абнаўлення і рамонту, не кажучы пра папаўненне экспазіцыі, пра стварэнне новых аддзелаў.

Даўно падшукваў старшыня, каго можна было б кінуць на музей. Ды хіба лёгка знайсці такога чалавека? А тут печакана пачаў ацірацца ў Кавалевічах Антон Вячорка. Месяц жыве ў бацькоў, другі, трэці. Мо зусім парваў чалавек з горадам? А ён жа, чуў старшыня, рабіў у музеі. Дармо, што музей той быў зусім іншы. Галоўнае — чалавек рабіў у музеі, у ста-

ліцы, дык чаму б яму не прапанаваць рабіць тое ж самае тут, у роднай вёсцы? Каму ж яшчэ прапанаваць, калі не яму? Гэта ж, як той казаў, божы дар, што зваліўся да іх нечакана музейны работнік. Што там у яго ў горадзе было — невядома, ці з жонкай не паладзіў, ці мо якая іншая прычына, — такой бяды, прыйдзе час, сам раскажа, калі захоча, а цяпер чаму б яму не прапанаваць заняцца музеем? Трэба ж усё адно за яго калі-небудзь брацца. Адчынілі — дык жа не зачыняць. Хай людзі ведаюць, асабліва маладзейшыя і дзеці, цяперашнія і заўтрашнія, гісторыю калгасных вёсак, гісторыю самога калгаса, людзей, якія яго стваралі калісьці і падымалі на ногі. А можа ж, гэты Вячорка зробіць так, што іх музей загрыміць на ўвесь раён і нават на вобласць? Людзі ж кажуць, і бацька неяк казаў, што вучыўся Вячоркаў Тонік няблага, сам, без чыёй-небудзь дапамогі, паступіў ва ўніверсітэт, у газеце працаваў, у музеі тым жа. Гэта ж мо якраз і яны яго як зпойдуць, і сам сябе ён таксама мо знойдзе тут, дома, на бацькаўшчыне. Вось ён, Анатоль Васільевіч, і папрасіў сёння Антона Вячорку пад'ехаць у Бабры, каб пагаварыць.

Антон прыехаў другім аўтобусам па абедзе. Але адразу Анатоль Васільевіч нічога яму не сказаў. Напачатку папытаўся:

— Былі, Антон Пятровіч, у нашым музейчыку? Не, кажаце, не даводзілася? Дык вось вам ключ — схадзіце, паглядзіце, калі ласка. Добранька паглядзіце. А недзе праз паўгадзіны і я туды падыду, там і пагамонім.

Не падумаў тады Антон, што старшыня прапануе яму ўзначаліць музей. Здагадваўся, вядома, што недарэмна паклікаў яго ў Бабры, што, пэўна, будзе гаварыць пра работу, але — пра музей? Ён, Антон, і чуў пра яго краем вуха. Але перапытваць, дзеля якой патрэбы яму ісці туды, не стаў. Узяў ключ і пайшоў.

Адамкнуў Антон урэзаны ў дзверы французскі замочак, зайшоў у будынак. У ім стаяў нежылы дух — патыхнула сырасцю. Антон падышоў да грубка, адчыніў чыгупныя дзверцы, зазірнуў у чарнату — канечне, і знаку няма, што прапальвалі нядаўна. Хоць бы вокны пасля зімы паадчынялі, каб прасыхала будыніна, каб выходзіла гэтая непрыемная затхласць.

Антон, не марудзячы, адчыніў адно акно, другое, трэцяе. У пакойчыках — іх усіх было пяць — загуляў лёгкі, прыемны скразнячок. Раз паслалі яго паглядзець, дык ён паглядзіць, сказаў сам сабе, і пайшоў уздоўж сцен, не дужа ўважна ўзіраючыся ў пажоўклыя паперкі і фотакарткі. Але неўзабаве захапіўся, паўздзіў сабе.

У вочы кінулася распіска, дадзеная ў 1943 годзе іхняй суседцы Марылі Маўчаповай камандзірам партызанскага атрада «Бальшавік». Прозвішча яго разабраць было нельга. Пісаў ён, што Марыля Маўчан добраахвотна перадала партызанам карову па клічцы «Букетка», якая мела шэсць цялят, і што Савецкая ўлада абавязваецца пасля вайны вярнуць жапчыне карову. Вось так! А ён, Антон, і не чуў, што Марыля аддала партызанам карову. Колькі яна джыгала яго крапівою пасля вайны, калі ён спрабаваў заскочыць пад яе яблыню ды ўхапіць які паданак, а вось, аказваецца, не такая яна і скнара, калі не пашкадавала каровы.

Потым на вочы трапіла фотакартка дваццаць васьмага года. Фотакартка была зроблена ў Кавалевічах. Тады кавалеўцы брукавалі вуліцу. На фотакартцы стаяў нейкі чалавек і біў малатком па кавалку падвешанай на слупе рэйкі. Ніжэй на тым жа слупе была прыбіта шыльда. І на той шыльдзе добра чытаўся надпіс: «Распарадак працы па брукоўцы вуліцы ў вёсцы Кавалевічы. Пачатак працы — у 4 гадзіны раніцы, канец працы — у 10 гадзін. Перапынак да 16 гадзін. Пасля зноў работа да 21 гадзіны. За самавольныя сігналы — штраф».

Антон доўга стаяў каля той фотакарткі. Цікава, што гэта за чалавек з малатком у руцэ? Ці хто з кавалеўцаў, што не перажылі вайну, ці брукар? Маці расказвала, што брукароў наймалі, яны былі прышлыя, каменне ж і пясок вазілі самі кавалеўцы, па сваіх коніках, брукары ж толькі клалі брук. Трэба будзе папытаць, у каго збераглася гэта фотакартка, ці не прапаў арыгінал, бо відаць было, што на сцяне вісіць пераздымка.

У гэтым одуме ён вярнуўся ў першы пакой і ўжо з большай увагай пачаў углядацца ў экспанаты. І ўбачыў яшчэ адзін цікавы здымак — першы трактар у камуне «Чырвоны шлях», якая была створана

непадалёк ад Кавалевіч, у папскім маёнтку, у пачатку дваццатых гадоў. Трактар стаяў ля пайкай будыніны, у яго былі запрэжаны калёсы, у калёсах сядзела некалькі мужчын і падлеткаў, побач з трактарыстам, па крыле, што абымала зубчастае кола, хвацка сядзеў чубаты малады хлопец з дыгаркаю ў роце. Антон доўга ўзіраўся ў фотакартку, але, колькі пі ўзіраўся, не мог нікога пазнаць. «Вось табе і маеш! Аказваецца, у звычайным калгасным музейчыку, у якім і гаспадара сапраўднага няма, ёсць рэчы, вартыя ўвагі, вартыя таго, каб іх бераглі доўгія і доўгія гады. Гэта ўжо цяпер ім няма цаны, а што будзе праз дзесяць, праз дваццаць, праз пяцьдзесят гадоў?..»

У шафе, што стаяла ў калідоры, ён знайшоў тое, што не трапіла на сцены і на стэнды пад шкло — шмат фотакартак, зробленых, праўда, ужо ў нядаўнія гады, граматы, вымпелы, падшыўкі раённай газеты. Нечакана і тут наткнуўся на тое, што захапіла яго, — на пісьмы з фронту, што прыходзілі ў сорок чацвёртым і сорок пятым у Бабры, у Кавалевічы і іншыя калгасныя вёскі. Пісьмаў было шмат — амаль аднолькавых пакамячаных і пажаўцелых трохкутнічкаў з выцвілымі і выцэрымі на зломе чарнільнымі і карандашнымі радкамі. Ён вярнуўся ў пакой, прысеў да стала і ўткнуўся ў адно пісьмо, у другое. Чытаць іх было быццам і ніякавата, але затое падтаж цікава.

«Дарагая матулька, прасіцыя мяня, што не пісал доўго — усё ўрэмя былі в боях, гнали проклятава фашиста. А сегодня дали нам отдых, поменяли пательное, хотя и без бапи, пообедали с горячим, и пишу вам это письмо, сидячи в хате, а не под кустом. Не плач и не думай про меня, я не пропаду, не убьедь меня фашиская пуля-дура, не хвадниць у Гитлера стали па нее, и вернусь я домой с пабедой...»

Антон перавярнуў лісток, прачытаў, каму быў адрасаваны гэты трохкутнічак: «Бубер Михаліне Макаровне». Хто ж гэта? Бубераў у Бабрах шмат. Ці не маці гэта Віцькі Бубера, які вучыўся разам з ім, Антонам? Яго ж матку, здаецца, звалі Міхалінай. Але, але, аднойчы ён не пайшоў дадому, заначаваў у Бабрах, у Віцькі Бубера, і зваў яго маці цёткай Міхалінай. Значыць, гэта пісьмо напісаў цётцы Міхаліне Віцькаў старэйшы брат? Віцька ж расказваў, што ў

яго быў старэйшы брат, Федзя, здаецца, ён не прыйшоў з вайны. Так і ёсць — пасля нумара палявой пошты было напісана: «Ат Бубера Ф. П.».

Антон разгарнуў яшчэ адзін трохкутнік. Пачаў чытаць: «Дорогая сестренка, во первых строках своего письма разреши передать тебе горячий солдатский привет и сказать, что я жив-здоров, чего и тебе желаю от всей души! Как вы живете с мамой? Купили ли телушку? Кто помог отсеяться, посадить бульбочку? Я живу по-прежнему: сижу в штабе, пишу разные бумаги, так что не беспокойтесь. Наград у меня немного, но я не стыжусь, кому-то надо быть и писарем...»

Ён не дачытаў да канца і не даведаўся, хто гэта, у якую вёску і каму пісаў вясною сорок пятага гэты ліст — якраз прыйшоў Анатоль Васільевіч, прысеў побач з Антонам да стала і спытаў:

— Знайшлі што цікавае?

Антон, ва ўладзе печаканай шчырасці, усмінуўся:

— А ведаеце, якраз і знайшоў. Не чакаў нават, што знайду. Хто пазбіраў усё гэта? — ён павёў галавой кругом.

Анатоль Васільевіч таксама акінуў паглядам пакой, у якім яны сядзелі, адказаў:

— Усе пастараліся. Найбольш, канечне, Ніпа Пятроўна, настаўніца. Сапраўдная энтузіястка! І сама загарэлася, і дзяцей падняла. Тыя пазносілі адуюсь, з усіх вёсак, усё, што збераглося праз вайну і за пасляваенныя гады, — пісьмы, даведкі розныя, квітанцыі, фотакарткі, граматы, іншыя ўзнагароды.

— Малайчына ваша Ніпа Пятроўна! Я пра нашы Кавалевічы такога і не ведаў, што тут знайшоў. Першы трактар на фотакартачцы захаваўся. І тое, як брук у нас клалі...

— Ага, я таксама падоўгу дзівіўся на тыя картачкі. Пакланіцца трэба тым людзям, што збераглі іх. Адно шкада, што ўсё гэта разумнага гаспадара не мае. Абы-каго на такое дзела не паставіш. Трэба ж, каб хоць нейкае паняцце было ў чалавека.

— Руку тут трэба прыкласці. Я зайшоў, дык адразу кінуўся адчыняць вокны, бо, пэўна, пасля зімы іх і не адчынялі, і ў грубцы наўрад ці палілі.

— Ды, мусіць, не палілі, Антон Пятровіч. Мерз-

пудь тут няма чаму, але ўсё адно трэба было б прапальваць, хоць раз у тыдзень

— Я ж і кажу — зайшоў, а сырасцю так і дыхнула... Гаспадар патрэбен, вядома. Гэта ж толькі пачатак. Тут жа можна, адчуваю, такі музей зрабіць, такія экспазіцыі разгарнуць...

Анатоль Васільевіч не даў яму дагаварыць, паклаў на плячо руку:

— Дык мо і возьмецеся?

Антон сцэпаўся:

— Я?

— А чаму б і не? Я думаў-думаў, прыглядаўся да вас і парашыў, што пара з вамі і пагаварыць. Не-як здаецца мне, што назад вы наўрад ці педзеце. А мо памыляюся я?

Антон угнуў галаву, нічога не адказаў.

— Ну, не будзем пра гэта, — спахапіўся Анатоль Васільевіч. — Думаецца толькі, што вам і карты ў рукі — узяцца за наш музей. Вы ж працавалі ў музеі! Ну, хай нядоўга, але ж працавалі, калі ў мяне звесткі дакладныя...

Антон зноў прамаўчаў.

Вось тады Анатоль Васільевіч і спытаў напразткі:

— Дык што, Антон Пятровіч, бярэцеся?

І Антон, адчуваючы, што маўчаць болей недарэчна будзе, адказаў:

— Бяруся, Анатоль Васільевіч.

Старшыня тут жа падняўся.

— Дык лічыце, што з сённяшняга дня вы загадчык гэтага музея. Ключ не вяртайце, бярыце з сабой. Рады я, Антон Пятровіч, што вы згадзіліся. Не ведаю, не магу растлумачыць чаму, толькі — рады. І за музей наш, і за вас. Ну, будзьце! Прыкіньце, што і як трэба зрабіць тут будзе, што вам спатрэбіцца, — тады прашу да мяне, пагаворым, абмазгуюем. На мрамур і бронзу не разгапайцеся, але і не скупіцеся, сродкі ёсць, зробім так, каб не сорамна было і блізкаму чалавеку паказаць, і далёкаму...

Анатоль Васільевіч пайшоў, а Антон яшчэ ці не дзве гадзіны сядзеў у музеі. Крыху чытаў тыя самыя лісты з фронту, крыху зноў пахадзіў уздоўж сцен, а больш сядзеў і думаў над новым павароткам свайго лёсу. І чым больш думаў, тым больш супакойваўся і прыходзіў да высновы, што гэта, можа быць, і

добра, што Анатоль Васільевіч хоць і малады старшыня, але не дурны, працаваць з ім можна, што маці, напэўна, будзе засмучана, а бацька, наадварот, зарадуецца, але не пакажа таго перад маці...

Ішоў ён дахаты, у Кавалевічы, пешкі, як і шмат гадоў назад, калі хадзіў у Бабры ў восьмы — дзесяты класы. Ішоў і не падга пазнаваў колішнія звівы дарогі, колішнія крутыя спускі і пад'ёмы — шаша была новая, яна праставала праз поле і лес, абмінаючы вёскі. І ён няспешна крочыў гэтай новай дарогай, і думкі ў галаве былі не тужлівыя і не маркотныя.

А дома маці падала яму пісьмо. Яно было ад Рэні — ён гэта адразу ўгледзеў па почырку. Разарваў конверт, выняў маленькі, з блакнота, лісток. Без зваротку, як бы ў пустэчу, Рэня пісала: «Так і быць, можаш забраць Аляксея да сябе. І мо не на адзін месяц, а на ўсе два. Я іду ў турысцкі паход на Алтай, а мама, як заўсёды, стогне, дык хай ён пабудзе ў тваіх. Прыедзь, забяры Аляксея».

І ўсё, без «дзень добры» і без «бывай». Ну, і ліха з ёй, галоўнае — Аляксей пабудзе з ім цэлыя два месяцы! Гэта — здорава! Ён паспеў засумаваць па сыне. Тры месяцы — не, ужо амаль чатыры! — не бачыў яго...

Тады Антон правёў у вакзальнай пачакальні ўсю ноч, а раніцаю не прыдумаў нічога іншага і лепшага, як наплесціся дадому. Ішоў з думкаю забраць свае рэчы. Але чым бліжэй падыходзіў, тым усё больш цешыў сябе надзеяй, што, можа, сабіраць чамадан не давядзецца, што, можа, там усе адумаліся і не ўспомняць пра ўчарашняе, не папкінуць яго ні словам. Але надзея гэтая не спраўдзілася. Адчыніла яму Паліна Іосіфаўна. Паглядзела хвіліну, потым хітнулася кудысьці за адчыненыя дзверы. Антон не паспеў і кроку зрабіць, як яна зноў паявілася перад ім, павольна, з асцярогаю, быццам штосьці шкляное ці крохкае, апусціла ля яго ног чамадан, як перагарадзіўшы ім шлях у кватэру, і гэтак жа павольна, пібы прытрымліваючы, каб не ляпнулі, зачыніла дзверы.

Антон з чамаданам прывалокся на работу. Супрацоўнікі аддзела нейкім чынам учулі бяду, абзвапілі паўгорада і ўрэшце знайшлі яму пакойчык ажно ў Чыжоўцы. Ён уздыхнуў з палёгкаю. Ды, аказваецца, радаваўся зарапа. Неўзабаве, праз месяц-другі,

гаспадыня пачала ці не штодня дудзець яму пра сына, які нечакана павінен вярнуцца ці то з арміі, ці то з замежнай камандзіроўкі. Да ўсяго па-дурному пасварыўся з Пятром Фёдаравічам, пакрыўдзіў яго без прычыны і балюча. Папрасіць прабачэння так і не папрасіў, замест гэтага ў пачатку лютага падаў заяву, звольніўся, забраў у гаспадыні чамадан і паехаў у Кавалевічы — нібы ў адначынак...

Пакуль быў у Мінску, ён хадзіў на спатканні з Аляксеем. Сустракаў яго ля школы. Сын штораз цягнуў яго дадому, казаў, што дома нікога няма, але Антон не заходзіў. Пагаманіўшы троху з Аляксеем, перадаўшы яму жменю жавальных гумакаў ці сувеніры аўтамабільчык, развітваўся. Апошні раз бачыў сына перад ад'ездам, у лютым. А цяпер канец мая. Напісаў за гэты час некалькі пісьмаў Рэні, прасіў, каб адпусціла Аляксея на лета ў Кавалевічы. Адказу не было. Нарэшце адгукнулася. Ён разумее, вядома, што, калі б не пагнала яе на той Алтай, не бачыць бы яму Аляксея. Ну, а калі так, дык хай едзе, куды хоча і на колькі хоча, а да яго прыедзе Аляксей, і цэлыя два месяцы яны будуць разам.

Маці не змаўчала, спытала:

— Ад каго ж гэта, сыноч?

— Што? — спаханіўся Антон.

— Кажу, пісьмо ад каго? Ты як нешта радаснае прачытаў там.

— Радаснае, мама! Заўтра еду па Аляксея! Прыязу сюды па два месяцы, а мо і на ўсё лета!

— Так ужо і заўтра? — усміхнулася маці.

— Заўтра ж, мама! Заўтра!

Антон зірнуў на маці так, быццам хацеў абняць яе, прыціснуць да грудзей і пацалаваць яе ў маршчыністую, мяккую і цёплую шчаку.

З М Е С Т

ДЗЕНЬ ПАЧАЎСЯ

4

ТЭЛЕГРАМА З КАВАЛЕВІЧ

116

Гіль М.

**Г 47 Тэлеграма з Кавалевіч: Аповесці.— Мн.:
Маст. літ., 1984.— 262 с., іл.**

У пер.: 1 р. 30 к.

У новую кнігу пісьменнік уключыў даве аповесці «Дзень пачаўся» і «Тэлеграма з Кавалевіч». Герой першай аповесці Васіль пасля службы ў арміі не вяртаецца ў родную вёску, а застаецца на Далёкім Усходзе, дзе знайшоў сваё каханне. І ўсё ж не перастае ўспамінацца яму радзімая старонка. Так і кліча вярнуцца. І гэты кліч радзімы ўрэшце перамагае ўсякія ўмоўнасці. «Тэлеграма з Кавалевіч», што дала назву кнізе, пра тое, як важна змалада выбраць у жыцці правільную дарогу і не збочваць з яе аніколі.

**Г 4702120200—146 8-84
М 302(05)-84**

**ББК 84 Бел7
Бел2**

Микола Гиль
(Николай Семёнович Гилевич)
ТЕЛЕГРАММА ИЗ КОВАЛЕВИЧ
Повести

Мінск, издательство «Мастацкая літаратура»
На белорусском языке

Рэдактар *Я. І. Курто*. Мастак *Г. Г. Гаркуноў*. Мастацкі рэдактар *М. Я. Янчук*. Тэхнічны рэдактар *А. Б. Барадзіна*. Карэктар *А. Т. Глушчанка*.

ІБ № 1852

Здадзена ў набор 01.02.84. Падп. да друку 12.09.84. АТ 06624. Фармат 84×100^{1/32}. Папера кн. журн. Гарнітура звычайная новая. Высокі друк. Ум. друк. арк. 12,87. Ум. фарб.-адб. 13,07. Ул.-выд. арк. 14,30. Тыраж 12 000 экз. Зак. 126.
Цана 1 р. 30 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.